

טוביה פענסטער

ISBN: ISBN:0-657-14577-7
Barcode/EAN: 9780657145774

Old Call #: 7296

געקליבענע שריפטן

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14577

GEKLIBENE SHRIFTN

Tobiah Fenster

*Permanent preservation of this book was made possible
To honor the memory of Trustee David H. Loeffler
of the E.P. Roberta L. Kirschner Foundation*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Lief D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

טוביה פענסטער

נעקריבענע שריפטן

רעדאקטירט און ארויסגעגעבן דורך

נעלסאן וויינער

ריא דע זשאנעירא — בראזיל

1961

TOBIAS FENSTER

OBRAS SELECCIONADAS

די שרייבער, קריטיקער און זשורנאליסטן, וואָס וועלן זיך
ארויסזאָגן וועגן דעם בוך, ווערן געבעטן איבערצושיקן זייערע רע-
צענזיעס צו:

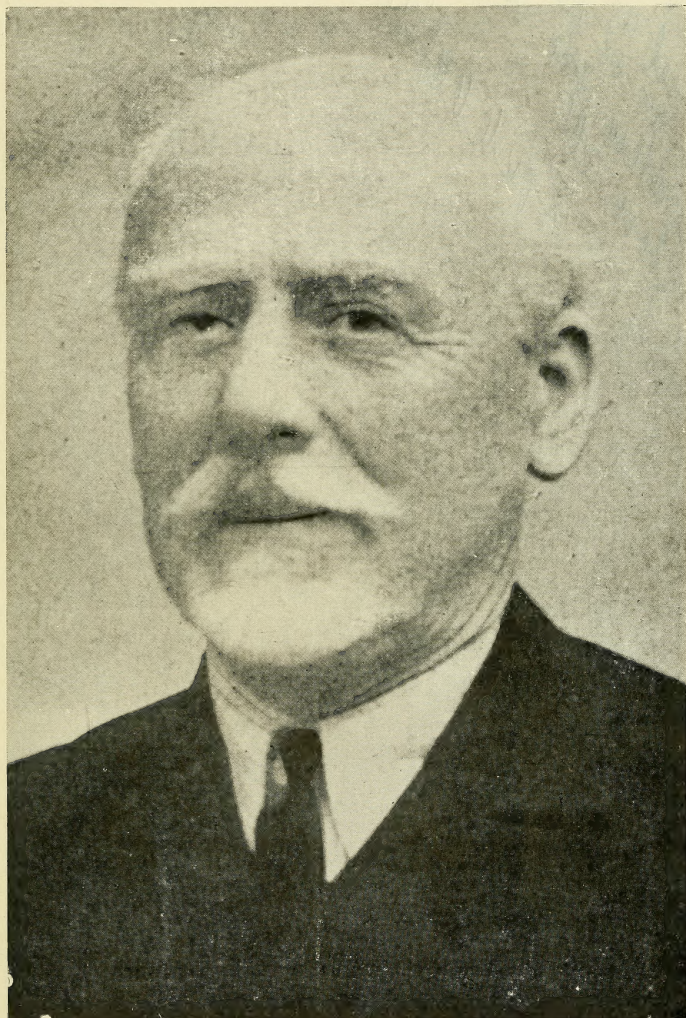
ISAAC FENSTER

Rua Santa Clara, 173

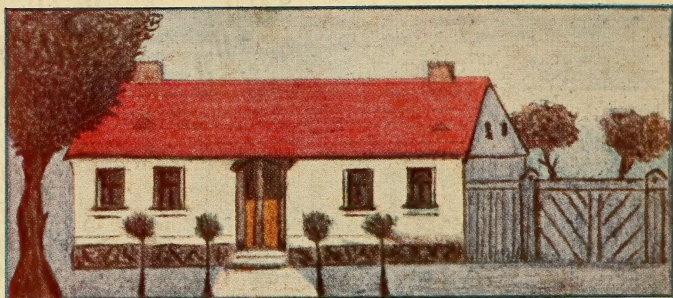
RIO DE JANEIRO — BRASIL

To the David
 of a generation of a many
 of a generation of the old
 above all who loved Isaac
 R. R. R.

איזאק, רענאטא און טאברי
 פענסטער, דריקן אויס זייער
 הארציקן דאנק זייער
 פריינט, דעם זשורנאליסט
 נעלסאן וויינער
 פאר זיין מי ארויסצוגעבן
 די שריפטן פון זייער
 אומפארגעסלעכן פאטער,
 שווער און זיידע
 ר' טוביה פענסטער ז"ל.

טוביה פענסטער
1864 — 1959

„ביתי בוואלקאוויסק“ — צייכענונג פון טוביה פענסטער
 אין „פרק אבות“, זייט 4.

ווען איך האָב אָנגעהויבן פּלאַנירן די אויסגאבע פון די שריפֿ-
 טן פון דעם יידישן העברעאישן שרייבער ר' טוביה פענסטער ע"ה,
 האָט זיך ארויסגעוויזן, אז א גרויסע טייל פון זיי איז פארפאלן גע-
 וואָרן. וואָס שייך מאַטעריאַל און גרונטפאקטן פון זיין לעבנסגע-
 שיכטע, זענען געבליבן פאָלגנדע מקורות: „פרק אבות“, פענסטער׳ס
 זכרונות געשריבן אין העברעאיש און אילוסטרירט מיט זיינע אייגע-
 נע צייכענונגען אין קאַלירן; אן ארטיקל פון י. ביאַלסקי, פארעפנט-
 לעכט אין דער לאַנדאָנער צייטונג „די צייט“, אָן אַ דאַטע; אַ אויס-
 שניט פון דער אנטווערפער „יידישע פרעסע“, אויך אָן אַ דאַטע;
 „וואלקאוויסקער יזכור - בוך“, ארויסגעגעבן אין ניו יארק, אין 1949,
 אונטער דער רעדאַקציע פון דר. מאזעס איינהארן; א אויסשניט פון
 דער „יידישער צייטונג“, פון ריאָ דע זשאַניראָ, פון 27-טן מערץ
 1959.

אַ דאַנק די דערמאָנטע מקורות דערוויסן מיר זיך, אז טוביה
 פענסטער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1864, אין שומאוו, לעבן
 לאַמזשע. ער שטאַמט פון א יחוס־דיקער משפחה, וואו תורה און גבי-
 רישקייט זענען געגאַנגען האַנט באַ האַנט. הרב חיים לייב, זיין פער-
 טער, איז דער פארפאסער פון בוך „שער בית רביס“, וואָס איז באַ-
 קאַנט געוואָרן אין דער לומדישער וועלט. זיין פאָטער, ר' יעקב משה,

א מענטש מיט א ווארעם הארץ און א אפענע האנט, איז געווען א גרויסער וואלד - סוחר, א ייד א למדן, מיט וועלטלעכן וויסן. זיין הויז איז תמיד געווען פול מיט חסידים, וואס פלעגן קומען צו אים נאך הילף, משולחים, יידישע און קריסטלעכע סוחרים. זיין יחוס, אבער, איז נישט געווען זיין פארמעגן, נאר זיינע מעשים טובים. זיין צירונג — די גרויסע און איבערפולטע אלמערס, ספרים, משניות, גמרא'ס, ווי אויך רוסישע און פוילישע ביכער.

טוביה'ס קינדער - יארן

אט אין אזא סביבה האָט דער קליינער טוביה פארבראכט זיין גע קינדער - יארן. פון קליינערהייט אָן זיך באַקאַנט מיט מענטשן, געהערט און געלערנט פון שענסטן און בעסטן און אויפגעכאַפט פון אלץ, וואָס איז אריין אין זיין פאַטער'ס הויז.

א גרויסע השפעה האָט געהאַט אויף דעם יונגן טוביה א גע- וויסער אברהם בארג, א משולח פון "כולל ישראל", וואָס האָט חוץ הע- ברעאיש און יידיש גערעדט אראביש, טערקיש און עטלעכע איראַ- פעאישע שפראכן. ער פלעגט וואנדערן פון שטאָט - צו - שטאָט און זאמלען געלט פאר די אָרעמע יידן אין ירושלים. די וואונדערלעכע מע- שהילעך און לעגענדערס, וואָס דער משולח פלעגט דערציילן דעם יונ- גן טוביה, האָבן געלאָזט א גרויסן איינדרוק אין זיין פאַנטאַזיע. ער האָט זיכער זיך פאָרגעשטעלט, אז אַזאַ מאַטעריאַל וועט אים צונאָך- קומען אין דער צוקונפט ...

זכרונות פון זיינע קינדער - יארן זענען אים גע- בליבן פון יאָר 1876, ווען זיין פאַטער, צוזאמען מיט א גרופע יידן, האָבן אונטערגענומען א רייזע קיין ארץ - ישראל. איינדרוקן פון דער רייזע האָט זיין פאַטער געשריבן אין א פראַכטפולן העברעאיש און די צייטונג "הצפירה" האָט זיך אָפגערופן מיט גרויס ענטוויאָוס וועגן דעם. אפילו אין אונדזער צייט, 80 יאָר נאָך דער רייזע, ווערט זי דער- מאַנט אין ליטעראַרישע קרייזן. אזוי, צום ביישפּיל, איז אין "טאַג- מאַרגן - זשורנאַל", פון 16טן נאָוועמבער 1959, דערשינען א נאָטיץ פון מנשה אונגער, אין זיין קאַלום "פון אייביקן קוואל", פון וועלכער מיר ברענגען פאַלגנדן אויסצוג: "... אין דעם העברעאישן אוניווער- זיטעט אין ירושלים געפינט זיך א כתב - יד וועגן א רייזע פון א ייד מיטן נאָמען יעקב משה פענסטער, פון שומאוו, וואָס איז מיט 80 יאָר צוריק געפאָרן קיין ארץ - ישראל. ר' יעקב משה האָט זיך ארויס- געלאָזט פון זיין שטעטל קיין ארץ - ישראל כ' אייר תרל"א. ער איז געפאָרן דורך ביאַליסטאָק, בריסק, אָרעס און קאַנסטאַנטינאָפּאָל, און

צייכענונג פון טוביה פענסטער אין „דגלי ישראל“, זייט 6.

פון דארט קיין יפו. אין כתב - יד ווערט דערציילט וועגן לעבן פון די יידן אין יענער צייט אין ארץ - ישראל, ווי אזוי מ'האט אים אויפֿגענומען אין ירושלים, ווייל ר' יעקב משה איז געווען אַ ייד א גביר און א תלמיד חכם. זיין זון טוביה פענסטער, וועלכער איז ניט לאנג געשטארבן אין בראַזיל, האָט אין זיכור - בוך „לאַמזשע“ געשריבן וועגן זיין פאָטער, אז ער איז צוריקגעקומען קיין לאַמזשע אין יאָר 1880 אין דארט געשטארבן אין 1909“.

ווען טוביה איז עלטער געוואָרן, האָט זיין פאָטער אים מיט־גענומען אין זיינע רייזעס קיין אוראַל, סיביר און פינלאַנד. אין די לאַנגע נסיעות פלעגט דער פאָטער לערנען מיט זיין זון אַ בלאַט גמרא און אים דערציילן געשיכטעס פון יידישן פאָלק. טוביה פלעגט זיך צוהערן, צוקוקן צו מענטשן, פעלדער, וועלדער, שטעט און לעב־דער. ער האָט פארמאָגט אַ שאַרף אויג און א זעלטענעם זכרון. פון יעדער וויכטיקער באַמערקונג איז אים תמיד עפעס געבליבן. אַ דאָנק דער דערצינונג אין אזא נאַציאָנאַלער היים, איז פענ־סטער אויסגעוואָקסן מיט אהבת - ציון, מיט ליבע פאר יעדן מענ־טשן בכלל און פארן יידישן פאָלק בפרט.

ד ע ר ס ו ח ר

אין יאָר 1885 איז פענסטער, אין עלטער פון 21 יאָר, אוועק דינען אלס סאָלדאַט אין שטאָט טאמבאוו. צוויי יאָר שפעטער, פריי פון דער ארמיי, האָט ער זיך באַזעצט אין וואַלאַאוויסק, אלס איי־דעם פון דאָרטיקן סוחר יצחק אייזיק עדעלבוים. טוביה איז דאָן גע־וואָרן אן אַקטיווער סוחר, זיך פארנומען מיט וואַלד - האַנדל, באַנק־געשעפטן און געמאַכט אָפטע רייזעס קיין רוסלאַנד און פינלאַנד אין די אינטערעסן פון אַ קראַכמאַל - פאַבריק, וואָס האָט זיך שטאַרק אַנט־וויקלט אין וואַלאַאוויסק. עטלעכע יאָר שפעטער האָט ער פארמאָגט אן אייגן וואַלד לעבן פינסק און אַ אייגענע קראַכמאַל - פאַבריק. ער האָט דאָן געהערט צו די געציילטע יחוס־דיקע יידן, וואָס האָבן גע־האַט רעכט צו וווינען אין מאַסקווע, און טראָץ זיינע גרויסע באַשעפֿ־טיקונגען, איז אים נאָך געבליבן צייט צו לייענען, לערנען און זאַמלען מאַטעריאַל וועגן יידישן לעבן.

ד ע ר ש ר יי ב ע ר

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט טוביה פענסטער פארלוירן זיין גאַנץ פארמעגן. ער האָט אָנגעהויבן וואַנדערן, אַ געוויסע צייט געלעבט אין וואַרשע, שפעטער אין ארכאַנגעל, דערנאָך אין מאַסקווע און אין אַנדערע שטעט. אומעטום האָט ער זיך באַטייליקט אין יידישן לעבן.

בית שנים ימים יקרא לכו בנימין

אבן ברית ואמר לו ברוך שנים אבן ואיש שמו ואיש אבן

ואמר לו אבן ואיש

צייכענונג פון טוביה פענסטער אין „דגלי ישראל“ זייט 12.

ווען ס'האט אויסגעבראכן די אַקטאָבער - רעוואָלוציע, האָט מען פענסטערן פארשיקט קיין וואלאַדאָ, סיביר, אין יענער צייט האָט מען דאָרט געבויט אַ באַן-ליניע און קענענדיק פענסטערס גרויסע קאַפּאַ-ציטעט האָט מען אים באַשטימט אלס אויפזעער פון דער וויכטיקער אונטערנעמונג. אַ דאָנק זיין אַנטייל איז די באַן-ליניע שנעל פאַר-ענדיקט געוואָרן. אַלס אַנערקענונג האָט מען אים דערלויבט זיך אומצו-קערן קיין מאַסקווע.

אין 1924, האָט פענסטער פארלאָזט רוסלאַנד און זיך דערשלאָגן קיין דאנציג, וואו ער האָט זיך געטראַפן מיט זיין זון איזאק, וועל-כער האָט געלעבט אין האַלאַנד. צוויי יאָר שפעטער איז ער אַריבער געפאָרן קיין בעלגיע און זיך באַזעצט אין אַנטווערפן. דאָרט האָט ער אַנגעהויבן שרייבן. זיין באַליבטע טעמע איז געווען דער אַלטער יידי-שער לעבנס - שטייגער, זיינע העלדן — פשוטע יידן, בעלי - מלא-כות, האַלץ - העקערס, וואַסער - פירערס, טרעגערס, קליין - הענד-לערס. יאָרן שפעטער איז ער איבערגעגאַנגען אויף אַנדערע טעמעס: היסט-טאָרישע ראַמאַנען, נאָוועלן און עסייען וועגן יידישן פאָלק אין אַלע צייטן.

פענסטער האָט אויך געשריבן אין העברעאיש און אין רוסיש. צום באַדויערן זענען זיינע שריפטן אין די צוויי שפראַכן פארלוירן גע-גאַנגען בעת די מלחמה - יאָרן.

ז י י נ ע ר פ ע ר אַ ט ן

זייער אַ וויכטיקן פּלאַץ אין פענסטערס ליטעראַרישע און קול-טורעלע אַקטיוויטעטן האָבן פארנומען זיינע רעפּעראַטן. „צו זיינע פריי-טיק-צורנאַכטס רעפּעראַטן (מערסטנטייל וועגן תנ"ך) — שרייבט דער זשורנאַליסט יעקב פּרנס — פלעגן קומען מאַסן - מענטשן, כדי צו הערן דאָס וואַגיקע וואָרט פון דעם מייסטערהאַפּטן רעדנער און אויס-טייטשער פון יידישן וויסן און געשיכטע“.

אין אַ אויסשניט פון דער אַנטווערפער „יידישע פרעסע“, לייט-ען מיר, צווישן אַנדערע באַמערקונגען, וועגן פענסטערס רעפּעראַטן:

„... אַ שפּאַציר איבער 3.000 יאָר געשיכטע פון יידן אין דער וועלט, אַ טיפּער אַנאַליז פון דער יידישער ווירקלעכקייט אין שיין פון די היסטאָרישע מעגלעכקייטן — דאָס זענען געווען די צוויי לייט-מאַ-טיוון, וועלכע האָבן זיך דורכגעפלאַכטן אין גייסטרייכן רעפּעראַט פון טוביה פענסטער. בהדרגהדיק שוועבן פאַרביי אונדז די וויכטיקסטע עטאַ-פן פון אַלטערטום: חורבן בית ראשון, בבל, די חשמונאים, אַלעקסאַנ-דריע, עזרא און נחמיה, און מיר שטייען שוין אין מיטלאַלטער, קאַר-דאָווע און גראַנאַדע, ר' חסדאי איבן שאַפּרוט, יהודה הלוי, דער רמב"ם --- האַלאַנד און שפינאַזאַ.“

בן יצחק און

אבן אשף וצבא אשה און בארה אסיה ומצויק און נמש טאישק:
 יהי פון נמש און ברק.

צייכענונג פון טוביה פענסטער אין "דגלי ישראל", זייט 20.

אין א צווייטן אויסשניט, פון דער זעלבער צייטונג לייגענען
מיר :

... פענסטער בארייכערט דאָס יידישע לעבן נישט נאָר מי-
טן וואָרט און שריפט, נאָר אויך מיט זיין עטישער פּערזענלעכקייט,
מיט זיין אַריסטאָקראַטישן און שטאַלצן אויסזען.
וועגן זיין "אַריסטאָקראַטישן און שטאַלצן אויסזען", איז פא-
ראַן אַ וואונדערלעכער פּראָפּיל, געמאַלט פון י. ביאַלסקי, אין דער לאַג-
דאַנער "די צייט" :

... "שטעלט אייך פאַר א זקן, א הויכן, אַ שלאַנקן מאַן, ענ-
לעך צו א דארן ענגליש - מאַן, געקליידעט עסטעטיש - זויבער, "מע-
שה - אייראָפּעער" און מיט רעזערוו. נאָר רעדן רעד ער — איז ווי
ער וואָלט אויסגעקאָוועט יעדעס וואָרט אויף דער קאוואַלניע. דאָס איז
טוביה פענסטער, דער פּאָפּולערער אין אנטווערפן יידיש-העברעא-
שער שריפטשטעלער, היסטאָריקער, לעקטשורער ... אָט דער דזשענ-
טלמען איז באמת אַ "צנא מלא ספרא", דאָס איז אַ גייענדע ענציקלאָ-
פּעדיע, שיט מיט היסטאָרישע נעמען, פּאקטן און דאטן, פּיל געזען, פּיל
געלייענט, פּיל באַגעגנט און אלץ באַהאַלטן אין זיין זכרון".

אָט אזוי האָט אויסגעזען פענסטער שוין אין די אַכציקער
יאָרן, אַ קורצע צייט פאַר דער צווייטער וועלט - מלחמה, ווען ביאל-
סקי האָט זיך מיט אים באַגעגנט אין אַנטווערפן.

ד ע ר ק י נ ס ט ל ע ר

טוביה פענסטער, דער מייסטער פון וואָרט, איז אויך געווען
אַ באַגאַבטער מאלער. אויף דעם געביט האָט ער קיין סך ניט געשאַפן
און א טייל פון זיינע ווערק איז צום באַדויערן פארפאלן געוואָרן.
געבליבן זענען נאָר דריי העפטן: אן עסוי, אילוסטריט מיט צייכע-
נונגען אין קאָלירן, געווידמעט דעם זכרון פון יידיש-רוסישן סקולפּטאָר
מאַרק אַנטאָקאלסקי: "פרק אבות", טעקסט אין העברעאיש אילום-
טריט מיט צייכענונגען אין קאָלירן; "דגלי ישראל" — אַ מאָזאיק
געצייכנט אין פאַרבן, וואָס שטעלט פאַר די צוועלף שבטים, לויט די
מקוויות פון די מדרשים. דאָס לעצטע איז זיין שענסטע ווערק, און
איז געווידמעט דעם זכרון פון באַראָן עדמונד ראָטשילד, דער פּאָטער
פון דער יידישער קאָלאָניאַציע.

אין "דגלי ישראל" ווארפן זיך אין די אויגן פענסטערס וואונ-
דערבאַרע צייכענונגען און זיין געקניסטלעך כתב - יד. דער טעקסט
איז באַגלייט מיט איבערזעצונגען אין ענגליש, פראַנצויזיש און דייטש.
דער פאַרלאַג "פלאַנטיין", פון אַנטווערפן, האָט געוואָלט אָפּקויפן דאָס

יש ש כ ר

צייכענונג פון טוביה פענסטער אין „דגלי ישראל“, זייט 16.

זוערק פארן מוזעאום, אבער פענסטער האָט דאָס ניט געוואָלט פאר-
קויפן פאר קיין שום פרייז. בשעת דער צווייטער וועלט - מלחמה איז
„דגלי ישראל“ געווען באהאַלטן אין אַ קעלער. פון 1940 ביז 1945.
אין דער דאָזיקער צייט, זענען די קאַנטן פון עטלעכע בלעטער שטאַרק
פארפּלעקט געוואָרן, אזוי, אז מיהאַט זיי געמוזט פארדעקן מיט טוש.
גליקלעכערֱווייז זענען די צייכענונגען און דער טעקסט נישט געשעדיקט
געוואָרן.

וואָס שייך „פרק אבות“, האָט פענסטער עס איבערגעשיקט
צו דער „ייווא“, אין ניו יאָרק. מאַקס וויינרייך, וויסנשאַפּטלעכער
דירעקטאָר פונעם אינסטיטוט, האָט געשריבן אַ לאַנגן בריוו צו פענ-
סטערן, פון וועלכן מיר נעמען אַרויס פּאָלגנדע ווערטער: „שוין אַפּ-
גערעדט פון דעם וויכטיקן און אינטערעסאַנטן אינהאַלט, זענען אויך
די צייכענונגען אַ שיינער מוסטער פון פּאָלקס־קונסט“.

די לעצטע יאָרן פון זײַן לעבן

ווען ס׳האָט אויסגעבראַכן די צווייטע וועלט - מלחמה, איז פענסטער אַלט געווען 75 יאָר. אזוי ווי טויזנטער אנדערע יידן, האָט ער זיך געלאָזט לויפן אַהין וואו ס׳איז נאָך געבליבן אַ ביסל האַפּע־נונג צו בלייבן לעבן. און אזוי איז ער פארוואַגלט געוואָרן אין דער פראנצויזישער שטאָט גרענאַבל.

אין אַ געוויסן טאָג, שטייענדיק אין אַ גאַס, עלנט און פאר-לאָזט, האָט זיך צו אים דערנענטערט אַ ייד און אַ זאָ געטאָן:

— קומט מיט מיר.

פענסטער, וועלכער האָט ליב געהאַט מענטשן, און געגלויבט אין מענטשן, האָט באַגלייט דעם פרעמדן אָן ווערטער. דער אומבאַ-קאַנטער האָט אים געפירט צו אַ קלויסטער, וואו די מאנאַשקעס האָבן אים צוגענומען אלס גערטנער. אַ דאַנק דעם איז ער געבליבן לעבן.

אין 1945, באַלד נאָך דעם סוף פון דער מלחמה, האָט פענ-סטער ווידער אָנגעהויבן ציען דעם גאַלדענעם פּאַדעם פון דער יידי-שער געשיכטע, דורך זיינע רעפּעראַטן. אין ניצע, איז ער ארויסגע-טראָטן מיט רעפּעראַטן אויף פּאַלגנדע טעמעס: „די לעקציע פון אונד-זער געשיכטע“; „די תורה־פונדאַמענט פונעם ציוניזם“; „געשיכ-טע פון יידישן פּאַלק“ א. א. וו.

אין 1946, האָט פענסטער זיך אומגעקערט קיין בעלגיע און ווידער זיך באַזעצט אין אַנטווערפן, וואו ער האָט באַנייט זיינע לי-טעראַרישע טעטיקייטן. זיין זון איזאק האָט שוין דאָ געוואוינט אין ריאָ דע זשאַניראָ. אין 1950, איז איזאק פענסטער געפאָרן אויף אַ לוסט - רייזע קיין בעלגיע און צוריקומענדיק קיין בראַזיל האָט ער מיטגעבראַכט זיין אַלטן פּאַטער.

אין ריאָ דע זשאַניראָ, האָט טוביה פענסטער זיך באַגעגנט מיט זיין אַמאַליקן פריינט, זשורנאַליסט יעקב פרנס, וועלכער האָט פאר דער צווייטער וועלט - מלחמה געוואוינט אין בריסל, וואו ער האָט ארויסגעגעבן די צייטונג „אונדזער טאָג - בלאט“. אין 1952, ווען פרנס האָט געגרינדעט די „יידישע צייטונג“, האָט ער אלס ערשטן מיטאַרבעטער איינגעלאָדן זיין אַלטן פריינט טוביה פענסטער.

במשך פון די יאָרן 1952 — 1957, זענען דערשינען אין דער „יידישער צייטונג“ כמעט אַלע שריפטן פון דעם באַנד. טויזנט ליי-ענער פון גאנץ בראַזיל האָבן מיט שפאַנונג און אומגעדולד געווארט אויף די פאָרזעצונגען פון פענסטער'ס נאָוועלן און עסייען.

פסע. יטאל טאלו צווי ביני גלות אונג גע
 אר פחטאן אן אן סבי בפעלע קיי וצי פבער באזעג. זענע
 יענע זעלבע זענע דע רביס צוג אז דע מקומע ווערן אכילא
 באמיר צעלע. ב' אע. בא אונט. רוח העיכחיים מחול אד אמות
 אן און האמער ועמאג געל צעמאן אן פבריא, באונג
 העיבן אן בגר קול אן האמער, היינצו. פריהו זענע זאן
 חיל ואל אכע. אדעיאן כאיפ וועלען טען אדעב:

לקו. חס האסטע. אן היינצו האט מי ארמאן
 פ. סטוריאן האממאליאן אדעכעיאן אונג פויל. יטאל אצ.
 פערבאג אן אבונא פקראמאג, אדעב ארמאן. ארמאן
 אעט אדעב ואל פולק פערפאג אפעלעגיאן אטעב אן אר
 יטאל אקראמא פערפאג אן אונג אן יטאל, קעצו אט פער
 צאמאן אסטו אפנו אט אפן פערפאג פאסטעיאן.

כדכ פויר פדקן לעבאן. בי יטע, אקראמא
 אספאמא "אפערקו אפא רביס אטע פיסא פערפאג אפאמא

11 טאָג אין אדר, דעם 21-טן מערץ 1959, איז טוביה פענר-סטער נפטר געוואָרן אין סאַן פּאַולאַ, אין עלטער פון 95 יאָר, און געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין ריאָ דע זשאַניראָ. הרב דר. ה. לעמלע וועלכער האָט מספיד געווען דעם נפטר, האָט פארענדיקט זיין הספד מיט פּאָלגנדע ווערטער: — „טוביה פענסטער איז נפטר געוואָרן אום שבת, ווען מען האָט געלייענט די סדרא ויקרא און די פרשה זכור. גאָט האָט גערופן דעם גרויסן מענטשן רי טוביה, און זכור — מיר וועלן שטענדיק געדענקען דעם ליב - האַרציקן זון טוביה פענסטער זכורנו לברכה.“

פּענסטער'ס געקליבענע שריפטן

פארוואָס פענסטער'ס געקליבענע שריפטן? פארוואָס נישט אַלע שריפטן פון טוביה פענסטער?

שוין ביים אָנהויב האָב איך באַמערקט, אז א גרויסע טייל פון פענסטער'ס שריפטן איז בעת די מלחמה - יאָרן פארפאלן געוואָרן. אזוי ארום איז מער ניט געווען קיין רייד ארויסצוגעבן אַלע זיינע ווערק, איז געבליבן אויסצוקלויבן די בעסטע פון זיינע שאַפונגען, די וועלכע ער אליין האָט קאָריגירט און אויסגעבעסערט גאָנצעם, וואָס זיי זענען דערשינען און איבערגעדרוקט געוואָרן אין פארשידענע צייטונגען.

די שריפטן פון דעם באַנד זענען פארעפנטלעכט געוואָרן אין די יאָרן 1926 — 1957, אין פּאָלגנדע צייטונגען: „יודישע פרעסע“, אַנטווערפן; „פּאָרווערטס“, ניו יאָרק; „יודישע צייטונג“, ריאָ דע זשאַניראָ.

מיין כוונה, אלס ארויסגעבער, איז, אז דער בוך זאל אויסזען אזוי ווי פענסטער אליין וואָלט אים געוואָלט זעען, היינט, לויט זיינע פרינציפן און זיין ארטיסטישע נשמה. איך האָב, אז די עפנטלעכקייט וועט אויפנעמען דעם בוך מיט דער באַגייסטערונג, וואָס דער שרייבער האָט זיך פארדינט, און וועט זעען אין דעם באַנד אַ מאַנומענט גאָנצען חשבון שריפטשטעלער, היסטאָריקער און דענקער, וואָס האָט געפירט צו דעם טיפ ייד, וואָס איז היינט זייער זעלטן אין אונדזער דור — אַ משכיל פון אַלטן שניט, אַ תלמיד חכם, אַ קענער אין דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור, אַ בעל מידות, אַ נאַציאָנאַלער און שטאַל צער ייד.

נעלסאָן וויינער

דיאָדע זשאַניראָ, 1961.

טוביה פענסטער און זיין אייניקל טאבי — אנטווערפן, 1950.

ד ו ד א ל א י

ווי עס שרייבן ישראל - צייטונגען האבן קורדישע יידן
געגרינדעט ביי חיפה א קאלאניע מיטן נאמען: אלראי

פ א ר ו א ר ט

אין 12-טן יאָרהונדערט איז אויפגעשטאָנען אין פּערסיע אַ משיח דוד אלראי, וועלכער האָט געוואָלט באַפרייען יידן פון גלות און איינעמען ארץ - ישראל. צו אים זיינען צוגעשטאָנען קריגערי-שע בערג - יידן פון קורדיסטאָן און אויך יידן פון אַנדערע אַזיאַ-טישע מדינות און ס'האָט אויסגעבראַכן אַ בלוטיקער קריג. דער סוף איז געווען אַ טרויעריקער. אלראי האָט געענדיקט זיין לעבן אויפן עשאפאט.

דער דאָזיקער אומגליקלעכער פאטריאַט ווערט דערמאָנט אין „אגרת תימן“ פון רמב"ם און אין דער רייע - באַשרייבונג פון ר' בנימין, וועלכער האָט באַזוכט פּערסיע 10 יאָר נאָך אלראי'ס טויט. שפעטער האָבן וועגן אלראי געשריבן דער שפּאַנישער כראָניקער ר' שמלה אבן ווירגא אין זיין ווערק „שבט יהודא“ און דער איי-טאַליענישער דאָקטאָר ר' יוסף הכהן אין זיין ספר „עמק הבכא“. די דאָזיקע שריפטשטעלער באַשרייבן ניט קיין פּרטים, זיי באַשטע-טיקן נאָר די ווירקלעכקייט פון אַ מעסיאַנישע יידישע באַוועגונג. נאָר דעם פאקט, נאָר דעם היסטאָרישן קערן.

אַבער ארום דעם היסטאָרישן קערן זיינען אויסגעוואקסן, ווי בלומען ארום אן אלטן קבר, פאַלקס - לעגענדעס, אגדות, וועלכע מאַ-כן דעם אלראי פאר אן אומגעוויינלעכע לעגענדארישע פיגור.

לעגענדעס האָבן אויך אן היסטאָרישן ווערט. דאָס האָט גוט פארשטאָנען דער לאָרד ביקאנספילד, וועלכער, באַרייזנדיק דעם אַר-יענט, האָט ער פון די פארשידענע אגדות געשאַפן אַ ניי בילד פון דוד אלראי.

ביקאנספילדיס ווערק איז אויך איבערגעזעצט אין העברעאיש פון אברהם אבא ראקאווסקי אונטערן נאָמען „חומר מגזע ישי“ און

די „הצפירה“ האָט וועגן דער איבערזעצונג געגעסן אַ גוטע רעצענזיע.

ס׳איז אָנגענומען, אז פון אגדות לערנט מען ניט. „אין למ־דין מן האגדה“, ס׳איז אָבער דאָ נאָך אַ מיינונג, וואָס זאָגט, אז אגדה דארף מען יאָ לערנען: „למוד אגדה שמתוך כך אתה מכיר את הקדוש ברוך הוא ומתדבק במדותיו“ (ספרי, דברים מ״ט).

מידאַרף שעצן די שיינקייט, וואָס איז באַהאַלטן אין דער אגדה. דער שורש פון אגדה איז די ווירקלעכקייט, דאָס וואָס ס׳איז פאקטיש פאַרגעקומען אין לעבן. אָבער די אגדה בלייבט ניט אין די אייגענע ראמען פון דעם רעאַלן היסטאָרישן פאקט. זי באַצירט דעם פאקט מיט פארבן, שטריכן, דעטאַלן, וואָס זיינען געווען אָדער גע־קענט זיין. דער היסטאָרישער פאקט איז דער בוים, צעווקס פון צוויי־גן און בלעטער. אגדה באַזיצט אַ גייסטיקן כוח. די יידן אין מצרים וואָס האָבן געארבעט בחומר ובלבנים אונטערן בייטש פון מצרי האָ־בן קיין ספרים ניט געהאַט און שריפטשטעלער אודאי נישט. אָבער זיי זיינען געבליבן יידן ווייל „מגילות האו להם במצרים“, זיי האָבן געהאַט אגדות, מינדלעכע מסורות פון זייערע אבות. די דאָזיקע גייס־טיקע קראַפט האָבן באַשטעטיקט די קורדישע יידן, וואָס האָבן גע־זען אַז אין אַלראי דאָס וואָס זייער דמיון האָט געוואַלט זען, האָבן גע־שאַפן אַן אידעאַלן בילד פון אַ יידישן פאַטריאַט און האָבן דאָס איר בערגעגעבן זייערע קינדער ווי אַ תורה שבעל פעה. און די מינדלעכע מסורה לעבט ביז היינט. די אַזראייניקלעך, וואָס זיינען איצטער געקומען קיין מדינת ישראל, פאראייביקן דעם נאָמען פון זלער גע־ליבטן פאַטריאַט מיט אַ קאָלאָניע אַלראי.

דאָס בילד אַלראי, וואָס ווערט ווייטער געבראכט שטיצט זיך אויף היסטאָרישע קוועלן. אויף דער העברעאישער איבערזעצונג פון ביקאנספילדיס ווערק און אויף אלטע אגדות.

ב ש ע ת ד י ק ר י י צ צ ו ג ו

די גרויסע אסיפה פון פיר טויזנט נייסטלעכע, וואָס דער פויפסט

אורבאן דער צווייטער האָט צוזאמענגערופן אין מערץ 1095 און באַלד נאָך-
דעם די צווייטע, נאָך גרעסערע אַסיפה, אין קלערמאַנט, האָבן אַרויסגערופן
אַ שטאַרקע באַוועגונג אין גאַנץ אייראָפּע.

אויף די ביידע אסיפות איז באַהאַנדלט געוואָרן די טרויעריקע לאַגע
פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג אין פּאַלעסטינע און איבערהויפּט די
צרות, וואָס לייַדן די פרומע פּיליגרימער, וועלכע גייען פון אייראָפּע מתפלל
זיין אויפן הייליקן קבר.

די שווערע לאַגע פאַר קריסטן אין פּאַלעסטינע האָט זיך אָנגעהויבן
שוין אין 7-טן יאָרהונדערט, ווען אויפן אַריענט האָט זיך דערוועקט אַ
נוואַלטיקער כּח פון אַ נייער אמונה.

דער איסלאַם האָט זיך שנעל אויסגעשפּרייט איבער אזיע און אַפּ-
ריקע און האָט פאַראייניקט אַלע אַראַבישע שבטים. באַגייסטערט פון דער
נייער תורה האָבן די אַראַבער מיטן שווערד געוואָלט מאַכן דעם איסלאַם
פאַר אַן אוניווערסאַלער וועלט - רעליגיע.

צווישן די פאַרשידענע לענדער, וואָס די אַראַבער האָבן איינגענומען
רעכנט זיך אויך פּאַלעסטינע, וועלכע איז דעמאָלט געלעגן אונטערן שוים פון
דער ביזאַנטישער רעגירונג.

באַלד נאָך מאַחמעד'ס שטאַרבן, אונטער דער הייליקער פּאַן פון צוויי-
טן קאַליף אמאַר בן חטאַב, זיינען די אַראַבער באַפאַלן פּאַלעסטינע, איינגע-
נומען ירושלים, געשטעלט אויפן הר הבית דעם כאַרימטן אמאַר מעטשעט
און פאַרבליבן פּאַלעסטינער בעלי - בתים.

יידן, וועלכע האָבן פיל געליטן אין פּאַלעסטינע אונטערן שווערן יאָך
פון דער ביזאַנטישער רעגירונג, זיינען צוגעשטאַנען צו די אַראַבער און מר-
טיק געקעמפט מיט זיי צוזאַמען. דער אָנפירער פון העלדישן שטורעם קעגן
דעם ביזאַנטישן מיליטער ביי צעזאַרי, איז געווען אַ ייד.

יידן האָבן געהאַפט, אַז אונטערן שוים פון די נייע הערשער מיט
וועלכע יידן רעכענען זיך שטיקלעך אייגענע, קינדער פון איין טאַטן אַברחם
וועט די לאַגע זיך פאַרבעסערן. — יידן זיינען דאָך געווינט צו האָפּן.

די ידיעה, אַז די הייליקע שטאָט איז איבערגעגאַנגען צו די מאַכ-
מעדאַנער, האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע פאַרביטערונג אין דער קריסטלע-

כער וועלט. ס'איז איצטער שוין ניט אזוי לייכט געווען צו קומען קיין ירושלים ווי פריער.

די נייע רעגירונג האָט פון אָנהויב ניט געשטערט די קריסטן באַ זוכן ירושלים, נאָר אין צענטן יאָרהונדערט, ווען די פארוואלטונג איז אייבערגעגאנגען צו די פרומאָקס פון דער סעקטע „שעיטן“, האָט זיך די לאַגע געענדערט. נאָך ערגער איז געווען ווען די פאָנאָטישע „סעלזשיקן“, אויך איסלאַמיסטן, האָבן זיך אריינגעריסן אין פאָלעסטינע. טרויעריקע נאָכריכטן זיינען אָנגעקומען קיין אייראָפּע, פּילגרימער, וועלכע זיינען צוריקגעקומען פון ירושלים האָבן דערציילט שרעקלעכע זאכן: סעלזשיקן ראַבירן, מאָרדן, פאָרניכטן און פארשוועכן דעם הייליקן קבר.

די דאָזיקע ידיעות האָבן אויפגערודרט די גאנצע קריסטלעכע וועלט. דעם 18-טן סעפטעמבער 1095 איז פאָרגעקומען די גרויסע פארוואלטונג אין קלערמאָנט אין דער אָנוועזנהייט פון בישאָפּ, קארדינאַלן, ריטער און אַ פּוּר בליקום פון פּיל טויזנטער, האָט דער פּויפּסט דערקלערט, אז די סעלזשיקן ווילן אינגאנצן אונטערברענגען דאָס כּוואַנטישע קעניגרייך, און ווען דאָס זאָל געשען, שטייט פאָר אַ גרויסע סכּנה פארן קריסטנטום. דער פּויפּסט האָט אויפגעפאָדערט אלע קריסטן זיך צו שטעלן צום הייליקן קאַמף קעגן די אומגלויביקע. יעדער איינציקער, וואָס האָט אַ מעגלעכקייט זיך באַוואָר פּענען מוז צושטיין צו דער ארמיי, וואָס טרעט ארויס קעגן איסלאַם.

אזוי האָט זיך אָנגעהויבן יענער היסטאָרישער פּעריאָד, וואָס האָט זיך געצויגן ביז נאָך 1270, און איז באַקאַנט אונטערן נאָמען „קרייצצוגן“ אָדער „מסעי הצלב“. אַ רעליגיעזער עקסטאַז האָט דעמאָלט אַרומגענומען אלע העכערע און נידעריקע קלאַסן. געפאַניצערטע ריטער מיט אויסגענייטע רויטע צלמים אויף זייערע פלאַשטשן, זיינען אַרומגעריטן מיט זייערע לאַנדקעכט איבער גאַנץ אייראָפּע, און גערופן דאָס פּאַלק צו וואַפן. גייסטלעכע, אַרויסגעשיקטע פון רוים, האָבן געפּרעדיקט, אז כל זמן דער הייליקער קבר אין ירושלים געפינט זיך ביי די אומגלויביקע מאַכמעדאנער, וועט די וועלט ניט האָבן קיין קיום. אלע גלויביקע קריסטן מוזן צושטיין צו אַ מלחמה מצוה. צום הייליקן קאַמף מיט די מאַכמעדאנער.

איינער פון די גרעסטע אַגיטאַטאָרן פון יענער צייט איז געווען דער הייליקער מאָנאָך פּעטר פון אַמיען, וועלכער איז געקומען פון ירושלים און האָט דערציילט, אז ביים הייליקן קבר האָט זיך אים באַוווּן דער „היילי-

קער" און האָט אים געהייסן ניין צוריק אין זיין לאַנד, אין פראַנקרייך און דערציילן זיינע ברודער וועגן דעם חורבן, וואָס די סעלזשישן האָבן דאָ גע- מאַכט.

אַ מענטש מיט אַן אייזערנעם ווילן און שטאַרקע רעדנס־קראַפּט, האָט פּעטער פון אַמיען אין אַ קורצע צייט צוגעצויגן צו זיך גרויסע מהנות פריי- וויליקע. מערסטנטייל זענען דאָס געווען מענטשן, וואָס האָבן ניט געהאַט וואָס צו פארלירן, אָרעמע ריטער, וואָס האָבן געהאַט נאָר אַ פּאנצער מיט אַ שווער, בעטלער, וואָס האָבן זיך ארומגעשלעפּט איבער דער וועלט, אוואַנ- טוריסטן, וואָס האָבן געזוכט עפעס נייעס און גלאַט פארביטערטע אומצור- פּרירענע מענטשן, וועלכע געפינען זיך אין יעדער צייט.

דאָס איז ניט געווען קיין אָרגאַניזירטער קראַפּט. דאָס איז געווען ניט קיין ארמיי, נאָר אַן ערב רב, אָן געווער, אָן דיסציפּלין, האָבן זיי זיך נאָכגעשלעפּט נאָך זייער פירער און אָנגעהויבן ראַבירן די באַפעלקערונג ניט מאַכנדיק דערביי קיין אונטערשיד צווישן יידן און קריסטן. זיי זיינען גע- ווען הונגעריק און זיי האָבן גענומען וואָס זיי האָבן געקענט און ביי ווע- מען זיי האָבן געקענט.

דער ערב רב, וועלכער איז געווען ווי אַ אַוואַנאַרד פון די שפּע- טערדיקע בעסער געאָרדנטע ארמייען, האָט גאנץ ווייניק פארשטאַנען דעם צוועק פון דעם גרויסן און שווערן מאַרש קיין ירושלים. און ס'האָבן זיך געפונען אזוינע, וואָס האָבן דערקלערט, אז שולדיק זיינען אין אַלע צרות די יידן. זיי, די יידן, האָבן געשפּילט די ערשטע ראָלע אין דער טראַגעדיע, ווען מען האָט געקרייצט דעם קריסטוס, זיי די יידן האָבן עס געהאַלפּן די אַראַבער איינעמען פּאַלעסטינע און פארשוועכן דעם הייליקן קבר. צוליב זיי, צוליב די יידן, מוזן מיר זיך איצטער אַזוי פייניקן. און זיי, די יידן זיצן זיך רואיק, און רייך זיינען זיי, און שיינע טעכטער האָבן זיי...

די חיה רעה האָט זיך אויפגעכאַפּט.

ביז היינט דערמאָנען מיר תשעה באב די גרויסע געמיינדעס, אש- פּרא, ווירמיווא, מייניץ, שמסרו נפשם על קדושת השם. דער ווילדער המון האָט ניט געשוונט קיין עלטער, קיין פרוי, קיין קינדער און דער אַלטער ריין האָט זיך דעמאָלט פארשעמט און איז רויט געוואָרן פון יידיש בלוט.

טוביה פענסטער

אין דער זעלבער צייט ווען אין אייראָפּע איז געווען פינצטער האָט אין אזיע אָנגעהויבן טאָגן. אן אלטע דערשיינונג אין דער יידישער היסטאָריע, ויהי ערב ויהי בוקר. דאָ ווערט נאָכט, דאָרט ווערט טאָג. די פּאָליטישע און עקאָנאָמישע לאַגע פון יידן אין מעסאָפּאָטאָמיע האָט זיך אין דער צייט זייער פארבעסערט.

א רייזנדער, וואָס האָט באַזוכט דעמאָלט באַגדאָד, שילדערט דעם יידישן וואוילשטאַנד מיט גאנץ שיינע פארבן.

די יידן זיינען זייער אָנגעזען און לעבן גליקלעך. עס זיינען פאראן אין באַגדאָד גרויסע ישיבות, גרויסע געלערנטע און זייער רייכע לייט. אין באַגדאָד צוזאמען מיט אל - קאראָס, וואָס ליגט אויף דער צווייטער זייט פון טייך טיגריס, געפינען זיך אַכט און צוואַנציק סינאַגאָגעס. די גרויסע סינאַגאָגע פון עקסילאָרד (ראש הגולה) איז געבויט מיט פארשידנפארביקע, מיט גאָלד און זילבער באַלייגטע מאַרמאר זיילן. דערביי זעט מען די לאָזשע פון ראש - הגולה, דראַפירט מיט פּורפור און זיידנשטאָף.

דער יידישער פירסט, דער ראש - הגולה, האָט רעגירט איבער אַלע יידן אין בבל. ער איז געווען אויסדערוויילט פון גאנצן פּאָלק און דער דאָ זיקער אַקט פלעגט פּאַרקומען זייער פייערלעך. דער ראש הגולה איז געזען סן אויף א טראָן און דער ראש הישיבה פון סורא האָט געהאַלטן אַ רעדע אין וועלכער ער פלעגט דערמאָנען דעם פּסוק „לבֿלתי רום לבבו מאַחיו“, אז א הערשער טאָר ניט שטאָלץ זיין, ווייל ער איז נאָר דער ערשטער אונז טער גלייכבאַרעכטיקטע, און פאר זיינע מעשים איז ער פאראנטוואָרטלעך קעגן גאָט און קעגן פּאָלק. דאָן האָט מען געבּלאָזן שופּר און אויסגעשריגן „יחי אדונינו הנשיא“!

דערנאָך פלעגט מען מאַכן א מאָלצייט, צו וועלכן עס זיינען געווען געלאָרן די זקנים, די ראשי ישיבות און די העכערע פּאַשאַס פון דער רע-גירונג. ביים זאָגן קדיש אין די שולן נאָך יעדער וואָרט „בחייו“ פלעגט מען צוגעבן „ובחייו אדונינו נשיאנו ראש גולת ישראל“.

ס'איז געווען דער מנהג, אז דעם יערלעכן רעגירונגס - שטייער, פלעגט דער נשיא זעלבסט ברענגען דעם סולטאַן. דערביי פלעגט דער נשיא רייטן אויף א ווייסן פערד באַגלייט פון א גרויסער סוויטע. די גאסן זיינען געווען איבערפולט פון מענטשן, מוזיק האָט געשפּילט און פּופּציק קאוואַסן

(קוריערס) זיינען געלאָפֿן פֿאַרויס כּרי צו האַלטן פֿריי דעם צוג פֿון ראש הגולה.

אין דער סוויטע פֿון דעם ראש - הגולה, וואָס איז געווען אין יענער צייט און וואָס זיין נאָמען האָט געזאָלט זיין בוסתינאָי, האָט זיך געפֿונען א שיינער יונגערמאַן, דוד אַראַי, א שטאַמלינג פֿון מלכות בית דוד.

אין צוזאַמענהאַנג מיט די טרויעריקע ידיעות, וואָס זיינען געגאַנגען פֿון אייראָפּע און פֿאַלעסטינע, האָט זיך ביי דעם אַראַי דערוועקט די אַל-טע מעסיאַנישע אידיע, פֿאַר וועלכער פֿיל יידישע פֿאַטריאָטן האָבן באַ-צאָלט מיט זייער לעבן.

ער האָט געקענט די לאַגע פֿון זיין פֿאָלק: אין אייראָפּע איז א גיה-נום, ניט בעסער איז אין אזיע. פֿאַר איינעמען פֿאַלעסטינע האָבן זיך די יידן געשלאָגן צוזאַמען מיט אַראַבער. ביי דער באַלאַנגערונג פֿון ירושלים האָבן יידן געקעמפט ווי די לייבן. מיט וואָס האָט מען יידן דערפֿאַר באַצאָלט?

דער קאַליף אמאַר האָט באַלד נאָך דעם פֿאַרווערט יידן צו בלייבן אין ירושלים...

אין בבל און אין פֿערסיע זעט אויס יידן גוט צו זיין. זיי זיינען רייך פֿאַרנעמען גרויסע רעגירונגס - פֿאַסטנס, באַזיצן שיינע סינאַגאָגעס, ישי-בות, שטאַלצירן מיט זייערע געלערנטע, מיט זייערע גאונים פֿון סורא און פֿומבדיתא, און מיט דעם פֿראכט פֿון זייער ראש הגולה. אָבער דער גאַנצער נאַציאָנאַלער שטאַלץ איז געבויט אויפֿן ווינט, אויפֿן גוטן ווילן אָדער קאַפֿ-ריז פֿונעם סולטאַן.

א היים מוז זיין!

דער יונגער אַראַי האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ געפֿערלעכן פֿלאַן.

מיט אַ פֿלאַן איינצונעמען ארץ - ישראל.

די אלטע שריפטן באַשטעטיקן, אז דער יונגער אַראַי איז געווען א גרויסער חכם. ער האָט געלערנט תּורה ביי די גרעסטע גאונים פֿון זיין צייט און אויסער תּלמוד, קבלה און אסטראָלאָגיע איז ער געווען גוט באַ-האוונט אין שפּראַכן און וועלטלעכע וויסנשאַפטן.

אַראַי האָט גוט פֿאַרשטאַנען די שוועריקייט פֿון זיין פֿלאַן. כּרי אויפֿצוועקן אַ פֿאָלק, שאַפֿן אַן אלגעמיינע באַוועגונג און באַגייסטערן די

מאָסן, מוז דאָס פּאָלק פּריער דערקענען דעם פּירער און גלויבן אין זיין גרויסע מיסיע, און דאָס איז ניט אזוי לייכט געווען אויסצופירן אין יענער צייט ביי די יידן אין אזיע, ביי וועלכע ס'איז ארומגעגאנגען אן אלטע אנד-דה, אז איינעמען ארץ - ישראל און רעגירן איבער יידן וועט קענען נאָר דער אויסדערוויילטער מענטש, וועלכן עס וועט זיך איינגעבן צו באַקומען דעם שרביט הוהב, דעם גאָלדענעם צעפּטער, וואָס ליגט באַהאַלטן אין קברי מלכות בית דוד, אין קעניגלעכן מאוואָזאַלעאום אין ירושלים.

אזא אונטערנעמונג איז געווען פארבונדן מיט גרויס געפאר. דער וועג קיין ירושלים האָט געפירט דורך פארשידענע, פון אראבישע שבטים באַר-וואוינטע געגנטן. און אריינדריינגען אין יענער פאַרבאָרגענער הייליקער מעד-רה, וואָס הייסט קברי מלכות בית דוד, האָט מען געדארפט קענען קבלה און די הייליקע שמות, וואָס מיט זייער הילף קען מען עפענען די פאַרשלאָג-סענע טויערן פון דער הייליקער מערה.

דאָס אלץ וואָלט זיך אַלראַי'ן געקענט איינגעבן, ווייל זייענדיק באַר-קאנט מיט אַרענטאַלישע שפראכן האָט אַלראַי זיך געקענט פארקליידן פאר אַ נזיר, א דערוויש, וואָס גייט פון מעקא און איז זייער געאַכט ביי אַלע מאַכמעדאנער. ער האָט זיך אויך געקענט אראַפלאָזן אין דער מערה ווייל ער איז געווען אַ קאַבאַליסט.

אַבער ארויסטרעטן קעגן דער מאַכט, וואָס האָט דעמאָלט רעגירט אי-בער ארץ - ישראל, דארף מען דאָך האָבן אַ רעאַלע קראפט, אן ארמיי, וואָ-פן וואו נעמט מען דאָס?

אין די קורדיסטאַנישע בערג האָבן דעמאָלט געלעבט די אזוי געריר-פענע „בערג - יידן“, זיידעם פון די קאווקאַזער יידן, פרייע מענטשן, וואָס האָבן ניט אָנערקענט איבער זיך קיין שום מאַכט. זיי האָבן געזאָגט, אז זיי שטאַמען פון די עשרת השבטים, פון שבט זבולון. זיי פלעגן זיך פארנעמען מיט פי - צוכט און ערד - ארבעט, אָבער זייער הויפט - באַשעפטיקונג איז געווען די זעלבע מיט וועלכע עס פארנעמען זיך פון אייביק אָן אַלע קורדן וואָס זיצן אין זעלבן געגנט — באַפאַלן די פארבייפאַרנדע סוחרישע קאַראַ-וואנען און ראַבירן, אָדער נעמען אויסקויף - געלט; אין גאַנץ אזיע זיינען די דאָזיקע יידן באַרימט געווען אַלס מוטיקע קריגער און מענטשן פון ערע

און וואָרט; דער פּערסישער שאַך פּלעגט נעמען פאר זיין פּערזענלעכן עסקארט נאָר קורדישע בערג - יידן.

נייסטיק זיינען זיי געווען אָפּגעשטאַנען פון דער יידישער תורה און יידישע מנהגים. זיי האָבן אָפּגעהיט שבת און געהאַלטן פון עטלעכע טראַדיציעס, איבערגענומענע פון זייערע עלטערן. זיי האָבן געוואוסט, אז אויך אין אַנדערע ווייטע לענדער געפינען זיך זייערע ברידער, וואָס שטאַמען פון די זעלביקע זיידעס, וואָס גאָט האָט אַמאָל אַרויסגעפירט פון מצרים. און פאר די דאָזיקע אומבאַקאַנטע ווייטע ברידער האָבן די קורדישע בערג-יידן געהאַט א געוויסן געפיל פון פריינטשאַפט.

דאָס באַווויזט אַ פאַקט, וואָס עס דערציילט א רייזדער פון צוועלפֿטן טן יאָרהונדערט:

אַ קאַראַוואַן, וואָס האָט געפירט טייערע זאַכן פאַרן טערקישן סולטאַן, איז אַטאַקירט געוואָרן פון די קורדישע בערג - יידן אין אַ שמאַלן קאַרידאָר צווישן די בערג. דער פירער פון קאַראַוואַן, וואָס האָט געהאַט זיי ער ווייניק מיליטער, האָט ניט געקאָנט שמעלן אַ ווידערשטאַנד, נאָר ער האָט געזאָגט, אז דער קאַראַוואַן געהער דעם סולטאַן און ווען די בערג - יידן וועלן צעראַבירן די קאַסטבאַרע זאַכן וועט דער סולטאַן זיך אָפּרעכענען מיט זייערע ברידער. זוי נאָר די בערג - יידן האָבן דערהערט די דאָזיקע ווער-טער האָבן זיי צוריק אַריינגעזעצט זייערע שווערן אין די שווערן און האָבן פון זיך געגעבן דעם קאַראַוואַן אַ שטאַרקן עסקארט, וועלכער האָט אים בשלום דורכגעפירט דורך אלע געפּערלעכע ערטער.

פון צייט - צו - צייט פּלעגט דער ראש הגולה שיקן צו די בערג-יידן דינים, וועלכע זאָלן זיי לערנען יידישקייט. נאָר איינמאָל אין יאָר, אין חודש אלול, פּלעגן זיי אַראָפּרייטן מיט ווייב און קינד פון זייערע הויכע בערג און פּלעגן זיך פאַרזאַמלען אין מאָסול, ווי לויט דער מסורה, ליגט באַהאַלטן דער נביא יחזקאל. דער גאַנצער געגנט אַרום מאָסול פּלעגט דע-מאָלט ווערן שטאַרק באַלעבט, מיט שוואַרצע געצעלטן, געזאַטלטע פּערד, באַ-וואָפּנטע קריגער און אַ קלינגעריי פון געווער.

די געלעגנהייט האָט אויסגענוצט דער יונגער אַלראַי. ער האָט דאָ געהאַלטן רעדעס, ער האָט דערציילט די בערג - יידן וועגן די גרויסע מעשים פון זייערע אור-עלטערן, נביאים, מלכים און גבורים. שטאַרק זיינען גע-

טוביה פענסטער

ווען די פלישתים און שמשון - הגבור האָט זיי באַזיגט. גרויזאָם איז גע-
ווען אנטיאך עפיפאנוס און יהודא המכבי האָט זיין מאַכט געבראַכן. די גאנץ
צע וועלט איז געלעגן ביי די פיס פון רוימישן צעזאר נאָר איין קליין לאַנד
ארץ - ישראל האָט זיך געשטעלט און מוטיק געקעמפט קעגן די רוימישע
לעגיאָנען; אייניקלעך פון יענע גרויסע זיידעס דארפן ניט לויערן אין די
בערג אויף רייכע קאַרעוואַנען, זיי האָבן אַ שענערע און גרעסערע אויפגאָ-
בע. איינעמען צוריק אונדזער אלט - לאַנד, שאַפן אַ רואיקע היים פאר
אונדזערע ברידער, וואָס ווערן געפייניקט אין גלות, פאראייניקן זיך אַלע צו
זאמען און צוריק ווערן אַ פאַלק ווי מיר זיינען אַמאָל געווען.

אלראַי'ס ווערטער האָבן געווירקט. באַזיצנדיק אַ גוטע רעדנער-
קראַפט האָט דער יונגער העלד באַגייסטערט די קורדישע יידן, וועלכע זיי-
נען געווען פון דער נאַטור קריגעריש געשטימט און האָבן געהאַט אַ באַזונד-
ערן חשק צו מיליטערישע עקספּעדיציעס.

דער נאָמען פון אַ יונגן משיח, וואָס שטאַמט פון מלכות בית דוד
האָט זיך שנעל פארשפרייט אונטער די יידן פון גאַנץ אַזיע. פון אזערביי-
דזאן, פון קאווקאַז, פון סאַמאַרקאַנט, האָבן זיך געצויגן פרייוויליקע יידן.
ווי דער כראָניקער פון יענער צייט זאָגט: „מיט באַהאַלטענע וואָפן אונטער
די קליידער“.

די דאָזיקע מעסיאַנישע באַוועגונג איז אָבער ניט געפּעלן דעם
אַלטן ראש הגולה בוסתנאי.

א ין של אָס פון ראש הגולה

אַ גרויסער יום - טוב קומט פאַר אין דער אַלטער פערמישער רעזי-
דעניץ האמאדאן, די געוועזענע שושן הבירה. אַלע גאַסן זיינען דעקאָרירט מיט
בלוי - ווייסע פאַנען און קאָלירטע טעפּיכער. פארן שלאָס פון ראש הגולה
זעט מען אַ גרויסע באַוועגונג פון אַ פייערלעך געקליידעט פובליקום.
מ'ווארט אָפּ דעם נשיא, וועלכער קומט פון סולטאַן נאָכן איבערגעבן דעם
יערלעכן רעגירונגס - שטייער. אַ רוישנדיקע מוזיק האָט אָנגעהויבן שפילן,
ווען ס'האָבן זיך באַוויזן די פּופּציק קאוואַסן, וואָס לויפן פאַראוויס מיט זיל-
בערנע שטאַבן אין די הענט און מאַכן פריי דעם וועג פארן ראש הגולה.
אדומגערינגלט מיט אַ גלענצנדער סוויטע, אויף זיין פּרעכטיקן אראבישן
פערד אין זיין גאַלד - געשטריקטער אבאיע מיט דעם ווייסן טורבאַן, איז

דער גרייז - גרויער בוסתנאי, לאנגזאם געריטן צום שלאָס, באַטראַכטנדיק מיט צופרידענע בליקן דאָס אַרומיקע פּובליקום, וואָס האָט אים האַרציק באַגריסט: יחי הנשיא!

פּרץ! — האָט זיך דער ראש הגולה געווענדעט צו זיין דינער, וועלכער האָט צוגעהאַלטן די זילבערנע פּוס - קייט פּון זאָטל און געהאַלפּן דעם פּאַטריאַרך אַרזאָפּניין פּון פּערד — היינט, פּרץ, זאָלסטו ניט זיין קאַרג. די בעסטע פּלעשער וויין זאָלן אַרויסגעטראָגן ווערן פּון די קעלערס, אָפּן זאָלן שטיין אַלע טירן און רייך זאָלן געדעקט זיין די טישן.

— דיין באַפּעל אַדוני הנשיא וועט פינקטלעך דערפּילט ווערן, — האָט פּרץ געענטפּערט באַגלייטנדיק דעם ראש הגולה אין די אינעווייניק סטע צימערן פּון שלאָס.

— אַ גרויסער טאָג איז היינט, — האָט דער ראש הגולה ווייטער גערעדט צו זיין טרייען דינער, — ווען ניט די הויכע מינאַרעטן פּון די מעטשעטן, האָט מען געקאָנט מיינען, אז מיר פייערן היינט אַ יום - טוב אין אונדזער אייגן לאַנד. היינט שטעל דיר פּאָר פּרץ ווי עס האָט אויסגעזען אַמאָל, ווען אויפן הר - המוריה איז געשטאַנען די ווונדערלעכע געביידע פּון בלוי - ווייסן מאַרמאַר און איבערן גאַנצן לאַנד האָבן זיך געצויגן מאַלערישע פּראָצעסיסעס קיין ירושלים. מיר גלויבן, אז יענע שיינע צייט וועט ווידער אויפּלעבן. ווי גוט איז דיר פּרץ, וואָס דו ביסט נאָך אזוי יונג.

אַבער אַדוני הנשיא, — האָט זיך פּרץ אָנגערופן — דו זעסט דאָך אויס ווי דער צעדער פּון לבנון, געזונט און פּריש. גאָט וועט דיר פּאַרלענער גערן דייענע יאָרן און דייענע אויגן וועלן נאָך זען בנחמת ציון וירושלים.

ניין, פּרץ — האָט דער ראש הגולה באַמערקט, — איך רייך ניט פּון דער אור - אַלטער פּאַרגאַנגענהייט, נאָר פּון יענע שיינע טעג, וואָס זייער אָפּשיין שוועבט נאָך פאַר מיינע אויגן. ווען דיין באָרד וואָלט אויך זיין אזוי ווייס ווי מיינע, וואָלסטו זיך געקאָנט דערמאָנען בעסערע אין בעסערע צייטן. דעריבער זאָג איך, גוט איז דיר פּרץ, וואָס דו ביסט יונג און געדענקסט ניט.

אזוי ווי פּרץ וואָלט געכאַפּט דעם געדאַנקען-גאַנג פּון אַלטן נשיא, האָט זיך פּון זיינע ליפּן אָפּגעריסן אַ שטילער וואָרט: בכל...

בבל! — האָט דער ראש הגולה באַשטעטיקט מיט אַ צופרידענעם שמייכל, וואָס זיין טרייער דינער האָט אים פארשטאַנען. — אויף די טייַר כּן פון בבל האָבן די לויים צעבראַכן זייערע האַרפּן. ס'איז אָבער שפּעטער געקומען אַ צייט ווען בבל האָט דערמאָנט אַרץ - ישׂראל. דאָס איז געווען נאָך דעם גרויסן קריג מיט די זעלדווקן. יידן האָבן דעמאָלט מוטיק גע-קעמפט, באַשיצט די שטאָט מיט דער פעסטונג און אָפּגעשלאָגן אלע אַטאַ-קעס. דוד אלראי, דער זיידע פון מיין יונגן פלימעניק, וואָס טראָגט זיין נאָך מען, איז דעמאָלט געווען דער ראש הגולה. וואָס וואָלסטו זאָגן פּרץ ווען דייע אויגן וואָלטן געזען אַ ראש הגולה, וואָס האָט דערמאָנט די מאַיעס-טעטישע געשטאַלט פון אַ קעניג און אַרום אים זיבן טויזנט יונגע יידישע גבורים?

זיבן טויזנט? — האָט זיך פּרץ פארוואונדערט.

ניט איינער ווינציקער, — האָט דער ראש הגולה באַשטעטיקט. — דאָס האָט מיר דערציילט מיין זעליקער פּאָטער. מיין פּאָטער איז נאָך דער מאָלט געווען אַ קליין קינד און זיין מוטער האָט אים געטראָגן אויף די הענט און האָט אים אין דער הויך געהויבן, ער זאָל זען דעם פּריילעכן צוג, און זאָל הערן די שטאַלצע אויסרופן פון פּאָלק: לא יסור שבט מיר הודה! אָבער וואָס האָבן מיר זיך דאָ אזוי צוזאמענגערעדט, האָסטו שוין גערופן מיין פלימעניק?

— יאָ, אדוני הנשיא, ער קומט באַלד. דאָס פּאָלק ווונדערט זיך, פארוואָס זעט מען אים ניט, אַנדערע זאָגן...

— טו דיין זאך פּרץ, — האָט דער ראש הגולה אים איבערנע-ריסן. — דו האָסט היינט פיל אַרבעט.

פּרץ האָט זיך פאַרנויגט און איז ארויס.

דאָס פּאָלק... האָט דער ראש הגולה גערעדט צו זיך ארומגייענדיק איבערן דיקן טעפּיך, דאָס פּאָלק קען די אומרואיקע נאַטור פון דעם, וואָס דארף פאַרנעמען מיין פּלאַץ. מיט גרויסע פּלענער טראָגט ער זיך ארום. מיט דער אידייע, וואָס האָט באַשעפּטיקט דעם גרויסן קאָפּ פון מיין זיידן. די אידייע האָט מיך אויך אַמאָל געבלענדט... אָבער... אָט קומט ער.

פון אונטער דעם שווערן פאַרהאַנג, וואָס האָט פאַרדראַפּירט דעם אריינגאַנג, האָט זיך באַוויזן די שטאַטליכע פיגור פון אַ שיין געוויקסן

יונגערמאן. זיינע געזיכטצוגן, זיינע טיף שווארצע אויגן, האָבן געהאַט יעדעם אידעלן אויסדרוק, וואָס רופט ארויס אַ געוויסן רעספעקט צו דעם וועמען נאָט האָט געבענטשט מיט אַזעלכע אויגן.

— שלום אדוני הנשיא, — האָט דער יונגערמאן באַגריסט זיין פערטער און האָט זיך טיף פארנויגט — איך בין געקומען לויט דיין ווונטש.

איך האָב געוואָלט וויסן דוד — האָט דער ראש הגולה באַמערקט — פארוואָס זעט מען דיך ניט היינט אין דעם טאָג...

— אין דעם טאָג פון שטייער - צאָל — האָט דער יונגערמאן פארענדיקט דעם געדאנק פון זיין פעטער מיט אַ לייכטן איראָנישן טאָן.

— יא, דעם טאָג פון שטייער - צאָלן, — האָט דער ראש הגולה אַזוי ווי אונטערגעשטרעכטן דעם וואָרט שטייער - צאָלן. — פארוואָס נעמסטו ניט קיין אָנטייל אין אונדזער יום - טוב?

— ווייל איך פארשטיי ניט דעם מאַטיוו פון אַזאַ יום - טוב, — האָט אַלראי געענטפערט. שטייער - צאָלן איז אַ צייכן פון אונטערטענייקייט, פון דערקענען איבער זיך אַ געוויסע מאַכט, און לויט מיין מיינונג, ניט עס ניט קיין שום אורזאך צו מאַכן אַ יום - טוב.

— איך דאַנק דיר פאר דיין דערקלערונג, — האָט דער ראש הגולה אַזוי באַמערקט איראָניש, — אָבער מיין ניט, אַז מיינע אַלטע אויגן קענען ניט אונטערשיידן צווישן שווארץ און ווייס. שטייער - צאָלן איז ניט קיין צייכן פון אונטערטענייקייט, נאָר אַ באַווייז פון אָנטייל אין שטאַטס-לעבן. און אַלטער פארזאָג פון נביא ירמיה, וועלכער איז געווען ניט קיין שלעכטער פּאָליטיקער.

— אָבער אדוני הנשיא, יענער נביא האָט געשטעלט אַ געוויסן טער-מין צו דעם דאָזיקן אָנטייל אין פרעמדן שטאַטס-לעבן. די פאטריאָטן פון ערשטן גלות בבל האָבן געוואוסט, אַז די גלות-צייט וועט לאַנג ניט דויערן, און דאָך זיינען זיי געווען אומגעדולדיק און ניט אינגאנצן איינשטימיק געווען מיטן אַלטן נביא. היינט איז די לאַגע אַנדערש. שוין איבער טויזנט יאָר ווי אונדזער גאַנצע ארבעט באַשטייט נאָר אין דעם, וואָס מיר נעמען אָנטייל ביי פרעמדע און מיר טוען דאָס, וואָס אנדערע פארלאַנגען אָדער הייסן.

— דו האָסט רעכט דוד. איבער טויזנט יאָר ווי מיר וואַנדערן אין

טוביה פענסטער

דער פרעמד. אין דער צייט האָט זיך די וועלט שטאַרק פאַרענדערט. גרויסע קולטורן זיינען פאַרלאָשן געוואָרן. שטאַרקע פעלקער זיינען אונטערגעגאַנגען, גען, מיר זיינען געבליבן. מיר נעמען אָנטייל אין שטאַטס - לעבן און מיר קעמפן פאַר אַ העכערע זיטליכקייט אין דער וועלט - אָרדענונג. מיר אר-בעטן פאַר זיך און פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. די בין גיט האָניק די יעניקע, וועלכע האָבן דעם האָניק גיט געמאַכט.

— אָבער אדוני הנשיא, די בין באַזיצט אַ גיפטיקן שטאַך מיט וועלכן זי בייסט די יעניקע, וואָס באַליידיקן איר.

— די בין בייסט נאָר איינמאָל און באַלד נאָכדעם מוז זי שטאַר-

בן.

— אָבער זי שטאַרבט מיט אַ העלדישן טויט.

— דוד! מיר יידן האָבן מיטן טויט קיינמאָל קיין פאַראדעם גיט געמאַכט. דאָס ערגסטע לעבן איז בעסער ווי דער שענסטער טויט. אָבער וואָס טויג אונדז דאָס וואָרט - שפּיל. אין דיינע אָדערן רוישט דאָס פאַר-ביטערטע בלוט פון דער משפּחה אלראי, מענטשן מיט ווייט - שוועבנדע אידיען, וועלכע זיינען קיינמאָל גיט אויסגעפירט געוואָרן.

— אָבער דו וועסט דאָך מודה זיין, אדוני הנשיא, אַז אין דער מש-פּחה איז געווען אַ מענטש, וואָס זיין נאָמען איז באַרימט אונטער יידן.

— מיט דעם גרעסטן כבוד דערמאָן איך שטענדיק דעם נאָמען פון דיין גרויסן זיידן. זיינע מעשים וועלן קיינמאָל גיט פאַרגעסן ווערן. ער האָט געוואָלט באַפרייען יידן פון גלות אָבער גאָט האָט עס גיט געוואָלט. גרוי-סע אויסדערוויילטע מענטשן האָבן שוין פיל מאָל געמאַכט דעם געפערלעכן פאַרווך און יעדעס מאָל האָט דער פאַרווך געפירט צום אומגליק. צי דאַרף איך דיר דערמאָנען דעם ווונדערלעכן העלד, וואָס טראָגט אין אונדזער גע-שיכטע אַ צוויידייטיקן נאָמען?

— בר כוכבא ?

— יאָ, בר כוכבא. ווען ער האָט זיך געשטעלט קעגן מעכטיקן אר-ריאן, איז די ווונד פון חורבן נאָך פריש געווען. דער העלדנמט פון אַ בר-גיורא האָט נאָך געברענגט אין די הערצער פון אונדזער יוגנט. און מיט וואָס האָט זיך געענדיקט דער דאָזיקער גאָלדענער חלום?

— בר כוכבא איז געפאלן. אָבער אויף זיין אָרט דארפן זיך שטעלן

אנדערע, — האָט אַלראַי באַמערקט, — אַזוי איז געווען אין דער צייט פון די שופטים. קיינעם פון די שופטים, נבורים, האָט זיך ניט איינגעגעבן אַראָפֿ-צוואַרפן דעם פרעמדן יאָר, ביז וואַנען ס'איז געקומען אַ שמואל הנביא.

און דו? — האָט דער ראש הגולה שאַרף אַריינגעקוקט אין דוד'ס אויגן, — דו ווילסט ווערן אַ נייער משיח און וואַנסט זיך צו פארמעסטן מיט אַ שמואל הנביא?

— נין פעטער, איך זאָג דאָס ניט. איך וויל נאָר זאָגן, אז טרויער-ריקע ביישפילן דארפן אונדז ניט אָפשרעקן. ס'איז דאָך אַמאָל געקומען אַן אומבאַקאַנטער יונגל פון בית לחם און האָט צעשפּאַלטן דעם קאָפּ פון אַ מעכטיקן ריי, וואָס די גאַנצע וועלט האָט פאַר אים געציטערט. אונדזער משפּחה געהער צו דעם שטאַם פון יענעם יונגן העלד. די פונקען פון זיין פייערדיקן גייסט גליען נאָך אין אונדזער בלוט און וועקן דעם אידעאַל צו וועלכן איך שטרעב.

— דוד! — האָט דער ראש הגולה אָנגעהויבן מיט אַן ערנסטן טאָן. — ניט וועגן דיסקוטירן איבער דעם פּאָלקס - אידעאַל, וואָס זיין פארווירק-לעכונג ליגט אין דער פאַרבאַרגענער צוקונפּט, ניט וועגן דעם האָב איך דיך היינט געוואָלט זען. איך וויל דיר פּאַרלייגן אַ פּראַקטישע און מערער נוצ-לעכע ארבעט. איך בין אלט און איך וויל דיר איבערגעבן דעם פּאָסטן פון ראש הגולה.

אַלראַי האָט זיך פאַרנויגט.

— אדוני הנשיא! — האָט אַלראַי געענטפערט, — איך דאַנק דיר פאַר דעם גרויסן כבוד אָבער איך בין נאָך צו יונג כדי צו קענען פאַרטרע-טן דיין שטעל. די עלטער האָט דיין כּה ניט אָפּגעשוואַכט, דיין גייסט איז יונג. דו ביסט באַליבט און געאַכט פאַר דיין גוט האַרץ און דיין קלוגן קאָפּ. בלייב ווייטער דער פירער פון פּאָלק און גיב ניט איבער דיין וויכ-טיקן אַמט אַ געוויינלעכן בירגער, וועלכער איז אייגנטלעך ניט מער ווי דעם קאַליף'ס אַ קנעכט.

— קנעכט! — האָט דער ראש הגולה אַ געשריי געגעבן אויפגע-רעגט פון דעם אומפּאַסיקן וואָרט, — אַ קאַנדידאַט אויפן טראָן פון אַ ראש הגולה איז אַ קנעכט? זאָל דער דאָזיקער שלאַס מיט זיינע קאָסטבאַרקייטן געהערן אַ קנעכט?

טוביה פענסטער

— זיי מיר מוחל פעטער, האָט זיך אלראי אַנטשולדיקט — איך האָב ניט געמיינט באַרירן דעם כבוד פון דיין נאָמען, וועלכער איז מיר ליב און טייער.

— נו, נוט, — האָט דער ראש הגולה זיך באַרויאַקט, מיר וועלן דאָס פאַרגעסן. — יעדער מענטש קען אַמאָל אַ טעות האָבן. איך וויל דו זאָלסט היינט בלייבן מיט אונדז צוזאַמען ביים מאָלצייט. קום דוד, מיר וועלן היינט נוט פאַרברענגען.

דער ראש הגולה און אלראי זיינען צוזאַמען אַרויסגעגאַנגען.

* * *

נאָך דעם מאָלצייט, וואָס איז פאַרגעקומען ביים ראש הגולה איז אל-ראי מיט זיין שוועסטער מרים, יינגער פון אים מיט צוויי יאָר, געגאַנגען שפּאַצירן אין דעם אלטן פּאַרק. מרים איז געווען אַ פּולקאָמע שיינהייט, באַגאַבט פון דער נאַטור מיט אלע קערפּערלעכע און גייסטיקע אייגנשאַפֿטן פון איר אַלטער ראַסע; אין קעגנזאַץ צו איר עלטערן ברודער, וועלכער איז די לעצטע צייט געוואָרן אזוי ערנסט און פאַרטראַכט, איז די זעכצן-יאָריקע מרים געווען אַ לעבנס־לוסטיקע און פּריילעכע נאַטור. מרים און דוד זיינען געווען יתומים, און פון דער וויגל־אַן איז דער ראש הגולה געוואָרן זייער פּאָטער. דערצווישן אין רייכטום און פאַרצערטלט פון אַלטן בוסתנאי, האָט די וועלט ביי זיי אויסגעזען ווי אַ גן - עדן. ווען דער ראש הגולה פלעגט אויפּנעמען ייִדישע דעפּוטאַציעס, וואָס זיינען געקומען פון ווייטע לענדער, פלעגן זיי אַריינגיין און זיך איינהערן, וואָס עס רירן די דאָזיקע מענ-טשן, וואָס טראָגן הויכע טשאַלמעס און לאַנגע קליידער. מענטשן פון טורקעסטאַן און קאווקאַז, און ווען דער ראש הגולה פלעגט דארפן אַרויספאַרן און פּרעז האָט צוגעפירט דעם געזאַטלטן פּערד, פלעגן זיי לויפן פאַראוים און בעטן פּרעז, ער זאָל זיי אַרויפּזעצן אויף דעם שיינעם זאָטל מיט די זיל-בערגע פּוס - קייטן און דער ראש הגולה פלעגט דערביי אזוי נוטהאַרציק שמייכלען אין זיין ווייסער באָרד; אזוי האָבן זיי געלעבט אינטיים פאַרבונדן מיטן פעטער וועלכן זיי האָבן פאַרגעטערט. נאָר אין דער לעצטער צייט האָט מרים באַמערקט, אז די באַציונגען צווישן פעטער און איר ברודער, האָבן בן זיך געענדערט. און דאָס האָט איר וויי געטאַן. דוד! — האָט זי זיך אַפּגערופן — איך האָב געהערט דיין געשפּרעך מיטן פעטער, פאַרוואָס

ערגערסטו אים? ער האָט דאָך דיך אזוי ליב אין וויל דיך מאַכן פאר אַ ראש הגולה.

— ווייסטו מרים, וואָס עס איז אזוינס ראש הגולה? פארשטייסטו גוט די באַדייטונג פון דעם וואָרט? — האָט אַלראי געפרעגט.

— געוויס פארשטיי איך, — האָט מרים ווי אומצופרידן געענטפערט, — ראש הגולה איז דער רייכסטער, דער פארנעמסטער מענטש, ער איז דער יידישער קאַליף.

— אין איין זאך האָסטו רעכט. ער איז דער רייכסטער, דער פארנעמסטער מענטש, אָבער קיין קאַליף איז ער ניט. ער איז אויך ווי אַלע אונדזערע בירגער אונטערגעוואָרפן אונטער אַ גרעסערער מאַכט.

— אונטער וועמען?

— אונטערן סולטאַן. ווען ער וואָלט געווען א יידישער קאַליף, וואָלט ער געטראַגן דעם טיטל מלך ישראל. ער הייסט אָבער ראש הגולה. דאָס וואָרט באַדייט: דער ערשטער אונטער אַלע גלות יידן. אין זיין טיטל ליגט אַ וואָרט וואָס דערמאָנט אונדז, אז מיר האָבן ניט קיין פּאָטערלאַנד און איבער אונדז הערשט אַ פרעמדע מאַכט.

— אָבער דאָס קען מען דאָך ניט ענדערן דוד.

— ענדערן קען מען אלץ. ניטאָ קיין אייביקע זאכן אין דער וועלט. אַ שטאַרקער מענטש ענדערט די אַלטע פּאָרמען און שאַפט נייע.

— אָבער דאָס איז דאָך פארבונדן מיט גרויסע סכנות, דוד.

— דער וואָס האָט ניט קיין מוט דארף ניט וואַגן. אזוי פֿלעגט מען ביי אונדז יידן אויסרופן פאר אַ מלחמה: ווער ס'האָט מורא זאָל זיצן אין דער היים.

— אָבער באַרעכנן דוד, וויפיל שטיינער ליגן אויף דעם געפערלעכן

וועג?

— פאר דעם שוואַכן מענטשן זיינען שטיינער אַ שטערונג, פאר דעם שטאַרקן דינען זיי ווי שטאַפֿלען איבער וועלכע מען שטייגט אַלע מאָל העכער. מיט איבער הונדערט יאָר צוריק, האָט אין קארדאווא געלעבט אַ גרויסער ייד חסדאי איבן שאַפרוט, גרויס - וויזיר ביים קאַליף אבדאל רחמן. ער האָט זיך דערוואוסט, אז אין אַ ווייט לאַנד ביי אַ טייך, וואָס הייסט

וואָלגאַ, לעבן פרויע יידן מיט אַן אייגענעם קעניג. שאַפרוט האָט צו דעם קעניג געש'בן אַ בריוו און דער דאָזיקער קעניג, וואָס זיין נאָמען איז געדויען יוסף בן - אהרן, האָט אים געענטפערט: אז די יידן, וואָס זיצן ביי דער וואָלגאַ הייסן כוזרים. זיי זיינען אויך געווען אונטער אַ פרעמדער מאַכט, ביז וואָנען ס'איז ביי זיי אויפגעשטאַנען אַ העלד און האָט אראָפגעוואָרן פון דעם פרעמדן יאָך. און די דאָזיקע יידן, האָבן ניט קיין ראש הגולה נאָר אַ מלך - ישראל. לויבט איז דאָס זיי ניט אָנגעקומען. גרויסע שטיינער זיי גען געלעגן אויף זייער וועג, אָבער די שטיינער האָבן זיי ניט געשטערט אָפצוהאַלטן אַ גרויסן נצחון און געווינען זייער פרייהייט.

דוד האָט גערעדט מיט באַנייסטערונג. מרים האָט אים אויסגעהערט, אָבער פאר איר זיינען דאָס געווען נייע אַומקלאָרע ווערטער.

איך ווייס דיינע פלענער - האָט זי באַמערקט מיט אַ טרויעריקער מינע - אָבער דו וועסט צעשטערן אונדזער שטילן פאַמיליען - לעבן.

— ניין מרים, איך גיי ניט צעשטערן. איך גיי אויפבויען דאָס, וואָס אַנדערע האָבן צעשטערט. דו ביסט נאָך יונג, דו וועסט עלטער ווערן און וועסט באַגרייפן מיינע ווערטער.

מרים האָט ניט געענטפערט.

דו ביסט מיד פון היינטיקן טאָג מרים, דו דארפסט רוען. מיר וועלן נאָך האָבן אַ געלעגנהייט צו ריידן וועגן דעם. דעריבער טראַכט ניט, און שלאָף רואיק.

ב י י ם ק ב ר פ ו ן מ ר ד כ י א ו ן א ס ת ר

אין דער אומגעגנט פון דער אלטער פערסישער רעזידענץ האמאראן, געפינט זיך א פארלאָזענער ווילד - באַוואַקסענער פארק. פון הויכן געדיכטן גראַז שטאַרצן ארויס אויסגעקרימטע מיט גרין שוואַרצן מאַך באַוואַקסענע שטיינער, וועלכע צייגן שוואַכע צייכנס פון יידישע שריפטן. א גרוי - אַל - טע מצבה שטייט אָפגעזונדערט אין אַ ברייטן פארושאַווערטן אייזערנעם צוים, די מצבה טראַגט ניט קיין אויפשריפט. שטורעמס, רעגנס, האָבן אין הונדערטער יאָרן אָפגעווישט יעדן צייכן פון יידישע אותיות. ארום שטייט ען טונקלע ציפערסן, וועלכע באַשיצן די אַלטע מצבה פון די נאַטור־כר חות, וואָס פארניכטן אַלע מענטשלעכע ווערק.

אַ טיפע שטילקייט הערשט שטענדיק אין דעם אומעטיקן, פון מענצן טישן פארגעסענעם פארק. נאָר פורים קומען צו דער אַלטער מצבה פער

מישע יידן מיטן חכם און ריכטן דאָ אַפּ א יזכור, ווייל לויט דער מסורה זאָל אונטער דער מצבה באַהאַלטן זיין מדרכי היהודי און אסתר המלכה.

אלראי האָט ליב געהאַט דעם אַלטן פארק. דאָ קען מען טראַכטן און פאַנטאַזירן. אין שאַטן פון די אַלטע ציפּרעסן האָבן געשוועבט פאר זיינע אויגן העלדישע געשטאַלטן פון אַמאָליקע דורות. אַ פּערסישע קעניגין, אַ דערלייזערין פון איר פּאַלק, און אַ שטאַלצער ייד, וואָס האָט פאר קיין המן ניט געבויגן זיין קאַפּ.

* * *

ס'איז געווען נאָכט. די גאַנצע געגנט איז שוין געווען איינגעהילט אין בלאַסן שוין פון דער לבנה, ווען אלראי איז דורכגעגאַנגען דעם אַלטן פארק און האָט זיך געלאָזט צו אַ קליין, צווישן בוימער באַהאַלטן, הייל. דאָ האָט געלעבט זיין לערער, אן אַלטער קאַבאַליסט, וועלכער האָט די נאָכט אָפּגעווארט זיין תלמיד.

דער קאַבאַליסט, וואָס האָט אָפּגעווארט זיין תלמיד, האָט געהייסן אביתר. מ'האַט אים גערופן „קאַבאַליסט“ ווייל ער האָט געפירט אן איינ-זאם לעבן, פארנומען שטענדיק מיט זיינע אַלטע פארמעט - שריפטן. ער איז געווען אין די זיבעציקער און זיין שווארצע באָרד איז שוין געווען עטוואָס כאַזילבערט. אַ טיפּער דענקער מיט אַ געזונטן פארשטאַנד, האָט ער געגלויבט, אז די נאָלה וועט קומען ניט דורך ניסים נאָר בדרך הטבע. דער אידעאל פון שיבת ציון וועט פארווירקלעכט ווערן ווען דער אבסטראַקט טער גייסט וועט זיין פאראנקערט אין פראקטישע מעשים, אין אַ רעאַלע לעבנס - קראפט. און די קראפט האָט ער געזען אין זיין יונגן ענערגישן תלמיד.

זעץ זיך דוד — האָט דער קאַבאַליסט אויפגענומען זיין תלמיד — ס'קען זיין, אז מיר זעען זיך דאָס לעצטע מאָל.

און איך גלויב רבי, — האָט אלראי באַמערקט — אז מיר וועלן זיך נאָך זעען ביי בעסערע אויפשטענדן.

הלוואי — האָט דער קאַבאַליסט צוגעשאַקלט מיטן קאַפּ. דו גייסט איצטער קיין ירושלים, דו וועסט דאָרט זען חורבות און קברים, וועלכע וועד לן דיך עטוואָס דערמאָנען.

אינדזער אַלטער בוך דערציילט, אז ווען נחמיה, דער ערשטער יוד-

טוביה פענסטער

שלימער פאשא האָט פארנומען זיין פּאָסטן, איז ער ביינאָכט ארויסגעריי-
טן מיט אַ קליינעם עסקארט באַטראַכטן די אומגעבונג פון ירושלים. דער-
זענדיק דעם גרויסן חורבן, האָט ער זיך געווענדעט צו זיינע באַגלייטער:
זעט! האָט ער געזאָגט, פארברענטע טויערן, רואינען, קברים, חורבות. מײן
פערד איז שטיין געבליבן, ער האָט ניט וווּ די פיס צו שטעלן.

— אָבער דאָס איז דאָך די „עיר קברות אבות“ די רואינען - שטאָט
פון מיינע אבות און איך וועל זי ווידער אויפבויען.

— נחמיה איז אונדזער לאַנדסמאַן. אַ פּערישער ייד, וואָס האָט
געלעבט אין אונדזער האַמאדאן, די אלטע שושן - הכירה. ער איז געווען
זייער געאַכט ביים סולטאַן ארתחשסטא, וועלכער האָט אים באַשטימט אַלס
ערשטער פאשא פון ירושלים. נחמיה איז ניט געקומען זאָגן קינות ביים כור
תל - המערבי. ער איז געקומען בויען, שאַפן, אויפלעבן. זיין ערשער באַפעל
איז געווען, אז אלע יידן, וואָס זיינען געקומען פון בכל מוזן זיין באַוואָפנט
מיט „שווערדן שפיון, פאַנצער און פייל - בויגן“ און אַפילו די ארבעטער,
וואָס זיינען באַשעפטימט ביים בויען די נייע פּעסטונג מוזן האָבן דעם
שווערד צוגעבונדן צום גארטל „והבונים איש חרבו אסורים אל מתניו“
(נחמיה 4).

אָט דער שטאָלצער ייד נחמיה, צוזאמען מיט עזרא הסופר, האָבן
געבויט דעם צווייטן בית המקדש. היינט אין יענע חורבות, וואָס זיינען גע-
ווען פאלאצן, ברומט אַ בת קול פון דורות, וואָס דערמאָנען אַלטע פראכט
און גרויזאַמע ווירקלעכקייט. דו וועסט עס הערן אין יענע ריינע לופט, וואָס
ווערט באַצייכנט אַלס „אויראַ דארץ ישראל מחכים“, און דו וועסט עס גוט
פארשטיין.

און איצטער — האָט דער קאַבאַליסט איבערגעדיסן די טעמע פון
זיין געשפרעך, און האָט ארויסגענומען אַ גאַלדענעם רינג אויף וועלכן ס'זײַ-
נען גראוירט געווען צוויי העברעאישע ווערטער: הנאהבים והנעימים. —
איצטער וויל איך דיר עפעס איבערגעבן. אָט דעם רינג האָט מיר געשענקט
מיין ברודער אין דעם טאָג ווען מיר האָבן זיך צעשיידט. איך ווייס ניט
ווי ער איז איצטער. געהערט האָב איך, אז ער האָט שטודירט מעדיצין
אין אַלעקסאַנדריאַ. איך האָב אים פארלוירן. ער איז זייער קלוג און הויך-
געבילדעט, זיינע געדאַנקען זיינען גאַנץ אַנדערע ווי מיינע. נאָר וווּ ער זאָל

ניט זיין, גלויב איך, אז ער פארנעמט א גרויסן אָרט. עס קען גאַנץ מעג-
לעך זיין, אז דו זאָלסט אים טרעפן אויף דיין וועג. גיב אים איבער דעם
רינג. עס וועט אים זייער פרייען און דאָס קען פירן צו אַ נאָענטע פריינט-
שאַפט מיט אים. איך גלויב, אז מיט זיין חכמה, מיט זיין גרויסער וועלט-
פראַקטיק און זיין אויסערגעוויינלעכע ענערגיע קען ער דיר אַ סך נוצן
ברענגען.

דאָ, אין האַמאדאן, וועט אומעטיק ווערן נאָך דיין אַוועקפאַרן —
איז דער קאַבאַליסט איבערגעגאַנגען צו אַן אינטימען געשפרעך — מרים
וועט וויינען. עס וועט אויך וויינען מיין יהודית. זי איז דיר צוגעבונדן
מיט יענער פריערדיקער ליבע, וואָס ברענט אַזוי לאַנג ווי לאַנג דאָס האַרץ
קלאַפט. אָבער יהודית איז מיין אייניקל. זי קען ליידן, ווארטן און שווייגן.
אָבער ווי שטייט עס מיט מרים?

מרים און יהודית — האָט אַלראי געענטפערט — ווייסן גאַנץ גוט
מיין פּלאַן. און נאָך עטלעכע טעג וועלן זיי וויסן דאָס איבעריקע. זיי בליי-
בן ניט אליין. זיי האָבן דאָ צוויי גרויסע פריינט, מיין לערער און מיין
פעטער.

און איצטער — האָט דער קאַבאַליסט אַרויסגעזאָגט — וועלן מיר
זיך געזעגענען און גאָט זאָל דיר פירן אין גלייכן וועג.

עטלעכע טעג נאָך דעם וויזיט, האָט מען געקענט זען אין דעם אל-
טן האַמאָדאַנער פארק, אַ קליינע גרופע, וועלכע איז באַשטאַנען פון אַלראי,
זיין שוועסטער מרים און איר חברטע יהודית, לעבן זיי איז געשטאַנען דער
טרייער דינער פּריץ, וועלכער האָט געהאַלטן ביים צוים אַ געזאַטלעכן פּערד.
מ'האַט זיך געדארפט געזעגענען. ס'איז שווער געווען פאַר אַלראי דאָס
שיידן זיך מיט זיין שוועסטער מרים און אפשר נאָך שווערער מיט איר
חברטע יהודית.

יהודית, וועלכע איז געווען מיט איין יאָר יינגער פון אַלראי, האָט
מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם העכסטן סעמיטישן טיפּ. איידעלע געזיכטצוגן,
שטאַרק שוואַרצע האָר, אַ מאַטע הויט - פאַרב און אַ פאַר אויגן פון שיר
השירים. איר שטים האָט געקלונגען העל און וואַרעם און איר שמייכל האָט
באַצויבערט. דערצויגן אין שטרענג רעליגיעזן גייסט, האָט זי געקענט דיר

געשיכטע פון איר פאלק און גאנץ פרי האָט זי, גלייך מיט אַלראַי, אָנ-
געהויבן פאנטאַזירן וועגן אויפלעבן פון יידישן פאלק.

יהודית האָט געהערט צו יענע העלדישע נאַטורן, וואָס זעען אויס
מילך און געמיטלעך אין אַלטעגלעכן לעבן און ווערן שטרענג און גרויזאם
אין אַ צייט פון געפאר. איר נשמה האָט זיך געשפייזט מיט יענעם פייער-
דיקן פאַטריאַטיזם, וואָס גייט פון ווייטע דורות און האָט אַמאָל געשאפן א
תולדה הנביאה, א דבורה און תנה.

פון קינדווייז - אָן איז זי צוזאמען געוואָקסן מיט איר פריינדן מרים
און מיט דעם שטענדיק לוסטיקן אַלראַי. צוזאמען פלעגן זיי זיך שפילן און
ארמלוויפן אין גאָרטן און צוזאמען פלעגן זיי זיצן ביים טיש ביי אַלע
פייערלעכע מאָלצייטן, וואָס פלעגן פאַרקומען אין שלאָס פון אַלטן ראש הגור
לה. זיי האָבן זיך קעגנזייטיק געליבט מיט יענער קינדערישער ליבע, וואָס
איז ריין און הייליק ווי קינדערישע נשמות. די צייט איז געגאנגען, זיי זיי-
נען געוואָרן עלטער, אַנטוויקלטער, און אין דער שיינער ליכטיקער וועלט,
וועלכע זיי האָבן שטענדיק באַטראַכט ווי אַ גן - עדן, האָבן זיי פלוצים
דערזען שוואַרצע שאָטנס, וועלכע האָבן צעשטרט די קינדערישע חלומות.
אַלראַי איז שוין ניט געווען אַזוי פריילעך און לעכנס - לוסטיק ווי ביז
איצט. אים האָט באַהערשט אַ געוויסע אידייע, וועלכע האָט זיך אויך איר-
בערגעגעבן צו זיין פריינדין יהודית און זיין שוועסטער מרים.

אַלראַי האָט דערציילט שרעקלעכע זאכן, וואָס קומען פאַר אין די
ווייטע אייראָפּעאישע לענדער און האָט פאַרגעשטעלט אַ מעגלעכע גאָלדע-
נע צוקונפט. ווי שוין ער איז דאמאָלט געווען... אַזוי האָט געמוזט אויס-
זען יהודה המכבי, ער האָט אויך געמוזט האָבן אזא ווייסן שטערן פון אַ
דענקער און אזעלכע שוואַרצע הערשער - אויגן. יהודית איז געווען באַצוי-
בערט פֿון זיינע רייד. אין יענע מאָמענטן האָט זיך אין איר ברוסט אָנגע-
צונדן יענער פונק איבער וועלכן איר זיידע, דער קאבאליסט, האָט גע-
זאָגט, אז ער וועט ברענען אַזוי לאנג ווי לאנג איר האַרץ וועט קלאָפן.

איצטער איז געקומען אַ מאָמענט ווען מ'דאַרף זיך שוידן. דערפון
האָט קיינער ניט געטאָרט וויסן נאָר זי, יהודית, מרים און דער טרייער
דינער פרץ. אַלראַי איז געווען פארקליידעט ווי אַ קורד, אין אַ שוואַרצן מאַנ-
טל פון גראָבן געוואַנט, אונטערגעבונדן מיט אַ ברייטן לעדערנעם פאַס, גריני-
גע סאַנדאַלן אויף די באַרוועסע פיס און אַ ווייסע טשאַלמאַ אויפן קאַפּ. פון

איין זייט די קרומע שווערד, פון דער צווייטער זייט דער לאַגעל מיט וואסער און אויף דער פלייצע אַ פעקל ברויט מיט טרוקענע קערנער. קיינער וואָלט אין דעם דאָזיקן קורד ניט דערקענט דעם פלימעניק פון ראש הגולה. מרים האָט א סך געוויינט, נאָר זי, יהודית, האָט זיך געפאסט און האָט שפּאַס גע- מאַכט איבער זיין קורדישן טראַכט. נאָר אין לעצטן מאָמענט ווען פרץ האָט צוגעפירט דעם געוואַלטן פּערד האָט זי פּלוצים אויסגעבראַכן אין אַ שטאַר- קן געוויין. אַלראַי איז געבליבן שטיין פארווונדערט און אונטער זיין שטרענג- גן בליק האָט זי זיך פארשעמט פאר איר וויבלעכער שוואַכקייט און האָט אָנגעהויבן שמייכלען דורך טרערן.

א י נ ד ע מ ד ב ר

אַלראַי האָט צוליב געוויסע מאָטיוון ניט געוואָלט מאַכן זיין רייזע מיט די קאַראַוואַנען, וואָס גייען רעגלמעסיק קיין באַגדאַד.

געשטיצט אויף זיין ענערגיע און אויף דעם כוח פון זיין גוטן פּערד, האָט אַלראַי גערעכנט, אז אָן אַ קאַראַוואַן, וועט ער אַליין שנעלער דורכ- מאַכן דעם שווערן וועג. און ער איז דעריבער אין אַ גאַנץ גוטער שטימונג ארויסגעריטן פון האַמאַדאַן.

אַ געוויסע צייט איז ער געפאָרן דורך באַקאַנטע געגנטן. נאָר וואָס ווייטער האָט דאָס אויסזען פון דער אַרומיקער לאַנדשאַפט גענומען זיך בייטן. אָנשטאַט גרינע פּעלדער האָבן זיך באַוויזן גלאַטע געלבלעכע סטעי- פעס, אָנשטאַט בויער און גראָזן — אַ ים פון זאַמד. ווי ווייט דאָס אויג זעט איז נאָר פאַראַן דאָס דאָזיקע דינע זאַמד, וואָס איז לייכטער פון שטויב און קען ווי וואַסער דורכרינגען די קליידער און זיך איינעסן אינעם לייב. אַלראַי איז אַריינגעריטן אין דעם מדבר.

די ערשטע צייט איז דער וועג גענאָגען גוט. דער מענטש און דאָס פּערד האָבן פאַרמאָגט אויסגערוטע כוחות און ס'האָט אויסגעזען, אז זיי וועלן גאַנץ לייכט דורכמאַכן דעם וועג קיין באַגדאַד. אָבער וואָס ווייטער איז דער וועג געוואָרן שווערער. דאָס פּערד האָט אָנגעהויבן מיד צו ווערן און אויך דער רייטער האָט זיך אָנגעהויבן שפירן ניט באַקוועם. די לופט איז געוואָרן הייסער און דאָס וואַסער אין לאַגעל איז געוואָרן וואַרעמער און קנאַפּער.

די טויט - שטילקייט פון מדבר, די מאַנאָטאָנע זאַמד - קאָליר און דער

גליעדער גרויער הימל האָבן אָנגעהויבן צו ווירקן אויפן געמיט פונעם רייע טער און פערד. אַלראַי האָט דערשפּירט אַ שרעקלעכן דורשט. די פּיס זיינען געוואָרן שווערער. דאָס לייב האָט געברענגט פון היץ און מיט גרויס מי האָט ער זיך געהאַלטן אין זאָטל. דאָס פערד, פארגאַסן אין די פאכוועס מיר טן ווייסן שוים און שווייס, האָט זיך מיט אַלע כוחות באַמיט ווייטער צו טראַגן דעם רייטער און גיין אהין וואו מען שיקט אים, אָבער אַלראַי האָט געזען, אז וואָס ווייטער ווערט זיין טרייער פערד שוואכער.

פּלוצלינג האָט אַלראַי דערזען אַ מערקווירדיק בילד, אַ בילד פון וועלכן זיין האַרץ האָט אָנגעהויבן פּריילעכער צו קלאַפן און זיינע אויגן האָבן אָנגעוויבן לייכטן. דאָס פערד האָט אַזוי ווי אויפגעוואַכט, אָנגעהויבן שנעלער צו גיין, און אַזוי ווי ער וואַלט וועלן זיך צוגעבן מוט האָט ער פאָר ריסן דעם קאַפּ און פּריילעך געהירזשעט. אַלראַי האָט דערזען אַ גרין פּעלד מיט זאנגען, צווישן וועלכע עס לויפט אַ קוואַל וואסער, זילכער קלאַר קאַלט וואַסער.

פרוכט - בוימער מיט ברייטע צווייגן שטייען ארום און ווארפן אַ גע- דיכטן קילן שאַטן. ס'האָט געשיינט, אז מ'הערט אַ ווייטן פויגל - געזאַנג וואָס רופט דעם אַרימען וואַנדערער צו אַ באַקוועמלעכן אָפּרו. אַלראַי האָט צו- געאַיילט דאָס פערד און גלעטנדיק זיין האַלדז האָט ער אים געטרייסט מיט גוטע ווערטער: אָט באַלד מיין טייערער וועסטו האָבן אַ גוטן טרונק און וועסט זיך אויסרוען אין גרינעם גראַז. דאָס פערד ווייזט אויס האָט פאָר- שטאַנען דעם רייטער און מיט זיינע לעצטע קרעפטן האָט ער זיך געלאָזט אין אַ גאַלאַפּ צום גרינעם גראַז, צום וואסער - קוואַל, וואָס מ'זעט אַזוי נאָ- ענט. נאָך אַביסל נאָך עטלעכע מינוט, און די הילף קומט.

אַלראַי רייט שוין אַ האַלבע, אַ גאַנצע שעה, דער וואַנדערלעכער קוואַל, די בוימער, די בלומען, זיינען אָט - אָט פאָר די אויגן און דערגריי- כן זיי קען מען ניט. דער רייטער און דאָס פערד זיינען איצט געוואָרן איינס. איין געדאַנק האָט באַלעבט מענטש און חיה - טרינקען. אַלע לע- בנס - געפילן האָבן זיך איצטער קאַנצענטרירט אין איין זאך - טריי- קען. דער דורשט ברענט און שטאַרקט זיך פון מינוט צו מינוט. אַלראַי איז איבערגעבויגן איבערן זאָטל און מיט אַן אויסגעצויגענעם האַלדז, ווי דאָס פערד אונטער אים, קוקן זיי ביידע שטאַרק און ווילד אויף דעם וואסער - קוואַל צו

וועלכן דאָס פּערד לױפט מיט זײנע לעצטע כוחות. דער קוואַל איז אזוי נאָך ענט און דערלאנגען אים קען מען ניט.

דאָס איז אַ באַקאַנטע דערשיינונג אין דעם מדבר. פון זײער וויי-טע געגנטן שלאָגט זיך אָפּ דורך דער לופט אויף דעם גלאַטן זאמד - שפּי-גל, וועלדער, גערטנער, קוואַלן. דער אומגליקלעכער וואַנדערער, געבלענדט פון דעם דאָזיקן מיראזש, גייט נאָך און יאָגט אזוי לאַנג דעם שאַטן בין ער פאלט פון דורשט און היץ. דאָס איז דער מלאך הדומה פון די מדבר-יות. ער איז באַקאַנט אונטערן נאָמען: פאטא מארגאנא.

דעם פּערד האָט אָנגעהויבן פארפּעלן אָטעם. ער האָט אָנגעהויבן באַרכלען מיטן האַלדז, וואַקלען זיך און פאלן פון די פיס. אַלראי איז אַראָפּ-געשפרונגען און אָט גענומען פירן דעם פּערד פארן צוים. אזוי האָבן זיי זיך געשלעפט אַ געוויסע צײט. אַלראי האָט געשפּירט, אז די כוחות גײ-ען אים אויס. די לופט האָט געשטיקט און אין דעם שוואַרץ - גרויען הימל איז געשטאַנען אַ פייערדיקע בלוט רויטע זון. פון גאַנץ ווייט האָט זיך אין דער לופט געטראַגן אַ יאָמער פון שאַקאַלן. דאָס איז געווען דער ערשטער סיגנאַל פון סאַמוס, דער הייסער מדבר-שטורעם. אַלראי איז געפאַלן. ער האָט דערשפּירט אַ מישונג אין קאָפּ און אַ שווינדל אין די אויגן. אַ קלײ-נע צײט האָט ער נאָך געהאַלטן דעם קאָפּ אָנגעשפּאַרט אויף די הענט אָבער די הענט זײנען אויך שוואַך געוואָרן. ווי שאַטנס זײנען דורכן צעהיצטן קאָפּ געלאָפּן טײערע, נאָענטע, בילדער: דער אַלטער בוסתנאי, מרים, יהודית... און דער קאָפּ איז מאַכטלאָז געפאַלן אויפן זאמד... און מער האָט שוין אַל-ראי ניט געהערט און ניט געזען און ניט געשפּירט.

אַ ווילער שטורעם האָט אויסגעבראַכן אין דעם מדבר. מיליאָנען זײ-לן פון שטויב האָבן זיך אויפגעהויבן צום הימל, געדרייט זיך אין אַ שדיס-טאַנץ, צוזאַמענגעשטויסן זיך, צעפאַלן זיך און ווידער זיך אויפגעהויבן. ס'איז געוואָרן פינצטער. דער סאַמוס האָט געקאָכט, גערוישט, געברומט און אונטער זײן ווילדן אַקאַמפּאַניאַנט האָט דאָס מדבר - זאמד פאַרשאַטן און באַגראָבן די קרבנות, וואָס זײנען געפאַלן.

דער סאַמוס איז פאַריבער. ווידער רוט אַ טויטע שטילקייט איבערן גאַנצן מדבר.

אַ גרופע רייטער האָבן זיך באַוויזן אויפן ווייטן האָרזיאַנט און אין

דער שטילער לופט האָט זיך געטרָגן אַ געזאַנג: צו אַללאַ, וואָס רוט אין מעקאַ. זאָל געבענטשט זיין דער סוחר אַלי, וואָס פירט פון אַלע עקן וועלט די גרעסטע קאָסטבאַרקייטן קיין באַגדאַד אונדזערע שיינע רעזידענץ. אייר נער איז אַללאַ און מאַכאַמער איז זיין נביא.

דאָס האָט געזונגען דער באַוואָפנטער אַוואַנגאַרד, וואָס האָט געפירט דעם רייכן קאַראַוואַן פון באַגדאַד - סוחר אַלי.

אין לאַנגע רייען, איינער נאָך די אַנדערע, שווער באַלאָדן מיט פאַר-שידענע סחורות, האָבן זיך געצויגן די קעמלען פון אַלי'ס קאַראַוואַן באַרעקט מיט פאַרביקע געווענטער און קלינגענדיק מיט די גלעקלעך, וואָס זיינען גע-האַנגען אויף זייערע לאַנגע העלדזער. גאַנץ באַזונדער אונטער אַ ווייסן באַלאָדן איז געזעסן אויף זיין קעמל דער באַרימטער סוחר אַלי. ער איז געווען זייער צופרידן. דער קאַראַוואַן האָט איבערנעטרָגן דעם ווילדן סאַ-מוס. אַלע קעמלען זיינען געזונט. נאָך איין טאָג רייזע איז געבליבן ביז באַגדאַד. די סחורות, וואָס ער פירט וועלן געבן אַ גוטן פאַרדינסט. ווי וועט זיך עס פרייען דעם קאַליף'ס טאָכטער. די פרינצעסין שירין, מיט די טויר ערע דיאַמאַנטן, וואָס אַלי פירט פאַר איר פון אינדיע. צופרידן וועט אויך זיין דעם קאַליף'ס דאָקטאָר, דער געלערנטער אַנאַהין, מיט די באַשטעלעט גריכישע מאַנסקריפטן, וואָס אַלי האָט אויפגעזוכט אין אלעפּא און האָט דערפאַר באַצאָלט גרויסע געלטער. אָבער דער רייכער אַנאַהין וועט פאַר-שטיין ווי צו שאַצן מיין אַרבעט. אַלי האָט זיך פאַרטראַכט און אַ צופרי-דענער האָט ער געשמייכלט אין זיין גרויער באַרד.

אַבדאַללאַ! — האָט ער פּלוצלינג אַ רוף געגעבן זיין דינער, וועל-כער איז אים נאָכגעריטן — גיב נאָר אַ קוק, וואָס ליגט דאָ עפעס און זאַמך? מיין קעמל שרעקט זיך.

אַללאַ, אַלי אַללאַ, — האָט דער דינער אַ געשריין געגעבן צוגייענ-דיק צום אָרט וואו אַלי האָט אָנגעוויזן. דאָ ליגט אַ מענטש אָן אַטעם.

אַ! זאָל דאָס זיין אַ וואָרעניש פאַר די, וואָס לאָזן זיך אליין קיין מעקאַ, האָט דער סוחר אַלי זיך אָפּגערופן, געוויס אַ דערוויש, וואָס האָט זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן.

ניין — האָט אַבדאַללאַ געענטפערט, — ניט קיין דערוויש נאָר אַ קורד.

אלץ איינס — האָט דער גוט־האַרציקער אַלי געזאָגט — דער היי-
ליקער נביא האָט געהייסן העלפן אַלע מענטשן. רופט געשווינד דעם חכים
(דאָקטאָר).

דער קאראוואן האָט זיך אָפגעשטעלט. מענטשן זיינען אראָפּ פון זיי-
ערע זאָטלעך און האָבן זיך פארוואַמלט ארום דעם קערפער פון אַ יונגן קורד, וואָס
וואָס איז געלעגן אָן אָטעם.

פארהלשט! — האָט דער חכים פון קאראוואן געזאָגט נאָכדעם ווי
ער האָט אונטערווכט דעם געפאָלענעם קורד, עס קלאַפט אן אָדער, ער וועט
לעבן.

אַבדאָללאַך — האָט באַפוילן דער סוחר אַלי — ארויפנעמען דעם
קראַנקן אויפן קעמל און היטן אים ווי זיין אויג אין קאַפּ. דער חכים וועט
דיר ווייזן, וואָס דו האָסט צו טאָן.

אַלי'ס באַפעל איז פינקטלעך דערפילט געוואָרן און דער קאראוואן
האָט גערירט.

אין טאָג נאָכדעם איז דער קאראוואן ארויס פון מדבר. ס'האָבן זיך
באוויזן גרינע פעלדער און אויפן ווייטן האָרזיאָנט האָט מען שוין געקענט
באַמערקן די הויכע מינאַרעטן פון באַגדאַד.

א י נ ב א ג ד א ד

דעם טאָג ווען ס'האָט געדארפט אָנקומען דער קאראוואן פון סוחר
אַלי איז באַגדאַד געווען זייער באַלעכט. דער גרויסער האַנדל - פּלאַץ איז
געווען שוואַרץ פון מענטשן, וועלכע זיינען געקומען פון דער גאַנצער וועלט
פארקויפן און איינקויפן פארשידענע סחורות. אלץ וואָס דער אָריענט פּראָ-
דוצירט איז געווען אויסגעשטעלט אויף די ברייטע באַזאַרן: געוואַנט פון
קאַשעמיר, עלפאַנט-ביין פון סיאָם, דיאַמאַנטן פון אינדיע, מעדיצינישע פּרע-
פאַראַטן פון פּערסיע, באַלזאַם פון פּאַלעסטינע, אמולעטן און מקיעות פון
עגיפּטן, שקלאַפּן און שקלאַפּנס פון טיף אַפּריקע, וואָפּן פון דמשק, פּערד
פון אַראַביען, העלפאַנטן, מאַלפּעס, פּאַפּוגייען, פּאַוולינען און אַנדערע סוחר
רות.

און געזען האָט מען דאָ מענטשן פון אַלע לענדער און אַלע ראַסן.
שוואַרצעברדיקע ארמענער אין רייכן טראַכט, אראַבער אין לאַנגע בורנוס,

טוביה פענסטער

קורדן באַוואָפנט ביז די ציין, נעגערס מיט רויטע גארטלען ארום די לענדן, בערואינער, טשערקעסן, טערקן און יידן.

אין דעם דאָזיקן קאָכעדיקן געווימל האָט זיך באַוויזן אַ פארנעמער רייטער מיט אַ קליינער סוויטע. דאָס איז געווען אַ מאַן אין די מיטעלע יאָרן מיט אַ געדיכט שוואַרצע באָרד און אַ פּאַר קלוגע אויגן. ער האָט געטראָגן אַ פּורפורנע מיט זילבער געשטיקטע אבאיע און אַ ווייס זיידע-נעם טיורבאַן. פון זיין ברייטן גרינעם גארטל איז אראָפּגעהאַנגען אַ קרומע מיט טייערע שטיינער באַזעצטע שווער.

זיענדיק אין זיין רייך פארצירטן זאָטל האָט ער מיט אַ געוויסער צופרידנהייט צוגעזען ווי אַלעמענס אויגן זיינען געווענדעט אויף אים און ווי דאָס פּובליקום מיט גרויס דרך ארץ טרעט אָפּ פון ביידע זייטן און מאַכט פריי דעם וועג.

אַנאַהין — האָבן זיך די מענטשן איבערגעגעבן שטילערהייט — דער דאָקטאָר פון קאַליף.

איבראַהים! — האָט זיך דער רייטער געווענדעט צו איינעם פון זיינע באַגלייטער — גיב אַ פרעג ווען קומט דער קאַראַוואַן פון אלי? איך האָב מיך שוין דערוואוסט — האָט דער יונגער איבראַהים גע-ענטפערט. — אלי'ס קאַראַוואַן איז שוין אריין אין דער פּאַרשטאַט. באַלד קומט ער אָן.

גוט. מיר וועלן דאָ אָפּווארטן.

באַלד האָט זיך באַוויזן דער אַוואַנגאַרד פון אלי'ס קאַראַוואַן. אַ גרור פּע באַוואָפנטע רייטער, וועלכע זיינען מיט אַ פּריילעכן געזאַנג אריין אין דער באַבילאָנישער רעזידענץ.

דער סוחר אלי האָט באַלד באַמערקט דעם דאָקטאָר פון קאַליף. ער האָט געגעבן אַ צייכן און דער גאַנצער קאַראַוואַן האָט זיך אָפּגעשטעלט.

דיין באַפעל גרויסער האָר — האָט זיך אלי געווענדעט צום דאָקטאָר טאָר — האָב איך דערפילט. כ'האָב געבראַכט די גריכישע מאַנסקריפטן. — און וויפיל קאָסטן זיי?

אַ גרויסער האַר. דער גייציקער הענדלער פון אַלעפּא האָט פאַר-לאַנגט זייער פיל און מיט גרויס מאַטערניש האָט זיך מיר איינגעגעבן צו קויפן ביי אים די מאַנסקריפטן פאַר פינף הונדערט דראַכמען.

— גוט, די מאַנוסקריפטן וועסטו איבערגעבן מיין איבראהים און ער וועט דיר אויסצאלן טויזנט דראַכמען.

און פאר יעדער דראַכמע — האָט אלי אויפגעהויבן די הענט און פאָרגלאַצט די אויגן — זאָל דיר אללאַ געבן אַ באַזונדערע ברכה.

— איז ווער פון דייע לייט קראַנק געוואָרן אין וועג? — האָט דער דאָקטאָר אַ פּרעג געגעבן, דערזענדיק אַ קראַנקן מענטשן, וועלכער איז געלעגן אַרומגעדעקט אויפן רוקן פון אַ קעמל.

דעם יונגמאַן — האָט אלי געענטפערט — האָבן מיר געפונען אין דעם מדבר. דער סאַמוס האָט אים שוין פאַרשטאָן אָבער אללאַ האָט ניט געוואָלט ער זאָל שטאַרבן.

אנאהין האָט געהייסן אַראָפּנעמען דעם קראַנקן און האָט אים אָנגע-הויבן צו באַטראַכטן.

דאָס איז געווען אַ יונגער שיינער קורד, די אויגן האָט ער געהאַלטן אָפּ, נאָר זיין געזיכט איז געווען זייער בלאַס.

ניט ריידן — האָט אים אנאהין געמאַכט אַ באַמערקונג, זעענדיק, אז דער קראַנקער באַמיט זיך אויפצוהויבן דעם קאָפּ און עפעס זאָגן — קיין סכנה, וועסט זיין געזונט, ליג רואיק.

נאָר אין דער זעלבער מינוט, דערזענדיק אויפן פינגער פונעם קראַנקן אַ גאַלדענעם רינג, איז אנאהין געוואָרן שטאַרק אומרואיק.

איבראהים! — האָט ער זיך געווענדעט צו זיין דינער — דער קראַנקער נויטיקט זיך אין אַ שטרענגער מעדיצינישער באַהאַנדלונג, די מיר נוט זאָל מען אים איבערפירן צו מיר אין שלאָס — דער דאָקטאָר האָט זיך אויפגעזעצט אויף זיין פערד און איז אָפּגעפאָרן מיט זיין קליינער סוויטע.

אייניקע טעג שפעטער, איז אנאהין געזעסן אין זיין גאַרטן און האָט שטודירט די גריכישע מאַנוסקריפטן, ווען איבראהים איז צוגעקומען און האָט זיך פאַרנייגט.

— וואָס מאַכט דער יונגער קורד? — האָט דער דאָקטאָר גע-פּרעגט.

— די רפואות און דער לאַנגער שלאָף האָבן אים געקרעפטיקט. ער זוייל דיך זען.

— גוט, זאָל ער קומען.

טוביה פענסטער

דער יונגער קורד, וועלכער איז געווען ניט קיין אנדערער ווי דוד אלראי, איז אריינגעקומען און האָט זיך פארנייגט.

— ווי פילסטו זיך? — האָט אנאהין געפרעגט.

— איך פיל מיך גוט און איך האָב ניט קיין ווערטער דיר אָפצורדאנקען פאר אלץ, וואָס דו האָסט פאר מיר געטאָן.
— דיין נאָמען?

— דוד.

— אפשר קענסטו מיר דערקלערן דוד, די באַדייטונג פון דעם רינג מיט דעם אויפשריפט, וואָס דו טראָגסט?

— דאָס איז אַ מתנה פון איין ברודער צום צווייטן.

— פון דינעם א ברודער?

— איך האָב ניט קיין ברודער.

— דער רינג געפעלט מיר זייער. קלייב דיר אויס, וואָס דיר געפעלט אין מיין שלאָס אָדער שטעל מיר פאר דעם רינג א פרייז, וועלכן דו ווילסט.

— גרויסער האר — האָט אלראי געענטפערט. — דער דאָזיקער רינג,

ווי טייער ער זאָל ניט זיין, איז ער צו קליין כדי דיר אָפצודאַנקען פאַר דיין גוט האַרץ. און דאָך קען איך דיר דעם רינג פאר קיין פרייז ניט אָפגעבן. מינע ווערטער, קען זיין, וועלן דיר פאַרקומען גאנץ פרעמד, אָבער איך מוז דיר זאָגן, אז אין דער זעלבער צייט ווען איך זאָג מיך אָפ צו פארקויפן דעם רינג אַ מענטשן, וואָס האָט מיך ביים לעבן דערהאלטן, וועל איך אים גערן אָפגעבן אַ פרעמדן, אַ פרעמדן מענטשן, וועלכן איר קען ניט, אָבער, וועלכער האָט דאָס רעכט אויף דעם רינג.

— ווונדערלעך! און ווער איז דאָס דער מאַן, וואָס האָט דאָס רעכט אויף דעם רינג?

— איך קען אים ניט. אָבער ער איז א ברודער פון דעם, וואָס האָט מיר דעם רינג געגעבן.

— א ברודער פון קאַבאַליסט אביתר?

— אלראי איז בלאָס געוואָרן. פון וואנען ווייסט ער דעם נאָמען?

— באַרוואיק דיך — האָט אנאהין געזאָגט — פאר דיר שטייט דער ברודער פון קאַבאַליסט אביתר.

די פלוצלימדיקע אַנטדעקונג האָט אויף אַלראַי'ן געמאַכט אַ שטאַרקן
 איינדרוק. זאָל דאָס זיין דער באַרימטער מאַן, דער דאָקטאָר פון קאַליף,
 זאָל ער דאָס זיין דער ברודער פון קאַבאַליסט אביתר? ער זעט אויס צו זיין
 אַ גאַנץ אַנדערער ווי דער לערער פון האַמאָדאַן. ווער איז ער? א ייד אָדער
 אַ מאַכמעדאַנער?

אַלראַי האָט אַראָפּגענומען דעם רינג. — געבענטשט זאָל זיין דער
 טאָג ווען איך האָב דיך דערקענט — האָט אַלראַי געזאָגט, און זיי מיר מור
 חל, וואָס איך האָב דיך ביז היינט גערעכנט פאַר אַ מאַכמעדאַנער.

באַרוואַיק דיך און באַריר ניט אַזעלכע פראַגן, וועגן וועלכע ס'איז
 איצט ניט די צייט צו ריידן, זאָג מיר בעסער, וואָס מאַכט מיין ברודער?

— ער איז געזונט און דענקט שטענדיק וועגן דיר.

— אַ מערקווירדיקער בעל חלומות. איך ליב אים און שעץ אים זיין
 ער הויך, אָבער מיר האָבן גאַנץ פאַרשידענע געדאַנקען. און ווען דו ביסט
 אַזוי באַפריינדעט מיט מיין ברודער, מוזטו געוויס געהערן צו אַ העכערער
 קלאַס פון דער געזעלשאַפֿט... דאָס צייגט מיר אויך דיין געזיכט און דיין
 באַנעמען. זאָג - זשע מיר, צו וועלכער פאַמיליע געהערסטו?

— אַלראַי איז מיין פאַמיליע - נאָמען.

— דוד אַלראַי? דער פלימעניק פון ראש הגולה?

י א.

מערקווירדיק, פון ערשטן מאָמענט ביזטו מיר געפעלן געוואָרן. און
 וואָס האָט דיך געפירט קיין באַגדאַד?

אַ צופאַל אין דעם סירישן מדבר אָבער מיין ציל איז געווען ירו-
 שלים.

— ירושלים? ווו עס רעגירן איצט די קריסטן? ווו די יידישע לאַג-
 גע איז אזוי יאָמערלעך. וואָס פירט דיך אהין?

— אַ געוויסע מיסיע פאַר אונדזער פּאָלק.

— אַהא! אַ מיסיע! אביתר'ס חלומות. צי דאַרף איך דיך דערמאָ-
 נען, וואָס האָט פאַסירט אין אונדזער צייט מיט אַ שפּאַנישן פּאָעט, וועלכן
 ס'האַט אזוי געצויגן קיין ירושלים? ווייסטו דעם טרויעריקן סוף פון ר'
 יהודא הלוי? אָבער מיר וועלן היינט פון דיין מיסיע ניט ריידן. דיין גע-

זונט - צושטאנד פאָדערט נאָך רואיקייט. מיר וועלן די מיסיע - הלומות אָפֿ-
לייגן אויף אַן אנדער מאָל.

אלראי איז פולשטענדיק געזונט געוואָרן. די באַקאנטשאַפט מיט
אָנאַהין האָט זיך פארוואנדלט אין א שטאַרקע פריינטשאַפטלעכע פארבינד-
דונג. אַנאַהין האָט באַקאנט אלראי'ן מיט אַלע שיינע מערקווירדיקייטן פון
באַגראַד און האָט זיך באַמיט, מיט פארשידענע מיטלען, אָפּצוהאַלטן אלראי'ן
פון זיין אַינטערנעמונג.

ס'איז געווען אַ שיינער זומער - אָזונט ווען אַנאַהין און אלראי זיי-
נען געזעסן אין גאַרטן.

איך האָב אין אָנפאַנג געמיינט, — האָט אַנאַהין אָנגעהויבן מיט אַ
רואיקן טאָן, — אז דינע פאַנטאַסטישע אידיען האָסטו צו פאַרדאַנקען דיין
לערער אביתר. איך זע אָבער, אז דיך טרייבט אַן אנדערע קראַפט, וועלכע
דו באַמיסט זיך צו באַקליידן מיט אַ מיסיע פון אַ באַשיצער, פון א דערליי-
זער. דיך יאָגט אַ שטרעבונג צו מאַכט, צו הערשאַפט; דו ווילסט זיך אויס-
צייכענען, גרויס ווערן. דערביי אָבער, זעסטו ניט די סכּנות, וואָס שטייען
אין וועג. אזוי גייט עס אין לעבן. ווען אַ מענטש פּאָלגט שטענדיק זיין אינ-
סטינקט, אָדער אַ געוויסע טרייבקראַפט, וואָס ער טראָגט בירושה אין זיין
בלוט, דעמאָלט הינקט אונטער דער געזונטער פאַרשטאַנד. מיר וועלן ריידן
אָפֿן: דו ביזט מיר געפּעלן פון ערשטן בליק. איך וויל, און מיר שיינט, אז
איך קען דיך מאַכן גליקלעך. פארוואָס האָב איך מיך צו דיר אַזוי צו-
געבונדן? דאָס איז פון די פראגעס, אויף וועלכע מיין גאַנצע וויסנשאַפט
קען ניט געבן קיין ריכטיקען ענטפער. איך וויל, אז דו זאָלסט מיך צו-
הערן און זאָלסט מיך פאַרשטיין. איך בין א געבוירענער ייד. א זון פון
דעם געיאָגטן פּאָל, וואָס זיין כבוד איז מיר אויך גאַנץ טייער. איך האָב
אויך פאַנטאַזירט און געטרוימט וועגן דער גאולה. דאָס לעבן האָט מיר
אָבער געוווּן, אז די גאולה איז נאָך זייער ווייט... איך בין געווען יונג
און די וועלט איז געווען שיין. איך בין אַוועק קיין אַלעקסאַנדריע וווּ איך
האָב געלערנט מעדיצין און שפראַכן. שפעטער האָב איך שטודירט אין קאָנ-
סטאַנטינאָפּאָל. נאָכדעם — — — אַנאַהין האָט זיך אַ וויילע פאַר-
טראַכט... נאָכדעם האָב איך אָנגעטאָן אַט - דעם אַראַבישן טורבאַן...
און איצטער בין איך דער באַרימטער אַנאַהין, וואָס זיין נאָמען ווערט דער-

מאָנט מיט אזא גרויסן רעספעקט. דו ווילסט כבוד, מאַכט, הערשאַפט, דאָס קענסטו דערגרייכן. אָבער דער וועג צו דעם ציל פירט ניט איבער דער פאר- וויסטער און לאַנג - פאָרגעסענער פאלעסטינע. איך בין עלנט, קיין פרוי, קיין קינד, דו קענסט מיין זון ווערן און דאן עפענען זיך פאר דיר אַלע טירן. אין אזיע איז איצט אַזמרואיק. עס שטייען פאָר גרויסע געשעענישן. און אַ מענטש מיט אַ קלוגן קאַפּ און אַ פּאָליטישן אינסטינקט, קען ביי די איצ- טיקע געלעגנהייטן שטייגן זייער הויך. איך פארשטיי זיך אויף מענטשן און ביי מיר איז ניט אויסגעשלאָסן די מעגלעכקייט, אז גאנץ בבל זאָל זיך צור- הערן צו דייע ווערטער. אַלראי! א רייכע און שיינע צוקונפט שטייט פאר דיר. אַלע פריידן אין יעדער געשטאַלט און אַלע פאָרגעניגנס, וואָס די וועלט קען געבן אַ מענטשן, וואָס איז שייך, יונג און קלוג, דו שטייט איצטער אויף אַ שייך - וועג. קלייב אויס.

אנאחין האָט פארוואָרפן זיין שיינעם קאַפּ און האָט געהאַלטן אַלראי אונטער זיין שאַרפן בליק.

איך דאנק דיר פאר דייע ווערטער, — האָט אַלראי געענטפערט, — דו ביסט ערלעך אין דייען האַנדלונגען און איידל אין דיין באַנעמונג. דו ביסט אַוועק פון דיין אַלטן שטאַם, ווייל געניסן פונעם לעבן איז פיל בע- סער ווי ליידן און האָפן. איך וויל ניט קריטיקירן דיין אַוועקגיין, דיר האָט געגליקט, ביזט רייך און געאַכטעט. אָבער שטייענדיק ווייט פון דיין פּאָלק, איז דיר פרעמד געוואָרן זיין גייסטיק לעבן, זיינע שטרעבונגען און זיינע אידעאַלן. דיין געדאַנקענגאַנג איז באַאיינפלוסט דורך די אומשטענדן און דורך דעם קרייז אין וועלכן דו לעבסט. דו רעדסט זאכלעך, לאַגיש, שייך, אַר- בער ניט יידיש. עס פעלט דער טאָן וואָס הייסט: קול יעקב. פאר דיין פראקטישן אויג שיינען פיל זאכן צו זיין פאַנטאַסטיש, לעגענדאַריש, טרוי- מעריש. אָבער איך קען ניט אַ צווייט פּאָלק פון אַלטערטום, וואָס זאָל אזוי לאַנג לעבן ווי דאָס פּאָלק, וואָס טראָגט די לעגענדע פון דער גאולה. שוין מער ווי טויזנט יאָר שטייט אַ קליינער איבערבלייב צווישן אַ ים מיט שונ- אים און גיט זיך ניט אונטער. קיין באַדן, קיין לאַנד, קיין ארמיי, די גאַנצע וועלט איז קעגן אים און ער לעבט. דאָס לאָזט זיך פראקטיש ניט דערקלע- רן. דאָס איז אַ דערשיינונג, וואָס שטייט איבער אונדזער פארשטאַנד און איבער די היסטאָרישע געוועזן. איך געהער, לויט אונדזער יחוס - ברוי, צום

טוביה פענסטער

שבת יהודה. זיין דגל האָט פּאָרגעשטעלט אַ לייב אויפן פּאָן פון אַ בלויען הימל, וואָס איז דער סימבאָל פון קראפט און האָפענונג. איך בויג דעם קאָפּ פארן מאַיעסטעט פון מיין אלטן פּאָלק און איך גלויב אין זיין ליכטיקער צוקונפט.

אלראי איז געווען אויפגערגט. ווייט געעפנטע אויגן און די שטאַר-קע זיכערקייט מיט וועלכע ער האָט געוואָרפן זיינע ווערטער האָבן געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ פּאַרביסענעם קריגער, וועלכער פּאָדערט אויף זיין קעג-נער צום ווייטערדיקן קאַמף.

אנאהין האָט אָבער דעם ווייטערדיקן קאַמף ניט געוואָלט אָנעמען. ער האָט געזען, אז דער יונגערמאַן לאָזט זיך ניט בויגן. ער האָט זיך איבער-צייגט, אז אלראי'ס פּלאַמענדע פּאַנטאַזיע, געטריבן דורך אַ שטאַרקן און הייסן טעמפּעראַמענט, וועט מען מיט קיין ווערטער און לאָגיק ניט לעשן. אָבער עס וועט אים קענען באַצווינגען אַן אַנדערער קראפט. די קראפט קען גן וועלכער עס קענען ניט ביישטיין די קליגסטע קעפּ און פאר וועלכע די גרעסטע העלדן פאלן אויף די קני...

אלראי — האָט אַנאהין זיך אָפּגערופן מיט אַ פריינטלעכער מינע, ארויפלייגנדיק זיין האַנט אויף אלראי'ס אַקסל, — איך בין אויך אַמאָל גע-ווען יונג און דיין יוגנטלעכער ברען דערוועקט אין מיר שיינע בילדער פון לעבנס - פּרילינג. אייגנטלעך איז ניט אזוי וויכטיק ווען דו וועסט אַ גע-וויסע צייט פאַרברענגען אויף אַ ריזע קיין ירושלים. דערווייל וועסטו זיך קענען איבערצייגן צו דיין פּלאַן איז אויספירבאַר אָדער ניט. ווען דיר וועט גליקן בין איך דער ערשטער, וועלכער שטעלט זיך אויף דיין זייט. ווען ניט, בלייבן מייע אַרעמס שטענדיק אָפּן פאר דיר. מיך באַאומרואיקט נאָר איין זאַך. דער וועג איבער סיריע איז ניט געזיכערט צוליב די ווילדע נאַמאדן, און עס וואָלט גוט געווען, צו נעמען מיט זיך געוויסע עמפּעלונגס - בריוו צו די דאָרטיקע אַראַבישע שייכן. איך רעכן, אז איך וועל האָבן אַ געלעגנ-הייט דיך פּאַרצושטעלן פארן קאַליף.

אנאהין איז אויפגעשטאַנען און אָנגעהויבן נאָכצודענקען ווי ער וואָלט זיך עפעס וועלן דערמאָנען.

— אַך! זייער גוט. דו האָסט גליק דוד. גראד מאָרגן מוז איך באַזר-כן די פּרינצעסין שירין. איך וועל דיך מיטנעמען און דו וועסט דערווייל זיך

באקענען מיט דער אומגעבונג פון אונדזער קאל'יה. עם וועט פאר דיר זיין גאנץ אינטערעסאנט און אפשר אויך גאנץ נוצלעך...

אנאהין איז געווען ניט נאָר אַ גוטער דאָקטאָר נאָר אויך אַ גוטער מענטשן - קענער. זיינע גוטע ווערטער, זיין ווארעמער טאָן און זיין העפֿ-ליך באַנעמען פֿלעגן ווירקן אויף יעדן מענטשן, וואָס איז מיט אים געקור מען אין באַרירונג.

דאָס האָט אויך געווירקט אויף אלראי. ער האָט זיך באַרואיקט. אים איז נאָר פאַרגעקומען עפעס ניט פארשטענדלעך דער פּראָיעקטירטער וויזיט צו דער פּרינצעסין. ער האָט געוואוסט, אז אַ פּרוּוואַטער מענטש, וואָס וויל באַזוכן דעם קאַל'יה'ס שלאָס, מוז האָבן אַ ספּעציעלע דערלויבעניש, און באַ-זוכן קען מען נאָר באַשטימטע ערטער אָבער ניט קיין פּרויען, וואָס געהערן צום האַרעם, פאר אַזעלכע זאכן קען מען באַצאָלן מיטן קאַפּ. דעריבער האָט אלראי געבעטן אנאהינ'ען ער זאָל אים די זאך גוט אויפקלערן.

— די זאך איז גאנץ איינפאך, — האָט אנאהין דערקלערט, — אלס ראטגעבער פון קאַל'יה, איז דער שלאָס פאר מיר שטענדיק אָפּן. אלס מעדיקער איז דער האַרעם פאר מיר אויך ניט פארמאכט. די פּרינצעסין שירין וויינט אין אַ גאַנצן באַזונדערער ווילע אין קאַל'יה'ס פארק און גראד האָט זי מיך אַנגאַזשירט ווייל זי שפירט זיך אַ ביסל שוואַך. איבעריקנס, דאַרף איך איר איבערגעבן אייניקע קאָסטבאַרקייטן, וואָס דער סוחר אלי האָט פאר איר געבראַכט. איך האָב אויך דאָס רעכט מיטצונעמען מיט זיך מיינעם אַ דינער. אָבער דער דינער מוז זיין טויב און שטום פון געבורט. און אויסערדעם, און דאָס איז די הויפּט-זאך, מוז דער דינער זיין אַ יעוונוד (סרים), קאַלט און גלייכגילטיק צו פּרויען. איך וועל דיר פארקליי-דן פאר מיינעם אַ שקלאָף, וועלכן כ'האָב ניט לאַנג געקויפט און דו וועסט אומגעשטערט קענען מיט מיר איבעראַל מיטגיין. איין זאך דארפסטו אָבער ניט פאַרגעסן, ווען דיין לעבן איז דיר טייער: אז דו ביסט טויב און שטום און האָסט קיין אינטערעס פאר פּרויען.

דעם שטאַלצן אלראי איז אויסגעקומען אַ ביסל קאָמיש פארקליידן זיך פאר אַ שקלאָף און שפּילן די ראָל פון אַ יעוונוד. אָבער גראד די גרוי-סע געפאר, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיטן וויזיט און דער נאַטירלעכער באַ-גער אריינצודרינגען אין יענער פארמאכטער, פארשלאָסענער און געהיימער וועלט, האָט אים געצויגן און גערייצט. אלראי איז געווען יונג.

דער געפערלעכער וויזיט

דער שלאָס פון באַנדאָדער קאַליף טראָגט דעם נאָמען: „דער פּאַלאַץ פון בוים“. מען רופט אים אזוי, צוליב אַ קונסט - בוים, וואָס שטייט אין פּאַרק. דער בוים איז פון גאַלד און אויף זיינע צווייגן שטייען רייט-בילדער מיט גאַלדענע שווערדן. אן אלט מיסטער-ווערק פון אַן אומבאַקאַנטן קינסט-לער. דער „פּאַלאַץ פון בוים“ מיט זיינע מעטשעטן, האַרעמס, בעדער, פּאַנ-טאַנען, פאַרנעמט אַ גרויסע שטרעקע לענג - אויס דעם ברעג פון טיגריס. אן אלטער געדיכטער פאַרק, פאַרשטעלט פאַר אן פרעמד אויג, די אַלע פאַר-שידענע געביידעס. נאָר - וווּ ניט - וווּ קוקן ארויס גרינע קופאַלן און שלאַנז-קע באַגילדעטע מינאַרעטן.

האַרט ביים ברעג, אַרומגענומען מיט אַ מעטאַל - געשניצטע באַ-לעסטראַדע און אויסגעלייגט מיט פאַרביק - קאַלירטע מאַרמאָר - טאַוולען, ציט זיך אַ ברייטע טעראַסע מיט אַ טרעפן - גאַנג, וואָס לאָזט זיך אַראָפּ צום וואַסער. פאַרשידנאַרטיקע רייך - פאַרצירטע גאַנדאַלעס שטייען מיט קיי-טן צוגעבונדן און וויגן זיך לאַנגזאַם איבער די לייכטע כוואַלעס פונעם טייך. א טיפע שטילקייט הערשט דאָ שטענדיק. מ'הערט נאָר דעם בלעטער - רויש פון פאַרק און דאָס מורמלען פונעם טייך טיגריס.

ס'איז געווען אַ העלער שיינער טאַג ווען א פּרעכטיקע, מיט פאַר-גאַלדעטע ראַנדן גאַנדאַלאַ, געפירט פון צוויי קרעפטיקע אַראַבער, איז צו-געשווימען און זיך געשטעלט ביי דעם ברייטן טרעפן - גאַנג, וואָס פירט פון וואַסער צו דער מאַרמאָרענער טעראַסע. פון דער גאַנדאַלאַ איז אַרויס-געגאַנגען דער דאָקטער אַנאַהין מיט זיינעם אַ דינער, וועלכער האָט אים נאָכגעטראָגן אַ רויט - סאַמעטענעם טאַש. דורכגייענדיק די טעראַסע, האָט דער דאָקטאָר זיך אָפּגעשטעלט, אַרומגעקוקט זיך פון אַלע זייטן און זיך איינגעהערט צו דער שטילקייט, וואָס האָט געהערשט אַרום. און איבערציי-גנדיק זיך, אז קיינער הערט ניט, האָט דער דאָקטאָר זיך געוואַנדן צו זיין דינער:

— דוד! איין מאָמענט ניט פאַרגעסן דיין ראָל: טויב, שטוב, און קיין אויגן פאַר א פרוי.

זיי רואַיק! איך האַלט קאַפּ. — האָט דער דינער שטילערהייט גע-ענטפערט.

אין טונקעלן, טיה גרינעם שאָטן פון פארק, האָבן זיך פון ווייטן באַ-
וויזן שטאַטלעכע הויכגעוויקסיקע באַוואָפנטע מענער געקליידעט אין כלויע
אוינפארמען מיט רויטע קאָפּפעצן, די לייב - נוואַרדיע, וואָס באַוואַכט דעם
הויפט - אַריינגאַנג פון שלאָס. זיי האָבן שטום באַגריסט דעם דאָקטאָר צו-
לייגנדיק די האַנט צום קאָפּ און צום האַרץ. אַנאַהין האָט געענטפערט מיט
דער זעלבער באַגריסונג און איז אַריין אין אַ ברייטן הויף. אין צענטער,
אַרום אַ פאַנטאַן מיט אַ מאַרמאָרענעם באַסיין, שטייען מיט אַראָפּגעבויגע-
נע קעפּ שטיינערנע לייבן, וועלכע זעען אויס ווי זיי וואַלטן שטילן זייער
דורשט מיט די קאַלטע קריסטאַל - ריינע וואַסערן. פון דעם דאָזיקן הויף,
דורך גרינע אַרקאַדן פון געדיכטע אַלייען, ציען זיך אין פאַרשידענע ריכ-
טונגען געפלאַסטערטע שטעגן צו די ווייסע זוילאַס, וואָס זיינען באַהאַלטן
אין ווייטן טונקעלן פאַרק.

ס'האַט געשיינט, אז אינגאַנצן הויף איז ניטאָ קיין לעבעדיקער
מענטש. אזוי שטיל און רואיק איז געווען אַרום, אָבער אַ געניט אויג האָט
געקענט באַמערקן, שוואַרצע געשטאַלטן, וועלכע זיינען געשטאַנען אָדער גע-
לעגן אומבאַוועגט אין שאָטן פון די בוימער. דאָס זיינען געווען נעגער, יעור
נוכּן מיט גלייכגילטיקע, ווי פון שטיין אויסגעהאַקטע געזיכטער. דער עלט-
סטער פון זיי, וועלכער רופט זיך אַגאַ, באַוואָפנט מיט אַ ברייטע קרומע
שווער, האָט זיך פאַרנויגט פאַרן קאַליף'ס דאָקטאָר. אַנאַהין האָט אים גע-
זאָגט אַ פאָר ווערטער, וועלכע האָבן געדינט אַלס פאַראַל, דער אַגאַ האָט
זיך ווידער שטום פאַרנויגט. און דער דאָקטאָר מיט זיין "שטומען" דינער
זיינען אַריבער דעם גרענעץ, וואָס ווערט אזוי שטרענג באַוואַכט.

זיי האָבן זיך געלאָזט גיין צו אַ ווייסער ווילע, וועלכע איז געווען
אזוי ווי איינגעהילט אין שאָטן פון ריזיקע פאַלמען, אַ שמאָלער געפלאַס-
טערטער וועג האָט געפירט צו אַ קליינע טעראַסע, וועלכע איז געווען פאַ-
רייניקט מיט דעם אַריינגאַנג אין דער ווילע. אַרום דער טעראַסע, איבער
דעם פריש געשניטענעם גראַז האָבן אַרומשפאַצירט פאַוולינען מיט גאָלד-
גינע שלעפעס און פאַראַדיז - פויגל מיט געל - ווייסע לירע - פּעדערן.
ס'איז געווען שטיל אַרום און די לופט איז געווען דורכגענומען מיטן אַראַ-
מאַט פון גראָזן און בלומען.

צוויי אַלטע פרויען מיט פאַרדעקטע געזיכטער, וועלכע זיינען געזעסן
אויף דער טעראַסע, האָבן זיך פאַרנויגט און אויפּגעהויבן דעם שווערן פאָר-
האַנג, וואָס האָט פאַרדראַפירט דעם אַריינגאַנג.

טוביה פענסטער

דאָס צימער אין וועלכן אנאהין איז אריין מיט זיין דינער איז גע-
זען אויסגעשטאַט מיטן גאנצן לוקסוס פון אַריענטאַלישן געשמאַק. לענג-
אזויס די ווענט, אויסגעלייגטע מיט פּאַיאָנס טאפּעל, האָבן זיך געצויגן נר-
דעריקע מיט פּערסישע טעפּיכער באַדעקטע אַטאַמאַנעס, זעלטענע קונסט-
זוערק פון גאָלד און העלפּאנט - ביין, געשיר פון קריסטאַל און מאלאַכייט,
האָבן געפינקלט אין דער לופט און געבלענדט דאָס אויג מיט זייערע פּריי-
לעכע קאָלירן. געשליפענע פענצטער - גלעזער, געפּאַסט אין געשניצטע רא-
מען, האָבן געשפּילט מיט אַלע רעגנבויען - פּאַרבן און געשאַפּן אַ סימפּאָ-
גיע פון ליכט און פּאַרבן. אין צענטער פון צימער, באַהאַלטן אין שאַטן פון
פּאַלמען - בלעטער, האָט שטילערהייט געמורמלט אַ זילבערנער קליינער
פּאַנטאַן און האָט פּאַרשפּרייט אַ פּרישן ריח פון אַראַנזשן.

אין צימער איז געזעסן אַ יונגע פּרייליך, אַ רייצנדיקע שיינהייט מיט
אַ מאַט ווייסן פנים און געקרויזטע פּעך - שוואַרצע לאָקן. זי האָט געטראַָ-
גן קליינע מיט דיאַמאַנטן - באַזעצטע סאַנדאַלן און אַ פּורפור - קלייד אַרומ-
גענומען מיט אַ גאָלד - געשטיקטן גאַרטל. אין האַנט האָט זי געהאַלטן אַ
בלומען שטרוים מיט וועלכן זי האָט גערייצט אַ יונגן ווייסן הירש, וועל-
כער איז געשפּרונגען אַרום דער נידעריקער אַטאַמאַנע וועלנדיק אַנכאַפּן דעם
בלומען - שטרוים.

— צו מיר איז דערגאַנגען אַ קלאַנג, — האָט אנאהין איבערגעריסן
דאָס שטיפן פון דער פּרייליך, באַגריסנדיק איר און גלעטנדיק דעם שיינעם
קאַפּ פון ווייסן הירש — אז די בלום פון אַזיע האָט זיך צוגעקילט.

די בלום פון אַזיע — האָט די פּרייליך געענטפּערט מיט אַ שמיכל,
— איז, ווי דו זעסט, פּולשטענדיק געזונט. איז דער קאַראַוואַן פון אַלי שוין
געקומען?

— יאָ, און דיין באַשטעלונג געבראַכט.

אנאהין האָט אַ ווונק געגעבן זיין דינער, וועלכער האָט אים צוגע-
טראָגן דעם רויט - סאַמעטענעם טאַש.

נייע פּערסישע לידער — האָט אנאהין געזאָגט, אַרויסגעמענדיק
פון רויטן טאַש אַ ווייסן פּאַרמעט מיט שוין באַמאָלטע קאַנטן — און דער
דאָזיקער דיאַמאַנט, וואָס שלאָגט אין בלוז — האָט אנאהין ווייטער גע-

זאָגט, וועלנדיק פאריירן די פריילין, וואָס האָט זיך צופיל פארקוקט אויף זיין דינער — דער דאָזיקער דיאָמאַנט סימבאָליזירט באַשיידנהייט. די גרוי-סע פערל, וואָס אלי האָט געבראַכט וועסטו קענען אַוועקשענקען אימיצן, ווייל צו דעם חן, וועלכן די נאַטור האָט דיר געשענקט, וועלן די דאָזיקע פערל נאָר-ניט צוגעבן. די גאָלדענע אָרעם - בענדער...

— דאָס איז א נייער דינער ביי דיר? — האָט די פריילין איי-בערגעריסן דעם דאָקטאָרס פּלִידעריי.

— יאָ — האָט אַנאַהין געענטפערט און האָט א וואָרף געטאָן אַ שטרענגן בליק אויף זיין דינער, וועלכער איז געשטאַנען אומבאַוועגט ביים שוועל.

און איז טויב - שטום? — האָט די פריילין ווייטער געפרעגט.

— געוויס.

— שרעקליך! האָט די פריילין אויסגעשריען און האָט די אויגן אראָפּגענומען פון אַנאַהינ'ס דינער — ווי מערדעריש די נאַטור איז. עס זיי-נען ניט פאראן קיין מיטלען אויסצוהיילן אַזאַ אומגליקלעכן? איר זענט דאָך מענטשן פון וויסנשאַפט, דאָקטוירים.

— די מעדיצין שאַפט ניט קיין נייעס — האָט אַנאַהין געענטפערט — די מעדיצין שטייט נאָר אין דינמט פון דער נאַטור און העלפט איר, אָבער אליין איז די וויסנשאַפט צו שוואַך צו קענען ענדערן דעם ווילן פון אַלמעכטיקן אַללאַ.

— און אויך דעם ווילן פון אַלמעכטיקן מענטש — האָט די פריילין איר אָניש צוגעגעבן — דאָס קענט איר אויך קיט ענדערן. וויפיל ליידין און פיינטשאַפט אין דער וועלט גיט אַללאַ, נאָר דעם מענטש, און גראַד קעגן דער נאַטור.

— אן אלטער געזעץ פון אַללאַ — האָט אַנאַהין געענטפערט דאָס זעלבע.

— אלטער געזעץ, — האָט די פריילין נאָכגעמאַכט — אָבער אין לעבן שלעפן מיר מיט זיך אַ סך אַלטוואַרג, וואָס מ'האַט עס שוין לאַנג גע-דאַרפן ארויסוואַרפן אויפן מיסט.

געקליבענע שריפטן

די שטים פון דיין מוטער — האָט אַנאַהין באַמערקט.

— יאָ, דאָס זיינען אירע ווערטער. זי האָט שטענדיק געטרוימט פון אַ בעסערער וועלט - אָרדענונג, נאָר דאָ, אין דעם גאָלדענעם שטייג פון האַר-רעם, האָט זי ניט געקענט אויסנוצן איר גוואַלדיקע ענערגיע. דער קאַליף האָט עס געוואוסט, ער האָט איר אַמאָל געשענקט אַ קאווקאַזער באַרג - פּערד, זיין טונקל גאָלדענע פּעל און די שוואַרץ סאַמעטענע - גריווע האָבן מײַן מוטער דערמאָנט איר אַלטער היים, די מאַסיוון פון די קאווקאַזער בערג און דעם שטראָם פון טערעק. און ווי אַמאָל, אין אירע מיידלשע יאָרן, פּלעגט זי ביינאַכט זיך אַרויפּזעצן אויף אים, און געיאָגט ווי אַ שטורעם איבער די ווייטע אַלייען, און דער אַלטער אַגא פּלעגט זאָגן דעם קאַליף. אז אַ שייטאַן (שטן) יאָגט זיך איבערן פּאַרק אין די פינצטערע נעכט. אַ העלדין איז זי גע-ווען. און איך האָב ביי איר פּיל געלערנט.

די פּריילן האָט זיך פּאַרטראַכט און גענומען גלעטן דעם ווייסן הירש וועלכער האָט אַרויפגעלייגט זיין קאָפּ אויף איר שוויס.

— זע נאָר אַנאַהין, וואָס פאַר אַ ווונדער - שיינע אויגן — האָט די פּריילין געזאָגט.

— הירשן - אויגן זיינען באַקאַנט מיט זייער שיינקייט — האָט אַנאַהין צוגעשטימט.

— אַך, ניין, — האָט די פּריילין ווי אומצופּרידן באַמערקט — איך מײַן די וואונדערבאַרע אויגן פון דיין דינער.

אַנאַהין האָט ווידער אַ שטרענגן קוק געגעבן אויף זיין דינער, וועל-כער איז געשטאַנען ביים אַריינגאַנג אין דער זעלבער אומבאַוועגלעכער פּאַזע.

— זאָג מיר נאָר אַנאַהין — האָט די פּריילין ווידער געענדערט דעם געשפּרעך — דו האָסט דאָך באַרייזט די וועלט, איז דאָס אמת, אז אין איר ראָפּע געוועלטיקן די פּרויען און די מענער פאַרשפּאַרט מען אין האַרעם?

— דאָס איז איבערגעטריבן. אָבער אין דער ריכטיקייט געניסן דאָרט די פּרויען מער פּרייהייט ווי ביי אונדז.

— ס'איז שוין צייט, אז מ'זאָל דאָ אויך בייטן די אַלטע פאַרשי-מלעט אָרדענונג. אַ אַנאַהין ווען איך האָב צו זיך אַ מענטשן מיט אַ שטאַר-קן גייסט...

און פלוצים, אזוי ווי פון עפעס איבעראשט, האָט זי א געשריי גע-
געבן: אַנאַהין! זע נאָר ווי עס פלאַמט דאָס געזיכט ביי דיין דינער און
ווי זיינע אויגן ברענען. ווען איך וואָלט ניט געוואוסט, אז ער איז טויב-
שטום וואָלט איך געמיינט, אז ער הערט און פארשטייט, וואָס מיר ריידן.
אַבער ער געפעלט מיר זייער, רוח אים צו צו מיר.

אַנאַהין האָט געגעבן אַ צייכן דעם דינער, וועלכער איז צוגעגאַנגען
און האָט זיך מיט אַ געבויענעם קאַפּ געשטעלט פאַר דעם מיידל.

— פאַר דיין שיינעם געזיכט — האָט די פרייליך געזאָגט, — אַפּ-
שפילענדיק אַ רויטע רויז פון אירע שוואַרצע לֶאָקן און דערלֶאַנגענדיק עס
דעם דינער — פאַר דיין שיינעם פנים און פאַר דייןע ליכטיקע אויגן, אַך!
דו הערסט מיך ניט, דו פארשטייט מיך ניט.

אַנאַהין האָט באַמערקט דאָס ברענענדיקע געפיל, וואָס האָט אַרומ-
גענומען זיין דינער. ער האָט געזען, אז די פרייליך אינטערעסירט זיך גאָר-
ניט מיט די דיאַמאַנטן, וואָס ער האָט געבראַכט. דער דינער ציט צופיל איר
אויפּמערקזאַמקייט. די שפּיל קען ווערן געפערלעך.

דערקלערנדיק דער פרייליך, אז ער האָט נאָך היינט פיל אַרבעט האָט
אַנאַהין געאיילט צו געזעגענען זיך.

און דיין שיינעם דינער זאָלסטו אויך דאָס צווייטע מאָל מיטברענג-
נען, האָט דאָס מיידל צוגעגעבן.

ס'איז שוין געווען נאָכט ווען אַנאַהינ'ס גאַנדאַלאַ איז אָפּגעפאַרן
פון שלאָס. אַלראַי איז געזעסן פאַרטיפט אין געדאַנקען און אַנאַהין האָט גע-
שוויגן.

— ווער איז זי? — האָט אַלראַי דער ערשטער איבערנעריסן די
שטילקייט.

— אַ טאַכטער פון קאַליה אין פון אַ קאַווקאַזער רעוואָלוציאָנערין.
ווי היסט זי?

— שירין, די בלום פון אזיע.

אין אונזער שפראך — האָט אַלראַי אזוי ווי צו זיך גערעדט, איז
שירין פאַעזיע.

— ניין, זי איז מער וועלט - מענטש ווי פּאָעטין און גליקלעך וועט זיין דער, וואָס וועט זי באַקומען.

אלראי האָט געשוויגן.

אייגנטלעך איז ניט אזוי שווער צו ווערן דעם קאליפּס אן איידעם — האָט אנאהין אויך גערעדט אזוי ווי צו זיך — און איבערהויפט אַ מענ-טשן, וואָס ווערט געפעלן אַפילו ווען ער איז טויב און שטום...

אלראי האָט געשוויגן.

אומרואיך איז געוואָרן די נאַכט פאר אַלראַי. אַ נייער געפיל ווי אַ הייסער שטראָם האָט זיך אַריינגעריסן אין זיין נשמה און האָט אויפגעוועקט זיין יונג בלוט, זיין האַרץ איז געוואָרן אַן אַרענע פאר אַ ביטערן קאַמף. פון איין זייט די שטילע טרייע איבערגעגעבענע יהודית, פון דער צווייטער זייט די פּלאַמענדיקע רייזענדיקע אומבאַקאַנטע מאַכמעדאנערין. שירין! איר פיגור, איר געזיכט, שוועבן אין אַ פאַרביקן אַרעאַל און ווי אַ הימל - מוזיק קלינגט איר ווונדערלעכע שטים. אזוי האָט אויך אַמאָל שלמה המלך באַקור מען דעם טאַליסמאַן פון חכמה און שפעטער האָבן אים באַרוישט די ראַזען-ליפּן פון דער געפויטשער פּרינצעסין. ער דערציילט דאָך עס אין זיין שיר השירים. איך וועל אים היינט ליינען. איך וועל אויסוויגן דעם זיסן זאַפט פון זיין בלומען - שפּראַך. איך וויל מיך באַרוישן אין יענע ברענענדיקע געפילן, וואָס ווערן דאָרט באַצייכנט מיט דעם נאָמען: שלחבת ית, דער געטלעכער פּלאַם.

אלראי איז צוגעגאַנגען צו אַ שראַנק אין וועלכער עס זיינען געווען אויסגעלייגט פאַרשידענע מאַנסקריפטן און האָט אַרויסגענומען אַ פעקל הע-ברעאיש - באַשריבענע פּערגאַמענטן.

דאָס איז ער, אונדזער אַלטער דאָקומענט, האָט ער געזאָגט, און האָט אָנגעהויבן אַריינצוקוקן אין די אַלטע שריפטן.

דער אַלטער בוך אויף וועלכן אלראי איז דערצויגן געוואָרן, די זעל-בע פאַרמעטן מיט די שאַרף קאַנטיקע בוכשטאַבן, האָבן אים דערמאָנט זיין נע קינדישע יאָרן און האָבן אַ שטויס געגעבן זיין געדאַנק אין אַ גאַנץ אַנדערע ריכטונג.

אָט זיצט ער אין האַמאַדאַנער פאַרק, און זיין פעטער, דער ראש הגור-לה, האַלט אויף די קני אַלטע געלע פּערגאַמענטן און דערציילט אים אזוי-

נע שיינע זאכן וועגן די באבילאָנישע יידן, וואָס האָבן אזוי געבענקט נאָך זייער אַלטער היים. און פון יענע ביבלישע געשטאַלטן ווי יחזקאל הנביא, עזרא הסופר, נחמיה, זרובבל, דניאל.

דניאל! וואָס פאר א ליכטיקע געשטאַלט. פאר זיין גרויסער וויסנ-שאפט האָט אים דער קעניג טיטולירט מיטן נאָמען פון זיין גאָט: „בלשאַר צר“. און זיין שיינקייט האָבן געבלענדט די יונגע פרויען פון נבוכדנאצר'ס הויף. ער איז אָבער ניט פארבלענדט געווען, און פאר זיינע אויגן האָט ער געהאַט נאָר איין ציל: די ליכטיקע צוקונפט פון זיין פאָלק.

„אין יענע טעג — האָט אַלראי גענומען לייענען דעם צווייטן קאָ-פיטל דניאל — האָב איך, דניאל, געטרויערט דריי פולע וואָכן. קיין שפיז האָב איך ניט געגעסן און פלייש און וויין איז ניט געקומען אין מיין מויל. און זאלבן האָב איך מיך ניט געזאַלכט גאַנצע דריי וואָכן...“

אַלראי האָט ווייטער געלעזן די שיינע באַשרייבונג פון דער פאַנאָ-ראַמע, וואָס דניאל האָט געזען ביים טייך חרקל, דער זעלבער טייך, וואָס מ'רופט אים טיגריס, איבער וועלכן ער האָט נאָר וואָס שפאַצירט מיטן דאָקט-טאָר אנאהין. דאָ האָט זיך עס דניאל'ן באַוווּן יענע מיסטישע פיגור, וואָס האָט אים גערופן צו גרויסע מעשים.

„ און אַ האַנט האָט מיך באַרירט, — האָט אַלראי ווייטער געלע-זן — און איך האָב דערהערט אַ שטים: דניאל! ווירדיקער מאַן, איך בין געקומען דיר וויין, וואָס עס דערווארט דיין פאָלק אין דער צוקונפט. שטעל דיך אויף דיין פאַסטן. זיי מוטיק, שטאַרק.“

מוטיק, שטאַרק... — האָט אַלראי געמורמלט צו זיך. — אָבער מיין קראַפט איז שוין אויס, מיין מוט איז דערשטיקט. איבער מיר הערשט אַ קראַפט, וואָס לאָזט זיך ניט ברעכן. „שטאַרקער ווי דער טויט איז די ליבע, מעכטיק ווי דער פייער, קיין שטראָם וועט איך ניט פארלעשן.“

און ווידער האָט אויפגעלויכטן פאר זיינע אויגן איר רייצנדע גע-שטאַלט. ער האָט אָפגעשפארט פון זיך די אַלטע מאַנסקריפטן און מיט פעס-טע טריט אָנגעהויבן אַרומצוגיין איבערן צימער. איך וועל גרויס ווערן, האָט ער צו זיך גערעדט, איך וועל זי נעמען. ביי מיר וועט זי בלייבן... .

זיין קאָפּ האָט געברענגט און א שטאַרקע מידקייט איז אים באַפאַ-לן. און פלוצלינג אזוי ווי צוזאַמענגעבראָכן, פאַרמאַטערט, אויסגעשעפּט, איז

טוביה פענסטער

ער געפאלן ווי א שטיין אויף זיין געלעגער, פארוונקען אין א בליענעם שלאָף.

איבער דער וואנט זיינען געלאָפן אומבאשטימטע שאַטנס און א געד-
שטאַלט פון א מאַן מיט א שווארצער באָרד האָט זיך באַוווּזן אין דער טי-
פער פינצטערניש.

— אַראַי! האָט געקלונגען א שטים, שטרענג און גרויזאם. פון וויי-
טן האַמאַדאַן איז געקומען דיין לערער. דו האָסט געליענט דעם הייליקן בוך
דניאל און האָסט ניט געזען דאָס, וואָס דו האָסט געדארפט זען. דאָס וואָס
דיך איז נויטיק צו וויסן.

דער מאַן מיט דער שווארצער באָרד האָט אויפגעהויבן זיין רעכטע
האַנט, און אזוי ווי אויף א געהיימען באַפעל האָבן אָנגעהויבן ארויסשוועבן
פון די פארמאכטע פערגאמענטן איינציקע בוכשטאַבן. זיי האָבן זיך געד-
אַרדנט איינער צום צווייטן און געבילדעט א רויט - פייערדיקע שורה
אויף וועלכע די מיסטישע געשטאַלט האָט אָנגעדויט מיטן פינגער.

— ליען, דוד!

— „און די פרויען - טאָכטער וועט אים געגעבן ווערן צום אומד-
גליק. עס וועט ניט האָבן קיין באַשטאַנד. און ניט ביי אים וועט זי
בלייבן.“

(דניאל, י"א, 17)

רבי! — האָט אַראַי א ווילדן געשריי געגעבן.

א בלאַסער, מיט רויטע אויגן, צעוואַרפענע האָר, האָט ער זיך אויפ-
געכאַפט.

א שוואכער מאַרגן - שוין האָט אריינגעקוקט אין פענצטער. אַראַי
האָט זיך געזעצט צום טיש און אָנגעהויבן שרייבן:

„פון מיר דוד אַראַי צו מיין פריינט אַנאַהין. איך האָב איבערגעד-
לעבט א שווערע נאַכט. איך מוז אוועקגיין פון דעם אָרט ווו עס שטייט
פאר מיר א געפאר. זוך מיך ניט אַנאַהין. די צייט וועט קומען, מיר וועלן
זיך נאָך זען. שלום.“

אלע מיטלען, וואָס אַנאַהין האָט באַלד אָנגענומען צו געפינען זיין פריינט, האָבן ניט געבראַכט קיין רעזולטאַט. מ'האָט נאָר פעסטגעשטעלט, אז ביינאַכט איז פון שלאָס אַרויסגעגאַנגען א' יונגער דערוויש און איז פאַר-שוונדן.

דער דערוויש, וואָס האָט שוין גוט געקענט די אומגעבונג, האָט זיך אַ געוויסע צייט אויפגעהאַלטן אין א פאַרכאַרגענעם אָרט. און ווען ער האָט זיך איבערצייגט, אז די רייטער, וואָס זוכן אים זיינען צוריק געריטן קיין באַגדאַד, איז ער ביינאַכט אַרויס פון זיין באַהעלטעניש און איז אַוועק מי-טן אַלטן טראַקט. וועלכער האָט אַמאָל געפירט די עולי בכל מיט עזרא הסור פר קיין ירושלים.

ביי דעם טראַקט איז דאָ אַ דאָרף, וואָס טראַגט דעם אַראַבישן נאָר מען טידיץ - אל יאהוד (טידיץ די יידישע שטאָט). דאָס אָרט ווערט געשיל-דערט ווי א גן - ערן מיט זיין גוטן קלימאַט, פרוכטבאַרע גערטנער און מיט דעם קוואַל עין - אל - אַזיר (דער קוואַל פון עזרא), וועלכער איז פאַרהייליקט ביי יידן און מאַכמעדאַנער ווי א מעין הישועה, וואָס היילט פיל קראַנקהייטן. לויט אַן אַלטער מסורה האָט עזרא הסופר ביי דעם קוואַל גע-רוט א פאָר טעג און האָט דאָ אָנגעהויבן שרייבן זיין בוך און האָט דעם אָרט געגעבן זיין ברכה.

ס'איז שוין געווען נאַכט ווען אַ יונגער דערוויש האָט זיך געזעצט אַפּרוען ביי דעם קוואַל. ער האָט געוויסט, אז ער איז שוין ניט ווייט פון דעם געביט, וואָס ליגט אונטערן קריסטלעכן שוץ און מ'דאַרף ענדערן די סימנים פון זיין דערווישן טראַכט. ער האָט דאָ גענעכטיקט, געבאָדן זיך אין עזרא'ס קוואַל און געגאַנגען ווייטער.

ווען אויפן האָרזאָנט האָבן זיך באַוויזן די הוי - יהורא, האָט דער יונגער וואַנדערער זיך אָפגעשטעלט און א צופרידענער זיך אומגעקוקט אויף דעם לאַנגן מאַרשרוט, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט, איבער טויזנט קילאָמע-טער: באַגדאַד — ירושלים.

י ר ו ש ל י ם

נאָך דעם פּאַגראָם, וואָס די קרייץ - טרעגער האָבן געמאַכט אין-ירושלים, זיינען אין גאַנץ ארץ - ישראל פאַרבליבן, ווי מ'האָט דעמאָלט גע-

טוביה פענסטער

רעכנט קוים טויזנט יידישע פאמיליעס. אין ירושלים האָבן די יידן געהאַט דאָס רעכט צו וווינען נאָר אין עק שטאָט, ביים הר - ציון. פארהאסט, פארפאָלגט און באַלאַסטעט מיט גרויסע שטייערן, האָבן זיי געצויגן זייער ביטערע חיונה פון פארבעריי און געלעבט אין אייביקן טויט - שרעק.

ס'איז געווען פארנאכט, איידער מ'פארמאכט די טויערן פון ירוש-
לים ווען דער פארשטעלטער אלראי, אין פארשטויבטע קליידער מיט אַ
רוקזאק ביי דער זייט און א וואנדער-שטעקן אין האַנט, איז צוגעגאַנגען
צום שער - ציון און האָט זיך געווענדעט צום סאָלדאט, וואָס איז געשטאַ-
נען ביים טויער, מיט אַ פראגע: ווו וווינען דאָ יידן?

דער סאָלדאט מיטן גרויסן צלם אויף דער ברוסט און מיטן לאַנגן
שפיוז אין האַנט, דעהערנדיק דאָס וואָרט יידן, האָט אַ ביזן בליק געגעבן,
אויפן וואַנדערער און ניט געענטפערט.

אלראי איז געבליבן שטיין אין אַ פארלענגנהייט און האָט נאָכאַמאָל
געוואָלט שטעלן די זעלבע פראגע, ווען ער האָט פון דערווייטנס דערזעען אַן
אַלטן אַרימען יידן, וועלכער האָט צו אים געוונקען און גערופן צוצוגיין.
אלראי איז צוגעגאַנגען.

איך האָב געהערט ווי דו פרענסט זיך נאָך אויף יידן — האָט דער
אַרימאן דערקלערט — פארשטיי איך, אז דו ביסט אַ פרעמדער, וואָס
ווייסט ניט, אז אַ פראַנק (אייראָפּיער) וועט מיט אַ יידן ניט ריידן. ס'איז
נאָך גוט, וואָס ער האָט אויף דיר ניט אויפגעהויבן זיינע ידים, די ידי
עשו.

— מער וואָלט דעם הונט ניט געפעלט — האָט אלראי שטאַלץ גע-
ענטפערט — איך וואָלט אים...

— שא! אל תפתח פה לשטן — האָט דער אלטער ייד איבערגע-
ריסן און האָט זיך אַ דערשראָקענער אַרומגעקוקט. — אין ירושלים טאָר אַ ייד
ניט ריידן הויך.

פון וואַנען קומסטו יונגעראַן?

— פון באַגדאַד.

באַגדאַד איז ניט ירושלים — האָט דער זקן באַמערקט — ישמעאל
איז אַ ביזעזע חיה אָבער אַדום איז אַ מלאַך המות.

— אייער ביטערע לאַגע אונטער אדומ'ס ממשלה איז אונדז אין
בבל גוט באַוויכט, איך וויל זיך נענטער באַקענען מיט אונדזערע ברידער
אין דעם ארץ - ישראלדיקן גלות. אפשר קענסטו מיר ווייזן וואו וואוינען
דאָ יידן? קוק ניט, וואָס איך בין אזוי איינפאך געקליידעט, איך וועל דיך
באַפרידיקן פאר דיין טרחה.

— אַ טובה טאָן איז ניט קיין טרחה נאָר אַ מצוה, — האָט דער
זקן געענטפערט — און דער שכר פון דער מצוה איז דער תענוג, וואָס
אַ מענטש האָט פון דער מצוה. דו האָסט דאָ מסתמא פריינט, משפחה, זאָג
מיר דעם נאָמען פון דיין משפחה, וועל איך דיך צופירן, איך קען גוט
אַלע יידן.

— דער נאָמען פון מיין משפחה איז דיר גוט באַקאַנט — האָט
אַראי באַמערקט מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל — דער נאָמען פון מיין מש-
פחה איז כל ישראל.

— אויב אזוי — האָט דער זקן אויך אַ שמייכל געטאָן, בין איך
דאָך דייער אַ לייבלעכער קרוב. טאָ טו מיר אויך אַ טובה, זיי מיך מוכה
מיט דער גרויסער מצוה פון הכנסת אורחים, קום צו מיר, דו וועסט א״ה
צופרידן זיין, מיין הויז איז דיין הויז. בוא ברוך ד'.

— איך דאַנק דיר האַרציק, ליבער פריינט פאר דיין איינלאַדונג,
אַבער ווען מ'קומט אין אַ נייעם מקום, דאַרף מען ראשית כל אָפגעבן כבוד
דעם מרא דאתרא. איך וויל פריער באַזוכן דעם ירושלימער רב.

געלויבט השם יתברך! — האָט דער זקן זיך שטאַרק דערפריידט
— מיר דאַרפן ניט ווייט גיין, דאָס בין איך טאַקע דער ירושלימער רב.
— נאָר זעענדיק ווי אַראי איז אַ ווילע שטיין געבליבן אָן ווערטער, האָט
דער רב צוגעגעבן: — די ראשי ישיבות פון בבל, וואָס זיי פאסט דער
טיטל, מאן מלכי רבנן, זעען אויס שענער ווי דער ירושלימער רב, אָדער דאָ,
אויפן הר - ציון ששמם, קען מען ניט שטענדיק טראָגן בגדי שבת. רחמנא
ליבא בעי, דער עיקר איז די נשמה. און די יידישע נשמה איז אומעטום די
זעלבע, אין בבל אזוי ווי אין ירושלים.

— רבי, — האָט אַראי געענטפערט — דיין איידעלע נשמה האָב
איך דערקענט פון דייער ערשטע ווערטער און איך פריי מיך צו זיין דיין
גאסט.

טוביה פענסטער

אלראי איז צופרידן געווען פון זיין אכסניה און נאָכמער צופרידן איז געווען דער רב מיט זיין טייערן אורח, דער פלימעניק פון ראש הגולה.

דער רב איז געווען אַ גרויסער יידישער פּאַטריאָט. אלראי האָט אים דערציילט וועגן זיין רבי'ן אביתר, וואָס האָט געגלויבט, אז די גאולה וועט קומען ניט דורך נסים נאָר בדרך הטבע.

— דיין רבי איז אַ קלוגער ייד, — האָט דער רב געזאָגט — מ'האָט אונדז שוין פיל מאָל אָנגעזאָגט, מען זאָל זיך ניט פארלאָזן אויף ניסים: אין סומכין על הנס. די נביאים פון גלות האָבן ניט צוגעזאָגט קיין ניסים. יחזקאל הנביא האָט גערופן צו אחרות און געוואָרנט פון פרוד הל"ב בות „ולא יחצו עוד לשתי ממלכות“ און ווען מ'וועט זיי פאראייניקן מיט איין געדאנק, מיט איין ווילן, דעמאָלט וועט מען צוריקגעוויינען אונדזער לאַנד, דעמאָלט „ושיבו על הארץ“. דער נביא חגי האָט גערופן: זיצט ניט מיט פאראייניגטע הענט. שטייט אויף, גייט און בויט „עלו החר ובנו הבית“.

און די גאולה נאָך גלות בכל איז געקומען ניט מיט ניסים, נאָר מיט אַ נאַטירלעכן וועג. מיט אַ מאַנדאַט אויף ארץ־ישׂראל פון קעניג כורש.

אָבער אין צווייטן גלות ווען מען איז צעוואָרפן געוואָרן איבער דער גאַנצער וועלט און קיין נביאים זיינען מער ניט געווען, און דער נאַציאָן נאָר געפילט איז געבליבן אין תפילות אָבער ניט אין מעשים, דעמאָלט איז געקומען די אמונה און ניסים. מ'טאָר ניט דוחק זיין דעם קץ, מ'טאָר ניט טאָן קיין זאך, מ'דארף נאָר זיצן און ווארטן. ס'וועט שוין קומען דער אָרי־מאַן אויף אן אייזעלע און וועט אונדז ווייזן ניסים. און וועט אונדז צו־ריק אריינפירן קיין ארץ־ישׂראל. און מיט דעם חלום לעבן מיר.

דיין רבי האָט רעכט געהאַט ווען ער האָט דיר געהייסן איינהערן זיך אין דעם בת־קול, וואָס ברומט אין חורבות און רופט צו מעשים.

און דאָס וואָס מ'הערט פון דעם בת־קול קען מען אויך זען אַזוי ווי אונדזערע זיידעס ביים באַרג סיני, וואָס האָבן געזען דאָס, וואָס זיי האָר בן געהערט. „וכל העם רואים את הקולות“.

אלראי איז געגאַנגען איבערן לאַנד, האָט געהערט דעם בת־קול, און אַ ווונדערלעכע פּאַנאָראַמע האָט זיך געעפנט פאר זיינע אויגן. בילדער פון פאראייטיקן יידישן לעבן.

גליל. דער גאנצער גליל זעט אויס ווי א גרויסער פארק, וואָס נעמט ארום שטעט און דערפער. פון די גליל - בערג זעט מען אין דרום א גריי-נעם ים פון בויער און בלומען. דאָס איז דער עמק יזרעאל ארומגענומען מיט בערג און מיט דער גבעת המורה, דאָס שלאַכט - פעלד פון גרעון דאָרט ווייטער, דער הר הגלבוע ווו ס'איז געפאלן שאול המלך. דער הר-תבור ווו דבורה האָט מאָביליזירט איר ארמיי קעגן סיסרא. דער באַוואַלדע-טער כרמל, וואָס לאָזט זיך אראָפּ צום מיטלענדישן ים; דאָרט אויפן האָר-ריוואַנט גלאַנצט דער הר - הרמון, וואָס טראָגט אויפן קאָפּ זיין אייביקע שניי ווייסע עטרה. נאָך ווייטער, דער לבנון מיט זיינע טויזנט-יאָריקע ריי-זן צעדערן, וואָס געדענקען דעם זיידן אברהם.

דאָ האָבן די יידישע פויערים קולטיווירט די באַרימטע ווייצן, די „חטי מינית“, וואָס די נאָענטע רייכע פיניציע (צור) האָט עס ניט געקענט גאָכמאַכן און האָט עס געמוזט אימפּאָרטירן פון ארץ-ישראל (יחזקאל כ'ז) און דאָרט די שיינע ווינגערטנער פון עין גדי, וועלט - באַרימט מיט זייער באַלואַם, וועלכער איז געווען דאָפּלט טייערער ווי זיין געוויכט אין גאַלד. טיכטיק און ענערגיש איז געווען דער יידישער פויער. און כרי דעם באַרן צו באַוואַסערן, האָט ער אין בערג און טאָלן דורכגעפירט ציסטערנען, ברונען, קאַנאַלן, וואָס זייערע שפורן דערקענט מען ביז היינט. אין נאָרמאַלע יאָרן פלעגט ער פינף מאָל אין יאָר אראָפּנעמען די תבואה פון זיין פעלד. רייך אין פרוכטן איז געווען ארץ-ישראל. טרויבן, פייגן, מאַנדלען, עפל, באַרנעפּ און אנדערע פארשידענע סאָרטן. יהודא און שומרון זיינען באַרימט מיט זייערע וויינען. טרויבן זיינען געווען זייער פיל און פון די ראַזינקעס האָט מען געמאַכט זיסן האָניק. אויך מיט גוטן אייל האָבן זיך אויסגעצייכנט יהודא און גליל. דאָס באַווייזן נאָך ביז היינט די נעמען: הר הזיתים און גת שמן. פאַלעסטינער אייל האָט מען עקספּאָרטירט קיין צור, צדון, סיריע און מצרים. אין שיפן באלאָרן מיט פארשידענע פראָדוקטן, געפירט פון יידי-שע קאפיטאַנען און מאַטראָזן. זיינען געאַנגען קיין גאַליע, שפּאַניע און אינדיע. (בימי הבית השני. פּראָפּעסאָר קלוזנער).

באַרימט זיינען געווען יידישע האַנטווערקער, בויםיסטער און קינ-סטלער. נחמיה דערציילט וועגן מויערן, פאַלאַצן, טורעמס, פעסטונגען גע-בויט פון יידישע הענט.

אין ירושלים האָט זיך אויסגעצייכנט אין דער קונסט פון קטורת

טוביה פענסטער

פארפומערע פארן בית המקדש, די משפחה „עושי מעשה הקטורת“. די משפחה האָט געקענט די בלומען - שפראך און זי האָט אויסגעגארט ביי דער שושנת העמקים, ביי דער חבצלת השרון און ביי די פארשידענע יריחור בלומען דעם גרויסן סוד פון זייער וואונדערלעכן אראמאט.

בארימט איז אויך געווען די וועבער - פאמיליע „עושי מעשה הכפורת“. די גרעסטע אַלכסנדרישע קינסטלער האָבן מיט זיי ניט געקענט קאָנן קורירן. אויך דער איינפאכער ייד, וואָס איז געזעסן אויפן לאַנד האָט גע-האַט אויגן און זין פאר דער שיינקייט פון דער נאַטור. דער שטילער רויש פון זאנגען און בלומען איז פאר אים געווען מוזיק. דעריבער האָט ער גע-רופן די תבואה פון זיין פעלד „זמרת הארץ“, דאָס געזאנג פון דער ערד.

ער האָט באַמערקט ווי דער ירדן - שטראָם ציט זיך איבער די לייכטע וועלן פון דער גרויסע אזערע ביי טבריה, אזוי ווי דער קינסטלער ציט דעם בויגן איבער די סטרונעס פון א פידל, האָט ער אַ נאָמען גע-געבן דער אזערע „כנרת“. די פידל.

דער ייד איז געווען פארליבט אין זיין נחלה, אין זיין שטיקל ערד. דעם קעניג אהאב איז שטאַרק געפעלן געוואָרן דער שיינער גאָרטן פון נבות הירזעאלע.

— פארקויף מיר דעם גאָרטן — האָט אהאב געבעטן — איך וועל דיר געבן אַ שענערן גאָרטן אָדער געלט וויפיל דו ווילסט.

— חלילה! גאָט זאָל אָפהיטן! — האָט נבות געענטפערט — ווי אזוי קען איך פארקויפן מיין גאָרטן? דאָס איז מיין נחלת אבותי.

נבות האָט געוואוסט, אז ער שפילט זיך מיט פייער, אז ער ריזיג קירט מיט זיין לעבן. אהאב'ס ווייב, די באַקאַנטע מרשעת איזאָבעל וועט שוין געפינען אַ מיטל ווי אזוי צו באַזייטיקן דעם אייגנטימער פון גאָרטן. און זי האָט געפונען. נבות האָט פארשפילט זיין לעבן צוליב זיין גאָרטן. אָבער ער האָט זיין גאָרטן, זיין נחלת אבותיו, ניט פארקויפט. (מלכים א. כ'א).

אין דער צייט פון אבשלום'ס - רעוואָלוציע האָט דוד המלך געמוזט אָפטרעטן פון ירושלים און איז אַריבער מיט זיין ארמיי דעם ירדן און גע-שטעלט זיך אין מחנים. דער גוט-באַזייער ברויךי הגלעדי, האָט צווייסן גע-

געבן אלע שכנים מ'זאל דערלאנגען שפייז דער פארמאטערטער און הונגער-
ריקער ארמיו. א גאנצע נאכט האבן יידישע פויערים פון גאנצן געגנט גע-
פירט וועגענער באלאדן מיט ברויט, פלייש, האָניג און פוטער (שמר)
אל ב' י'ז).

דער קעניג דוד, נאָך דער רעוואָלוציע, האָט זיך צעקושט מיט בר-
זילי הגלעדי און האָט צו אים אזוי געזאָגט: ברזילי, קום מיט מיר קיין
ירושלים איך וויל דיר פארזיסן דיין עלטער, דו וועסט לעבן ביי מיר אין
קעניגלעכן שלאָס.

אדוני המלך — האָט ברזילי געענטפערט — איך בין אן אכציקער,
איך פיל ניט קיין טעם אין קעניגלעכע שפייזן. מוזיק און טענץ ווילן מיך
ניט. איך קען דאָך ניט אוועקגיין פון מיין שטיקל ערד. דאָ ליגן באַהאלטן
מיין טאטע - מאַמע. איך מוז בלייבן מיט זיי. „ואמות בעירי עם קבר אבי
ואמי“ (שמואל ב' י'ט).

אין דעם שיינעם ארץ - ישראל האָט געלעבט אַ געזונט פריילעך
פאָלק, זיינע תפילות אין בית המקדש, זיינע פראָצעסיעס קיין ירושלים, זיי-
נע נאַציאָנאַלע ימים - טובים זיינען באַגלייט געווען מיט מוזיק, געזאָנג
און טענץ.

און א שיינער מענטשן - טיפּ איז דאָ געווען. אונדזערע זין —
זאָגט דוד המלך — זיינען ווי פאלמען, אונדזערע טעכטער זיינען לעבעדיקע
קונסט - בילדער (תהילים קמ"ד).

און איבער די בערג און טאָלן זיינען ארומגעגאָנגען שופטים, מלכים
און נביאים. זיי האָבן דאָ ביכער געשריבן, אייביקע ביכער. און געזען האָבן
די בערג, לעגענדארע העלדן, וואָס רוימישע גענעראלן האָבן באַווונדערט זיי-
ער גבורה.

די אלע בילדער און געדאנקען זיינען דורכגעלאָפן אין קאָפּ ביי אל-
ראי גייענדיק איבער די הרי יהודא. ער האָט זיך אָפגעשטעלט ווען ער
האָט אויפן האַריוואָנט דערזען די באַרג - פעסטונג מאסאדע (מצודה). דער
קליינער גארניזאָן האָט זיך נאָכן חורבן ניט געוואָלט אונטערגעבן. חדשים
לאנג זיינען דאָ געשטאַנען די רוימישע לעגיאָנען און געשטרעמט די לעצ-
טע יידישע פעסטונג. נאָך אין יענער נאכט ווען דער קאָמענדאַנט האָט גע-
זען, אז מ'קען זיך שוין מער ניט האַלטן, האָט ער, ווי פלאַוויוס באַשרייבט,

טוביה פענסטער

געגעבן זיין לעצמן באפעל אין וועלכן ער האָט געזאָגט: מאָרגן וועלן אַרײַני-קומען די רוימער, מאָרגן וועט מען אַנדערע פירן צו דעם גרויזאַמען טויט אויפן קרייז און אַנדערע וועט מען שלעפן צום צירקוס אין רוים וווּ דער צעזאַר וועט זיך פון זיין לאָזשע צוקוקן ווי הונגעריקע ווילדע חיות רײסן לעבעדיקע מענטשן. נײַן, דעם פאַרגעניגן וועלן מיר ניט צוטיילן דעם רױ-מישן צעזאַר. שטאַרבן זאָלן מיר דאָ, אין אונדזער אייגן ארץ-ישׂראל.

זײ האָבן אונטערגעצונדן אַלע געביידעס, וואָס דער קעניג הורדוס האָט דאָ געהאַט אויפגעבויט, געזעגנט זיך איינער מיטן צווייטן און גע-מאַכט איבער זיך די זעלבע אָפּעראַציע, וואָס דער ערשטער יידישער קע-ניג האָט געמאַכט איבער זיך אויפן הר - הגלבוע.

נאָך זיין וואַנדערן איבערן לאַנד איז אַלראַי צוריקגעקומען קיין ירושלים. ער איז ווידער געשטאַנען בײַ דער וואַנט מיט די אַלטע שטיי-נער, וואָס סימבאָליזירן דעם חורבן פונעם לאַנד, וואָס ירמיה הנביא באַצײ-כנט: „רבותי בגוים, שרתי במדינות“. די וואַנט, האָט אַלראַי געטראַכט, דערמאָנט דעם חורבן פון א לאַנד, אָכער דאָס וואָס מ'זעט אין די געסלעך פון ירושלים, די אומגליקלעכע אייניקלעך פון גרויסע זיידעס, אייניקלעך מיט אראָפּגעלאָזענע קעפּ און פאַרלאָשענע אויגן, דאָס דערמאָנט דעם חורבן פון אַ פּאָלק.

אַלראַי האָט זיך געזעגנט מיטן רב, וועלכער האָט אים געזאָגט: מיר זײנען אזוי פיל מאָל פאַרטריבן געוואָרן פון אונדזער לאַנד, צוויי מאָל זײ-נען מקוים געוואָרן די ווערטער פון אונדזערע נביאים, דעריבער גלויבן מיר, אז דער „והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ד' בראש הרים“, וואָס די נביאים האָבן צוגעזאָגט וועט אויך אי"ה מקוים ווערן.

— איך גיי אוועק רבי, — האָט אַלראַי געענטפערט, — איך גיי אַוועק מיטן פעסטן גלויבן אין אונדזער ליכטיקער צוקונפט, אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני.

אויף זיין צוריקרייזע האָט אַלראַי זיך פאַרהאַלטן אין באַגראַד. ער האָט זיך געוואָלט זען מיט זיין פריינט אַנאַהין. עס האָט אים אויך אינטע-רעסירט דער איינדרוק, וואָס עס וועט מאַכן אויף דער פרינצעסן שירין, דער געוועזענער טובי - שטומער דינער, וואָס הערט איצטער זייער גוט און דערט זייער שיין...

ב"ם קבר פון יחזקאל הנביא

דריי מאָל אין יאָר זאָלסטו באַזוכן ירושלים — האָט אָנגעזאָגט דער אבי הנביאים משה רבינו — דו זאָלסט זיך דאָרטן לָאָזן ווילגנין, זאָלסט אויסגעבן געלט אויף וואָס דיין האַרץ גלֹסט „ונתת הכסף בכל אשר תאווה נפשך“ און פרייען זאָלסטו זיך, דו, דיין הויזגעזינט, דיין דינערשאַפט, דער גר, דער יתום און די אלמנה.

דער דאָזיקער שיינער מנהג איז פארבליבן ביי די יידן אין בבל. איינמאָל אין יאָר פלעגן זיי זיך צוזאמענקומען קיין מאסול ווו עס ליגט באַהאַלטן דער נביא יחזקאל. דאָס פלעגט פאָרקומען אין חודש אלול. א גע- וועלכטער מאוזאלעאום פון פארגאַלדעטן צעדער - האַלץ איז געווען אויסגע- בויט איבערן קבר פון נביא. און דרייסיק לאַמפן האָבן דאָ געברענט טאָג און נאַכט. דאָס אָרט איז אויך פארהייליקט ביי די מאַכמעדאָנער, וועלכע פלעגן ברענגען שיינע טעפיכער צו פארדעקן דעם קבר פון נאבו העזעקעל (נביא יחזקאל).

די ערשטע גולוי בבל האָבן דאָ אויסגעבויט א שיינע שול, א „מקדש מעט“. און די לויים, וואָס האָבן ניט געוואָלט שפילן פאר די באַבילאָנער האָבן אין דעם „מקדש מעט“ געשפילט שירי ציון פאר די פארטריבענע יידן.

צענדליקער טויזנטער יידן פלעגן זיך פארזאמלען אלול - צייט אין מאַסול. און כרי צו פארזאָרגן די עולוי - רגל מיט לעבנס - מיטלען, האָר- בן זיך אויסגעשטעלט אין דער אומגעגנט גרויסע מערק מיט קראמען, יאָט- קעס, גארקיכן און קאַפע - הייזער און שפעטער איז דאָ אויסגעוואקסן אַ שטאָט קאבור קעזיל.

די קורדיש - קריגערישע בערג - יידן האָבן געזאָלט זייערע היציר- קע פערד און אראָפּגעריטן פון די הויכע בערג מיט ווייב און קינד. אויפ- געשטעלט זייערע שוואַרצע געצעלטן און געגרייט זיך צו די ימים - נר- ראים. אין דער גרויסער פאָלקס - פארזאמלונג האָבן אויך אַנטייל גענו- מען דער ראש הגולה און די ראשי ישיבות פון מחווא און פומפדיאט.

אַבער קיינמאָל האָט מאַסול ניט געזען אַזאַ גוואַלטיק - באַגייסטער- טע מאַסע פון פילגרימען ווי אין יענעם חודש אלול ווען מ'האָט אָפּגע- ווארט דעם יונגן אלראי, וואָס קומט פון ארץ - ישראל. אַ לעגענדע איז

טוביה פענסטער

שוין ארומגעגאנגען, אז אלראי האָט באַקומען דעם שרביט הזהב, וואָס איז ביז איצט באַהאַלטן געווען אין די קברי מלכי בית דוד. אין די לעגענדע האָט נענעבן שטאַף דער אַריענטאַלישער פּאַנטאַזיע.

פון פּערסיע, סיריע, בוכארע, קאווקאז, האָבן זיך געצויגן קאראוואַ-נען קיין מאסול. דאָרט וועט זיין דער ראש הגולה. דאָרט וועט מען זען דעם יונגן משית.

* * *

ס'איז געווען נאָך יום - כפור ווען אין מאסול האָבן זיך אָנגעהויבן די פּריילעכע טעג, וואָס פּלעגן זיך פּאַרציען ווייט איבער סוכות. מ'פּלעגט מאַכן מאָלצייטן, גיין צו גאסט און שליסן פּריינטשאַפט מיט נייע באַקאַנט-טע, און אזוי ווי אַמאָל פּלעגן די בנות - ציין טאַנצן אין די וויינגערט-נער פון שילה, אזוי האָבן אויך אין מאסול די בנות - ישראל געפירט גראַד ציעזע טענץ און געזונגען „בשוב ד' את שיבת ציון“.

און די קורדישע יידן זיינען געזעסן גרופּנווייז, די פּיס אונטער זיך, געטרונקען קאַפּע, גערויכערט נאַרגילעס און צוגעהערט זיך ווי עס בלאָזן די לאַנגע פּלייטן, ווי עס קלאַפּן די גרויסע פּויסן און ווי עס דרייט זיך די יוגנט אין היציקע טענץ.

און אַ הויכגעוויקסיקער ברייטבייניקער מאַן מיט אַ טונקל ברוינעם פנים און אַ שוואַרצער באָרד, אַ תּימנער ייד, איז ארומגעגאַנגען צווישן גרויסן עולם און דערציילט ווונדערלעכע זאַכן. ער, דער תּימנער, איז גראַד געווען אין ירושלים בשעת אלראי האָט מתפלל געווען אויפן הר הזיתים און איז דערנאָך אריין אין דער מערה פון קברי מלכי בית דוד. דער שאטן האָט אים געוואָלט פּאַרפירן אין די געדרייטע אונטערערדישע קאָרי-דאָרן, אָבער ס'האָט זיך באַוויזן אליהו הנביא און האָט אים אריינגעפירט אין אַ קריסטאַלענעם פּאַלאַץ. דאָרט האָט אים אליהו הנביא געבענטשט און איבערגעגעבן דעם שרביט הזהב. דער תּימנער ייד, וואָס איז געווען גוט מבושמדיק לכבוד יום - טוב, האָט נאָך לאַנג געקענט דערציילן ווונדערלעכע כּע זאַכן ווען ניט די צוויי רייטער, וואָס האָבן זיך באַוויזן פון דער ווייטן, וואָס האָבן איבערגעריסן זיינע פּאַנטאַסטישע דרשות.

די צוויי רייטער זיינען געווען דער ראש הגולה און דוד אלראי. דער אַלטער כּוסתנאי איז געווען דער איינציקער, וואָס איז ניט מיטגעריסן גע-

וואָרן מיט דעם מעסיאָנישן שטראַם, אָבער גיין קעגן דעם שטראַם האָט
 ער ניט געקענט. ער האָט געשוויגן. אַלראי האָט אים געבעטן ער זאָל מאַכן
 אַ שפּאַציר איבער מאסול און זען די טויזנטער באַגייסטערטע יידן. דער
 ראש הגולה האָט אים צוליב געטאָן און איז ארויסגעריטן צוזאַמען מיטן
 פּלימעניק. דער אלטער בוסתנאי איז געווען פּאַרקלערט און זיינע אויגן האָר
 בן געבלאָנדזשעט איבער דער גוואַלטיקער פייערלעך - געשטימטער מאַסע. ער
 האָט געטראַכט, ווען די יידן אין בבל, אונטער דער פּירונג פון מר זוטרא,
 זיינען געוואָרן זעלבסטשטענדיק און די שטאָט מחוּזא איז געוואָרן אַ יידי-
 שע רעזידענץ. דאָס האָט אָבער ניט לאַנג געדויערט. ווי אַ שאָטן איז פּאַ-
 ריבערגעלאָפּן יענער קורצער פּעריאָד. צו וואָס זועט פירן די איצטיקע באַר-
 גייסטערונג, וואָס האָט ארומגענומען אַלע יידן אין אזיע? זאָל דאָס זיין
 אן אתחלתא דאגולה? אָדער... און אזוי ווי ער וואַלט ניט וועלן מער
 קלערן, וואָס עס קען געשען אין אַ צווייטן פּאַל, האָט דער אלטער בוס-
 תנאי פּאַרצויגן דעם צוים פון פּערה, העכער אויפגעהויבן דעם קאָפּ און
 מיט פּריינטלעכע בליקן געענטפּערט אויף די באַגריסונגען, וואָס האָבן גע-
 שטרעמט אין דער לופּט: יהי הנשיא!

* * *

אין דער זעלבער נאַכט ווען די נאַנצע אומגעבונג פון מאַסול איז
 געווען באַלויכטן און באַלעכט, האָבן שפּאַצירט ארום דעם אַלטן מאַוואַר
 לעום צוויי יונגע מיידלעך פּאַרטיפּט אין אַ לעבעדיקן געשפּרעך. איינע איז
 געווען מרים, אַלראי'ס שוועסטער, די צווייטע, איר חברת'ע יהודית.

דעם טאָג ווען אַלראי איז געקומען פון זיין ווייטער רייזע, האָט
 יהודית געטראָגן דעם זעלבן פּאַרביקן שאַל, וואָס זי האָט געהאַט אויף זיך
 יענע נאַכט, ווען זיי האָבן זיך געשיידט, און אירע האָר זיינען געווען פּאַר-
 פּלאַכטן מיט די זעלביקע רויטע בלומען פון האַמאדאנער פּאַרק. זי האָט
 געוואוסט, אז אַלראי האָט איר שטענדיק ליב געהאַט אין דעם טראַכט.

אַלראי האָט איצט אויסגעזען שטאַרקער, מענישער. זיין פנים, פּאַר-
 ברוינט פון דער זון, האָט געהאַט אַ קורצע שוואַרצע באַרד, זיינע אויגן
 האָבן געקוקט שאַרף און דורכדרינגענדיג, זיין גאַנצע פיגור, געזונט און שלאַנק,
 האָט געהאַט אין זיך עטוואָס מעכטיקעס, מאַיעסטעטישעס. יהודית איז גע-
 ווען פּאַרבלענדט, באַרוישט פון פּרייד. זיצן מיט איר געליכטן, קוקן אים
 אין די אויגן און שפּירן זיין אַטעם, דאָס איז געווען איר לעבן.

אָבער אַלראי איז געווען פּאַרטאָן, פּאַרנומען, באַשעפּטיקט, און האָט

קיין צייט ניט געהאט פאר שפילעריי. וויכטיקערע פראגן זיינען איצט גע-
שטאנען אין וועג, פראגן, צו וועלכע מ'האט געמוזט זיך איבערגעבן מיט לייב
און זייל און ווידמען זיי דעם גאנצן פראקטישן פארשטאנד.

און יהודית, וועלכע האט נאכגעשפירט יעדע באוועגונג, יעדן אויס-
דרוק פון זיין געזיכט, האט ביסלעכווייז אָנגעהויבן צו באַמערקן אין קאל-
טן גלאַנץ פון זיינע אויגן און אין די פארשלאָסענע מינעס פון זיין פנים,
עטוואָס אזוינס, וואָס זי האָט ביז איצט ניט באַמערקט. זי האָט זיך ניט
געקענט געבן קיין דערקלערונג, וואָס דאָס איז, אָבער דאָס האַרץ האָט איר
געזאָגט, אז דאָרט, אין דער גרויסער וועלט, איז עפעס פּאָרגעקומען מיט
אלראי. ער טראָגט עפעס אויפן געוויסן און ער האַלט עס. ער וויל דאָס
ניט ארויסגעבן, וואָס זאָל דאָס זיין?

און פארבייגייענדיק איצטער מיט איר פרוינדין מרים, לעבן אַ גרר-
פע באַגראַדער יידן און דערהערנדיק דעם נאָמען אלראי, האָבן זיי זיך אָפּ-
געשטעלט. דער נאָמען אלראי איז איצט געווען ביי אַלעמען אויף די ליפן.
יהודית און מרים האָבן פארשטאַנען, אז דאָ מוז מען רעדן דאָס זעלבע,
וואָס מ'האָט שוין פיל מאל געהערט. אָבער דער באַגראַדער ייד איז אַ גרוי-
סן טיורבאַן מיט אַ לאַנגער באָרד, האָט גערעדט מיט אזא באַנייסטערונג
און די צוהערער זיינען געווען אזוי אויפמערקזאם, אז דאָס האָט זיי פא-
רינטערעסירט און זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט.

זיי האָבן געהערט:

זיי האָבן געהערט, אז דעם יונגן אלראי האָט מען געווען אויף די
באַגראַדער באַזאַרן צוואַמען מיטן דאָקטאָר פון קאַליף, אלראי האָט געהאַט
דעם כבוד צו באַזוכן דעם קאַליף'ס שלאָס. דערנאָך, זוען אלראי איז פאר-
שוונדן געוואָרן, האָט מען אים געזוכט אין גאַנץ באַגראַד, און רייטערס זיי-
נען ארויסגעשיקט געוואָרן אין דער גאַנצער געגנט, אָבער מ'האָט אים ניט
געפינען. און געזאָגט האָט מען, אז מ'האָט אים אזוי שטאַרק געזוכט לויט
אַ באַפֿעל פון קאַליף'ס טאָכטער, די פּרינצעסין שירין.

יהודית האָט מער ניט געהערט. אַ שטורעם האָט זיך אויפּגעהויבן
אין איר ברוסט. שירין! די באַרימטע שיינהייט. די בלום פון אַזיע. פאר-
וואָס האָט ער גאָרניט דערציילט? פארוואָס האָט ער זיך פארהאַלטן אין
באַגראַד אויף זיין צוריקרייזע פון ירושלים? יהודית האָט זיך מיטאַמאַל
דערפילט פארלוירן, נידערשאַנגן, אומגליקלעך.

- וואָס איז מיט דיר? — האָט איר מרים א פרעג געטאָן.
- ווייסטו מרים ווער איז די פרינצעסין שירין? האָסטו אַמאָל געהערט, וואָס מ'דערציילט וועגן איר?
- כ'האָב געהערט — האָט מרים געענטפערט — מ'רופט איר די בלום פון אַריענט, אָבער איך גלויב ניט, אז מיין ברודער זאָל זיך האָבן מיט איר פאראינטערעסירט.
- און איך גלויב יאָ.
- אָבער שירין איז דאָך אַ גויע.
- שלמה המלך האָט זיך אויך פארליבט אין אַ גויע.
- אָבער, וואָס אזוינס האָסטו אין אים באַמערקט?
- אך, מרים! דאָס לאָזט זיך ניט אזוי איינפאך דערקלערן. ס'איז ניטאָ דערפאר קיין ווערטער. דאָס מוז מען פילן. דו ליבסט אים ווי אַ שוועסטער, איך ליב אים אנדערש. אָבער דאָ האַנדלט זיך ניט וועגן מיר. וואָס עס זאָל מיט אים ניט געשען וועל איך אים ליבן ביז מיין לעצטן אָטעם. דאָ האַנדלט זיך וועגן אַ גלויבן פון אַ פּאָלק, אַ גלויבן, וואָס קען צעשטערט ווערן. אן אידעאל, וואָס קען פארלאָשן ווערן...
- יהודית האָט געהאַט אַ רוח נבואה.

דאָ שווייגט די היסטאָריע. דאָ רעדט די אגדה. די אגדה דערציילט, אז אלראי האָט געשאַפן אַ שטאַרקע ארמיי, פארנומען געוויסע פּראָווינצן און געגרינדעט זיין רעזידענץ אין באַגדאַד.

די דאָזיקע אגדה האָט וואָרצלען אין דער היסטאָריע. אין אלראי'ס צייט זיינען אין פּערסיע פּאָרגעקומען אומרוען. שייכן זיינען געוואָרן זעלבסטשטענדיק. ס'האָבן זיך געבילדעט קליינע באַזונדערע קאָליפּאָטן. ס'איז גאנץ מעגלעך, אז אלראי מיט זיין שטאַרקער ארמיי האָט געקאָנט אויסנוצן די געלעגנהייט, פארנעמען אַ געוויסע טעריטאָריע און אויך ווערן אַ קאָליף.

די אגדה דערציילט ווייטער — אז אלראי האָט אויסגעבויט אַ שוין נעם משכן אין וועלכן מ'האָט, אין אַ גאָלדענעם ארון, אריינגעשטעלט דעם שרביט הזהב. און ארום דעם משכן איז געשטאַנען אַ וואך טאָג און נאַכט.

טוביה פענסטער

און אין יענער נאכט ווען אלראי האָט חתונה געהאַט מיט דער פרינצעסין שירין, ווען גאַנץ באַגראַד איז געווען אילומינירט, ווען מ'האַט געטאַנצט אין די גאַסן און פון אַלע פּראָווינצן האָט מען געפירט מתנות דעם קאַליף אלראי. אין יענער נאכט האָט אַ בליץ געגעבן אַ פייער פון הימל, א דונער האָט א זעץ געגעבן אין משכן, די וואך איז געפאלן אין טויט - שרעק און דער שרביט - הוהב איז פארשוונדן געוואָרן.

די אגדה זעט אויס ווי אן אימיטאציע פון אן אלטע תלמודישע אגדה, וועלכע דערציילט, אז אין דער נאכט ווען שלמה המלך האָט חתונה געהאַט מיט דער עגיפטישער פרינצעסין איז דער מלאך גבריאֵל אראָפּגע- גאַנגען פון הימל און געלייגט דעם גרונטשטיין פאר דער שטאָט רוים.

אין דער אגדה איז באַהאַלטן דער יידישער מוסר, אז ווען אַ פירער פון אַ פּאָלק גייט אראָפּ פון גלייכן וועג ווערט פארלאָשן זיין געט- לעכע קראפט. אזוי איז געווען מיט שלמה המלך ווען ער האָט געשטעלט אלטארן פאר זיינע גוישע ווייבער, האָט אַ געטלעכע שטים אויסגערופן: „אקדע את הממלכה“ איך וועל צערייסן די קעניגרייך. און זי איז צעריסן געוואָרן: יהודה אפרים. אזוי איז געווען מיט שמשון הגבור ווען ער האָט זיך פארליבט אין דער פרעמדער דלילה און האָט ניט געוואוסט, אז די געטלעכע קראפט האָט זיך פון אים אָפּגעטאָן. „והוא לא ידע כי ד' סר מעליו“. און אזוי איז געווען מיט אלראי.

שירין האָט אים געוואָרנט ער זאָל ניט טראכטן וועגן נייע קריגס- פלענער. די ארמיי איז פארמאטערט און פאָדערט מנוחה. אין פאַלעסטינע גייען בלוטיקע מלחמות צווישן עגיפטישן כעדיוו סאלאדין און די קרייצ- טרעגער. בלייב אין בבל, פארשטאַרקט דיין מאַכט און ווארט אָפּ אַ בעסערע רע געלעגנהייט. און בבל איז דאָך אזוי שוין. איז דער טיגריס ניט שע- נער פון ירדן? האָט דאָך אַלעקסאַנדער דער גרויסער די וועלט איינגענו- מען, אָבער זיין רעזידענץ האָט ער געמאַכט בבל. האָט דאָך שוין דער אל- טער פּראָפּעט געזאָגט, אז בבל איז אַ גאַלדענער באַקאַל אין גאָט'ס האַנט וואָס באַרווישט די גאַנצע וועלט. „כּוּם זָחַב בִּיד ד' מִשְׁכַּרְת כָּל הָאָרֶץ“ (ירמיה נ"א) דו קענסט אויפלעבן בבל'ס פראכט. דו קענסט גרויס ווערן, שטאַרק ווערן. און ווי לייכט וועט דיר דעמאָלט זיין איינצונעמען די קליי- נע פאַלעסטינע...

קלוג און לאָגיש האָבן אויסגעזען שירין'ס פראקטישע באַווייזן, און

געוויקט האָבן ניט אזוי אירע שיינע ווערטער ווי די צויבער קראפט פון איר רייצנדר שיינקייט.

אלראי איז געווען יונג און די וועלט איז געווען שיין. זיין קראפט האָט נאָכגעגעבן. די געטלעכע מאַכט, וואָס די אגדה סימבאָליזירט מיטן וואָרט „שרביט הזהב“ איז פארשווונדן געוואָרן.

מיט שנעלע טריט האָט זיך איצטער דערנענטערט דער טראַגישער סוף פון דוד אלראי.

ד ע ר ט ר אַ ג י ש ע ר . ס ו ף

די גרויסע באַגייסטערונג, וואָס האָט ארומגענומען אלע יידן אין אזיע, דער טיפער גלויבן אין אלראי'ס געטלעכער מיסיע איז ניט פארלאָרן שן געוואָרן. דאָס וואָס קומט איצט פאַר, דאָס זיינען חבלי - משיח פאר דער גאולה, מ'דארף גלויבן און אָפּוואַרטן דעם ליכטיקן טאָג.

דער בלינדער גלויבן האָט פארשטעלט די גרויזאמע ווירקלעכקייט. ווען די קורדישע יידן, וואָס זיינען צוריק אַוועק אין זייערע בערג, ווען זיי וואָלטן וויסן, אז אלראי שטייט אין אַ געפאר, וואָלטן זיי געבליבן אין באַג-דאד און וואָלטן באַשיצט זייער געליבטן פירער, אָבער זיי האָבן ניט גע-וואוסט.

זיי האָבן ניט געוואוסט, אז איבערן לאַנד גייט אַ שטילע אַגיטאַ-ציע קעגן אלראי. דער דאָזיקער יידישער פירער וויל גרינדן אַ יידישע מלוכה. דאָס איז אַ סכנה פארן איסלאם. אלע גלויביקע מוזן זיך שטעלן אונטער דער הייליקער פאָן פון מאַכמער. ס'איז אַ הייליקע מלחמה קעגן די אומגלויביקע יידן. די קליינע קאַליפן האָבן זיך פארייניקט, מאַבילי-זירט אַ שטאַרקע ארמיי און באַפאַלן באַנדאַד. אלראי מיט זיין קליינעם גאר-ניזאָן האָט זיך העלדיש פארטיידיקט, אָבער די קאַליפן זיינען שוין אריין אין שטאָט און דער קאַמף איז געגאַנגען אין די גאַסן. פארווונדעט פון אַ פּייל איז אלראי געפאלן פון פּערה, געוואָרן ארעסטירט און אינגעזעצט אין געפּענגעניש.

דעם אומגליק האָט דער אַלטער בוסתנאי ניט איבערגעלעבט. מרים און יהודית האָבן בייגעוויינט זיינע לעצטע מינוטן. דער קאַבאַליסט אביר-תר איז אויך אַוועקגעגאַנגען און זיינע אויגן האָבן שוין ניט געזען די טרויעריקע ענדע פון זיין תלמיד.

איין מענטש, דאָקטאָר אנאהין, איז געבליבן שטיין אומבאַרירט אויף זיין פּאָסטן. די נייע הערשער האָבן אויך נויטיק געהאַט דעם באַרימטן דאָקטאָר און גרויסן שטאַטס - מאַן. אָבער טיף באַרירט האָט דעם דאָקטאָר אנאהין דער אַרעסט פון זיין געליבטן פריינט, וועלכן עס שטייט פאַר טויט-שראָף. ער מוז אים מציל זיין.

ער האָט זיך געווענדעט צו די קאַליפן. אין זיין קלוגער רעדע האָט אנאהין אויפגעוויזן, אז מיט דעם טויט - אורטייל קעגן אַלראי באַגניען זיי אַ פאַרבּרעכן קעגן דער תּורה פון נביא. זיינע שאַרפע אַרגומענטן זיינען גע-שטיצט געווען אויף הייליקע פּסוקים פון קאראן.

די קאַליפן האָבן זיך אויפּמערקזאַם צוגעהערט צו אַנאהין'ס קלר-גע ווערטער, אָבער זיי איז שווער געווען מכּטל צו מאַכן אַ גור - דין, וואָס איז שוין אונטערגעשריבן און געחטמעט געוואָרן פון אַלע קאַליפן. אָבער אָפּזאָגן די בקשה פון געשעצטן אַנאהין איז אויך שווער געווען, האָט מען געפונען אין איינציקן מיטל: אַלראי זאָל איבערגיין צום איסלאַם, דאן איז ער אַ ניי געבוירענער מענטש און ווערט פּולשטענדיק באַפרייט. וועט דער שטאַלצער ייד באַצאָלן דעם פרייז פאַר זיין לעבן?

* * *

אַלראי איז אַרומגעגאַנגען אין זיין געפּענגעניש ווען די טיר האָט זיך געעפנט און אַ שוואַרץ געקליידעטער מאַן האָט זיך באַוויזן אויפן שוועל.

— אַנאהין? !

— יאָ, דיין אַלטער פריינט.

— ווי אזוי ביסטו דורכגעגאַנגען? איך ווער דאָך שטרענג באַ-וואכט.

— פאַר מיר איז דער וועג אָפּן. די וואך טאָר מיר ניט שטערן און טאָר מיך ניט פרעגן, אַ באַפעל פון די קאַליפן.

— וואָס מאַכן מיינע אייגענע?

— דייע אייגענע, מרים און יהודית, זיינען ביי מיר, זיי זיינען פריי און ריין פון יעדע באַשולדיקונג. דאָס האָב איך געזעצלעך דורכגע-פירט, זיי ווארטן אויף דיין באַפרייאונג.

— באַפרייאונג? פאַר מיר? ווי קען דאָס געמאָלט זיין?

— דו קענסט צוריק געווינען דיין פרייהייט ווען דו וועסט שליסן שלום מיט דייע קעננער.

— שליסן שלום? אָבער שלום שליסט מען אויפן שלאַכט-פעלד. ווער וועט עס שליסן שלום מיט אַ געפאַלענעם, מיט אַ באַזיגטן, מיט אַן אַרעסטאַנט?

— און דאָך שטייט די זאך אזוי ווי איך זאָג דיר. דער פירער פון די קאליפן איז גרייט צו שליסן מיט דיר אַ שלום.

— וועלכע באַדינגונגען?

— אַלראי! — האָט אנאהין אויסגערופן מיט אַ וואַרעמער שטימ, דו ביסט יונג, די גאַנצע וועלט שטייט נאָך אָפן פאַר דיר, אין דיין האַנט ליגט איצטער דיין לעבן. אלזאָ הער זיך איין, דיין דעקרעט איז אונטער-געשריבן: טויט - אורטייל אויפן פלאץ פארן גרויסן מעטשעט.

אנאהין האָט זיך געשטעלט כדי צו קאָנטראָלירן די ווירקונג פון זייער געווערער אויף אַלראי'ס געמיט.

— און וואָס ווייטער? — האָט אַלראי גאַנץ רואיק געפרעגט.

— ווייטער ליגט אלץ ביי דיר אין דייע הענט אַלראי.

— דייע ווערטער זיינען מיר ניט גאַנץ קלאָר.

איך וועל דיר דערקלערן, דאָס פּאָלק, יידן און מאַכמעדאָנער, גלויבן, אז אין דיר איז געווען אַ געטלעכע קראַפט, מיט וועלכע דו האָסט באַוווּזן אזוינע גרויסע נצחונות. דעם דאָזיקן פּאָלקס - גלויבן, צוליב געווי-סע רעליגיעזע און פּאָליטישע טעמים, וויל די נייע מאַכט פאַרלעשן, אויס-וואַרצלען און אָפּמעקן. אין דעם באַשולדיקונגס - אַקט, וואָס מען וועט דיר פּאַרלייענען, שטייט געשריבן, אז אַלראי האָט געשלאָסן אַ בונט מיטן שד פון גיהנום, מיטן אשמודאי, און מיט דער דעמאָנישער מאַכט האָט ער דאָס געוווּזן זיינע נצחונות, ביז וואנען דער נביא האָט דערהערט די תפילות פון די גלויביקע און האָט צעבראַכן די פינצטערע קראַפט פון דעם זינדיקן אל-ראי. דאן, דארפסטו, אויסהערנדיק די באַשולדיקונג, באַשטעטיקן, אז דאָס איז אמת.

— און דאן?

— דאן דארפסטו עפנטלעך און פאַקטיש ווייזן, אז דו אָנערקענסט די קראַפט, וואָס האָט דיך באַזיגט, די הייליקע אמונה פון איסלאם.

— און דאן ?

— דאן ביסטו פריי און די וועלט איז ווידער אָפֿן פאר דיר.

— דאָס איז אליץ.

— מער ניט, א קלייניקייט, א פאַרמאליטעט...

— אַנאַהין! — האָט אַלראַי געענטפערט — דו האָסט פאר מיר א סך גוטעס געטאָן און טוסט אויך איצטער גוטעס פאר מיינע אייגענע. איך רעד צו דיר איצטער ווי צו אַ יידן א ברודער, ווייל אונטער דער מאַס־קע פון איסלאַם איז ביי דיר געבליבן דער צלם־אַלקים, דאָס יידישע פנים, און דאָס יידישע האַרץ. געדענקסטו אַ מעשה, וואָס דו האָסט אַמאָל גע־לערנט? פארשריבן איז דאָס אין דעם גרעסטן און שענסטן ספר, וואָס די וועלט פארמאָגט. דאָס איז די געשיכטע פון ערשטן יידישן קעניג, די גע־שיכטע פון זיין שטאַרבן. פארשריבן איז דאָס פאר קינדער און קינד־קינד־דער, אַלס באַווייז, אַלס ביישפּיל, אַלס פאַרבילד פון אַ קעניג, אַ פירער, וואָס האָט פארשטאַנען צו שטאַרבן ווי אַ העלד.

דעמאָלט אין דער פינצטערער נאַכט, אויף דער פּאָזיציע פון הר־הגלבוּע, איז פאר דעם אומגליקלעכן קעניג געשטאַנען אַ גייסט פון אַ יידי־שן נביא, וועלכער האָט אים געבראַכט די זעלבע טרויעריקע בשורה, וואָס דו האָסט מיר געבראַכט, די בשורה פון טויט. דער גייסט פון נביא האָט געזאָגט: דו האָסט געזינדיקט און ווערסט באַשטראַפט. מאָרגן וועסטו מיט דייןע קינדער זיין מיט מיר „מחר אתה ובניך עמי“ (שמואל א', כח). דער קעניג האָט נאָך געהאַט אַ מעגלעכקייט אַוועקצוגיין, פארלאָזן די געפערלעך־כע פּאָזיציע און ראַטעווען זיין לעבן, און אויף דעם האָט אָנגעדויט דער גייסט פון נביא. דו קענסט נאָך אָפּטרעטן, ראַטעווען זיך. דאן ביסטו אַ דעזערטיר און דיין נאָמען וועט פארגעסן ווערן. קענסט בלייבן אויף דיין פּאַסטן און דאן וועט דיין נאָמען לייכטן אין דער יידישער געשיכטע דאן... „וועסטו מיט דייןע קינדער זיין מיט מיר“. קלייב אויס!

דער קעניג האָט אויסגעקליבן דאָס לעצטע, געשטאַרבן ווי אַ העלד אין זיין נאָמען לייכט ביז היינט אין יענעם הייליקן וועלט־בוך צוואמען

מיטן נאָמען פון יענעם גרויסן און קלוגן נביא. אַנאַהין! איך וועל ניט פארשעמען מיינע זיידעס, איך וויל בלייבן

מיט זיי, איך וויל אויך ניט פארשעמען מינע ברידער. שוין איז געווען מיין ארויפגיין, שוין דארף זיין מיין אראפגיין. איך ליב מיין פאָלק און גלויב אין זיין ליכטיקער צוקונפט. און דער אידעאל צו וועלכן איך האָב געשטרעבט איז ווערט מ'זאָל פאר אים באַצאָלן אזא קליניקייט ווי מיין לעבן. פארשפילט לעבן.

וועגן מינע אייגענע, וואָס בלייבן דאָ בין איך גאנץ רואיק. דיין מאַכט און דיין אידל - הארץ וועט זיי באַשיצן פון שלעכטס. דאָס וועט זיין דער גרעסטער באַווייז פון דיין פריינטשאַפט צו אַ מענטשן, אפשר דער איינציקער מענטש, אויף וועלכן דיין איינפלוס האָט, אין אַ געוויסן זין, ניט געווירקט. איך רעכן, אז דו וועסט מיר דערפאר אַנטשולדיקן. איך וויל דיך היינט זען צוזאמען מיט מרים און יהודית. איך וויל זיך מיט איך געזעגענען.

— איך וועל זיי ברענגען — האָט אנאהין געענטפערט, טיף גערירט פון אַלראַי'ס ווערטער — אָבער איך וועל זיך מיט דיר ניט געזען גענען. דו מוזט לעבן. און איך וועל נאָך אויסנוצן די צייט, וואָס בלייבט מיר.

אַלראַי איז געווען רואיק ווען אנאהין האָט געבראכט זיין שוועסטער מרים מיט איר חברטע יהודית. אַלראַי האָט דערציילט וועגן אַ ווונדער־לעבן חלום, וואָס ער האָט געזען. אים האָט זיך באַוויזן דער רבי אביתר און האָט אים געזאָגט, אז גאָט הערט זיינע ווערטער.

— דאָס איז אַ סימן — האָט מרים געזאָגט — אז גאָט האָט דיר מוחל געווען די פעלערן, וואָס דו ביזט ניט ווילנדיק באַגאַנגען. דער פעטער, ווען ער איז קראַנק געוואָרן, האָט דיך געבענטשט און ער איז גע־שטאַרבן מיט דיין נאָמען אויף זיינע ליפן. און... זי האָט נאָך עטוואָס געוואָלט זאָגן אָבער טרערן האָבן דערשטיקט אירע ווערטער.

— ניט וויינען מרים! — האָט אַלראַי באַפוילן — דאָס איינצי־קע, וואָס דריקט מיין געמיט איז די פראַגע, צי וועט מיין נאָמען דער־מאָנט ווערן צווישן יידן און צי וועט אַמאָל אויפשטיין אַ מענטש מיט אַ גרויסן גייסט, וואָס זאָל ארויספירן יידן פון גלות און אויפלעבן אונדזער אַמאָליקער פראַכט.

— דיין נאָמען אַלראַי — האָט יהודית געזאָגט — וועט ניט פאר־

געסן ווערן. די זון גייט אונטער, אָבער זי ווערט ניט פארלאָשן. עם וועט אויפשטיין אַ פּאָעט, וואָס וועט באַזינגען דייע מעשים און עם וועט אויפ־שטיין אַ העלד, וואָס וועט אויספירן דאָס גרויסע ווערק פון אַלראַי.

— זיס זיינען מיר דייע ווערטער יהודית. כ'האָב דיך ניט פאר־שטאַנען צו שעצן... די צייט איז קורץ. איך וויל נאָך בלייבן אליין, מרים איז שוואַך פארלאָזן איר ניט.

— איך וועל מרים'ען קיינמאָל ניט פארלאָזן. מיר לעבן ווי צוויי שוועסטער און אונדזער טייערער אנאהין איז פאר אונדז ווי אַ פּאָטער. דו זעסט דוד, איך ווילן ניט, איך בין שטאַרק, איך בלייב דיר טריי און איך שטאַלציר מיט דיר און וועל דיך ליבן ביז מיין לעצטער מינוט. — מ'האָט זיך געזענגט.

שטום, ווי פארשטיינערט, איז געשטאַנען ביי דער טרויעריקער סצע נע אנאהין, גערעדט האָט זיין הארץ, און אַ טרערן - שטראָם האָט פאר־גאַסן זיין פנים. ער האָט אָפגעפירט צו זיך מרים און יהודית און אליין איז ער אַוועק צו די קאַליפן. ער האָט נאָך געהאַפּט. ער האָט זיך נאָך לאנג געראנגלט מיטן מלאַך המות אָבער ער האָט אים ניט געקאַנט ביי־קומען. מאָרגן, פארן גרויסן מעטשעט, וועט מען אומברענגען דוד אַלראַי.

אַנאהין איז איצטער פארנומען געווען מיט איין געדאַנק: מרים און יהודית טאָרן ניט וויסן, טאָרן ניט הערן, ניט זען, דאָס וואָס וועט מאָרן גן פאַרקומען. פאר זייערע אויגן זאָל שטענדיק בלייבן די ליכטיקע געשטאַלט פון אַ גבור, אַ פאַטריאַט, מיט וועלכן זיי האָבן זיך געזענגט דאָס לעצטע מאָל.

איבראהים! — האָט ער צוגערופן זיין אַלטן דינער, — טיר און טויער זאָל מאָרגן פארמאכט זיין אין גאַנצן שלאָס. מיינע צוויי „טעכטער“ דארפן דאָ בלייבן דעם גאַנצן טאַג. איך מוז גאַנץ פרי אַוועקגיין און איך וועל צוריקומען גאַנץ שפעט. גיב אַכטונג מיינע טעכטער זאָלן זיך ניט לאַנגווייליקן און זאָלן גוט פארברענגען.

אַ נייער כוח האָט זיך אויפגעוועקט אין אנאהין'ס נשמה. — איך מוז לעבן, האָט ער צו זיך גערעדט, איך מוז לעבן פאר די צוויי יתומות פון מיין טייערן פריינט, איך וועל זאָרגן פאר דער צוקונפט. איך וועל זיין

צו זיי א פאָטער, א גוטער, א באַרמהאַרציקער פּאָטער. זיי וועלן באַלויכטן מיין פינצטער געוואָרענעם לעבן.

* * *

ס'איז נאָך געווען גאנץ פרי ווען אַ שוואַרץ געקליידעטער מאַן איז צוגעגאַנגען צו דער תּפּיסה פון אַלראַי. די מיליטערישע וואַך איז פאַר אים געשטאַנען מיט רעספּעקט. פאַר אים איז דער וועג געווען פּריי. דער מאַן איז געקומען זיך געזענענען מיט זיין פּריינט אַלראַי און באַגלייטן אים, אין זיין לעצטן וועג, צום עשאפּאט.

דער פּלאַץ פאַרן גרויסן מעטשעט איז געווען שוואַרץ פון מענטשן. אַ ספּעציעלע טריבונע איז געווען אויפגעשטעלט פאַר די קאַליפּן. קעגן דער טריבונע האָט מען געזען דעם עשאפּאט אויף וועלכן דער תּליון האָט אָפּגע-וואַרט זיין קרבן.

אין דער גרויסער פאַרזאַמלער מאַסע ארום עשאפּאט, האָט מען געקענט הערן א געמורמל, געזען אַ באַוועגונג ווען מ'האַט דערבליקט דעם שוואַרץ - געקליידעטן מאַן, וואָס מאַרשירט אונטער אַ מיליטערישן עסקאַרט צוזאַמען מיט אַלראַי.

דאָס איז דאָך דער באַרימטער דאָקטאָר אַנאַהין, וואָס היילט אַרע-מע קראַנקע אומזיסט, וואָס גיט צדקה, וואָס זיין נאָמען איז אזוי געשעצט און באַליבט ביים גאַנצן פּאָלק. ווען אזא מאַן מאַרשירט האַנט אין האַנט מיט אַלראַי, קען זיין, אז דער דאָזיקער אַלראַי איז גאָר ניט קיין פאַר-ברעכער...

אַנאַהין'ס טראַגישער מאַרש צוזאַמען מיט אַלראַי איז געווען אַ שטומער פּראָטעסט קעגן אַלראַי'ס טויט - אורטייל. און ס'איז געווען נאָך אַ מאָמענט, וואָס האָט גערירט די הערצער פון די קאַליפּן. זיי האָבן אַראָפּ-געלאָזט די אויגן ווען אַלראַי האָט זיך אָפּגעזעננט מיט זיין פּריינט און איז ארויף אויפן עשאפּאט.

אויף דער טריבונע, האָט דער עלטסטער פון די קאַליפּן פּאַרגעליי-ענט דעם באַשולדיקונגס - אַקט. אַלראַי ווערט באַשולדיקט אין אַ בונט, וואָס ער האָט געשלאָסן מיטן שאַטן. און מיט דער דעמאָנישער קראפּט האָט ער געבראַכט אומרוען און בלוט - פאַרגיסונג אין גאַנצן לאַנד. אַלראַי איז דעריבער פאַרורטיילט צום טויט. אָבער ער קען ווערן באַגנעדיקט ווען ער

וועט מודה זיין אויף זיין פארברעכן און וועט איבערגיין צום איסלאם, ווייל גרויס איז דער רחמנות פון אללא און זיין נביא מאכמעד.

— דער באשולדיקטער אלראי באקומט זיין לעצטן וואָרט.

— קאלפן! האָט אלראי אָנגעהויבן מיט אַ זיכערער שטימע, איך ווער דאָ באַשולדיקט אין אַ בונט מיט דעמאנען. מיינע אור - עלטערן האָבן אָפגעוואָרפן געצנטום און דעמאנען - קולט. זיי האָבן פּראָקלאַמירט די אמונה אין איין איינציגן אומזיכטבאַרן גאָט. און פון דער אמונה, אין וועלכער איך בין דערצויגן, איז ניטאָ קיין איבערגאנג...

די קראפט, וועלכע איך האָב געוואָלט אויפבויען די אלטע היים פון מיין געיאָגטן פּאָלק, איז ניט קיין דעמאנען - קראפט, ווי איך ווער דאָ באַשולדיקט, נאָר די ווונדערלעכע קראפט פון מיין גאָט. קעגן אים, ניט קעגן אייך, האָב איך געזינדיקט, און דעריבער בין איך באַשטראַפּט, באַ-זיגט און געפאלן.

אָבער באַזיגט איז נאָר אלראי, ניט דער יידישער גייסט. דער גייסט לעבט און וועט לעבן. עס וועט נאָך קומען אַ טאָג — אלראי האָט זיך אָפגעשטעלט. אַ ליכטיקער פונק האָט אַ בליץ געגעבן אין זיינע אויגן און אזוי ווי אַ שמייכל איז דורכגעלאָפן איבער זיינע ליפן — עס וועט נאָך קומען אַ טאָג און פון דעם אלטן „גזע ישי" צו וועלכן איך געהער, וועט אויפ-שטיין אַ יונגער שטאַם, פאר וועלכן איר און גרעסערע פון אייך וועלן בייגן דעם קאָפּ.

אויפגערעגט און צעקאָכט פון אלראי'ס ווערטער, האָט דער פירער פון די קאלפן געגעבן אַ צייכן דעם תליון, וועלכער האָט מיט איין קלאַפ אַרונטערגענומען אלראי'ס קאָפּ.

אויף דעם געפאלענעם מאַיעסטעטישן קאָפּ, אויף די שיינע ליפן, וואָס האָבן אָנגעהויבן בלייבן, האָט נאָך געשוועבט זיין לעצטער שמייכל: דער גייסט לעבט און וועט לעבן!

פאר דעם פארבלוטיקטן עשאפאט איז נאָך לאנג געשטאַנען דער שוואַרץ - געקליידעטער מאן און האָט ביטער געוויינט.

ר מ ב " ם

רבנו משה בן מימון ז"ל

אין ישראל און אין די תפוצות איז דער יאָר 1954 פּראָ-
קלאַמירט געוואָרן אלס 750-יאָריקער יאַרצייט פון רמב"ם'ס פּטי-
רה (1204 — 1954).

א גרויסע ליטעראַטור אין פאַרשידענע שפּראַכן איז גע-
שאַפן געוואָרן ארום דעם נאַמען רמב"ם. דאָ ווערן איצט גע-
בראַכט קורצע נאַטיצען, שטריכן און געדאַנקען אַרויסגענומען פון
דער רייכער רמב"ם - ליטעראַטור.

קאַרדאוואַ — די געבורטס - שטאָט פון רמב"ם

דאָס מעכטיקע קעניגרייך, וועלכע די אראכער האָבן אין אַכטן-
יאָרהונדערט געגרינדעט אין אפריקע און אין דרום - שפּאַניע, איז שפּע-
טער צעטיילט געוואָרן אין באַזונדערע קאליפּאטן. די נייע הערשער פון די
ניי-געבוירענע קליינע מלוכות האָבן ניט אָפּגעהיט די געבאַטן פון קאַראַן,
אריינגעלאָזן זיך אין תענוגי עולם - הזה און די אמונה פון איסלאם איז
געוואָרן פאַרשוועכט. דעמאָלט איז אויפגעשטאַנען א נביא, א גאַטס-פאַרבר-
טיקער העלד, איבן - טומארט, וועלכער האָט געגרינדעט אַ דינאַסטיע
„אַלמאהאַדן“ אויפגערופן און פאַריניקט צו אַ מלחמה מצוה די האלב-
ווילדע אַפריקאַנישע בערבער - שבטים און מיט פייער און שווערד האָבן זיי
זיך אַראָפּגעלאָזן קיין שפּאַניע, באַשטרעפן די זינדיקע, אויסרעיסן אַלע
פּרעמדע אמונות און איינפירן אין דער וועלט דעם איין - און - אייניצקן
גלויבן פון איסלאם.

גראד אין יענער פינצטערער צייט ווען דאָס ליכט פון שפּאַנישן יידן-
טום האָט אָנגעהויבן אונטערצוגיין, ווען די פּרעכטיקע שולן און די גרויסע
ישיבות זיינען געוואָרן פאַרמאַכט און יידן האָבן גענומען זוכן אַ מקום
מקלט אין די נאָענטע קאַטויליש - שפּאַנישע פּראָווינצן, ווו דער עולם
האָט נאָך געהאַלטן אַ שטיק פאַר „הזכרת נשמות“, אַ יאָר דריי הונדערט

געקליבענע שריפטן

פאר „מתן תורה“ פון דער אינקוויזיציע, גראד דעמאָלט האָט אָנגעהויבן אויפצוגיין אויפן פארוואַלקנטן יידישן הימל א ליכטיקער שטערן, רבנו משה בן מימון, דער רמב"ם.

קארדאווא, די געבורטסט - שטאָט פון רמב"ם, מיט אירע ארומיקע בערג, מיט איר ווארעמען קלימאט און בלויר ריינעם הימל, איז זייער עני לעך, ווי עס דערציילן פיל רייזנדע, צו אונדזער אלטע ירושלים. קארדאווא, די אַמאָליקע אנדאלווישע רעזידענץ, די עיר של חכמים וסופרים, דאָס ווי געלע פון דעם יידישן וויזיר ר' חסדאי אבן שאַפרוט, איז היינט אַ גע-וויינלעכע פּראָווינץ שטאָט, וואָס צייכנט זיך אויס מיט עטלעכע מצבות פון איר געוועזענער פראכט, מיט דער בריק וואָס די רוימער האָבן אויפגע-בויט איבערן טייך גיאדאלקעוו, מיט דער קאלאנארן קאטעדראל איבער-געמאַכט פון אן אַראַבישן מעטשעט און מיט אַ גאַס, וואָס טראָגט דעם נאָמען: מיימאנידעס.

גאנץ אנדערש האָט קארדאווא אויסגעזען אין דער צייט ווען זי איז געווען די מעטראָפּאָל פון דער אַראַביש - אָמעיאַרישער דינאַסטיע, דע-מאָלט איז קארדאווא געווען רבתי בגוים שרתי במדינות, אַ וועלט - צענ-טער פון פּאָליטיק און וויסנשאַפט, באַרימט מיט איר אַקאַדעמיע, מיט איר רע לערן - אַנשטאַלטן און מיט איר ביבליאָטעק וואָס האָט פארמאָגט זעקס הונדערט טויזנט, פון דער גאנצער וועלט געזאַמלטע, מאַנוסקריפּטן. אין אירע ווונדערלעכע פּאַלאַצן האָט קארדאווא געזען פירסטן און דיפּלאָמאַטן פון פאַרשידענע לענדער, וואָס זיינען געקומען מיט מס און מתנות צום מעכ-טיקן קאַליף עבד אל-רחמן. עס שטייען נאָך אַלטע בוימער פון דעם אַראַנזשן פארק וווּ דער יידישער מיניסטער, ר' חסדאי אבן שאַפרוט פלעגט אויפ-געמען די אַמבאַסאַדאָרן פון ביזאַנטיע און גערמאַניע, זיך נאָכפּרעגנדיק ביי זיי וועגן דער כוזרישער קעניגרייך, וואָס ליגט ערגעץ ביים קאַספּישן ים צווישן די פינצטערע סלאַווישע וועלדער. ווי געפינט מען אַ וועג צו דער דאָזיקער מדינה? ווי דערלאנגט מען אַ בריוו דעם קעניג פון די כוז-רים יוסף בן אהרן?

שאַפרוט, דער רייכער יידישער מעצענאַט, האָט געלאָזט אויפבויען, דורך דעם ארכיטעקט יצחק בן מנשה, די באַרימטע קארדאווער שול, וואָס איר שיינקייט האָבן באַזונגען יידישע און אַראַבישע דיכטער. ביי דער שול

איז געווען דער גרויסער אוצר הספרים, וואָס שאַפרוט האָט געלאָזט ברענ-
גען פון די אַלטע ישיבות סורא און פומפּדיתא, נאָכדעם ווי ס'איז אונ-
טערגעגאַנגען די אכסניה של תורה פון בבל. שאַפרוט האָט ארויסגערופן אַ
קול קורא, אן אויפרוף, אז די אַלע, וואָס דורשטן נאָך גאָט'ס וואָרט, זאָלן
קומען קיין קארדאווא, און ער, דער גרויסער נשיא, וועט זיי מיט אַלעם
פארזאָרגן. זיינען געקומען רבנים און גאונים פון אדום, מזרח און מערב,
צווישן וועלכע עס זענען געווען דער ערשטער שפּראַך פאָרשער מנחה בן
סרוק און דער פּילאָלאָג דונאַש בן לברט. די דאָזיקע חכמים, פריי פון
דאגת פרנסה, האָבן אין קארדאווא רואיק פאָרגעזעצט זייער וויסנשאַפטלעכע
ארבעט.

קארדאווא איז פארבונדן מיט די גרעסטע נעמען פון שפּאַנישן יידן-
טום און צווישן די גדולי ישראל, וואָס האָבן פארנומען דעם כסא - הר-
בנות אין קארדאווא, רעכענען זיך די לעצטע גאונים בבל, ר' משה און זיין
זון ר' חנוך, נעמען, וואָס דערמאָנען גאנצע פרקים פון דער יידישער גע-
שיכטע.

אין אָנפאַנג פון צוועלפטן - יאָרהונדערט האָט געלעבט אין קאר-
דאווא א גרויסער ייד ר' מימון בן ר' יוסף תדין, וועלכער האָט געפירט
זיין שטאַם - יחוס, פון ר' יהודא הנשיא, דער מסדר פון משניות. ר' מי-
מון, תלמודיסט און שריפטשטעלער, איז אויך באַקאַנט געווען אין דער ארא-
בישער ליטעראַטור מיט זיינע טעאָלאָגישע שריפטן. אין יאָר 1135 איז ביי
אים געבוירן געוואָרן אַ זון משה. דער טאָג פון געבורט איז ביי דער פא-
מיליע מימון פארשריבן געוואָרן מיט אַ גענויער פינקטלעכקייט: פּערצנ-
טער טאָג אין חודש ניסן, איינס מיט איין דריטל שעה בייטאָג.

אזוי ווי אַמאָל וועגן עגיפּטישן משה האָט מען אויך וועגן שפּאַנישן
משה געזאָגט: "כי טוב הוא" א געראַטן, גאָט - געבענטשט קינד. די ער-
שטע לימודים ביים פאָטער האָבן שוין דערוועקט ביי אים די לוסט צום
לערנען. שוין אין זיין קינדשהייט האָט ער געהערט אין דער שאַפרוט - שול
די פאָרטראַגן פון קארדאווער רב ר' יוסף אבן צדיק, תלמודיסט און פיר-
לאָזאָף, באַקאַנט מיט זיין אראביש ווערק "מיקראקאסמאס" (די קליינע
וועלט).

דער רמב"ם איז אַלט געווען צען יאָר ווען קארדאווא האָט גע-

מאכט א קבלת פנים פאר ר' יהודא הלוי, וועלכער האָט אין זיין יוגנט שטודירט מעדיצין אין קארדאווא און איז געקומען זיך געזעגענען מיט זיינע קארדאווער פריינט איידער ער פאָרט אַוועק קיין ארץ - ישראל.

דאָס האָט געמוזט זיין אַ שיינער קבלת פנים. א כראָניקער פון יע-נער צייט שרױבט, אז „די קארדאווער קהילה באַשטייט פון גרויסע עשיר-רים. זיי קליידן זיך אין בגדי מלכות און פארנעמען הויכע רעגירונגס-שטעלעס“.

דער קארדאווער רב, וועלכער איז געווען אַ גרויסער פריינט פון ר' יהודא הלוי, האָט פאָרגעלייענט אן אדרעס אין וועלכן ער טיטולירט דעם גרויסן פאָעט „אבי השיר“ און די פאָרשטייער פון דער קהילה האָבן ביים געזעגענען זיך דערלאָנגט ר' יהודא הלוי אַ רייכע מתנת. דאָס האָט בייגע-וווינט דער קליינער רמב"ם.

אויך ביי די אראבישע געלערנטע האָט דער רמב"ם גענומען לעק-ציעס אין פארשידענע וויסנשאַפטן און אין דעם אַלטן קארדאווער לוסט-גארטן, וואָס האָט געדינט ווי אַ בית ועד לחכמים, דאָרט וווּ אראבישע און יידישע חכמים קומען זיך צוזאמען און האַלטן רעדעס וועגן פילאָזאָ-פיע, מעדיצין און אסטראָנאָמיע, דאָרט האָט מען געזען אַ יינגעלע מיט ליכטיקע אויגן און שוואַרץ געקרױזלטע לאָקן, שטייענדיק ביי דער זייט און צוהערנדיק זיך מיט גרויס דרך ארץ צו די ווערטער פון די קארדאווער חכמים. דאָס יינגעלע איז געווען דער קליינער רמב"ם.

דרייצן יאָר איז אַלט געווען דער רמב"ם ווען די אלמאהאדן זיי-נען אריין קיין קארדאווא. דער אַלטער מימון מיט זיינע צוויי קליינע זין, משה און דוד, זיינען אַוועק אין גלות און יאָרן - לאנג געוואנדערט איבער פארשידענע פראָווינצן. זיי באַזעצן זיך שפעטער אין פעץ, אין מאַראקא, אָבער דאָרט רעגירן אויך די אלמאהאדן און מיט יידישקייט מוז מען זיך באַהאַלטן. זיי לאָזן זיך אַוועק קיין ארץ ישראל.

די זעגל - שיה מיט וועלכע זיי זיינען געפאָרן האָט זיך געשלעפּט אַ חודש צייט ביז צום פאָרט עכו וווּ די פאמיליע מימון איז הערצליך אויפגענומען געוואָרן פון דער יידישער געמיינדע מיטן רב ר' רפת בן אליהו הדין.

אין גאנץ ארץ ישראל האָבן דאמאָלט געלעבט בערך טויזנט יידי-

שע פאמיליעס. אין ירושלים. אינגעשפארט אין א שמוציקער געטאָ ביים
 חר - ציון האָבן געלעבט אין גרויס דחקות צוויי הונדערט יידישע פאמיל-
 יעס. ס'איז געווען אין דער צייט פון די קרייצצוגן (מסעי הצלב) אדום איז
 דעמאָלט געווען דער בעל הבית אין ארץ - ישראל.

די אַריסטאָקראטישע קארדאווער פאמיליע האָט ניט געקענט זיך
 צוגעוויינען צו דער פינצטערער יידישער לאַגע, און נאָך אַ האַלב - יאָריקן
 פארבלייבן אין עכו, האָבן זיי באַזוכט ירושלים און חברון, געזעגנט זיך
 מיט די הייליקע ערטער און אַוועק אין אַ לאַנד וווּ מ'קען פרייער אַטעמען,
 קיין עגיפטן.

אין קאַיראָ האָבן זיי געעפנט אַ דיאַמאָנט־געשעפט און געפירט אַ
 שטיל רואיק לעבן. דאָס האָט אָבער ניט לאַנג געדויערט. דער אַלטער מימון
 איז געשטאָרבן און אַ צווייטער אומגליק האָט אינגאנצן רואינירט די פא-
 מיליע. די שיה, מיט וועלכע דעם רמב"ם'ס יונגערער ברודער דוה, איז גע-
 פאָרן נאָך סחורה קיין אינדיע, איז אונטערגעגאַנגען.

מיין ברודער, שרייבט דער רמב"ם צו זיין פריינט ר' יפת, איז דער-
 טרונקען געוואָרן אין אינדישן אָקעאן מיט אונדזער גאנצן פארמעגן און
 אויך מיט שרעמד געלט איבערלאָזנדיק מיר, זיין איינציג קליין טעכ-
 טערל און זיין אלמנה. ער איז געווען אַ תלמודיסט און שפראַך - קענער.
 איך קען אים ניט פארגעסן. ווען ניט די תורה און וויסנשאַפט - שטודיום
 וואָלט איך דעם אומגליק ניט איבערגעטראַגן.

א גאנץ יאָר איז דער רמב"ם נאָכדעם געלעגן קראַנק, נאָר זיין טיר-
 פע אמונה און זיין פעסטער בטחון האָבן אים געשטאַרקט און געגעבן פרי-
 שן מוט צו ארבעטן. ער הויבט אָן פראַקטיצירן אלס דאָקטאָר און אין דער
 זעלבער צייט פארנעמט ער זיך מיט דעם פירוש אויף משניות, געשריבן אין
 אראביש אונטערן נאָמען: „סיראג“ (די באַלייכטונג).

דעם פירוש המשנה האָט דער רמב"ם פארענדיקט ווען ער איז אלט
 געווען קוים פינף און צוואנציג יאָר. אָנגעפאנגען האָט ער דאָס דאָזיקע
 גרויסע ווערק נאָך אין שפּאַניע, געשריבן אין די גלות - יאָרן און אויפן
 שיה, אָן די נויטיקסטע קוועלן און ביכער, מערסטנטייל פון זיין שאַרפן
 זכרון.

דעם צוועק פון פירוש המשנה, ווי עס דערקלערט דער רמב"ם

זעלבסט, איז געווען אריינצוברענגען א געוויסע קלאַרקייט אין תלמוד-שטודיום, וועלכער איז פארשטענדלעך פארן חרף און בקי אָבער זייער באַ-שווערט פארן פשוטן מענטשן. דער רמב"ם האָט געוואָלט, אז די פרוכט פון יידישן גייסט זאָלן אלע געניסן. אלע זאָלן לייענען און פארשטיין דעם רייכן אינהאלט פון דעם שענסטן ליטעראַרישן אוצר — תורת ישראל.

אין דער הקדמה צום פירוש המשנה ווייזט דער רמב"ם, אז אין דעם סיסטעם ווי אזוי ר' יהודא הנשיא האָט רעדאקטירט די משנה, אין דער פאָרם ווי אזוי ער האָט קלאַסיפיקירט די זעקס סדרי משנה, ליגט א קלוגער און שיינער זין.

דער ערשטער סדר פון דער משנה באַהאַנדלט די מצות, וואָס גע-הערן צו ערד - ארבעט, די באַזעס פון מענטשלעכן עקזיסטענץ. און ווייל מ'דארף דאנקבאר זיין פאר דאָס וואָס מען געניסט, הויבט זיך אָן דער ער-שטער סדר מיט דער מסכת "ברכות". זוען מען ארבעט האָט מען דאָס רעכט צו רוען, דעריבער הויבט זיך אָן דער צווייטער סדר מיט דער מסכת "שבת". און אויף דעם אופן דערקלערט דער רמב"ם אלע זעקס סדרי מש-נה, דאָס איז געווען דער ערשטער צוגאנג פון דעם יונגן גאון צו די תל-מודישע ענינים: אנאליז און מעטאָד.

דער משניות דערמאָנט אונדז דעם אמאָליקן יידישן אגראַר - לעבן, די קאָרן - פעלדער פון בית - לחם און די וויינגערטנער פון עין גדי, גלעד מיט זיין באַלזאם און ירחו מיט זיינע בלומען. דאָ שפירט מען נאָך דעם שטאַרקן פולס פון אַ געזונט פאָלק, וואָס זיצט אויף זיין באַדן, דאָ הערט מען נעמען פון בויער, פלאַנצן, געוויקסן, וואָס זיינען אונדז גאנץ אומד באַקאַנט. א גאנצע ענציקלאָפּעדיע וועגן אקערבוי און לאַנד - ווירטשאַפט, נאַטור באַגריפן און נעמען, וואָס מ'האָט שוין לאַנג פאָרגעסן זייער באַ-דייטונג.

וואָס איז דאָס אזוינס: "זונין" ?

דער רמב"ם פטר'ט אונדז ניט אָפּ מיט דער באַקאַנטער קהילישער תשובה: "מין הימים" עפעס אזא מין סאָרט ווייץ. דער רמב"ם גיט אַ גרונטלעכע דערקלערונג: די קערנער פון דעם סאָרט ווייץ בייטן און ענד דערן פיל מאָל זייערע נאַטירלעכע אייגנשאַפטן. דער יידישער לאַנדווירט

האָט זיי געהאַלטן פאר שטיפער, אויסגעלאסענע, און אין גוטן הומאָר האָט ער זיי אַ נאָמען געגעבן „זונין“ פון לשון: זונה.

און וואָס איז דאָס „גמלן“?

דאָס איז זייער אַ נוצלעכע געוויקס אָבער עס זעט ניט אויס שיין, גרויס פארמלאָז, מגושמדיק אזוי ווי דער קעמל. דעריבער: גמלן.

דאָס זיינען פשוטע ערד - זאכן, עפעס גאָר קלייניקייטן. יאָ, קליין-ניקייטן, אָבער דאָ ליגן אוצרות פון אונדזער אלטער שפראך. ווערטער און געמען, וואָס מ'זוכט זיי, וואָס זיינען אזוי נויטיק פאר אונדזער פארלאָזע-נער און איצטער אויפגעלעבטער העברעאישער שפראך.

ס'איז אַמאָל אומגעגאַנגען אַ ווערטל וועגן עמיצן, וואָס איז ניט קיין תלמיד חכם. אַ למדן איז ער ניט, ווייל לערנען אַ בלאַט גמרא קען ער ניט אָבער קיין עם הארץ איז ער אויך ניט ווייל ער פארשטייט אַ פרק משניות.

דער רמב"ם איז מיט דעם בטלנישן ווערטל לגמרי ניט מסכים. דער רמב"ם האַלט, אז דער וואָס פארשטייט אַ פרק משניות, דער איז אַ תלמיד חכם.

„וכל אלו הרברים“ — זאָגט דער רמב"ם אין מסכת כלאים, און די אַלע זאכן קענען דערקלערט ווערן דעם, וועלכער האָט אַ באַגריף אין די חכמות פון געאַמעטריע און אלגעברא. — לְמִי שִׁישׁ לוֹ חֵלֶק בַּחֲכָמוֹת הַמְדוֹת וְהַתְּשׁוּבוֹת“.

מיט אַ באַזונדערער ליבע באַהאַנדלט דער רמב"ם די פרקי אבות, דעם דאָזיקן פערל - שנור פון מאָראַל און מדות. דאָ ווידמעט ער זיין וווּנד-דער - ליבע איינלייטונג, די „שמונה פרקים להרמב"ם“. דאָ איז דער רמב"ם אין זיין עלעמענט, דאָ ווייזט ער דעם רייכטום פון זיין געדאנקענוועלט. די נשמה פון מענטשן, איר גייסטיקן פארמעגן, אירע בעלערן, אירע קראנק-הייטן און די היילמיטלען, וואָס פירן צו השתלמות הנפש.

די שמונה פרקים זיינען נאָך אין רמב"ם'ס צייטן איבערגעזעצט גע-וואָרן אין אנדערע שפראכן. און שפעטער, אין 16-טן יאָרהונדערט, אויך אין איטאַליעניש דורך דעם יונגן זענעציאַנישן דאָקטאָר ר' יעקב מאַנטינאָ. און אין די סאַלאָנען פון דער נעאַפּאָליטיאַנער הויף - דאמע דאָנאַ בענווינדאָ

אברבנאל, (די שנור פון דאָן יצחק אברבנאל) דאָרט וווּ עס פלעגט פאָר-
קערן די קעניגלעכע פאמיליע און די איטאליענישע אריסטאָקראטיע, דאָרט
האָט מען פאָרגעלייענט די שמונה פרקים און באַווונדערט די אומשטערבלע-
כע געדאנקען פון רמב"ם.

ד י מ ש נ ה ת ו ר ה

אין די צוויי תלמודישע ווערק, דער תלמוד בבלי און דער תלמוד
ירושלמי, זיינען צוזאמענגעזאמלט, אָבער ניט סיסטעמאטיש קלאַסיפֿיצירט,
טעאָלאָגישע און וועלטלעכע וויסנשאַפטן, געשריבן פון תנאים און אמור-
אים אין אַ משך פון אַכט הונדערט יאָר, אין ירושלים, יבנה, טבריה, פרס
און כּדי.

אין דער תלמודישער ליטעראַטור זיינען פארשריבן רעליגיעזע הל-
כות און דינים, מוסר און מדות צוזאמען מיט פילאָזאָפֿיע און אַסטראָנאָ-
מיע; פראקטישע לעבנס - געזעצן, יוריספרודענץ און מעדיצין, צוזאמען
מיט אגדות און מיסטיק; הויכע געדאנקען פון מלוגע מאמרי חז"ל צו-
זאמען מיט פאָלקס - שפריכווערטער. ס'איז אַ געוואַלטיקער לאַבירינט אין
וועלכן עס קען זיך מיט גרויס מי אַריענטירן נאָר דער חריף, דער שאַר-
פער קאָפּ.

און כּדי יעדער ייד זאָל זיך ניט שפירן פרעמד אין די חדר-
התלמוד און זאָל דאָ קענען ארומגיין אָן אַ פירער, האָט דער רמב"ם צוזא-
מענגענומען דעם גאנצן מאַטעריאַל, קלאַסיפֿיצירט, געלייטערט און צוזאָמענ-
געשטעלט די ענציקלאָפּעדיע פון תורה - ישראל — די משנה תורה.

אַ שטרענגן קאָנטראָל האָט דער רמב"ם געפירט מיט זיך זעלבסט
ביי דער דאָזיקער ערנסטער ארבעט. ווען דער רמב"ם איז איינמאָל מסופּק,
געווען אין טעקסט פון אַ געוויסער תלמודישער גירסא, האָט ער געזוכט און
געפונען אַ גמרא געשריבן אויף פארמעט מיט הונדערטער יאָרן פאר זיין
צייט און דאָרט איז אים קלאָר געוואָרן די ריכטיקע גירסא, (הלכות מליה,
וליה פרק ט"ו).

צען יאָר האָט דער רמב"ם געארבעט איבער דער משנה תורה, אָבער
ווען מען באַרעכנט, אז דער רמב"ם איז שוין דעמאָלט געווען רב ראשי אין
עגיפטן, באַשעפטיקט מיט כלל-זאכן, באַלאַסטעט מיט אַ קאָרעספּאָנדענץ,
פון שאלות ותשובות, פארנומען מיט זיין מעדיצינישער פראקטיק, מוז מען,

טוביה פענסטער

זיך ווונדערן ווי אזוי איז דאָס מעגלעך געווען פארטיק צו מאַכן אזא גראַנד-דיעזע ווערק פון 14 בענדער אין אזא קורצער צייט פון צען יאָר.

דאָס ווערק האָט דער רמב"ם געשריבן אין דער העברעאישער שפראַך וואָס אונטערשיידט זיך פון ביבלישן סטיל דערמיט וואָס דער בוי איז אייני-פאַכער, די אויסדרוקן גענויער, קלאָרער און קורצער. די שפראַך וואָס פאַסט זיך אזוי גוט פאר אַ ווערק וואָס איז באַשטימט געווען אַלס יידי-שער קאָרעקס.

די משנה תורה איז איינגעטיילט אין פערצן ספרים און יעדער ספר איז געטיילט אין קאפיטלען און פאראגראפן. דער ערשטער ספר הייסט „ספר המדע“, דאָס בוך פון וויסן. דאָ געפינען זיך די עקרים פון אמונת ישראל. דער צווייטער ספר הייסט „ספר אהבה“, ווו עס ווערט גערעדט פון תפילה און עטישע פראגן. דער דריטער ספר הייסט „ספר הזמנים“, ווו עס ווערן באַהאַנדלט די דינים פון שבת און ימים - טובים. יעדער ספר באַהאַנדלט אַ באַזונדערן ענין און צוזאַמען נעמען ארום די פערצן ספרים אַלע רעליגיעזע און וועלטלעכע פראגעס.

די משנה תורה גיט א פולשטענדיק בילד פון יענער אַלטער און אייביק יונגער קולטור, וואָס אירע הויפט - יסודות באַשטייען אין סאָציאַל-לער גערעכטיקייט, און פראָטעסט קעגן מלחמה און ברוטאַלער מאַכט, פארהערלעכן דאָס לעבן פון מענטש און אין ברודערלעכער אייניקייט פון דער גאַנצער מענטשהייט. דאָס אלעס קען דאָך אַ ייד לערנען ביי זיך אין דער היים. דער רמב"ם איז דאָך שטענדיק געווען די צירונג פון יעדער יידיש-הויז.

די משנה תורה ווייזט א רייכע פאנאָראַמע פון אַ גרויסער פארגאנגענהייט. מיר זעען א שיינע שטאָט. אין דער שטאָט, לויט דעם תלמוד, איז פארבאָטן צו מאַכן „כבשונות“, הויכע קויעמענס, וואָס גיבן רויך און שטויב. די שטאָט דארף זיין פארזען מיט בלומען - גערטנער און מיט בוי-מער, וואָס גיבן אראַמאַט און שאַטן (גני ורדים ועצי קנמן). די שטאָט איז א רעזידענץ, זי הייסט ירושלים.

מיר גייען אריין אין בית המקדש, אין לשכת הגזית, אין דעם וויי-סן מאַרמאָר - זאל, דער ריכטער - זאל פון די סנהדרין. דאָ זיצן זיבעציק זקנים. זיי זיינען אַלע „בעלי קומה ובעלי יופי“ ווי שוין עס זעט דאָ אויס, גאַנץ אייראָפּעאיש, פראָקוראָר, פארטיידיקער, סעקרעטאַר (קטיגור, סניגור, סר

פר) אָבער דאָ זעט מען ניט קיין דאָלמעטשער, קיין איבערזעצער, ווי עס פירט זיך ביי לייטן ווייל, אן איבערזעצער, דערקלערט דער רמב"ם, קען אַמאָל אַ טעות האָבן אין אַ וואָרט און מאַכן אַ שלעכטע ווירקונג אויפן גור - דין. דעריבער מוז יעדער מיטגליד פון סנהדרין זיין באַקאַנט מיט די אומנאָגס - שפראַכן כדי דער סנהדרין זאָל ניט דארפן הערן פון איבערזע- צער (כדי שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן).

מיר זעען אויך די לויים מיט זייערע מוזיקאַלישע אינסטרומענטן. די לויים, מאַכט דער רמב"ם אַ באַמערקונג, זיינען אויסדערוויילטע פון גאָט, אָבער ניט נאָר דער שבט לוי, נאָר יעדער מענטש פון דער גאַנצער וועלט (כל אחת מכל באי העולם) וואָס האָט אַ ריינעם געוויסן קען אויך דערהויבן ווערן און זיין אן אויסדערוויילטער. (הלכות שמיטה ויובל פרק י"ג).

מיר זעען דעם „איש הר הבית“, דעם קאָמענדאַנט פון בית המקדש, וועלכער קאָנטראָלירט די וואַך וואָס שטייט אין פאַרשידענע ערטער אין בית המקדש (בשלושה מקומות הכהנים שומרים בבית המקדש) דאָס איז ניט קיין מיליטערישע וואַך, זאָגט דער רמב"ם, דאָס איז אַ „משמרת הכי-בוד“, אן ערן - וואַך, לויט דעם פאַרשריפט פון דער תורה „ושמרתם את משמרת הקודש“ (במדרב, קרח).

זייער אָפּט, ווען דער רמב"ם רעדט ארום אַ זאך וויסנשאַפּטלעך, לייגט ער צו: און די אַלע זאכן שטייען אין דער תורה. „וכל אלה הרברים מפורשים בתורה“ און ווייזט דערביי דעם טעקסט פון דער תורה, וועלכער דריקט אויס די גאַנצע אַרומגערעדטע טעאָריע אין עטלעכע קלוגע טיפּזיני- קע ווערטער. די קורצע ציטאַטן, וואָס דער רמב"ם ברענגט, זיינען גוט באַ- קאַנט יעדן יידן. און דאָך, אין דעם רמב"ם'ס שיינער איינפאַסונג, זעט אויס יעדער ציטאַט ווי אַ געשליפענער דיאַמאַנט, וואָס גיט אַ בליץ און באַלויכט די אַרומיקע שיינע ראַם. אפשר האָט אויף דעם אָנגעדייט ר' יהודא אַל- חריו מיט זיין אויסדרוק וועגן דעם רמב"ם'ס סטיל „הפניניה הפנימה“, דער צענטראַלער דיאַמאַנט.

דער רמב"ם ווייזט, אַז יעדער מצוה אָדער יעדער פאַרבאָט פון דער תורה האָט אַ טעם, אַ פראַקטישן זין. אַלץ, וואָס די תורה האָט פאַרבאָטן איז מיאוס און ס'איז קיין ספק ניט, אז דאָס שאַדט צום געזונט (הלכות מאכלות אסורים פרק מ"ח).

ס'איז כדאי אַמאָל זיך אָפּצושטעלן ביים רמב"ם'ס אַ וואָרט.

האָט דער רמב"ם רעכט? איז למשל, חזיר - פלייש טאָקע
שערלעך?

א געלערנטער ייד האָט לעצטנס געשריבן אין אַן אמעריקאנישער
צייטונג פּאָלגנדע ווערטער:

"צענדליקער טויזנטער מענטשן לידן און שטאַרבן פון דעם ווע-
רימל "טריכאנאָזיס", וואָס קומט פון עסן חזיר - פלייש, טראָץ דעם: וואָס
די חזירים ווערן דאָ געפיטערט נאָר מיט תבואה און חזיר - פלייש מוז דורכ-
ניין אַ שטרענגע אינספּעקציע".

פיל אסורים פון תלמוד וועגן כשרות זיינען שוין געווען אָנגענומען
ביי יידן הונדערטער יאָרן פארן תלמוד. דער תלמוד האָט נאָר רעגולירט די
אָנגענומענע, ניט פארשריבענע, כשרות - געזעצן. אַנדערע האָט דער תלמוד
באַשטעטיקט און אַנדערע אָפגעוואָרפן אלס אומבאָגרינדעטע חומרות, וואָס
האָבן ניט קיין וואָרצלען אין דער תורה.

אַ פאָר ביישפילן:

ביים ערשטן חורבן האָט נבוכדנאצר אויסגעוויילט פאח זיך פאזשן
פון יידישע אַריסטאָקראטישע פאַמיליעס, שיינע געבילדעטע קינדער "יל-
דים מראה ומשכילים בכל חכמה". די דאָזיקע קינדער האָבן זיך אַנטזאגט
צו געניסן פון עסנס פונעם קעניגלעכן טיש און ווייל זיי זיינען שטאַרק באַ-
ליבט געווען ביים קעניג, האָט מען נאָכגעגעבן זייערע קאַפּרין און געמאַכט
פאר זיי ספּעציעלע באַזונדערע שפּיין. (דניאל א').

דער תלמוד איז נאָך דעמאָלט ניט געווען.

דער "רי"ב", יצחק בער לעווינסאָן, אַ טיפּער תלמודיסט און אַ קע-
נער פון אַלטע שפּראַכן, ברענגט אַ סך באַווויזן, "אז יידן אין די אַלטע
צייטן זענען געווען זייער אָפּגעהיט אין כשרות. דער פּילאָזאָפּ פּילאן (ידי-
דיה האַלכסנדרוני) שרייבט אין זיין ספר "חיי משה", אז יידן היטן די די-
נים פון דער תורה מיט פּיל צוגעגעבענע דקדוקים", (רי"ב, אין זיין ספר
"זרובל").

פּילאן האָט געלעבט 500 יאָר פארן תלמוד.

גרויסע חכמים זיינען מודה, אז די היגינישע געזעצן פון תורת
משה פאַרהיטן דעם מענטשן פון געוויסע קראַנקהייטן.

אין דער צייט פון דער „שווארצער פעסט“ ווען מיליאנען מענטשן זיינען געשטאָרבן אין די גאָסן, האָט מען דעמאָלט באַשולדיקט די יידן אין אייראָפּע, אז זיי, די יידן, האָבן פאַרסמט אַלע ברונעמס און אַלע טייכן. א סך יידן האָט מען דעמאָלט אומגעבראַכט ווייל מ'האָט זיך ארומגעזען, אז די שווארצע מגפה באַרירט גאנץ ווייניק די יידן.

תורת משה מיט איר מוסר, מדות און טהרת המשפחה האָט אַיזאָר לירט דעם יידן אין זיין אייגנארט. דער ייד, וואָס האַלט זיך ביים שולחן ערוך ווייסט ניט פון טריכאַניזם און ווענערישע קראַנקהייטן. די תורה האָט אים סעגורירט פון שכרות, רציחה און אַנאַלפאַבעטיזם. און אויף דעם יידישן אייגנארט ווענדעט מען זיך ביז היינט.

א גרופע פאָרשער ביי דעם באַרימטן אַלטן יעיל - אַוניווערסיטעט, שרייבט אהרן צייטלין, האָט לעצטנס דורכגעפירט אַן אַנקעטע וועגן שכרות ביי יידן. מיר ברענגען דאָ א קורצן אויסצוג פון צייטלינס אינטערעכאַנטן אַרטיקל. — די פאָרשער פון יעיל - אַוניווערסיטעט האָבן אויסגעפאָרשט וואָס פאַר אַ ווירקונג האָט אויף יידישע טרינק - געווינהייטן — די רעליגיע. זיי האָבן געוואָלט וויסן צו ניט רעליגיעזע יידן זיינען מער גענויגט צו אַלקאָהאָל ווי רעליגיעזע. אַרויסגעוויזן האָט זיך, אז סיי פרומע יידן, סיי ניט פרומע גלייכן זיך אויס אין ניכטערקייט.

אויב אַזוי, אויב ניט די רעליגיע, טאָ מיט וואָס דערקלערט זיך די יידישע ניכטערקייט, זיין קאָלעקטיווע ניט שכרות? דאָס דאַרף נאָך אויסגעפאָרשט ווערן. ס'איז הייסט עס אַ טיפער סוד און מ'וועט נאָך דאַרפן שטודירן און שטודירן.

דער סוד איז אָבער גאָרניט אזא טיפער פאַר דעם וואָס קען יידיש לעבן על פּי אַנקעטעס און פראגעבויגנס. יידישע ניכטערקייט שטאַמט פון דורות/דיקן לעבנסשטייגער, וואָס גייט אַריבער בירושה.

צייטלין ברענגט, אז ס'איז אַמאָל פאָרגעקומען אַ וויכוח צווישן וואַלטער ראַטענווי און אַלבערט איינשטיין. מ'האָט זיך מתווכח געווען וועגן דעם, מיט וואָס איז א ייד אַנדערש פון אַנדערע, און איינער פון זיי האָט געזאָגט, אז א ייד איז אַנדערש דערמיט, וואָס ער גייט ניט אויף יאַגד, וואָס ער האָט ניט יאַגד - אינסטינקט. מ'האָט געקענט צוגעבן, אַז אַ ייד איז בטבע, לויטן בלוט, לויט דער גייסטיקער ירושה, ניט קיין שכור. און אפשר האָט יאַגד אינסטינקט און שכרות אינסטינקט אַ נאָענטע

שייכות צווישן זיך. רציחה און בארוישונג זיינען צוויי זייטן פון איין מטבע.

די אַנקעמע פון יעיל - אוניווערסיטעט האָט באַוווּזן, אז וויפיל די אסימילאַציע זאָל ניט פרעסן דעם אַמעריקאַנער ייד, איז זי נאָך אַלץ ניט ביכולת אָפּצומעקן יענע פּסיכא - פיזישע אייגנשאַפטן, וואָס האָבן דעם ייד אויסגעטיילט צו גוטן אין משך פון לאַנגע דורות. א ייד איז נאָך אַלץ ניט קיין יעגער און ניט קיין שכור. מען רעדט ניט, פארשטייט זיך פון איינ-צלנע. מען רעדט וועגן דער ניכטערקייט פון אַ פּאָלקס - קאָלעקטיוו, אַ ניכטערקייט, וואָס האָט אַ שטאַרקע שייכות גראַד דערמיט, וואָס דער ייד איז געגאַנגען „אין בית מדרש אריין“ סיי פאַקטיש גענומען סיי פיר גוראטיוו.

צייטלינס ארטיקל דערמאָנט דעם אַלטן וואָרט פון רמב"ם, אז אַלץ וואָס די תורה האָט פאַרבאָטן איז מיאום און שעדליך.

א גרויסן טייל פון דער משנה תורה פארנעמט די באַשרייבונג פון בית המקדש. דער צערעמאָניאַל פון דער עבודה. די כהנים, די לויים און די הלכות און דינים, וואָס זיינען געווען אָנגענומען אין יענער צייט, בזמן שבית המקדש היה קים.

די פּוסקים, וואָס זיינען געווען נאָכן רמב"ם ברענגען ניט די דאָ-זיקע הלכות אין זייערע ספרים. אין שולחן ערוך איז דאָס אויך ניטאָ, ווייל דאָס איז היינט ניט אַקטועל, ווייל דאָס געהערט צו דער פאַרגאַנגענהייט.

פארוואָס האָט עס אָבער דער רמב"ם באַשריבן און זייער גענוי באַשריבן? פארוואָס האָט ער דאָס געגעבן אזא וויכטיקע באַדייטונג און דאָס אריינגעשטעלט אין די „עיקרי חרות“?

אחד העם גיט וועגן דעם אַ דערקלערונג. ער ברענגט אזא מאמר אַף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ, היו מצוינים במצוות, שכשאתם חווים רים לא יהיו לכם חדשים (ספרי עקב).

(הגם איך טרױב אייך ארויס פון לאַנד, זאָלט איר דאָך זיין „מצור ינים“ באַהאַונט אין די מצוות, כדי ווען איר וועט צוריקומען זאָל דאָס ביי אייך ניט אויסזען ווי נייעס).

אונדזערע קדמונים, שרייבט אחד העם, האָבן פאַרפאַסט גאַנצע מס-

כתות וועגן בית המקדש און וועגן אלע מצוות, וואָס זיינען פארבונדן מיט ארץ - ישראל. מצוות התלויות בארץ, ווייל זיי האָבן געגלויבט מיטן גאנצן צו האַרצן, אז די מצוות וועלן שפעטער באַנייט ווערן אין מעשים. און אויב מען קען ניט זיין איצטער פראַקטיש מצוינים אין די מצוות, מוז מען לפי חות זיין באַהאָונט אין זיי טעאָרעטיש „כדי ווען מען וועט זיך צוריק אומקערן זאָל דאָס ביי אונדז ניט אויסזען ווי נייעס“. די דאָזיקע מסכתות, וואָס דורות און דורות האָבן פון זיי געלערנט, האָבן איינגעפלאַנצט אין האַרץ פון פאָלק דעם פעסטן גלויבן אין דעם אחרית הימים, דער גלויבן, וואָס איז בייגעשטאַנען אונדזערע עלטערן אין אַלע גלות - לענדער, אין דער צייט ווען שטאַרקע פעלקער זיינען אונטערגעגאַנגען.

דער גדול פון חכמי הגולה, דער רמב"ם, האָט איבער טויזנט יאָר נאָכן חורבן געזאַמלט און געאָרדנט די מצוות התלויות בארץ. די „הלכות למשיחא“. ער האָט גוט פארשטאַנען די וויכטיקייט פון „עתיד“ פארן קיום האומה, און דעריבער האָט ער דעם עתיד געגעבן אַ גרויסן ארט צווישן די „עיקרי הדת“, ניט ווייל אים, דעם מאַן פון שכל און לאַגיק זיינען פרעמד געווען די טענות, וואָס האָבן קעגן דעם געטענה'ט, נאָך זיין פטירה, די תלמידים פון זיינע תלמידים, נאָר ווייל ער האָט פארשטאַנען דאָס, וואָס זיי האָבן ניט פארשטאַנען: אז אָן האַפענונג, אָן אַ פעסטן גלויבן אין עתיד, קען אויך די תורה מיט אַלע אירע לאַגישע עיקרים, פארגעסן ווערן. און ניט די היסטאָרישע באַווייזן און ניט די מופתים פון דער סכאָלאַסטיק, וועלן ניט מציל זיין, איר און איר פאָלק, פון אונטערגאַנג.

זאָלן חכמים פארשטאַרקן דעם עבר אויפן חשבון פון עתיד און פון דעם צוזאַמען געשלאָסענעם עבר און עתיד וועט אויפלעבן דער נאַציאָנאַלער גייסט. דער וועג פון פאָלק איז אויסגעטראָטן. ער פירט פון אַ גרויסן עבר צו אַ ליכטיקן עתיד. (אחד העם, עבר ועתיד).

אין דער צייט פון רמב"ם איז געווען אַ מאַמענט, וואָס האָט אויסגעזען, אז דער ליכטיקער עתיד איז שוין גאָר נאָענט. דער רמב"ם האָט שוין דעמאָלט פארנומען אַ הויכן פאָסטן אַלס לייב - דאָקטאָר פון עגיפּט טישן קעדיוו סאלאדין, וועלכער האָט אים באַשטימט אַ געוויסן געהאַלט און געגעבן דעם טיטל „נגיד“, שעף איבער אלע עגיפּטישע יידן.

ס'איז געווען די צייט פון דריטן קרייצצוג (מסעי הצלב). סאלאדין, דער מוסולמענישער גבור, וואָס האָט דעגירט אויך איבער סיריע, איז באַ-

פאלן די קרייציגלעך און נאך א ביטערער שלאכט ביי טבריה האָט ער זיי באַזיגט און איינגענומען ירושלים אין יאָר 1187. דער רמב"ם, וועלכער איז דעמאָלט אַלט געווען 52 יאָר האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט און אונטער זיין ווירקונג האָט סאלאדין אַרויסגעגעבן אַ „באַלפור דעקלאַראַציע“ אַ פיר-מאָן, אז ארץ - ישראל שטייט פריי פאר יידן. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַר-וועגונג אונטער יידן, אַ שטרעבונג צו ישוב ארץ - ישראל. דער רמב"ם האָט געוואָלט וויסן ווי פירן זיך דאָרט די ניי - אָנגעקומענע „חלוצים“ און מסתמא לויט זיין איניציאַטיוו האָט ר' יהודא אלחריזי באַזוכט ירושלים.

ר' יהודא אלחריזי, אַ גרויסער פריינט פון רמב"ם, אן ענערגישער יונגעראַמן, שריפטשטעלער און פּאָעט, האָט געבראַכט אַ טרויעריקן באַ-ריכט: „דער מלך פון די ישמעאליים“, שרייבט אלחריזי מיט זיין אַריגינעל-לן סטיל, „האָט געגעבן אן אויפרוה, אז די קינדער פון אפריים, די פארוואַך גלעטע אין מצרים און הנדחים בקצה השמים זאָלן גיין קיין ירושלים, און לעבן בשלוח, אָבער די מעשים, וואָס קומען דאָ פאַר „וועלן קיין שלום נישט ברענגען. עס ברענט אַ פייער פון מחלוקת און שנאת חנם. אַלע ווילן זיין ראשים. עס וואקסן דערנער, מסיתים און מדיחים. גאָט זאָל אונדו אָפּהיר-טן פון דעם געפערלעכן גיפט. ד' יסר מעלינו את המות הזה.“

די יידן האָבן זיך אַזוי לאנג געשפילט אין מחלוקת ביז ס'זיינען שפעטער געקומען די מאַנגאלן און דער ישוב איז חרוב געוואָרן. דער רמב"ם האָט פארלאנגט, אז די יידן זאָלן זיך פארייניקן, אויפבויען די חורבות, אַרגאַניזירן אַן ארמיי, זיכערן זייער מצב קעגן סכנות וואָס קענען נאָך קור-מען. אָבער מ'האָט דאָס ניט געטאָן און דער סוף איז געווען — חורבן.

דר. הלל זיידמאַן ברענגט אין זיין „טאָג בוך פון ווארשעווער גע-טאָ“ אַן אויסצוג פון רמב"ם'ס אַ בריוו אין וועלכן דער רמב"ם פּאָדערט מיליטערישע אויסבילדונג. דר. זיידמאַן, דער אַרכיוו - לייטער פון דער יידישער קהילה, אַ ווארעמער ייד און אַ גרויסער תלמיד חכם, האָט איי-בערגעלעכט חורבן ווארשע. ער האָט געזען די לעצטע פארטיידיקער אין גע-טאָ, וועלכע האָבן באַוווּזן, אז די גבורה פון די אַלטע מאַקאַבייער לעבט נאָך אין יידישן פּאָלק און ער האָט מסתמא אַ טראכט געטאָן וועגן פאַטאַלן טעות פון פּוילישן יידנטום אין דער ערשטער תקופה פון היטלערס אָקופאַ-

ציע. דאן האָבן פּוילישע יידן געצײלט מיליאָנען. זײ האָבן פּאַרמאָגט גע-
וואַלדיקע גײסטיקע און מאַטעריעלע כּוחות. ווי וואָלט עס אויסגעזען ווען די
אַלע כּוחות וואָלטן זיך באַלד פּון אָנפּאַנג - אָן פּאַרײניקט? און בײ דעם
געדאַנק האָט זיך דר. זײדמאַן דערמאָנט און פּאַרנאָטירט דעם אויסצוג פּון
רמב"ם'ס ברײו.

אין דער צײט פּון רמב"ם האָט די וועלט געגלויבט אין דער חכמה
פּון אַטמאָספּעראָגײע, וועלכע לערנט, אז די שטערנס פּון הימל זײנען משפּיע
אויפן מזל פּון מענטשן. אויך די ספּרדישע יידישע גדולים האָבן זיך באַ-
שעפּטיקט מיט דער דאָזיקער פּאַלשער חכמה, וועלכע די וויסנשאַפּט האָט
עס אין 17-טן יאָרהונדערט אָפּגעוואָרפּן.

דער רמב"ם האָט עס נאָך פּריער אָפּגעוואָרפּן. אין אַ ברײו צו די
חכמי מאַרסיייל שרײבט דער רמב"ם אזױ:

„זואת שהאריכה גלותנו עד היום, מפני שמצאו בספרים דברי החר-
זים בכוכבים ודמו שהם חכמות. ולא נתעסקו בלימודי מלחמה, דמו שאותן
החכמות יועילו להם.“

(און דאָס וואָס האָט פּאַרלענגערט אונדזער גלות ביז הײנט, ווייל
מען האָט געפּונען אין ספּרים די ווערטער פּון שטערנזעער און מ'האָב גע-
מײנט, אז דאָס זײנען חכמות און מ'האָט ניט עוסק געווען אין מיליטערי-
שער אויסבילדונג. מ'האָט געמײנט, אז יענע חכמות וועלן זײ העלפּן).

שוין פּאַרן רמב"ם האָט דוד המלך אָנגעזאָגט, אז מ'זאָל לערנען דער
יונגט ווי אומצוגײן מיט געווער: ללמד בני יהודה קשת. און פּאַר דוד
המלך האָט שוין משה רבינו אָרגאַנײזירט אן ארמײ. די באַשרײבונג פּון דער
ארמײ פּאַרנעמט אַ גרויסן ארט אין דער משנה תורה פּון רמב"ם.

הרב שמחה בנום אורבאך פּון ישׂראל שרײבט, אז „די קריגס - גע-
זעצן, וואָס דער רמב"ם פּאַרמולירט אין דער משנה תורה, געזעצן וואָס
זײנען אזױ פרעמד אין גלות, זײנען בײ אונדו אין ישׂראל ברענענדיקע פּרא-
גן, וועלכע מען שטודירט“ (פּאָלק און ציון, אויגוסט, 1953).

פיל זאַכן, וואָס האָבן אויפגעלעבט אין ישׂראל זײנען פרעמד גע-
ווען אין גלות. אין די 80-ער יאָרן האָט אן עסטרייכישער אָפּיצער פּון גע-
נעראל - שטאַב ארויסגעגעבן אַ בראַשור אין וועלכער ער באַווײזט, אז משה
רבינו איז געווען אַ גרויסער סטראַטעג און די ארמײ, וואָס ער האָט פּאַר-

טוביה פענסטער

מירט איז געווען אַ מוסטערהאפטע. ווען די ווארשעווער „הצפירה“ האָט דעמאָלט געבראַכט עטלעכע אויסצוגן פון דער בראַשור, האָבן אַנדערע יידן געלייענט און געשאַקלט מיטן קאַפּ. איר הערט אַ מעשה? משה רבינו איז שוין גאָר אַ סטראַטעג, אַ גענעראַל, וואָס מושטירט סאָלאַטן... אַ משור־געט פֿון אַ גוי.

ניין. דאָס איז ניט געווען קיין משוגעת. דער אָפיצער פון גענע־ראַל - שטאַב איז געווען אַקאַדעמיש געבילדעט און ער האָט גוט פארשטאַט־נען אַ פרשה חומש.

משה רבינו האָט אַלגעמיינע מיליטער - דינסט געמאַכט אָבליגאַטאָר־ריש. (מבן עשרים ומעלה כל יוצא צבא בישראל). ער האָט אָרגאַניזירט אַן ארמיי געטיילט אין דיוויזיעס (מטות). יעדע דיוויזיע צו טויזנט מאַן. (אַלף־למטה) קריגס - פירער און אָפיצירן (שרי צבאות און פקדי החיל) אוואַנ־גארד און אריעגארד (החלוץ און המאסף). מיליטערישע שטאַנדאַרטן (דגלי הצבא) זילבערנע טרומיטן פאר סיגנאַלן (חצוצרות כסף) למקרא העדה ולמסע המחנות).

משה רבינו האָט שוין איינגעפירט אין דער יידישער ארמיי דאָס, וואָס איז היינט מאָדערן אין דער אַמעריקאַנער ארמיי: מיליטערישע פעלד־ראַבינער און מיליטער - פּאָליציי (כהן משיח מלחמה און שוטרים) דאָס איז דאָך אַלץ גענוי באַשריבן אין במדבר און אין פיל אַנדערע סדרות.

מיליטאַריום איז פרעמד דעם יידישן גייסט. אַ קריגער טאָר ניט אריינגיין אין בית המקדש מיטן שווערד, ווייל די שווערד איז אַ שאַנד פאר מענטשן „סיה גנאי הוא לו“, אָבער משה רבינו האָט אָנגעזאָגט, אז אַן אר־מיי מוז זיין, כדי זיך צו פארטיידיקן און שטעלן אַ ווידערשטאַנד אַ קעגנ־קראַפט קעגן אַ פּינטלעכן איבערפאַל. און ווען 5 אַראַבישע ארמיען זיינען באַפאַלן די קליינע יידישע מדינה, האָט די יונגע ישראל - ארמיי באַוויר־זן, אז גערעכט איז משה רבינו, דוד המלך און דער רמב"ם. און גערעכט איז אויך געווען זייערער אַן אור־אייניקל זאב זשאַבאַטינסקי.

דער יידישער אידעאַל איז ניט מיליטאַריום נאָר דער אחרית הימים פון די נביאים, דער אידעאַל מיט וועלכן דער רמב"ם פארענדיקט די משנה תורה.

די ימות המשיח, שרייבט דער רמב"ם, מיינט ניט ניסים און ענדער־

דונג פון נאטור - געזעצן. אונדזערע נביאים האָבן זיך פאָרגעשטעלט דעם אחרית הימים ניט ווי אַ צייט, וואָס מיר וועלן זיך דערהויבן און געוועל-טיקן איבער אנדערע פעלקער נאָר ווי אַ צייט פון אלמענטשלעכן ווויל-שטאַנד, ווען ס'וועט אויפהערן שנאה, קריג, הונגער און עלנט, ווען די באַ-פרייטע מענטשהייט וועט אומגעשטערט זיך קענען באַשעפטיקן מיט דער וויסנשאַפט און דערגיין די גרויסע סודות פון דער נאטור, די צייט ווען ס'וועט מקוים ווערן דאָס וואָרט פון נביא: כי מלאה הארץ דעה.

דורך הונדערטער קאָפירער איז די משנה תורה איבערגעשריבן און פארשפרייט געוואָרן אין דער יידישער וועלט. פון די ווייטסטע לענדער זיינען קיין קאיראַ געגאַנגען דאנק - בריוו צום גרויסן לערער וועמען מ'האָט טיטולירט: מאור הגולה, יחיד הדור, דער נאָמען פון רמב"ם איז גרויס געוואָרן ניט נאָר ביי יידן אליין, די וועלט איז פאראינטערעסירט געוואָרן מיט אַ צווייטן ווערק פון רמב"ם: די געשיכטע פון דער מעדיצינישער וויסנשאַפט געשריבן אין אראביש. דער רמב"ם ווארפט אָפּ אַלע צויבער-מיטלען, פאלשע רפואות פון קמיואות, סגולות און אָפּשפרעכונגען. ער קריי-טיקירט זייער שאַרף די, וועלכע גייען אוועק פון דער וועלט און פייניקן דעם קערפער מיט פאסטן אין נאָמען פון גאָט. דאָס איז א גרויסע זינה, זאָגט דער רמב"ם, היטן דעם קערפער, שוינען דאָס געזונט איז אַ רעלי-גיעזער חוב, אַ דין פון דער תורה. דער רמב"ם גיט אַ פראַגראם ווי אַ מענטש דארף זיך פירן לויט מעדיצינישע פאָרשריפטן. און דער וואָס וועט היטן די פאָרשריפטן, פארזיכערט דער רמב"ם, דער וועט אין לעבן ניט קראנק זיין און וועט דערגרייכן אַ טיפע עלטער. דער רמב"ם איז זייער פעסט אין זיינע מיינונגען, ווייל ער פלעגט זיך גרינטלעך פארטיפן אין דער זאך, וואָס ער האָט געלערנט. וועגן אַ געוויסער וויסנשאַפט שרייבט דער רמב"ם אַזוי: מיר שיינט, אז ס'איז ניטאָ קיין ספר אין דער וויסנ-שאַמ, וואָס איך האָב ניט געלייענט און ניט גוט דורכשטודירט. (ספר שלא קראתי ולא ירדתי לסוף דעתו).

דער נאָמען פון רמב"ם ווערט באַרימט אין דער וועלט אַלס גרויסער דאָקטאָר. איינער פון די גרעסטע מענער אין דער מוסולמענישער וועלט, דער באַגדאַדער טעאַלאָג און מעדיקער, אבדול לאַטיף, אַ טיפער זקן, נעמט אונטער אַ ריזע קיין קאיראַ כדי פערזענלעך צו באַקענען זיך מיט דעם לייב-דאָקטאָר פון עגיפטישן קעדיוו.

טוביה פענסטער

דער ענגלישער קעניג, ריטשארד לעווענהערץ, וועלכער האָט זיך באַ-
טייליקט אין דריטן קרויצצוג לאַדט אין דעם רמב"ם קיין לאַנדאָן און לייגט
אים פאַר דעם גרויסן פּאָסטן אלס לייב־דאָקטאָר פֿון הויף.

דער רמב"ם האָט זיך פֿון דעם כבוד אַנטזאָגט.

דעם רמב"ם וויסן אין מעדיצין ווערט ביי יעדן געשעצט ווי איי-
נע פֿון זיינע גרויסע מעלות אָבער ניט די גרעסטע. ווייניק יידישע באַרימ-
טע מעדיקער זיינען געווען לייב־מלאכים און פּויפּסטן?

גרויס איז דער רמב"ם דערמיט, וואָס ער האָט געהיילט די יידי-
שע נשמה, באַלויבטן די שטאַרקע טונקלקייט פֿון דער תּלמודיש - רבני-
שער ליטעראַטור און געוויזן דעם מאור שבתורה. גרויס איז ער מיט זיין
משנה תורה, און דעריבער ווערט ער טיטולירט: מאור הגולה. די ליכט אין
פינצטערן גלות.

דער רמב"ם איז געווען אין זיינע בעסטע יאָרן ווען זיין פרוי האָט
אים געבוירן זיין באַליבטן זון אברהם. ווי עס שיינט איז דאָס געווען זיין
צווייטע פרוי, אַ טאָכטער פֿון אַ געאַכטעטן יידן, וועלכער האָט פֿארנומען
א הויכע שטעלע ביים קערוו סאלאדין.

די פּאַמיליע - שמחה איז באַגלייט געווען מיט נאָך אַ שמחה מיט
אַ טייערן גאסט, וואָס איז געקומען פֿון מאַראָקאָ, א יונגערמאַן פֿון 18
יאָר, וועלכער איז באַליבט געוואָרן ביים רמב"ם ווי זיין אייגן קינד. דאָס
איז געווען זיין באַרימטער תּלמיד יוסף אבן אקנין. דער דאָזיקער באַגאַב-
טער יונגערמאַן איז דערצויגן געוואָרן אלס געצווונגענער מאַכמעדאַנער.
ער האָט דערהערט וועגן דעם גרויסן יידן, וואָס לעבט אין עגיפּטן און ער
האָט זיך צו אים געווענדעט מיט אַ בריוו. דער בריוו איז אַזוי געפּעלן
געוואָרן דעם רמב"ם, אז ער האָט דעם יונגמאַן ארויסגעפּאָדערט קיין
קאַיראָ.

יוסף אבן אקנין האָט שפּעטער פּראַקטיצירט אלס דאָקטאָר אין אלע-
פּא. און אים, דעם געליבטן תּלמיד, האָט דער רמב"ם געווידמעט דעם ספר
וואָס האָט אויפגערוּדערט די וועלט, דער ספר מורה נבוכים.

דער מורה נבוכים איז דער ראש הפסגה, דער העכסטער פונקט פון

רמב"ם וויסן. די אלטע פראגע, וואָס ציט זיך נאָך פון איוב און קהלת, די פראגע וועגן זין און תכלית פון לעבן, די טיפע סתירה פון אן אל מלא רחמים און א פארדאָרבענער וועלט, דער ביטערער גייסטיקער געראנגל וואָס פארנעמט דעם מענטשנס - לעבן פון „מזל - טוב ביו עליו השלום“, דאָס אַלעס זוכט דער געניאַלער פאַרשער צו באַלייכטן, דערקלערן, פאר-ענטפערן.

אַבער דער רמב"ם וואָרנט מ'זאָל זיך ניט ארויסלאָזן איבער דעם גרויסן ים פון הקירה איידער מען לערנט זיך אויס שווימען. „אל יפלי-נו בים הגדול טרם ילמדו לשחות“ דער מורה נבוכים איז געשריבן ניט פארן פשוטן עולם און אויך ניט פאר באגרענעצטע לומדים, נאָר פאר באַ-גאַבע יחידים, וואָס זיינען אריינגערונגען אין די סתרי - תורה פון טעאַלאָגיע און פילאָזאָפיע, און געשטויסן פון די צוויי קעגנוויסנשאַפטן, זיינען זיי געבליבן שטיין על פרשת דרכים, צומישט „נבוכים“ אין די גרונט-פרינציפן פון תורת היהדות: פאר זיי, פאר די נבוכים איז געשריבן דער מורה נבוכים.

געשריבן איז דער מורה נבוכים אין אראביש, איבערגעזעצט אין העברעאיש פון רמב"ם תלמיד, ר' שמואל אבן תבין, וועלכער מאַכט אויפ-מערקזאם אין זיין הקדמה, אז כדי צו פארשטיין דעם טעקסט פון מורה נבוכים מוז מען וויסן די באַדייטונג פון פיל פילאָזאָפישע טערמינען און ווערטער.

מ'האָט אַמאָל געפרעגט דעם רמב"ם פארוואָס איז דער מורה נבו-כים געשריבן אין אזא שווער - פארשטענדלעכן סטיל, פארוואָס האָט עס דער רמב"ם ניט געשריבן אין א לייכטע פאָפולערע שפראך, וואָס יעדער זאָל עס קענען פארשטיין?

דער רמב"ם, וואָס דער גרעסטער יחוס ביי אים איז דער יחוס פון שכל, דער יחוס פון געלערנטן, פון אדם השלם, רעספעקטירט דאָ גאַנץ ווייניק דעם פשוטן עולם.

פלייש און וויין, האָט דער רמב"ם געענטפערט, זיינען אומבאַדינגט גוטע נאָרהאַפטע שפייזן אָבער קינדער גיט מען דאָס ניט, ווייל קינדער וועלן דאָס ניט פארדייען.

טוביה פענסטער

און אין רמב"ם'ס צייטן איז זייער שווער געווען צו "פארדייען" דאָס, וואָס דער רמב"ם האָט געלערנט. מ'האָט אים אָנגעהויבן קריטיקירן: פּילאָזאָפּיע, דענקען, פּאָרשן, דאָס איז ביי אים, ביים רמב"ם, דער עיקר. מיט דער גריכישער פּילאָזאָפּיע פון אריסטו וויל ער מפורש זיין תורת משה, מיטן פרייען שכל די הייליקע אמונה: ר' יהודא הלוי, דער גרויסער דענקער און פּאָעט, האָט אויך געקענט די גריכישע פּילאָזאָפּיע אָבער ביי אים איז דער עיקר ניט פּילאָזאָפּיע נאָר אמונה.

"ביים פּילאָזאָף", שרייבט ר' יהודא הלוי, "איז דער הויפט - צוועק ניט דער נצחון פון יושר און גערעכטיקייט נאָר דער סכּום פון וויסן. דער מענטש, וואָס איז דורכגעדרונגען מיטן פּאטאס פון רעליגיעזן געפיל, באַ גערט צו פארקערפערן יושר און גערעכטיקייט אין קאָנקרעטע מעשים. שאַרף איז דער אונטערשיד פון דעם ריין אַבסטראַקטן באַגריף פון גאָט, וואָס ווערט דערוואָרבן דורכן קאלטן שכל און דעם האַרציקן הייסן געפיל, וואָס קומט פון טיפע אמונה." (ר' יהודא הלוי אין זיין ספר הכּוּר).

דורך דער סתירה צווישן רמב"ם און ר' יהודא הלוי איז מען געקור מען צו דעם באַשלוס, אז די געניאַלע קראַפט פון רמב"ם'ס מוח האָט ביי אים אָפּגעשטויסן דעם טיפן געפיל פון האַרץ.

דאָס איז געווען דער גרויסער טעות אין דער צייט פון רמב"ם. מ'איז נאָך דעמאָלט ניט מסוגל געווען צו פארשטיין די שיטה פון גרוי-סן גאון. די שטאַרקע ליכט אין פינצטערן גלות האָט געבלענדט.

אין זשורנאַל "השילוח" האָט אַחד העם, דער גרויסער בקי אין חכמת היהדות, געשריבן אן ארטיקל וועגן רמב"ם. דאָס איז אייגנטלעך ניט קיין ארטיקל נאָר א ווערק, וואָס פארנעמט צענדליקער זייטן. דאָ ווערט איר בערגעגעבן, אין גאַנץ קורצע ווערטער, נאָר אין איינציקער געדאַנק ארויסגענומען פון דער רייכער באַשרייבונג.

שלטון השכל! די הערשאַפט פון שכל. צי קענען מיר היינט פארשטיין די גרויסקייט פון דער גייסטיקער "מהפכה" וואָס איז פאָרגעקומען אין דער תקופה פון רמב"ם און ווערט באַצייכנט מיט די צוויי ווערטער: שלטון השכל.

אין מיטלאַלטער האָט מען זיך באַצויגן נעגאַטיוו צום מענטשלעכן שכל. דער שכל איז אַ געפערלעכער מסית און מדיח, וואָס פירט אראַפּ

פון גלייכן וועג. אין אלע לעבנס - פראגן האָט דער מענטש פון יענעם דור געזוכט דוקא אזוינע תשובות, וואָס זיינען געווען קעגן קלאָרן פארשטאַנד. וואָס מער די תשובה איז געווען פשוט און לאָגיש, אלץ מער איז זי געדווען פארדעכטיקט און האָט ניט באַפרידיקט. און וואָס מער די תשובה איז געווען קעגן שכל הישר אלץ מער איז זי געווען צום האַרצן.

„איך גלויב אין דער זאך ווייל דער שכל ווארפט אָפּ“, דער דאָך זיקער שפּריכוואָרט איז געווען דער גרונטשטיין אין נייטיקן לעבן ביי קריסטן, מוסולמענער און יידן. ניט נאָר דער המון נאָר אויך די גדולים האָבן געגלויבט אין אזוינע זאכן, וואָס דער פשוטער שכל קען דאָס ניט פארטרעגן. מ'האָט אזוי געגלויבט, ווייל אזוי איז דאָך פארשריבן אין ספֿרים. און דאָס, וואָס איז פארשריבן שטייט פיל העכער איבערן שכל.

ווי אזוי איז דער רמב"ם אין יענער תקופה דערגאנגען צום שלטון השכל? וואָס האָט דאָ אויף אים געוויקט?

דאָ האָט געוויקט א פארבאָרגענע פסיכאלאָגישע קראפט, וועלכע האָט אים געשטויסן צום עקסטרעמען שלטון השכל.

דרייצן יאָר איז דער רמב"ם אַלט געווען ווען די אלמאהאדן זיינען אריין אין שפּאַניע און גוזר געווען שמד. יידן, וואָס האָבן ניט געקענט פאר-לאָזן דאָס לאַנד, האָבן אָנגעטאָן די מאַסקע פון איסלאַם. דער רמב"ם האָט געמוזט נעמען דעם גלות - שטעקן און צוזאמען מיטן פאָטער געוואנדערט איבער פארשידענע פּראָווינצן און באַהאַלטן זיך מיט זיין יידישקייט. און אין שווערע באַדינגונגען, צרות און סכנות איז אַריבער זיין קינדהייט און זיין יוגנט. אומעטום, אין שפּאַניע און מאַראַקאָ האָט ער געזען איין און דאָס זעלבע בילד, דעם ביטערן יאוש פון יידן. דער המון איז געשטאַנען אויף אַ נידעריקער גייסטיקער מדרגה, און אונטערן דרוק פון שמד האָט מען אָנגעהויבן צווייפלען אין תורת משה. פארוואָס מאַטערן מיר זיך מיט אונדזער זער ביסל יידישקייט? פארוואָס זאָלן מיר זיך דארפן באַהאַלטן? פארוואָס זאָלן מיר ניט אָנעמען דעם איסלאַם? ווען משה האָט געוויזן ניסים, האָט דאָך מאַכמעד אויך געוויזן ניסים. וואָס ווייסן מיר פון די הימל - זאכן, ווי קענען מיר אונטערשיידן צווישן דעם און יענעם און וויסן וווּ איז דער אמת און וווּ איז דער שקר.

און דער דאָזיקער קאמף מיט זיך זעלבסט, שרעק און יאוש פון אַ

טוביה פענסטער

פאָלק, וואָס איז געבליבן שטיין אין דער פינצטער, דאָס קומט נאָר דער-
פון וואָס מאַכטער האָט זיך אַ נאָמען געגעבן: נביא און געבראַכט אַ ני-
עם אמת אין וועלכן אַלע מוזן גלויבן. און אין נאָמען פו דעם אמת קומט
א בלינדע אמונה מיטן שווערד און צווינגט, מ'זאָל אָנעמען די נייע אויס-
געטראַכטע תורה.

דאָס האָט געמאַכט אַ שווערן שוידערלעכן איינדרוק אויפן איידעלן
יונגן רמב"ם, וואָס האָט געזוכט דעם אמת. דאָס האָט אים געשטויסן צו
דעם „צד שכנגד“, צום שכל הישר.

גאָט, וואָס האָט געשענקט דעם מענטשן די קראפט פון שכל כדי
צו דערגיין דעם אמת, קאָן דאָך ניט, אין דער זעלבער צייט, פאָדערן פון
מענטשן ער זאָל גלויבן אין דאָס וואָס איז קעגן דעם אמת, וואָס ווערט
דערגרייכט מיטן שכל.

אָבער דאָס פאָלק איז בלינד. זיין אמונה איז שוואַך. ווייל ער האָט
ניט קיין באַזיס. עס מוז באַוווּזן ווערן, עַל פי שכל, אז תורת משה איז
די ערשטע און די איינציקע אמת'ע תורה, וואָס בלייבט אייביק אומ-
פארענדערט.

און ווען דאָס פאָלק וועט דערזען און דערקענען דעם אמת פון דת
היהדות אין ליכט פון שכל, מעגן שוין דעמאָלט קומען טויזנט נביאים ווי
מאַכטער און ווייזן ניסים. מען וועט זיי ניט גלויבן, מ'וועט זיי ניט הערן.
די שטאַרקע וואַך פון שכל וועט דאָ שטיין ווי אַן אייזערנע וואנט.

דערקלערן תורת משה עַל פי שכל איז ניט קיין לייכטע זאַך. דאָס
איז אַ שווערע אויפגאבע. ווייל אין דער תורה זיינען דאָ געוויסע זאַכן,
וואָס שטימען ניט מיטן שכל.

אָבער דער רמב"ם האָט געפונען אין תנ"ך און אין תלמוד ווער-
טער, מאמרים, וואָס האָבן אים געגעבן „סמוכים“ און געשטיצט זיין שיר-
טה.

דער רמב"ם מאַכט זיין ערשטן פארזוך מיט דעם פירוש המשנה,
אַ ווערק, וואָס שטייט העכער איבער אַלע פירושים, וואָס מ'האָט געשריבן
נאָכן רמב"ם. אָבער מיט דעם האָט דער רמב"ם נאָך ניט דערגרייכט זיין
ציל. ער ווערט עלטער, פעסטער אין זיינע איבערצייגונגען, אין דעם אמת

פון זיין שיטה. ער שרייבט דאן זיין גרויס ווערק, וואָס האָט פאראייביקט זיין נאָמען, די משנה תורה.

די משנה תורה איז געשריבן אָן פּלפּולים, אָן סודות, אָן מיסטיק. אין אַ לייכטע ריינע שפּראַך, פארשטענדלעך פאר יעדן מענטשן. אַלע הלכות, רעליגיעזע און מאָראַלישע, זיינען דאָ קלאָר און דייטלעך. דאָ רעגירט דער שכל הישר, וועלכער באַווייזט מיט זיין שאַרפּער לאָגיק די חכמה און די ליכט פון דת היהדות. דעם מאור שבתורה.

די דאָזיקע נייע ווונדערלעכע שאַפּונג, די משנה תורה, וואָס אויפן איז נאָך ביי יידן ניט געווען, איז אָנגענומען געוואָרן בכל תפוצות ישראל מיט באַגייסטערונג, מיט שמחה און מיט האַרציקן דאַנק דעם רמב"ם, דעם מאיר עיני ישראל.

דער רמב"ם האָט זיין ציל דערגרייכט.

אַבער ס'זיינען דאָ „נבוכים“, וואָס פארטיפן זיך אין פּילאָזאָפיע און מיינען, אז צווישן תורה היהדות און פּילאָזאָפיע ליגט אַ טיפּער תהום. פאר זיי האָט דער רמב"ם געשריבן דעם מורה נבוכים, וועלכער האָט קלאָר געמאַכט זייערע ספיקות און געוויזן דעם גלייכן וועג.

צוזאַמען מיטן שלטון השכל איז ביים רמב"ם געווען דער „שלטון הלב“, וועלכער האָט געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג אויפן רמב"ם.

תחית המתים און ימות המשיח שטימט ניט מיטן שלטון השכל. אַבער דאָס יידישע פּאָלק האָט אין די ערגסטע ביטערע צייטן געזען אַ ליכט טיפּן עתיד אין וועלכער פּאַרם עס זאָל ניט זיין.

די אמונה און תחית המתים און ימות המשיח איז געווען אַ נחמה אין פינצטערן גלות. דאָס פּאָלק וועט ניט אונטערגיין, עס וועט ווידער אויפּלעבן. בשוב ד' את שיבת ציון. מ'וועט עס זען דאָרט אין דעם לאַנד פון אונדזערע אבות. בהר ד' יראה.

מיט אַ טיפּן רעספעקט האָט דער רמב"ם זיך באַצויגן צו דער אמור נה און האָט עס אריינגעשטעלט אין די עיקרי הדת, אין די דרייצן אני מאמין'ס.

דאָ האָט געווירקט ניט דער שלטון השכל נאָר דאָס האַרץ, דער שלטון הלב.

טוביה פענסטער

אהר העם ברענגט פיל באווייזן ווי גרויס ביים רמב"ם איז געווען דאָס געפיל פון זיין איידל האַרץ.

אַבער דער שלטון השכל, דאָס איז דאָס גרויסע ווערק צוליב וועל-בער דער רמב"ם איז אזוי ליב און טייער ביי יעדן, וואָס זוכט ליכט און וויסן.

מיט דעם קראפט פון שלטון השכל האָט דער רמב"ם געוואָלט מאַכן די חכמת היהדות, אין איר אינהאַלט און פאָרם, פאר אַ שטאַרקע פעסד-טונג אין וועלכן די אומה זאָל זיין זיכער אין גלות.

דאָס האָבן אויך געוואָלט חכמי ישראל פארן רמב"ם. דער אונטער-שיד איז נאָר דאָס, וואָס פארן רמב"ם האָט מען געזען דעם בטחון אין דעם, וואָס יהדות איז העכער איבערן שכל. איז געקומען דער רמב"ם און האָט געזאָגט: ניין! ניט אזוי דער בטחון איז אין דעם, וואָס יהדות איז — דער שכל.

דער קלוגער און הויך - געבילדעטער ייד, אהר העם, האָט אויב-מערקזאם געמאַכט אויפן „שלטון השכל“ פון רמב"ם. ווען מען לייענט דעם רמב"ם'ס ביאָגראַפיע זעט מען דאָס אין רמב"ם'ס בריוו און אין זיינע באַצויאונגען צו מענטשן. מ'קען זאָגן, אז דאָס זיינען קלייניקייטן, פרטים. אַבער אין לעבן פון גרויסע מענטשן זיינען קליינע פרטים — גרויסע לימודים.

דער תנא רבי מאיר, וואָס האָט געלעבט הונדערטער יאָרן פארן רמב"ם, איז געווען אַ טיפער דענקער. ער האָט אויך שטודירט די גריכיש-ישע פילאָזאָפיע. און מיט זיין שאַרפן קריטישן בליק האָט ער געציילט די אותיות פון דער תורה.

אין דער תורה שטייט, אז גאָט האָט געמאַכט קליידער פון פעל און האָט זיי אָנגעטאָן אדם און זיין ווייב, „ויעש ד' אלהים לאדם ולאשתו כת-נות עור וילבישם.“ (בראשית).

אין דער ספר תורה, וואָס רבי מאיר האָט געשריבן פאר זיך, האָט ער געענדערט דאָס וואָרט „עור“ (פעל) אויפן וואָרט „אור“ (ליכט). געענדי-דערט איז דאָ נאָר איין אות. אַבער מיט דער ענדערונג באַקומט דער פסוק אַ גאַנץ טיפן זין. ס'הייסט, אז גאָט, וואָס זיין ערשט וואָרט איז געווען: יהי אור! האָט באַקליידט דעם ערשטן מענטשן ניט מיט אַ פעל, וואָס

פאסט זיך פאר א חיה נאָר מיט אַ ליכט, וואָס פּאַסט זיך פּאַרן מענטשן. מיט דעם גרויסן ליכט פון שכל.

הלומד תורה לשמה, שרייבט דער תנא רבי מאיר, דער וואָס לע-רנט גרונטלעך די תורה, דער דערגייט פיל זאכן, אים אינטערעסירט אלץ, וואָס ער זעט אין לעבן. ער באַוווּנדערט די נאַטור און באַגרייפט די גרויס-קייט פון דער גאַנצער וועלט. „כל העולם כולו כדאי הוא לי“.

די וויסנשאַפֿט עפנט פאר אים די סודות פון דער תורה. זי דער-ווייטערט אים פון פעלערן און דערנענטערט אים צו פולקאָמענהייט. ער ווערט צדיק, ישר און נאָמן, ערלעך, געלאָסן און באַשיידן. זיין חכמה איז כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, ווי אַ שטאַרקער שטראָם און ווי אַן אייביקער קוואַל. די מענטשלעכע געזעלשאַפֿט געניסט פון אים עצה, בינה און גבורה. מען רופט אים „רע אהוב“, טייערער פריינט, ווייל ער ליבט גאָט און לייט.

די וויסנשאַפֿט באַקרוינט אים מיט מלכות און ממשלה, מיט הער-שאַפֿט און מאַיעסטעט. און זי דערהויבט אים און שטעלט אים העכער און בער אלע וועלט - געשעענישן. „ומגדלתו ומרומתו על כל המעשים“ (פרקי אבות, פרק 6).

דער תנא רבי מאיר האָט דעם רמב"ם ניט געקענט אָבער זיין באַ-שרייבונג ווייזט אַ בילד פון רמב"ם.

דעם רמב"ם האָט אינטערעסירט די גאַנצע וועלט. אלע מענטשלע-כע שאַפונגען, וואָס מאַכן לייכטער און שענער דאָס לעבן, האָבן, לויטן רמב"ם אַ מאַראַלישע באַדייטונג. קונסט - מאַלעריי און פּאַרצירונגען אין געביידעס, כלים און קליידער, זיינען ניט קיין נאַרישע זאכן ווי אַנדערע מיינען. „הפתחים והציורים בכנינים ובכלים ובבגדים אינם מעשה חבל“ (שמונה פרקים, פרק ה').

פון רמב"ם האָט די וועלט גענאָסן עצה, בינה און גבורה.

אין רמב"ם'ס צייטן זיינען די יידן אין תימן געווען זייער פּאַר-פּאַלגט, דערדריקט, דערנידעריקט און זיי האָבן שוין געהאַלטן ביים שמד. אַ

ווארעמער בריוו פון רמב"ם האָט זיי אויפגעמונטערט, געשטארקט, דערמור-
טיקט און געגעבן האָפענונג:

דאָס איז געווען דער באַרימטער בריוו „אגרת תימן“. דעם אגרת
תימן האָט געשריבן ניט קיין פּילאָזאָף נאָר אַ באַרמאָרציקער פּאָטער צו
זיינע אומגליקלעכע קינדער.

דער רמב"ם איז אזוי באַליבט געוואָרן ביי די תימנער יידן, אז אין
קדיש, נאָכן „בהיכון ובהיי דכל בית ישראל“, האָבן זיי צוגעגעבן: ובהיי
רבינו משה בן מימון.

אין אַ בריוו פון 1488 שרייבט ר' עובדיה מברטנורא, אז אַלע תימ-
נער יידן זיינען קלאַר אין רמב"ם'ס ספרים. „כולם מגדולם ועד קטנם בקי-
אים בהרמב"ם“.

די תימאנער יידן האָבן געשאַפן פיל שיינע אגדות ווי בלומען
ארום דעם נאָמען רמב"ם. די אגדות דערציילן, אז דעם רמב"ם'ס רייך
הויז האָט געהאַט אין פּראָנט 13 פענצטער, סימבאָל פון די 13 אני מא-
מין'ס. דער רמב"ם האָט געהיילט אַרימע קראַנקע אומזיסט און אַנדערע גע-
שטיצט מיט געלט. באַזוכנדיק איינמאָל דאָס קראַנקען-הויז, האָט דער
רמב"ם באַמערקט, אז איינער, אַ געוויסער קראַנקער, איז אַ מולשטענדיק
געזונטער מענטש. נאָר דערוויסנדיק זיך באַלד, אז דער קראַנקער איז אַ
תלמיד חכם און אַ ביטערער אַרעמאָן, האָט דער רמב"ם פארשריבן אַ רע-
צעפט און איבערגעגעבן זיין אַסיסטענט. אין רעצעפט איז געשטאַנען: דעם
קראַנקן, נומער דעם און דעם, זאָל באַלד ארויסגעגעבן ווערן פיר הונדערט
שקל כסף. („ידע עם“, פּעריאָדישע אויסגאבע, תל-אביב).

די סימפּאַטישע פּערזענלעכקייט פון רמב"ם האָט צוגעצויגן צום
תלמודישן יידנטום א סך קאראימער. אויך די מוסולמענער האָבן זיך צו אים
באַצויגן ווי צו אַ געטלעכן מאַן. דער רמב"ם האָט געמוזט באַזיצן אַ גע-
וואלדיקע מאָס פון עניוּת. ווען פארנעמענדיק אַ הויכע שטעלע ביים קע-
רוו, זייענדיק געאַכט און געליבט ביי יידן און ניט - יידן, הערנדיק
שטענדיק תהלות ותשבחות וועגן זיין פּערזענלעכקייט, איז ער דאָך געבלי-
בן דער זעלביקער פּריינטלעכער, גוט-האַרציקער און באַשיידענער מענטש
„והאיש משה עניו מאד“.

אַ ביישפּיל וועגן זיין עניוּת קען געבן פּאָלגנדעס: איינער א יונ-

גער אראבער, וואָס האָט זיך מגייר געווען, ווענדעט זיך צום רמב"ם מיט אן אָנקלאַגע אויף זיין רבי'ן, וועלכער האָט אים באַליידיקט מיטן וואָרט „כסיל“ (נאַר) און באַליידיקט האָט ער אים נאָר דערפאַר, ווייל אין אַ געדערפער, האָט ער, דער יונגער גר, געמאַכט אַ באַמערקונג, אז וועגן מורסולמענער טאָר מען ניט זאָגן אז זיי דינען עבודה זרה.

דער דאָזיקער בריוו, געשריבן מיט אַ רירנדער נאָאיוויטעט, האָט אויפגעבראַכט דעם רמב"ם קעגן דעם תלמיד חכם שוטה, וואָס האָט פאַר געסן, אז לויטן יידנטום טאָר מען ניט באַליידיקן אפילו אין צענטן דור, דעם שטאַם פון א גר.

אין אַ בריוו צו דעם יונגן גר שרייבט דער רמב"ם אזוי:

„מיט דעם, וואָס דיין רבי איז זיך באַגאַנגען ניט אָנשטענדיק און האָט זיך באַליידיקט מיט דעם וואָרט: „כסיל“, האָט ער געטאָן אַ גרוי סע עבירה, און ער מוז ביי דיר בעטן, דו זאָלסט אים מוחל זיין אפילו ווען דו ביסט זיין תלמיד, און פאַסטן דארף ער און תפילה טאָן. אפּשר וועט עס אים פאַרגעבן ווערן. צי איז ער שכור געווען דיין רבי און האָט פאַרנעסן, אז אין דריי און דרייסיג שטעלן האָט די תורה אָנגעזאָגט ווי מ'זאָל זיך באַציען צו א גר ווען אפילו ער וואָלט האָבן רעכט און דו אומ רעכט, האָט ער אויך געדאַרפט ריידן ווייכע רייד און באַגיין זיך אידל, און א פשיטה שוין, אז דו האָסט געזאָגט דעם אמת און ער האָט געהאַט א טעות. און אָנשטאַט נאָכצוקלערן צי די מוסולמענער דינען עבודה-זרה וואָלט ער בעסער א קלער געטאָן וועגן זיין כעס, וואָס האָט אים געבראַכט צו באַליידיקן א גר צדק. און אונזערע חז"ל האָבן דאָך געזאָגט, אז דער וואָס פאַלט אריין אין כעס דער דינט עבודה זרה.“

„ווי גרויס איז לויט דער תורה דער חוב קעגן גרים! עלטערן דאַר פן מיר ערלעך האַלטן. נביאים דארפן מיר פאַלגן און גרים דארפן מיר ליב האָבן. אַ מענטש ווי דו, וואָס האָט פאַרלאָזט טאַטע מאַמע, זיין געבורטס-שטאַט, זיין גרויסן און מעכטיקן שטאַם און איז צוגעשטאַנען צו אַ פאַלק, וואָס ווערט געיאָגט און געפלאָגט, און געטאָן האָט ער דאָס נאָר פון טיר פער איבערצייגונג, איז אזא מענטשן דערלויבט מען זיך צו רופן כסיל?״

ניין! ניט כסיל איז דיין נאָמען נאָר משכיל און פּתח. א תלמיד

פון אברהם אבינו, וואָס האָט זיך אַזוי באַגאַנגען. און דער, וואָס האָט אים געבענטשט וועט דיך אויך בענטשן מיט כל טוב".

דער דאָזיקער בריוו נויטיקט זיך ניט אין פירושים. דאָ רעדט די נשמה פון יידישן גאון.

פון זיינע עלטערע יאָרן גיט דער רמב"ם זעלבסט אן אינטערעסאנט ביילד אין זיין בריוו צו ר' שמואל אבן תבון, וועלכער איבערזעצנדיק פון אראביש דעם מורה נבוכים, האָט ער זיך געקליבן פאָרן קיין קאָריאָ כדי צו באַראַטן זיך מיטן רמב"ם וועגן געוויסע פרטים פון דער איבער-זעצונג. דער רמב"ם האָט אים אָבער אָפּגעהאַלטן פון דער נסיעה צוליב פאָלגנדע טעמים:

"עס וואָלט מיך זייער געפריידט דיך צו זען, שרייבט אים דער רמב"ם, אָבער ליידער וועסטו מיך קענען נאָר זען אָבער ניט פארברענגען מיט מיר ביחידות קיין איינציקע שעה. ניט בייטאָג און ניט ביינאַכט. אָט איז מײן סדר היום:

מײן וואוינונג איז אין פאסטאט און דעם סולטאַנס — אין אל-קא-היד. דאָס איז א מהלך בערך צוויי תחום שבת. לויט דעם הויף עטיקעט מוז איך יעדן פרימאָרגן באַזוכן דעם סולטאַן. ווען ער, אָדער ווער פון זיינע פרויען אָדער קינדער זיינען קראַנק, מוז איך בלייבן אין הויף דעם גאַנצן טאָג. נאָר אפילו ווען אלץ איז אין אָרדענונג, קום איך ערשט אַ היים נאָך האַלבן טאָג שטאַרק אויסגעהונגערט. פון דער ווייטן זע איך שוין ווי אלע מיינע פאָרהאלעס (אכס-ראות) זיינען באַלאַגערט מיט מענ-טשי, יידן, מוסולמענער, שרים, באַאַמטע, חשובע און פשוטע. אַ גאַנצער ערב רב. איך שטייג אראָפּ פון אייזל, וואש איך מיך ארום, גיי צו זיי ארויס, אַנטשולדיק זיך און בעט זיי זאָלן אָפּווארטן ביז איך וועל עפעס איבערבייסן. דערנאָך גיי איך צו זיי ארויס פרעג אויס יעדן באַזונדער און פארשרייב די הייל - מיטלען. די מענטשן גייען אַוועק און אנדערע קומען אָן. אזוי דויערט עס ביז שפעט אין דער נאַכט. די לעצטע פאַציענטן נעם איך שוין אויף לינגנדיק פון גרויס מידקייט און גיב דערקלערונגען".

"עס בלייבט איבער נאָר דער שבת. אָבער דעמאָלט קומען צו מיר נאָכן דאוונען די ראשי הקהלה מיט וועלכע איך מוז פארברענגען און פאר-ווייניק פון מיינע טרהות. ווען דו וועסט וועלן קומען אי"ה אלס גאסט צו

ווייניק פון מיינע טרדות. ווען דו וועסט וועלן קומען אי"ה אלס גאסט צו באזוך וועסטו דאס אלץ אליין קענען זען."

דאס איז איינער פון די לעצטע רמב"ם'ס בריוו.

דער נאָמען פון רמב"ם איז שוין געווען גרויס און געאַכט אין דער גאַנצער יידישער וועלט. איבערהויפט אין די פראנצויזישע קהלות. אין מאַרסעל, אין ליונעץ. אין אַ לויב - געזאַנג, וואָס דער דיכטער אַלחריזי האָט געשיקט דעם רמב"ם, שרייבט ער: אַ געטלעכער מלאַך ביסט דו און וועגן דיר האָט גאָט געזאָגט: נעשה אדם בצלמנו.

א צווייטער פּאָעט שרייבט, אז דער רמב"ם מיט זיין פּעדער האָט באַוווּן ניט קיין קלענערע ווונדער ווי בן עמרם מיט זיין שטעקן. "עטו שם במקום מטה ויעש בו את האותות".

אַבער ס'זיינען שוין געווען קריטיקער, וואָס האָבן אין מורה נבוכים און אין דער משנה תורה געפונען פרייע געדאַנקען לויט וועלכע ס'איז ביי זיי אויסגעקומען, אז דער רמב"ם גלויבט ניט אין תּחית המתים, אין גהינם און גן - עדן. ארויסטרעטן עפנטלעך קעגן דעם וועלט - גאון האָט קיינער ניט געוואָגט. צו גרויס איז געווען דער פּרעסטיזש פון רמב"ם. דאָס האָט מען געטאָן שפּעטער נאָכן רמב"ם'ס פטירה.

דער גרעסטער קעגנער פון רמב"ם איז געווען דער פארטרעטער פון ראש הגולה אין באַגדאַד, ר' שמואל בן אלי, וועלכער האָט געשפּילט די גרעסטע ראָל אונטער יידן, געוויינט אין אַ שלאָס, געהאַט פיל דינער און געלעבט ווי אַ פירסט. ער האָט באַהערשט אַלע יידישע קהלות פון באַגדאַד ביז אינדיע. ער האָט אין דעם רמב"ם געזען אַ גייסטיקן ריוואַל, וואָס קען אונטערברעכן זיין מאַכט אויפן אָריענט.

אויף אַלע אינטריגעס, וואָס מען האָט שטילערהייט אָנגעהויבן פירן קעגן רמב"ם האָט דער רמב"ם ניט רעאַגירט. פון דער שוואַכקייט זיך צו פילן באַליידיקט, שרייבט דער רמב"ם צו איינעם פון זיינע פּריינט, האָט מיך גאָט אָפּגעהיט. און איך בין דאַנקבאַר פאַר יעדן טעות, וואָס עס ווייזט מיר אַ פּריינט אָדער אַ קעגנער.

דאַקעגן אָבער דער יונגער ר' יוסף אבן עקנין, דער געליבטער תלמיד פון רמב"ם, וואָס האָט פאַרגעטערט זיין רבי'ן, איז געוואָרן זייער אויפגעבראַכט. ער קען ניט בלייבן רואיק. ער פאַרלאָזט זיין פּראַקטיק אלס דאָקטאָר אין אַלפּפּא און וויל פאָרן קיין באַגדאַד האַלטן עפּנטלעכע פּאַר-

טראגן וועגן מורה נבוכים. דער רמב"ם וואָרנט אים ער זאָל דאָס ניט טאָן.

„מיין ווערק, שרייבט אים דער רמב"ם, האָב איך פארפאסט ניט כדי צו ווערן באַרימט אָדער געפינען חן ביי עמי הארצים. איך האָב גע-וואָלט, אז עס וועט אריינפאלן אין שלעכטע אָבער אויך אין גוטע הענט. מיט דיין ריזע וועסטו דיר פארשאַפן קרענקונג און וועסט פארנאַכלעסיקן דיין פאך. ס'איז ניט שוין, אז א יונגער מענטש זאָל ארויסטרעטן קעגן א זקן וועמענס נאָמען איז גרויס ביי לייטן. גאָט זאָל דיר היטן דערפון“.

„וועגן דעם קריטיק - ארטיקל, וואָס דו האָסט מיר צוגעשיקט כדי מיר צו ווייזן ווי ווייניק דער מאַן איז באַקאנט מיט דער וויסנשאַפט, צו וואָס? ! דאָס זיינען דרשות אָן א באַזיס. בעסער וואָלט אזא מאַן געזאָגט מאה ברכות בכל יום איידער ריידן וועגן פילאָזאָפיע. איך ווייס, אז מיט דער צייט וועט קנאה און רדיפה נאָך כבוד געשטילט ווערן. און מיין ווערק וועט בלי ספק אָנגענומען ווערן פון גאנצן יידישן פאָלק. בלייב רחוק און שרייב מיר דייע בריוו, וועלכע זיינען מיר שטענדיק זיס און ליב“.

איבער דעם הלל הגדול וועגן רמב"ם, וואָס מ'זעט אין דער וועלט - ליטעראַטור, דאָמינירט דער יידישער געדאַנק, וואָס האָט תופס געווען דעם עיקר פון רמב"ם'ס גענאַליטעט און באַצייכנט עס מיט זעקס ווערטער: „ממשה ועד משה לא קם כמשה“.

דער מאמר אַנטהאַלט אין זיך געדאַנקען מער ווי אַ באַנד היסטאָריע. פונדאָנען שטאַמט דער מאמר? ווער האָט עס געזאָגט? מיר ווייסן ניט. עס זיינען פאראן פיל מימרות, פסגמים, משלים, אגדות, וואָס מיר ווייסן ניט ווער עס האָט זיי געשאַפן. זיי גייען פון זייער ווייט ווי אַ בת קול פון דורות. זיי זיינען אָנגענומען און פארהייליקט, ווייל זיי דריקן אויס די פּקודות און שאַרמוין פון דעם אומבאַקאַנטן אַנאַנים ישראל סבא.

דער דאָזיקער אַנאַנים האָט מיט זיין שאַרפן בליק באַמערקט די פארבאָרגענע פּעדים, וואָס ציען זיך פון משה בן עמרם ביז משה בן מימון און פארבינדן די ביידע משה'ס.

ביים רמב"ם איז געווען דער עיקר שבעיקרים — דער שכל. דאָס האָט ער קאָפּירט פון ערשטן משה.

טוביה פענסטער

דער זונטש פון ערשטן משה איז געווען, אז דאָס גאנצע פּאָלק זאָל זיין קלוג און געבילדעט „ומי יתן כל עם ד' נביאים“. און ביי יעדער געלעגנהייט שטרייכט ער אונטער די וויכטיקייט פון וויסן, פון חכמה, פון שכל.

אין פינף סדרות באשרייבט משה די שיינקייט פון משכן, ארכי־טעקטור, סקולפטור, מאלעריי, געוועבן, דעקאָראַציעס. דערביי איז דאָ א באַ־ מערקונג, אז וויכטיק איז דער שכל, וואָס שאַפט די שיינקייט, וויכטיק איז וואָס דער קינסטלער בצלאל האָט באַקומען פון גאָט: „רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת“. (תרומה ביז פקודי).

א פּאָלק דארף לערנען, און די לערער דארפן זיין אויסדערווייל־ טע, קלוגע, באַרימטע מענטשן. „הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם ואשימם בראשיכם“.

לערנען זאָל מען די וועלט - געשיכטע פון דער צייט ווען דער ערשטער מענטש איז באַשאַפן געוואָרן. „למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ“. וויסן דארף מען וואָס איז פּאָרגעקומען „בהנחל עליון גוים“. ווען גאָט האָט באַזעצט פעלקער און זייערע לענדער. „בהפרידו בני אדם“, ווען גאָט האָט צעטיילט די מענטשהייט אין ראַסן, שפּראַכן, זיטן און קול־ טורן. לערנען דארף מען די חוקי־ חיים פון דער תורה ווייל „היא חכמתכם ובינתכם“ ווייל די תורה איז וויסן און שכל. שטודירן דארף מען די תורה כדי אלץ וואָס איר וועט טאָן זאָל זיין מיט שכל. „למען תשכילו בכל אשר תעשין“.

איר זייט אַ קליין פּאָלק, „המעט מכל העמים“. דאָס קלענסטע אונ־ טער אַלע פעלקער. אָבער די תורה קען אייך מאַכן גרויס אין חכמה און די וועלט וועט זאָגן: „רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה“. (סדרות פון דברים).

אָבער אַ פּאָלק, וואָס איז נאָר וואָס באַפרייט געוואָרן פון שקלאַ־ פעריי און באַלד נאָך „נעשה ונשמע“ ביי מתן תורה האָט ער זיך פאר־ בענקט נאָכן עניפטישן „אפיס“ און געמאַכט דעם עגל, דאָס פּאָלק האָט ניט געקענט באַגרייפן די גרויסע לערע פון תורת משה.

ווען משה איז אראָפּגעגאַנגען פון באַרג סיני מיט די לוחות הע־

דות האָט פון אים געשטראַלט אזא ליכט, אז דאָס פּאָלק איז פארבלענדעט געוואָרן און האָט מורא געהאַט צוצוגיין צו אים (כי תשא).

משה איז מיטאַמאָל פּרעמד געוואָרן. דאָס פּאָלק האָט אָנגעהויבן בן מורמלען. „וילוננו העם על משה“, מיר פּאַרשטייען ניט, וואָס איז געוואָרן מיט דעם מענטשן משה „זת משה האיש לא ידענו מה היה לו“ ער געפעלט אונדז ניט. מ'דאַרף אים באַזייטיקן. מיר וועלן מאַכן אַ נייעם פירער, וואָס וועט אונדז צוריקברענגען קיין מצרים. „נתנה ראש ונבושה מצרימה“.

איצטער — האָט משה צו זיי געזאָגט — איצטער ווען איך לעב נאָך מיט איך טרעט איר שוין ארויס קעגן גאָט, טאָ וואָס וועט עס זיין נאָך מיין שטאַרבן? איך ווייס, אז נאָך מיין שטאַרבן וועט איר פּאַרדאָר־בן ווערן, איר וועט אראָפּגיין פון גלייכן וועג און דאַמאָלט וועט קומען אייער אומגליק. (סוף וילך).

ווען משה האָט שפּעטער צוגעפירט דאָס פּאָלק צום ירדן, האָט ער דערהערט אַ באַפעל פון אויבן: „לא תעבור את הירדן“ דו גייסט ניט ווײַטער. דיין ראָל איז געענדיקט.

האָט משה רבינו געפּרעגט, ווי דער מדרש זאָגט, „זה שלום של ארבעים שנה“? דאָס איז מיין באַפּרידיקונג פאַר פּערציק יאָר ארבעט אין דעם מדבר?

אויף דעם האָט מען געענטפּערט פון הימל נאָך דריי ווערטער: „ונאספת אל עמך“, דו וועסט פּאַרזאַמלט ווערן אין דיין פּאָלק.

אַלץ, וואָס דו האָסט פּאַרפּאַסט, אַלץ, וואָס דו האָסט געשריבן ווערט פּאַרזאַמלט און וועט קאָנצענטרירט ווערן אין לעבן, אין גייסט, אין דער נשמה פון דיין פּאָלק. דו שטאַרבסט ניט.

נאָך משה רבינו'ס פּטירה, ווען עס איז שוין געווען אַ בית־המקדש, אַ רעזידענץ, אַ קעניג, איז געקומען דער אומגליק, וואָס משה רבינו האָט פּאַראַויסגעזאָגט. דער אומגליק פון חלוקת השבטים, פון פרוד האומה.

אונטער דער פּירונג פון ירבעם בן נבט, האָבן 10 שבטים פּין 12 אָפּגעוואָרפּן תּורת משה, געשטעלט אויף די וועגן, וואָס פירן קיין ירושלים, דעם עניפּטישן „אפיס“, דעם עגל, און אויסגערופן: „הנה אלהיך ישראל“!

טוביה פענסטער

(מלכים א' י"ב) די צען שבטים זיינען אונטערגעגאנגען. פארגעסן-געוואָרן, תורת משה איז געבליבן.

דאָס לעבן פון משה רבינו האָט זיך אָפגעשפיגלט אין לעבן פון משה בן מימון. דאָס ליכט פון רמב"ם האָט אויך געבלענדט. ביי זיין לעבן איז מען שוין ארויסגעטראָטן קעגן אים. און נאָך זיין פטירה האָט מען גער-וואָלט פארברענען זיינע ספרים. אָבער ביים רמב"ם איז אויך מקוים געוואָרן דן דער „ונאָספת אל עמך“.

אלי, וואָס דער רמב"ם האָט פארפאסט איז פארזאמלט און קאָנ-צענטרירט אין לעבן, אין גייסט, אין דער נשמה פון יידישן פאָלק.

נאָך רמב"ם'ס פטירה איז אויסגעבראָכן אַ פייער פון מחלוקת ווע-גן רמב"ם'ס ספרים, וועלכע זיינען שוין געווען שטאַרק באַליבט ביי יידן. ס'האָט אויסגעזען פון אָנפאנג ווי אַ מחלוקה לשם שמים. אָבער עס איז באַרד איבערגעגאנגען אויף פערזענלעכע מחלוקתן אין וועלכער עס זיינען אריינגעצויגן געוואָרן די גדולי ישראל פון יענער צייט.

אַרטאָדאָקסן האָבן געפונען, אז די פרייע אידייע פון מורה נבוכים שפיגלען זיך אָפ אויך אין דער משנה תורה, איבערהויפט אין דעם ערשטן טייל, אין ספר המדע. מ'אָט געפונען, אז געוויסע זאכן אין דער תורה האָט דער רמב"ם מפורש געווען ווי אן אלעגאָריע, ווי אַ משל. דאָס הייסט דאָך שוין: המגלה פנים בתורה שלא בהלכה. דאָס קען דאָך ברענגען אַ גייסטיקע מחפכה ביים פשוטן עולם. דאָס קען פירן הלילה צו מינות צו כפירה.

פון דער צווייטער זייט, האָבן די מעריצי הרמב"ם אויפגעוויזן, אז די חכמי - התלמוד האָבן געוויסע זאכן אין דער תורה מפורש געווען ניט חשובו כמשמעו נאָר ווי אַ משל. זיי האָבן געזאָגט, אז אויב האָט קיינמאָל גיט עקזיסטירט און יחזקאל הנביא האָט קיינמאָל ניט לעבעדיק געמאַכט קיין מתים: „אויב לאַ היה ולא נברא אל משל היה. מתים שהחיה יחזקאל, משה היה.“ (סנהדרין צ"ב).

אָבער השנאה מקלקלת את השורה. ווען היציקע דיספוטן טרעטן איר-בער די גרענעצן פון שכל און לאַגיק גייט אַוועק נימוס און דרך ארץ. די תלמידי חכמים המתוכחים זה בזה בהלכה האָבן זיך אָנגעהויבן קעגנזיי-טיק באַליידיקן; מ'האָט אויך נישט געשווינט דעם כבוד פון רמב"ם'ס נאָ-

מען. א גאנצע ליטעראטור איז וועגן דעם געשאפן געוואָרן אין פּראָזע און פּערזן.

„מורה נבוכים החרש, פיך בלום.

הם הרברים לא שמעונם עד היום.

ישא עונו אומר כי הכתב משל.

והנביא אשר אתו חלום“.

(מורה נבוכים שווייג, פארשלים דיין מויל. אַזוינע זאכן האָבן מיר ביז היינט ניט געהערט. באַשטראַפּט זאָל ווערן דער וואָס זאָגט, אז דער כתב איז אַ משל. דער דאָזיקער נביא מיט זיין חלום).

און באַלד האָט מען פון דער צווייטער זייט געטנפּערט:

פתי !במתג שכלך פיך בלום.

גש הלאה, אל תקרב חלום.

משל להבין אין לך שכל.

ואיך תבין אם במראה אם בחלום.

(פתי ! מיטן צוים פון פארשטאַנד פארשלים דיין מויל. גיי אַוועק, דו זאָלסט אַהער ניט צוגיין. פארשטיין, וואָס ס'איז משל, פּעלט דיר שכל. ווי קומסטו וויסן, וואָס איז וואָס און וואָס איז חלום).

די גרעסטע קנאים, וואָס האָבן געפאַדערט אַ חרם קעגן רמב"ם, פארברענען זיינע ספרים, זיינען געווען ר' שלמה פון מאַנפעליי, (ר' שלמה מן ההר) אַ גרויסער געאַכטער תלמודיסט און זיינע ענערגישע תל-מידים.

ס'איז געווען די צייט ווען אין פראַנקרייך האָט זיך געגרינדעט אַ קאַטוילישע סעקטע פריידענקער, באַקאַנט מיטן נאָמען „אַלביואַעס“ וועל-כע דער פויפסט, אינאַסאָן דער דריטער, האָט שטאַרק פאַרפאַלגט. דער פויפסט איז גראַד געווען אין אַוויניאָן. האָבן די קנאים אויסגענוצט די געלעגנהייט און דערקלערט דעם פויפסט, אז דער ספר מורה נבוכים האָט אַ שטאַרקע ווירקונג און וועט אַלע גלויביקע אַראַפּפירן פון גלייבן וועג. און אזוי ווי דער צוועק פון אמונה איז דאָך נאָר לתקן עולם במלכות שדי, דאַרף מען אָנעמען שטרענגע מיטלען און מקיים זיין ובערת הרע. . . אַ באַפעל איז געקומען פון „אויבן“ מ'זאָל רעקוויזירן אַלע ספרים, וואָס געפינען זיך אין יידישע הייזער.

טוביה פענסטער.

גרויסע קאראוואנען - פורגאנען באַלאָדן מיט חומשים, גמרות, סדרה רים, מחזורים האָבן זיך געצויגן קיין פאַרזי ווי מ'האָט די אַלע ספרים פאַר-ברענט. דאָס זיינען געווען געשריבענע ניט געדרוקטע ספרים.

דאָ האָבן זיך געפונען כתב יד'ן, געשריבן אויף פארמעט פון קא-ליגראפן קינסטלער, פארצירט מיט גאָלדענע מאָנאָגראמען, פארביקע מיניאָ-טורן און סימבאָלן, געבונדן אין געשניצטע הילצערנע און זילבערנע מאָוור לען. מאָנסקריפטן אַנטיקן, וואָס אַמעריקע וואָלט היינט באַצאָלט דערפאר מיליאָנען.

דער הלול השם פון שריפת התורה, גראד אין דער וואָך ווען מ'האָט געלייענט די סדרה: זאת הוקת התורה", האָט אָנגעצונדן אַ נייעם העליי-שן פייער אונטער די יידן, אַ מייער אין וועלכן אַנדערע האָבן באַצאָלט מיטן לעבן. דער גרויסער תלמיד פון ר' שלמה מן ההר, האָט אַ נדר גע-טאָן גיין צו פיס קיין טבריה פאלן אויפן רמב"ם'ס קבר און בעטן מחי-לח. ער איז אָבער ניט דערגאנגען. געשטאָרבן אין מיטן וועג.

וועגן שריפת התורה אין פאַרזי האָט ר' מאיר מרטענבערג פאַר-פאסט די קנה, וואָס מ'זאָגט תשעה באב: „שאלו שרופה באש“ (פרעג פארברענטע אין פייער, פארוואָס האָט מען דיך פארברענט) די פינצטערע מחלוקה וועגן רמב"ם האָט געדויערט 100 יאָר.

אָבער דער דעת הקהל, דער אומבאקאנטער אנאָנים ישראל סבא, האָט פארדאמט און אָפגעוואָרפן די אַלע מחלוקת. די דברי ריבות, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן מיט דיספוטן בין דין לדין און דערגאנגען צו נגע לנגע און דם לדם, דאָס ליבט פון רמב"ם האָט מען ניט פארלאָשן. דער רמב"ם איז פארבליבן דער גרעסטער אויטאָריטעט, דער פוסק אחרון, דער שר התורה און דער טאור הגולה. ווייל ממשה ועד משה לא קם כמשה.

דער רמב"ם איז נפטר געוואָרן דעם צוואנציקסטן טאָג אין תבת 1204. אין קאָיראָ איז אויסגערופן געוואָרן דריי טעג טרויער ביי יידן און מוסולמענער. אין ירושלים האָט מען גוזר תענית געווען, געלייענט די תוכ-חי פון בחקותי און מפטיר דעם מערטן קאפיטל שמואל א', וואָס לאָזט זיך אויס: „גלה כבוד מישראל כי נלקח ארון האלהים“.

אויף דער מצבה אין טבריה זיינען אויסגעקריצט די ווערטער: „פה טמון רבינו משה בן מימון, מבהר האנושי“.

דאז יצחק אברבנאל

די צייט ווען די ערשטע יידן זיינען געקומען קיין שפּאַניע איז היס-
טאָריש ניט פעסטגעשטעלט געוואָרן. וועגן דעם גייען ארום פארשידענע
אגדות.

אין דער פעטערבורגער סינאגאגע האָט אַמאָל געהאַלטן אַ פּאַרטראַג
דער וואוואַלטער פון דער אַסיריש-כאַלדייאישער אָפּטיילונג אין דער קיין-
זערלעכער ביבליאָטעק, דר. אברהם הרכבי. די טעמע איז געווען דער פּסוק
„וגלות ירושלים אשר בספרד“ (עובדיה א'). הרכבי האָט באַוווּן, אז יידי-
שע און ניט יידישע פּאַרשער האָבן אָנערקענט, אז דאָס וואָרט „ספרד“ מיינט
שפּאַניע. הייסט עס, אז אין דער צייט פון נביא עובדיה זיינען שוין יידן
אין שפּאַניע געווען אַלטע תושבים. ווער זיינען געווען די דאָזיקן יידן?
פון וואנען זיינען זיי געקומען? ס'איז געבוירן געוואָרן אַ השערה, אז דאָס
מוזן זיין אור - אייניקלעך פון די יידן, וועלכע האָבן צוזאמען מיט די פּע-
ניציער, אין דער צייט פון שלמה המלך, געגרינדעט קאָלאָניעס אין שפּאַ-
ניע, וואָס א טייל פון זיי טראָגן ביז היינט. ווי לינגוויסטן זאָגן, אַלטע
העברעאישע נעמען. ס'איז מעגלעך, אז צווישן די יידן פון יענער יידיש-
פעניצישער עקספּעדיציע האָבן זיך געפונען אַזוינע, וואָס שפּאַניע איז זיי
געפּעלן געוואָרן און זיינען דאָרט געבליבן.

ר' שלמה אבן ווירגא שרייבט אין זיין ספר „שבט יהודה“, אז א
געלערנטער גייסטלעכער, וואָס האָט געלעבט אין 11-טן יאָרהונדערט, האָט
דערציילט דעם קאָסטייליאַנישן קעניג אלפאנסא, אז בשעת נבוכדנאצר האָט
באַלאַגערט ירושלים איז אים געקומען צו הילף דער קעניג היספּאַניס, וואָס
זיין נאָמען טראָגט דאָס לאַנד שפּאַניע. און ווען ירושלים איז געפאַלן און
מ'האָט זיך צעטיילט מיט די געפּאַנגענע, האָט היספּאַניס באַקומען דעם
קוואַרטאַל אין ירושלים ווו ס'האָבן געוווּנט די אַריסטאָקראַטישע משפּחות
פון מלכות בית דוד. היספּאַניס האָט זיי געבראַכט קיין אנדאלוזיע און באַ-
זעצט אין טאָלעדאָ, גראַנאַדא און סעויליע.

דאָן יצחק אברבנאל ברענגט אין זיין פירוש אויפן תנ"ך, אין נאָמען

טוביה פענסטער

בן הרב ר' יצחק בן גיאות, אז אין דער צייט פון ערשטן חורבן זיינען געקומען קיין שפאניע צוויי משפחות פון מלכות בית - דוד. די משפחה בן - דואד און די משפחה אברבנאל. די ערשטע האָט זיך באַזעצט אין ליי-סאבאָן, די צווייטע אין סעוילע.

לעגענדעס ווערן ניט געבוירן פון דער לופט. זיי האָבן געוויסע קער-נער אין דער פארגאַנגענהייט. און היסטאָריקער רעכענען זיך מיט זיי.

אין 8-טן יאָרהונדערט זיינען די אַראַבער אריין קיין שפאניע און האָבן פאַרנומען אַ געוויסע טייל פּראָווינצן און געגרינדעט אַן אַראַבישן קאַ-ליפּאט. פאַרשידענע צייטן האָבן יידן דורכגעלעבט אונטער די קאַליפּן. ס'איז אָבער אויך געווען אַ גוטע צייט, וועלכע איז באַצייכנט מיטן נאָם מען: „דער גאַלדענער פּעריאָד“. אַראַבישע קולטור איז געשטאַנען זייער הויך. יידישע און אַראַבישע חכמים האָבן צוזאַמען געאַרבעט אויף פאַרשי-דענע וויסנשאַפטלעכע געביטן. יידן האָבן פאַרנומען רעגירונגס - שטעלעס. ביי דעם מעכטיקן קאַליף אבד אל רחמן איז ר' חסדאי אבן שאַפּרוט גע-ווען דער ראַטגעבער און פּרעמיער - מיניסטער.

ווי גליקלעך יידן האָבן געלעבט אונטער די קאַליפּן האָט דער ווייט זענדער ר' יהודה הלוי געפּרעגט: היש לנו במזרח או במערב מקום תקוה נהי עליו בטוחים? צי איז דען פאַראַן אַן אָרט וווּ מיר קענען זיכער לעבן? ער האָט געקענט נאָר איין אָרט: ארץ - ישראל. דאָרט זיינען אים טייער אַפילו די חורבות פון געוועזענע פּאַלאַצן. „ינעם לוי הלוך ערום ויהי עלי חרבות אשר היו דביריך“, דער הייסער פּאַטריאַט האָט פאַרגעזען, אז פון דעם שפּאַנישן גן - עדן קען ווערן אַ גיהנום.

סעוילאַ איז אַ ווונדערלעכע שטאָט. אַ גן - עדן. ס'גייט אום אַ וואָרט: אז ווער ס'האָט ניט געזען סעוילאַ, האָט ניט געזען קיין מאַראַ-וויליאַ. אין דעם גן - עדן איז געווען אַ רייכע יידישע קהלה. נאָר אין 1391 ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן שרעקלעכע רדיפות איז פון דעם גן-עדן געוואָרן אַ גיהנום. 11 יידישע קהלות זיינען איבערגעגאַנגען צום קריס-טנטום (גרעץ). דעמאָלט האָט זיך געשמדט הרב ר' שלמה הלוי פון בורגאס, תלמודיסט און גרויסער געלערנטער, וועלכער האָט שפּעטער גע-טראָגן דעם נאָמען פּאַול דע סאַנטא מאַריאַ און איז געבליבן אַ ביטערער שונא ישראל.

צווישן די, וואָס זיינען באַצייטנס אַוועק פון סעוויליאַ, איז געווען אַ רייכער מאַן, יאָהאָן דע סעוויליאַ, אַ זייער געשעצטער ביי דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. זיין ריכטיקער נאָמען איז געווען דאָן שמואל אברבנאל, וועלכער איז באַצייכנט אין אַלטע ספרים אלס הוטר מגזע ישי, מגלות הבית הראשון. ער איז אַוועק קיין ליסאַבאָן וווּ זיין זון האָט פארנומען אַ הויכן פּאַסטן ביי דער רעגירונג. דער דאָזיקער ייד פון סעוויליאַ איז געווען דער זיידע פון זיין גרויס אייניקל דאָן יצחק אברבנאל.

אין יענער צייט, הונדערט יאָר פארן גירוש, זיינען די אַראַבישע קאנטאנען, איבערהויפט גראנאדא, געווען ווי ערי מקלט פאר געיאָגטע יידן. אָבער פאר די קאטוילישע שפּאַניער זיינען די קאנטאנען געווען ווי אַ דאָרן אין אויג, ווייל די אַראַבישע קולטור האָט געהאַט אַן איינפלוס אויף זיי זעלבסט, טראַץ זייער ווילן, עס גייט נאָך ארום ביז היינט אַ וואָרט, אַז דער שפּאַניער טראַגט געוויסע פרעמדע שטריכן אין זיין כאַראַקטער: ער איז אַן אריער מיט סעמיטישע בלוט - מישונג. אַ קאטאָליק מיט מוסולמענישע טראַדיציעס. אַן אייראָפּייער מיט אַריענטאַלישע אינסטינקטן. די שפּאַניער האָבן עס געפילט און געוואָלט פטור ווערן פון די אַראַבער און אַרויסטרויבן זיי פון לאַנד, אָבער אַרויסטרעטן קעגן די אַראַבער זיינען די שפּאַניער געווען צו שוואַך.

שפּאַניע איז דעמאָלט געווען אַ צעריסן לאַנד. אין די צעטיילטע סעפּאַראַטע קאטוילישע קאנטאָנען איז יעדער קאַנטאָן געווען אַ מלוכה פאר זיך, מיט אַן אייגענעם רעגירער. אין קאטויליע האָט רעגירט די פרומע אייזאַבעלאַ, אין אראגאן האָט רעגירט פּערדינאַנד.

כדי צו פארייניקן אַלע קאַנטאָנען האָט פּערדינאַנדס אינטימער פריינט ר' אברהם סעניאר, פאָרגעלייגט, אַז פּערדינאַנד זאָל זיך משרד זיין מיט איזאַבעלאַ און ווען די צוויי גרויסע קאַנטאָנען, קאטויליע און אראגאן, וועלן ווערן איינס וועלן צו זיי צושטיין אַלע איבעריקע קאַנטאָנען. ר' אברהם סעניאר האָט דעם שידוך דורכגעפירט און דער רעגירער פון אראגאן, פּערדינאַנד, איז געוואָרן קעניג פון שפּאַניע און האָט באַלד זיך גענוי מען צוגרייטן צו אַ מלחמה קעגן די אַראַבער.

יידן האָבן דערשפּירט, אַז די מלחמה זועט זיי קיין גוטס ניט ברענגען און וויסנדיק, אַז די רעגירונג האָט נויטיק געלט, האָבן זיי פאָרגעלייגט דער רעגירונג זי זאָל זיי פארקויפן דעם גיבראַלטאַר, וואָס איז אזוי שטאַרק

באפעסטיקט פון דער נאטור. זיי וועלן גוט באצאלן. ס'איז געווען א גוטע אידיע אָבער די רעגירונג האָט דעם פראָיעקט ניט אָנגענומען.

די שפּאַניער ווערן שטאַרקער. די אראבער טרעטן אָפּ. און אין 1480 בלייבן זיי ביי דער לעצטער פעסטונג גראנאדא. דאָ האָט זיך אָנגע-הויבן אַ בלוטיקע שלאַכט. דער לעצטער דועל צווישן קריסטענטום און איס-לאם. די שפּאַניער האָבן געליטן מפּלות אָבער זייער מוט איז ניט געפאַלן. זיי האָבן ווייטער פּאָרגעזעצט די באַלאַנגערונג פון גראנאדא. דאָס ערנסטע איז געווען דער מאַנגל אין געלט - מיטלען. די סובסידיעס פון רוים האָבן ניט געקלעקט פאר די גרויסע אויסגאבן פון דער מלחמה. די רעגירונגס-קאָסע איז געוואָרן ליידיק.

כדי צו ראטעווען די לאַגע און פארבעסערן די פינאַנסן ווערט באַ-שטימט אַ מאָן מיט גרויסע פעאיקיטן, גראד ניט קיין שפּאַניער, אַ פרעמד דער, אן עמיגראַנט פון פּאָרטוגאַל. זיין נאָמען איז דאָן יצחק אברבנאל.

דאָן יצחק אברבנאל איז געבוירן געוואָרן אין 1437 אין ליסאַבאָ! ווו זיין פּאָטער, דאָן יהודא אברבנאל, איז געווען שאַצמייסטער ביים קעניג אלפאנסא דעם פינפטן.

אין פּאָרטוגאַל האָבן יידן דעמאָלט געלעבט פריי. אויסערלעך האָט מען זיי ניט געקענט אונטערשיידן פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. זיי האָבן גערעדט די לאַנד - שפּראַך און געטראָגן דעם פּאָרטוגעזישן טראַכט. געוויסע אַריסטאָקראטישע פאַמיליעס האָבן געהאַט פאַמיליע - הערבן. דער אויבער - ראַבינער האָט פון דער רעגירונג באַקומען באַזונדערע פּריווילעגיעס. זיינע באַפעלן צו דער קהילה פלעגט ער אונטערשרייבן „אין נאָמען פון מוין הער דער קעניג“. אין די ישיבות האָט מען אויסער תנ"ך און תלמוד גע-לערנט וועלטלעכע וויסנשאַפט: היסטאָריע, מאַטעמאַטיק, פּאָעזיע און אַפּר-לו מוזיק. הויכע פּאָסטנס ביים קעניג האָבן פארנומען צוויי ברודער, דאָן גדליה ניגרי, דער קעניגלעכער מעדיקער און זיין ברודער, דאָן יוסף ניגרי, דער קעניגלעכער געהיים - ראַט.

אין דעם גייסטיקן קלימאַט פון תורה און חכמה, אונטער דער הש-גחה פון זיין פּאָטער און פון זיין רבי הרב דליסאבאנא, יוסף בן אַברחם בן חיון, איז דערצויגן געוואָרן דער יונגער יצחק. ס'איז מעגלעך, אז ער האָט אין זיין קינדהייט געקענט זיין גרויסן זיידן פון סעוילאַ, דאָן שמר אל אברבנאל, אין האָט אויך ביי אים געהאַט וואָס צו לערנען.

נאך אלס יונגערמאן שרייבט ער זיין ערשט ווערק „עטרת זקנים“ געווירמעט זיין פאָטער, וועלכן ער רופט מיטן שם הכבוד „אדוני אבי הנשיא“. די עקזיסטענץ פון יידישן פאָלק, שרייבט ער, איז אן איבערנאטיר־לעבע דערשיינונג. דאָס פאָלק וועט קיינמאָל ניט אונטערגיין.

דער קעניג אלפאנסא, א געבילדעטער און קלוגער הערשער, האָט באַ מערקט דעם יונגן באַגאַבטן אברבנאל און גיט אים שפעטער איבער דעם וויכ־טיטן פאָסטן פון זיין פאָטער. דאָס איז געווען דער גליקלעכער פּעריאָד אין אברבנאלס לעבן; גרויסע פּערזענלעכקייט אין דער רעגירונג, רייך, געליבט און געשעצט אין די הויכע ספּערן, גליקלעך מיט זיין געטרייער פרוי און זיינע דרוי שיינע קינדער.

„שלֹו היתי בהיכלי — שרייבט אברבנאל — רואיק האָב איך גע־לעבט אין מיין שלאָס. גאָט האָט מיר געגעבן עושר און כבוד. מיין הויז איז געווען א מיטל־פונקט פאר געלערנטע. איך בין געווען געשעצט אין קע־ניגלעכן פּאַלאַץ פון דעם מעכטיקן און גערעכטן הערשער אלפאָנסאָ, אונטער וועלכן יידן האָבן גענאָסן וווּילשטאַנד און פּרויהייט. איך בין אים געשטאַ־נען ביי דער זייט און ער האָט זיך געשטיצט אויף מיין עצה. אָבער ס'איז געקומען דאָס אומגליק, דער טויט. אויפן טראָן איז ארויף זיין זון יאָהאַן וואָס זיין פארקערט האַרץ האָט פארהאסט אַלע געטרייע דינער פון זיין פאָ־טער. איינעם פון די גרעסטע, וואָס האָט געטראָגן דעם ערשטן ראנג נאָכן קעניג, האָט ער געלאָזט טויטן מיט אַ שווערד. זיינע גיטער און פארמע־גן איז קאָנטיסקירט געוואָרן. אויך קעגן מיר האָט זיין צאָרן געברענט, ווייל איך בין מיט צערטלעכער פּרוינטשאַפט פארבונדן געווען מיט די פאר־פאָלגטע.“ (הקדמה צום פירוש אויף ספר יהושע).

אין אַ געוויסן טאָג האָט אברבנאל באַקומען אַ באַפעל זיך צו מעל־דן פּערזענלעך צום קעניג. צוגייענדיק צום שלאָס האָט אים אַ געוויסער מאַן פארהאלטן דעם וועג. דאָן אברבנאל! — האָט דער מאַן געזאָגט — ניט איין טריט ווייטער. קעגן דיר איז געשלאָסן אַ בונט. ראטעווע דיין לעבן. אברבנאל האָט ווארשיינלעך געהאַט אַ געוויסן גרונט צו גלויבן דעם מאַן, ווייל די זעלבע נאַכט איז אברבנאל אריבער די פּאַרטוגעזישע גרענעצ.

פון שפּאַניע, וווּ אברבנאל איז אָנגעקומען, שרייבט ער אַ בריוו דעם נייעם קעניג און באַווייזט אים די אומשולד פון אַרעסטירטן הערצאג

טוביה פענסטער

בראגאנצא. דער בריוו איז אָנגעקומען ווען בראגאנצא איז שוין געווען טויט, ווען אברבנאלס פרוי מיט די קינדער זיינען שוין געווען אַרעסטירט און זיין פארמעגן קאָנפּיסקירט.

ווי מערדער־יש יאָהאָן איז געווען האָט אברבנאלס בריוו דאָך אויף אים געמאַכט אַ שטאַרקע ווירקונג. ער באַפרייט אברבנאלס פאַמיליע און דערלויבט זיי צו פאָרן צום פאָטער.

אברבנאל האָט פארלוירן זיין פארמעגן און איז געבליבן אָן מיט לען. דער רייכער אברהם סעניאר האָט אים פאָרגעלייגט מיטצוארבעטן אלס שותף אין זיינע געשעפטן, אָבער פערדינאָנד גיט אים איבער אַ העכערן פאָסט, די לייטונג פון די קעניגלעכע פינאַנצן. אַכט יאָר האָט אברבנאל פארנומען די הויכע שטעלע און האָט דערפירט די קראַנקע קעניגלעכע קאַסע צו אַ געזונטן צושטאַנד.

און גראָד אין דער צייט האָט די העכערע גייסטלעכע מאַכט אין סע-ווילאַ געגרינדעט דעם הייליקן טריבונאַל וואָס זיין פאָרטאַל האָט געטראַגן דעם אויפֿשריפט: „קומא ד' ריבה ריבך“. די פאבריק פון מענטשן ברענען ריי, וואָס האָט שפעטער געדינט אַלס מאָדעל פארן דייטשן תליון, איז שוין געווען אין פולן גאַנג. דער גענעראַל אינקוויזיטאָר טאָמאַס טאָרקוועמאָדאָ האָט זייער ענערגיש געאַרבעט. די קאזעמאַטן זיינען שוין געווען איבערפולט. די ערשטע צוויי מאראנען, וועלכע מען האָט „גערייניקט“ פון זייערע זינד דורכן פייער פון אויטאָ - דע - פע, זיינען געווען דער אויבער-ריכטער פון סעווילאַ דאָן פערנאַנדאָ אבולעפיא און דער רייכער דאָן דיגא די שושן. מ'האָט זיי אין לעצטן מאָמענט דערלאָנגט דעם קרייז, אָבער זיי האָבן זיך אַנטזאגט און אויסגעקליבן דעם קידוש השם.

אין דעם העלישן פייער וואָס האָט דעמאָלט ארומגענומען דאָס שפּאַ-נישע יידנטום איז געשטאַנען איינער, וואָס די אלמעכטיקע אינקוויזיציע איז געווען צו שוואַך אים אָנצוגרייפן. ווי אַמאָל אהרן הכהן, איז דאָן יצחק אברבנאל געשטאַנען „בין החיים ובין המתים“ קעמפּנדיק קעגן ווילדן פאָ-נאַטיוזם און פארטיידיקט זיינע ברידער. ווער האָט געוואַגט צו רעדן אַ וואָרט קעגן אַ פּערזאָן, וואָס איז אזוי הויך געשעצט ביים קעניג און ביי אַלע גראַדן? אַפילו די אָנווייזונג פון רוים וועגן דער צו גרויסער שטעלע וואָס אַ ייד פאַרנעמט אין אַ ריין קאַטויליש לאַנד, האָט אויף דעם פרומען קע-

ניג פערדינאנד נישט געמאכט קיין איינדרוק. פערדינאנד האָט גוט געדענקט, אז אין דעם קריטישן מאָמענט ווען ער איז שוין געווען גענויגט אויפצוגעבן, צוליב געלט - מאַנגל, די באַלאַגערונג פון גראַנאָדא, האָט דער ייד געראַט טעוועט די שווערע לאַגע. ער האָט מיט זיין קלוגן קאָפּ געזונט געמאכט דעם קראַנקן וויכטיקסטן נערוו פון דער מדינה. און נאָר אַ דאַנק זיינע פעאיי-קייטן קען. מען פאַרזעצן די באַלאַגערונג און רואיק אָפּוואַרטן דעם גליקלעך בן מאָמענט ווען די אַלטע מאַווריטאַנישע רעזידענץ וועט פאַלן.

און דער מאָמענט איז געקומען. אין יאָנואר 1492 האָט דער לעצטער קאַליף מוליי אַבדעאַלאַ קאַפיטולירט און פערדינאנד און אַיאָבעלאַ מיט אַ גלענצנדער סוויטע זיינען אַריינגערײטן אין דער באַזיגטער גראַט נאַראַ.

גראַנאַדאַ, אַן עיר ואס בישראל. דאָ האָבן זיך קאָנצענטרירט די גרוי-סע יידישע משפחות וואָס זייערע עלטערן זיינען אַנטלאָפן פון סעויליאַ אין 1391. דאָ האָט נאָך געשיינט דער אַלטער יחוס אבות. דער רב פון גראַט נאַראַ, ר' סעדיה אבן דאנאן, באַרימטער תלמודיסט און פאָעט. ר' יצחק חמון, דער דר. פון קאַליף, די רייכע פאַמיליע גאַבישון וואָס איז באַקאַנט געווען מיט איר צדקה ומעשים טובים. וואָס וועט איצט זיין דער גורל פון דער רייכער קהילה?

אַ געהיימע אַסיפה איז פאַרגעקומען ביים קעניג. דער גענעראַלאַינק-וויזיטאָר טאַמאַס טאַרקוועמאַדאַ, האָט אויפגעוויזן, אז אין דעם גרויסן נצחון פון קריסטנטום איבערן איסלאַם, זעט מען אַן עזבע אלקים. און דער דאָזיקער געטלעכער ווונדער דאַרה באַצייכנט ווערן מיט אַ הייליקן אַקט. שפאַניע מוז בלייבן אַ ריין קאַטויליש לאַנד. אַ ממלכת כהנים וגוי קדוש. אַלע אומגלויביקע, אַלע אפיקורסים, אַלע יידן מוזן אַרויסגעשיקט ווערן. דער פלאַן איז געוואָרן אָנגענומען אָבער נישט באַשטעטיקט. עס מוז פאַרקומען אַ צווייטע אַסיפה.

אין שלאַס אַלעאמבראַ, אויפן טראָן פון די קאַליפן, אין קרייז פון סענאַטאָרן, גראַנדן און ווירדיקע גייסטלעכע, זעט מען דעם קעניג מיט דער קעניגין. פארן טראָן שטייט דאָן אַברבנאַל.

מיט היסטאָרישע באַווייזן, מיט ציפערן, פאַקטן און לאַגיק וואָרנט דער יידישער שטאַטסמאַן פאַר אַ גרויס געפאַר אין פאַלקס - לעבן.

טוביה פענסטער

זיין רעדע שליסט ער אָפּ מיט די פּאָלגן וואָס וועקן שוין ערנסטע זאָרגן פארן מאָרגנדיקן טאָג. דאָקטוירים מיט גרויסע נעמען גייען אַוועק און זייערע קאָלעגן וועלן אויך שפעטער מוזן אַוועקגיין.

אין ווירטשאַפּטלעכע צווייגן זיינען דאָ געניטע פאכלייט, וואָס זיינען אַ ברכה פארן לאַנד. זייער אַוועקגיין וועט איבערלאָזן אַ גרויסן בלוז. טרויעריק וועט זיין פארן לאַנד דאָס פארטרייבן פון אַן ענערגיש פּאַטריאָטיש פּאָלק וואָס ברענגט נוצן סיי אין מלחמה צייט און סיי אין פּרידן. אַ פּאָלק וואָס ליבט שפּאַניע אַלס היים נאָך פון אור - אלטע צייטן. פארטרייבן דאָס פּאָלק איז קעגן קריסטלעכער מאָראַל און קעגן געזונטן פארשטאַנד.

דאָס לאַנד פּאַדערט איצט קעגנזייטיקע דערנענטערונג, צונויפבינדן די אַלע כוחות אין געטרייען דינסט פארן פּאַטערלאַנד. נעמענדיק אין אַכט די לעצטע גרויסע מלחמה - אויסגאבן — האָט אברבנאַל פארענדיקט — בין איך באַפּולמעכטיקט פון דער יידישער געמינדע אריינצוצוראָגן אין קעניגלעכן שאַץ - קאַמער דריי מאָל הונדערט טויזנט גאָלדענע דוקאַטן.

די אימפּאַזאַנטע פיגור פון דאָן יצחק אברבנאַל, זיינע הערלעכע וואַרעמע ווערטער און דער קלאַנג פון גאָלדענע דוקאַטן האָבן געווירקט. דאָס קעניגלעכע פּאַרל האָט זיך פארטראַכט. אין זאל איז געוואָרן שטיל. ס'האָט אויסגעזען, אז דאָן אברבנאַל האָט אויסגעפירט.

דאָס האָט באַמערקט דער אויבער אינקוויזיטאָר טאַמאַס טאַרקווער מאַדא. אויפגערגט, צאָרנדיק מיטן קרייז אין האַנט, איז ער צוגעטראַטן צום טראָן און אין אַ ווילדן עקסטאַז אויסגעשריגן: יודאַש אוסקאַריאַט האָט פארקויפט אונדזער הייליקן פאר 30 זילבערנע מינצן. איצטער איז דאָ אַ געלעגנהייט צו באַקומען פיל מערער. פארקויפט אונדזער הייליקן געקרייצטן דעם דאָזיקן יידן! דערביי האָט טאַרקוועמאַדאָ אַוועקגעלייגט דעם קרייז און אָפּגעטראָטן.

די סצענע האָט געמאַכט אַ שווערן איינדרוק. די פרומע קעניגין האָט זיך דערשראַקן. די שטימונג אין זאל האָט זיך מיטאַמאַל געענדערט.

אברבנאַל האָט דערזען, אז דער גזר - דין וואָס הענגט איבער יידישע קעפּ וועט ווערן געחטמעט.

דעם 31-טן מערץ 1492 איז אין שאַפניע פּראָקלאַמירט געוואָרן דער קעניגלעכער ווערדיקט פון גירוש. ביז סוף יולי מוזן אַלע יידן פארלאָזן דאָס לאַנד. ווער ס'וועט בלייבן ווערט באַשטראַפּט מיטן טויט.

אַזוי ווי פּערדינאַנד און איזאַבּעלאַ וואָלטן זיך שעמען מיט דעם גרוי-זאַמען אומענטשלעכן אַקט, ווערט אין דעם קעניגלעכן ווערדיקט אָנגעגעבן די מאַטיוון פון דער אויסווייזונג.

יידן — ווערט דאָרט געזאָגט — ווילן איבערציען די מאראנען צו-ריק אין זייער „פארשאַלטענעם גלויבן“. יידן מאַכן מיט זיי פּאַרזאַמלונגען, שטייען מיט זיי אין פּריינטלעכע באַציונגען און לערנען זיי תּורת משה. דאָס איז אַ געפּאַר פאַר דעם הייליקן קאַטוילישן לאַנד.

ווערן אפשר די שפּאַנישע יידן באַשולדיקט אין אַנדערע זאַכן? שלעכטע בירגער? פּראָצענטניקעס? ניין, דערפון איז ניטאָ קיין איינציק וואָרט. די גאַנצע באַשולדיקונג באַשטייט אין דעם, וואָס יידן ווילן אַרויס אַזוי פיל פּריינטשאַמט און מיטלייד צו זייערע ברודער, די מאראנען. קיין אַנדערע מאַטיוון פאַרן גירוש האָט מען ניט געפונען.

דער דאָזיקער היסטאָרישער ווערדיקט, זאָגט דער פּראָפּעסאָר גרעץ, איז אַ שיינער מאָראַלישער באַווייז פאַר די שפּאַנישע יידן.

בלילה ההוא נדרה שנת דאָן יצחק אברבנאל, אין דער נאַכט פון 31-טן מערץ איז אברבנאל ניט געשלאָפּן. מיט סעקרעטאַרן ביים טיש איז ער געזעסן און דיקטירט די איוב - פּאַסט, וואָס מ'דאַרף צושיקן אַלע יידן. די צייט איז קורץ. ביז צום פּאַקטישן גירוש בלייבן פיר חדשים.

היתי בחצר בית המלך — דיקטירט אברבנאל — איך בין געווען אין שלאָס. איך האָב פיל מאָל גערעדט מיטן קעניג. אַלע גראַנדן זיינען מיר געשטאַנען צו הילף, נאָר די קעניגין איז געווען קעגן מיר. איך האָב ניט גערוט. איך האָב אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אָבער דאָס אומגליק איז געקומען.

אייד יידן ווערט איצט אָנגעזאָגט: „אם תּעברון במים“, ווען איר וועט זיך טובלען אין די הייליקע וואַסער, קענט איר בלייבן. ווען ניט, מוזט איר פארלאָזן אַלע שפּאַנישע פּראָווינצן. מיר וועלן גיין אין גאַטס נאָמען. נלך בשם ד'. (אברבנאל, באור תנך).

בשעת דעם ערשטן חורבן, אין נאָמען פון קעניג נבוכדנצר, האָט דער

טוביה פענסטער

קריגספירער נבזוראדן פאָרגעלייגט דעם נביא ירמיה גרויסע פריווילעגיעס און ער האָט זיך אַנטשולדיקט וועגן חורבן ירושלים, ווייל דער חורבן איז אַ גאָטס - זאך. דער נביא האָט זיך אָבער פון די פריווילעגיעס אָפגעזאָגט און איז פארבליבן „בתוך העם“, מיטן פאָלק. (ירמיה 40).

ביים דריטן חורבן אין שפּאַניע איז פאָרגעקומען עטוואָס ענלעכעס. פּערדינאַנד האָט געבעטן אברבנאלן בלייבן אויף זיין פּאַסטן און איזאַבעלאַ האָט דערביי ציטירט אַ פּסוק פון משלי, אז דאָס האַרץ פון מלכים ליגט אין גאָטס האַנט. הייסט עס, אז דער גירוש איז אַ גאָטס - זאך. אָבער אברבנאל האָט ביי איזאַבעלאַ ניט געוואָלט לערנען אַ פּשט אין פּסוק. ער האָט זיך אָפגעזאָגט פון אַלע פריווילעגיעס און איז פארבליבן „בתוך העם“.

תשעה באב 1492, זיינען דריי הונדערט טויזנט יידן אריבער דעם שפּאַנישן גרענעץ. „שלוש מאות אלף איש העם אשר אנכי בקרבו“ (אברבנאל).

שפּעטערע מפרשים האָבן אויפגעוויזן, אז מיט דעם וואָרט „איש“ האָט אברבנאל געמיינט „משפחות“ אָבער ניט איינצלע פּערזאָנען, ווייל פון שפּאַניע זיינען דעמאָלט אוועק 800.000 יידן.

וואו גייט מען ?

דער טערקישער סולטאַן באַזאָיעד האָט געעפנט זיין לאַנד פאַר די גור-לי ספרד, דערקלערנדיק, אז פּערדינאַנדס דעקרעט וועט ברענגען נוצן פאַר טערקיי. ער לאָזט אריין אַ פּאָלק, וואָס טראָגט גאָלד ניט אין טאַש נאָר אין קאַפּ.

דער טערקישער גראַנד - ראבינער ר' משה קאפּסאלי האָט געגרינדעט הילפּס - קאָמיטעטן. דער איטאַליענישער באַנקיר ר' יחיאל מפּיזע פלעגט אָפּווארטן די גולים, וואָס גייען קיין טערקיי דורך איטאַליע און פלעגט זיי באַזאָרגן מיט עסן, קליידער און אויך מיט געלט אויף דער רייזע. ר' יחיאל איז געווען אברבנאל'ס אן אלטער גוטער פריינט.

אברבנאל איז אוועק קיין איטאַליע. מיט זיין נאָמען און מיט זיין גע פארבינדונגען אין הויכע ספּערן איז ער געווען א גרויסע שטיצע פאַר די גולים, וועלכע מ'האָט דערלויבט צו בלייבן אַ געוויסע צייט אין לאַנד. אַפּרוען זיך פון וועג און געניסן הילף פון זייערע ברודער.

אָבער ניט אַלע האָבן געקענט גיין קיין טערקיי. א סך זיינען אוועק

אין אפריקאנישע לענדער. פיל זיינען אומגעקומען. און די געשיכטע פון יעדער נער צייט שילדערט שרעקלעכע בילדער פון דעם פסוק: „הפוצץ ד' בכל העמים“.

אברבנאל איז פארבליבן א קורצע צייט אין איטאליע. מיר זעען אים שפעטער פארוואַגלט אויפן גריכישן אינדול קארפו.

גם בי התאנה ד', באקלאַגט זיך אברבנאל. אויך אויף מיר איז געדומען גאָטס - שטראַף.

דער ליכטיקער אינדול קארפו פארפומירט מיטן אראמאט פון בלור מען און אתרוגים, האָט אים דערמאָנט זיין שוין הויז, זיין רייכע ביבליאָ-טעק, זיין גרויס פארמעגן, זיינע קינדער, וואָס זיינען איצט צעזויט איבער דער וועלט. ווען וועל איך זיי ווידער זען?

אין אַ בריוו צו זיינעם אַ פריינט באַשרייבט ער זיין איצטיקן גייסטן צושטאַנד:

כל ימי הלכתי בחצרות מלכים — שרייבט אברבנאל, מיינ גאַנץ לעבן בין איך ארומגעגאַנגען אין קעניגלעכע הויפן און באַשעפטיקט זיך מיט זייערע אינטערעסן און נישט געהאַט קיין צייט צו לערנען און פאַרשן. איך האָב פארבראַכט מיינע טעג אין נאַרישקייטן און מיינע יאָרן אין יאָגע-ניש נאָך עושר און כבוד. און אזוי איז אַוועק דער עושר אין אומגליק און מיט אים דער כבוד. און נאָכדעם ווי איך בין געוואָרן נע - ונד און כ'האָב פארלוירן מיינ פארמעגן, האָב איך אָנגעהויבן שטודירן דעם ספר ד'. ווי עס זאָגט דאָס אלטע תלמודישע וואָרט: „חסורי מחסרא והכי קתני“.

(אין די תשובות לר' שאול הכהן).

פריי פון פאָליטישע זאָרגן האָט אברבנאל זיך איצט פארנומען מיט גייסטיקער ארבעט. זיין פירוש אויפן תנ"ך פארנעמט דעם ערשטן פלאַץ צווישן די 24 ביכער, וואָס ער האָט געשריבן. אין דעם ליכט פון פסוקי המקרא האָט זיין שאַרפער בליק געזען דייטלעכער, קלאַרער פון אַנדערע מפרשים, די מנהגי המדינה אין דער צייט פון די שופטים און אין דער צייט פון די מלכים. דעם יידישן האַנדלס - פארקער, די יידישע מטבעות און אפילו דעם יידישן טראַכט. די ארטיקליידונג. זיין פירוש איז אַ הייסטאָרישער בילד פון ביבלישן לעבן. שפעטערע מפרשים און ארכעאָלאָגן

האָבן פאַרשטאַנען צו שעצן אברבנאלס קלאָרן בליק און האָבן באַשטעטיקט זיינע געדאַנקען.

אברבנאל האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט וועלט - פראַגן. זיינע שריפטן האָבן געהאַט אַ גרויסן איינפלוס אין דער פּאָליטיק פון מדינה-פיר דער. מיר ברענגען דאָ אַ קורצן אויסצוג פון אַן ארטיקל, וואָס אַ יידישער תלמיד חכם האָט געשריבן וועגן אברבנאלס אומדירעקטער ווירקונג אויף דער אַמעריקאַנישער רעוואָלוציע:

„צו אברבנאלס טיפע געדאַנקען צעזייט איבער זיינע ווערק, שרייבט דער יידישער תלמיד חכם, זיינען געקומען אייראָפּעאישע דענקער ערשט הונדערטער יאָרן שפעטער. אברבנאלס סטיל איז קלאָר, שאַרף, פּרעציוז. אַמאָל אויך בילדלעך. ער זאָגט אָפּ, אין דער הקדמה צום פירוש אויף יחזר קאל, אז ער האָט ניט געלערנט קיין קבלה, ווייסט ניט דעם „דעת קדוּ-שים“ און קען זיך ניט אויף סתרי תורה.

זייער דרייסט פאר יענער צייט איז זיין טעאָריע וועגן דער מינדער-ווערטיקייט פון אַ מאָנאַרכיע און דער העכערקייט פון אַ דעמאָקראַטישער רעפּובליק. (דברים פ' שופטים). ס'איז אַ היסטאָריש באַוויזענער פאַקט, אז אברבנאלס רייד קעגן מאָנאַרכיע און פאַר אַ רעפּובליק זיינען דער ניט-יידישער וועלט באַקאַנט געווען פון אַ לאַטיינישע איבערזעצונג, זיינען אויס-גענוצט געוואָרן אין די צייטן פון דער אַמעריקאַנישער רעוואָלוציע ווי אַ באַ-ווייז קעגן די, וואָס האָבן געטעהנט, אז אַ קעניג, איז אַ גאָט געזאַל-ב-טער.

„שום תשים עליך מלך“ טייטשט אברבנאל ניט ווי אַ געבאָט, ניט ווי אַ מצוה נאָר אין דעם זין, אז ווען אַ פּאָלק שפּאַרט זיך דווקא און וויל אַ מאָנאַרך, מוז ער לפחות זיין פון אייגענע ברידער. אברבנאל שטיצט זיך אויף באַווייזן פון אַלטע חכמים און אויף די פלאַמיקע ווערטער פון שמר אל הנביא ווען דאָס פּאָלק האָט געפּאָדערט אַ מלך. פאר יידן טויגן מלכי כים לכל הדעות ניט. די הערשער פון מלכות ישראל און די מערהייט הער-שער פון מלכות יהודה האָבן געשטרויכלט דאָס פּאָלק. די פירערשאַפט פון שופטים איז געווען אַ גוטע בעת די פירערשאַפט פון די מלכים איז געווען אַ שערלעכע און געפּערלעכע.

אַט די ווערטער פון דעם פייערדיקן אַנטימאָנאַרכיסט זיינען צונויז-

געקומען דער אַנטי - ענגלישער, אַנטי - מאָנאַרכיסטישער פּראָפּאָגאַנדע, וואָס האָט צוגעגרייט דעם באַדן פאַר דער אַמעריקאַנישער רעוואָלוציע.

אין האַרץ פון דעם גרויסן ספּרדישן ייד האָט געברענט די שנאה צו דער בלוטיקער שפּאַנישער מאָנאַרכיע, צו דער שפּאַניע פון פּערדינאַנד דעם רויכער, איזאַבעלאַ דער פינצטערער און טאַרקוועמאַדאָ דער מענטשן - ברעך נער. אָט די שנאה צו רויב און אונטערדריקונג האָט איבער צייטן און לענד דער אַפּעלירט צו די בויער פון דער נייער וועלט און האָט געווירקט אויף אַמעריקעס געשטאַלטונג ווי אַ „פּרייע דעמאָקראַטישע רעפּובליק“ (אהרן צייטלין).

אין דער צייט ווען אברבנאל איז געווען אין קארפו האָט זיך פאַר-שאַרפט די קאָנקורענץ צווישן פּאַרטוגאַל און ווענעדיק וועגן אינדישן גע-ווירץ - האַנדל און מ'האַט געזוכט אַ קלוגן קאַפּ, וואָס זאָל אויסגלייכן די זאַך כּדי אויסצומיידן אַן ערנסטן קאָנפּליקט. פּאַרטוגאַל, וואָס האָט אַמאָל קאָנפּיקירט אברבנאלס פאַרמעגן האָט זיך איצט דערמאָנט וועגן איר גע-וועזענעם מיניסטער. אברבנאל ווערט אינגעלאַדן קיין ווענעדיק, גלייכט אויס דעם שווערן סכּסוך און באַקומט פון ווענעדיק דעם טיטל סענאַט-טאָר.

אַברבנאַל פאַרבלייבט אין ווענעדיק.

אברבנאל איז פאַרבליבן ביי זיין מיטלסטן זון דאָן יוסף, וועלכער האָט פּראַקטיצירט אין ווענעדיק אלס דאָקטאָר. ער איז באַצייכנט אין די שריפטן פון יענער צייט מיטן טיטל „החכם הרומא הנעלה, זקן מלא רחמים“.

פון שפּאַניע זיינען געקומען טרויעריקע ידיעות. די צוויי שולן אין טאָלעדאָ, באַרימט מיט זייער אַרכיטעקטור און מאַלעריי, זיינען טראַנס-פּאַרמירט געוואָרן אין קירכעס. מ'רופּט זיי: געשמטע שולן. די רייכע יידי-שע הייזער, ביבליאָטעקן מיט טייערע ספרים, אַלטע מאָנוסקריפטן און זעל-טענע קונסט - ווערק, זיינען אין פּרעמדע הענט. אָדער פאַרלוירן. די מאַ-ראַנען לעבן אין טויט - שרעק ווייל זייער קאַטוילישע פרומקייט ווערט שטאַרק קאָנטראַלירט און די רויך - וואָלקנס פון אויטאָדע-פּעס פאַרדעקן דעם הימל.

אברהם סעניאָר, דער גרויסער פינאַנציסט, אברבנאלס בעסטער

טוביה פענסטער

פריינט, האָט זיך געטויפט. פערדינאָד און איזאָבעלאַ זיינען געווען די טויה-עלטערן. און אין קעניגלעכן שלאָס איז פאָרגעקומען אַ פייערלעכער באַנד-קעט. אין טאַלעדא און אין אומגעגנט האָבן טויזנטער יידישע משפחות גע-טאָן דאָס זעלבע, געשמרט. סעניארס אָפפאל פון יידנטום האָבן יידן שטי-לערהייט אויסגעדריקט אין אַ ביטערע סאטירע, אין סטיל פון פינפטן פסוק פרשת לך-לך: „ויקח אברהם את צרה ישתו ואת כל רכושו אשר רכש ואת הנפש אשר עשה בחרון אף ד' (געמיינט די, וואָס האָבן זיך געשמרט צו-זאמען מיט אים) ויצא מאמונתו ומתורתו וממולדתו ומכית אביו“.

אברבנאל האָט בעסער ווי אַנדערע פארשטאַנען און געפילט סע-ניארס טראַגעדיע: סעניאר איז געווען דער מאן, וואָס האָט מיט זיין קלר-גער עצה פאראייניקט אלע שפּאַנישע קאנטאנען. דורך זיין עצה איז פער-דינאָד פון אַ פּראָווינץ - הערשער געוואָרן קעניג פון שפּאַניע. די קעניג-לעכע פאָר האָט געהאַלטן, אז סעניאר איז א נביא און האָבן פארלאַנגט, אז סעניאר זאָל לעבן מיט זיי צוזאמען אין קעניגלעכן שלאָס. עם האָט אָבער ניט געפּאַסט, אז אַ יידישער נאָמען זאָל פיגורירן אין דעם היסטאָ-רישן אַקט פון שפּאַניעס אויפֿלעבונג. דעריבער האָט מען געענדערט זיין נאָמען פון סעניאר אויף „קאָראַנעל“ און פארלאַנגט זיין שמד. סעניאר, דער פאָרשטייער פון יידן, דער פּוּדע ומצייל אין שווערע צייטן, האָט זיך ענער-גיש אַנטקעגנגעשטעלט אַזא פאָדערונג, אָבער איזאָבעלאַ האָט אים געוואָ-רנט, אז ווען ער וועט ניט איינגיין אויף איר פאָדערונג וועט זי זיך נוקם זיין אין אַלע מאראנען.

סעניאר האָט גוט געקענט די דאָזיקע קעניגלעכע צדקניות וועגן וועלכער מ'האָט געזאָגט, אז אין איר האַרץ ברענט דער הייליקער פייער פון די קרייץ - טרענערס. סעניאר האָט געווסט, אז זי וועט האַלטן וואָרט. און כדי צו ראַטעווען זיינע ברידער האָט ער נאָכגעגעבן.

אברבנאל, וואָס זיינס אַן אייניקל, א אייניאָריק קינד, האָט איזא-בעלאַ צוגענומען און שפעטער אָפּגעשמאדט, האָט ניט נאָכגעגעבן. אָבער אברבנאל האָט געווסט, אז ניט יעדער קען ביישטיין אַ שווערן נסיון. ער האָט מיטליידיג געהאַט מיט זיין אַלטן פריינט. ער האָט אים באַדויערט, ער האָט אים געהאַלטן פאר אַ ישראל, אע"פּ שחטא ישראל הוא. סעניאר וועט בלייבן אַ ייד. אברבנאל האָט אים באַוויינט אָבער ניט געטאָדלט.

אין זיינע לעצטע יארן איז אברבנאלן באשערט געווען אביסל נחת פון זיינע קינדער. געבילדעט און באגאבט זיינען געווען אלע דריי זין יהודא, יוסף און שמואל. דער לעצטער, דער יינגסטער, האָט ניט געזען דעם גי-רוש שפּאַניע. דער פּאָטער האָט געוואָלט פארשפּאַרן דעם בן - זקונים, דעם שווערן גלות - לעבן און האָט אים אַוועקגעשיקט קיין סאַלאַניקי לערנען אין דער ישיבה פון ר' יוסף פּאסי. קומענדיק צוריק האָט דער יונגער שמור אל זיך באַקאַנט מיטן נעאַפּאָליסטישן וויצע - קעניג דאָן פּעדראָ און ווערט ביי אים ראַמגעבער. שמואל האָט זיך איבערהויפּט אויסגעצייכנט אין פּי-נאַנץ - וויסנשאַפּט. די קונסט צו אפּערירן מיט גרויסע ציפּערן. אַ ירושה פון זיין זיידן און טאַטן.

שמואל איז געווען פּאַרהייראַט מיט זיין קוזינע דאָנאַ בענווענידא, אַ טאָכטער פון ר' יעקב אברבנאל, דאָן יצחק אברבנאלס ברודער. שמואל האָט זיך פּאַרנומען מיט באַנק - געשעפּטן. זיין פּאַרמעגן האָט מען גער-שאַצט איבער 200.000 גאָלדענע צעקינען. אָבער דערביי האָט ער זייער פּיל געטאָן פאַר דעם מאַטעריעלישן און גייסטיקן לעבן פון דער יידישער געמיינדע. אַלטע ספרים פון יענער צייט רופן אים: שר וגדול בישראל, החכם הנעלה דאן שמואל. דער יידישער פּאָעט וואָס האָט געלעבט אין זיין צייט, ר' שמואל אושקו, טיטולירט אים מיט אַ גריכיש וואָרט „טריסטמעד-גיסטאַט“ וואָס באַדייט: „רײַ מאַל גרויס. גרויסער תּלמיד חכם, גרויסער איידלמאַן און גרויסער עושר.

נאָך אַ גרעסערן נאָמען אין דער וועלט האָט געהאַט זיין פּרוי דאָ נאַ בענווענידא, מערער באַקאַנט מיטן נאָמען: די נעאַפּאָליטאַנישע סער-ניאַרא. זי האָט זייער פּיל געהאַלפּן די גולי ספרד. זי האָט אויסגעלויזט פּיל געפּאַנגענע. איר נאָמען און אירע מעשי הצדקה זיינען באַקאַנט געווען ווייט איבער איטאַליענישע גרענעצן.

דאָס הויז פון דאן שמואל, אזוי ווי דאָס הויז פון זיין פּאָטער אין ליסאַבאָן, איז געווען אַ בית - ועד לחכמים. דאָ פּלעגן פּאַרקומען פּאָר-טראַגן איבער יידישע געשיכטע און וועלט - וויסנשאַפּט. די רעפּעראַטן פּלע-גן ווערן באַזוכט פון קריסטלעכע אַריסטאָקראַטיע און פון דער קעניגלעכער סאַמיליע. די גאַסט - פּריינטלעכע בענווענידא האָט פּאַרשטאַנען צו שאַפּן אין איר הויז אַן אַטמאָספּערע, וואָס האָט צוגעצויגן די העכערע געזעל-

טוביה פענסטער

שאפט. אירע גוטע זיטן, איר בילדונג, איר ארט רעדן, טאקט און האל-טונג, האָט געפירט דערצו, אז זי איז אנגאזשירט געוואָרן אלס דערציע-דין פאר דער יונגער נעאפאָליסטישער פרינצעסין לעאָנאָרא, די פרינצעסין איז געוואָרן אזוי שטאַרק באַפריינדעט מיט דער יידישער אַריסטאָקראַטין, אז שפעטער, ווען זי איז געוואָרן די הערצאָגין פון טאָסקאנא, פלעגט זי אין אירע בריוו איר טיטולירן געוועזענע לערערין: מין מוטער. *

דאָנאָ בענווענידא, אין פארקער מיט די הויכע ספערן, האָט זיך דערווסט, אז די גייסטלעכע מאַכט וויל איינפירן אין נעאפאָל די אינקוויזיציע לויטן שפּאַנישן סיסטעם. די אָנגענומענע באַצייטנס מיטלען האָבן דעם פּלאַן צעשטערט. אָבער באַלד נאָכדעם, אין 1553, האָט דער שפּאַנישער קעניג קארל דער פינפטער, וואָס נעאפאָל איז שוין געווען אונטער זיין שוין, באַשלאָסן אַרויסצוטרייבן די יידן פון נעאפאָל. דאָנאָ אָנאָ בענווענידא, מיט איר שילערן פרינצעסין לעאָנאָרא, האָבן זיך געשטעלט מאַרן אימפּעראַטאָר, וועלכער האָט זיי פריינטלעך אויפגענומען. בענווענידא האָט מיט אירע קלוג גע ווערטער אויסגעוויקלט, אז דער גירוש זאָל אָפּגעלייגט ווערן אויף 10 יאָר. ס'האָט אויסגעזען, אז בענווענידא האָט מער גליק ווי איר שווער. אָבער דאָס גליק האָט לאנג ניט געדויערט. פינף יאָר שפעטער, האָט מען די יידן פון נעאפאָל אַייסגעוויזן. אן אויסנאָם האָט מען געמאַכט פאר דאָן שמואל און דאָנאָ בענווענידא. זיי מעגן בלייבן - אין לאַנד.

אָבער שמואל און בענווענידא האָבן גערענקט, וואָס דער טאָטע האָט אַמאָל געטאָן. זיי האָבן אויך געטאָן דאָס זעלבע. זיי זענען פארבליבן „בתוך העם“ און מיטגעגאַנגען מיט די פארטריבענע יידן.

זיי גרינדן שפעטער אַ באַנק - הויז אין פּעראַרא מיט פארצווייגטע פיליאָלן אין איטאַליע. בענווענידא האָט איבערגעלעבט איר מאָן און האָט פאָרגעזעצט די גרויסע באַנק - געשעפטן און אירע גרויסע מעשים טובים.

מיר גיבן דאָ בלאַסע שטריכן פון אַלטע בילדער. אָבער די שטריכן וועקן פארשידענע געדאַנקען. פון וועלכן קוואַל ציט זיך די גייסטיקע קראַפט פון דער פאַמיליע אברבנאל? אינקוויזיציע, גירוש, גלות, האָבן דאָך געדאַרפט דערשטיקן, פארניכטן, אָבער ניט שאַפן אַזעלכע ליכטיקע געדעאַלטן, אַזעלכע געניאַלע קעפּ, אַזעלכע גאָלדענע הערצער. ווי אזוי האָט

זיך דורך יענער שווערער פינצטערניש דורכגעשלאָגן אזא ליכטיקער שטראל ווי בענווענידא אברבנאל, וועלכע גוטע מלאכים, ווי פאָעטן, שרייבער, האָבן איר געשענקט אַזעלכע טייערע מתנות, שיינקייט פון אַ בלום, באַשיידנ-חייט פון אַ טויב און אַ קראַפט פון אַ ביבלישע העלדן, וואָס האָט אַזוי געבונדן דער עלעגאנטער הויף - דאמע מיט איר געיאָגטן פארפאָלגטן פאר-אַרעמטן פאָלק, מיט זיין תורה, מיט זיינע טראַדיציעס, וואָס איז דער סוד פון איר הייסן יידישן פאַטריאַטיזם?

דער ענטפער:

מיר וואקסן פון אן אלטן שטאָם — זאָגט אברבנאל אין איינעם פון זיינע ווערק — מיר וואקסן פון אן אלטע דינאַסטיע, פון דוד בן ישי מלך בירושלים.

„אני הגבר, שרייבט אברבנאל אין סטיל פון ירמיהם איכה, איך בין דער מאָן, וואָס האָט געזען דעם מאַיעסטעט, דעם תפארת ישראל פון ספרדישע קהלות. דער ספרדישער ייד האָט ארויסגענומען פון פרדס הַחַי-מה וויסנשאַפט און חן און שכל טוב, איך האָב אים געזען אלס ערשטע פערזענלעכקייט „יושב ראשונה במלכות“. איך האָב געהערט זיינע ווינדער-לעכע רעדעס אין קרייז פון מלכים און שרים. גאָט האָט אים געבענטשט מיט אַ גאָלדענער צונג און אַ גאָלדענער שפראַך „בפיו לשון הזהב ומדברו נאֹה“.

און זיין חכמה איז אים ניט בייגעשטאַנען אין יענעם טאָג פון חור-בן „אשר הוגה ר' ביום הרון אפּו“.

דער מאַיעסטעטישער טיפּ פון ספרדישן ייד, האָט מיט זיך פאַרגע-שטעלט דער עלטסטער זון פון דאָן יצחק אברבנאל, דאָן יהודא, וועלכער איז מיטן פאָטער מיטגעגאַנגען אין גלות, איז פאר אים געווען אַ טרייסט.

דאָן יהודא איז אלט געווען בערך 30 יאָר בשעת דעם גירוש. תל-מודיסט און פאָעט האָט ער אויך ווי זיין ברודער יוסף שטודירט מעדיצין, וועגן זיינע אויסערגעוויינלעכע פעאיקייטן איז ער געווען זייער באַליבט ביים שפּאַנישן הויף וווּ מ'האַט אים גערעכנט אלס קאַנדידאַט אויפן פאָ-טערס שטעלע. נאָכן דעקרעט פון גירוש, וועלנדיק פארהאַלטן דאָן יהודא און וויסנדיק, אז ער פארגעטערט זיין פאָטער און וועט מיט אים מיטגיין,

האָט די קעניגין איזאַבעלא געפונען אַ דעמאנישן מיטל, וואָס וועט צווייגן גען יהודאן צו פארבלייבן אין שפּאַניע.

איין קינד האָט יהודא געהאַט, אַ זון, דאָס קינד איז אַלט געווען איין יאָר. דאָס איינציקע קינד האָט איזאַבעלאַ געוואָלט צונעמען און האַלטן געהיים ביז יהודא וועט זיך באַשליסן צו בלייבן אין שפּאַניע. יחור דאס גוטע הויף - פריינט האָבן אים דערפון געגעבן צו וויסן.

אין אַ פינצטערער נאַכט, אונטער אַ זיכערער באַגלייטונג, האָט יחור דא אַוועקגעשיקט זיין קינד מיט זיין פרוי צו אַ געוויסע פּאַמיליע אין פּאַר-טוגאל. זיי זיינען בשלום אריבער דעם גרענעץ. אָבער אין פּאַרטוגאל, לויט אַ באַפעל פון פּאַרטוגעזישן קעניג דאָן מאַנועל, איז דאָס קינד געוואָרן ארעסטירט און געטויבט.

פארביטערט, נידערגעשלאָגן, קומט יהודא קיין איטאַליע. כדי צו פארדינען אויף חיונה פראקטיצירט ער אלס דאָקטאָר. אָבער זיין באַליבט פאך איז געווען אסטראָנאָמיע. ער האָט דערפונדן אַ געוויסן אסטראָנאָמישן אפאראט און האָט אָנגעשריבן אַ ווערק: „די האַרמאָניע פון הימל“. ער האָט גרונטלעך דערלערנט איטאַליעניש און שרייבט אָן אַ פּילאָזאָפּישע ווערק: „דיאלאָגי די אַמאַרע“. דאָס ווערק איז געווען איבערזעצט אין לאַטיין, פראַנצויזיש און שפּאַניש און פּינף מאָל איבערגעדרוקט. דאָס ווערק איז געוואָרן זייער באַליבט אין די הויכע ספּערן און יהודאס נאָמען איז גע-וואָרן באַרימט. דאָס ווערק איז אויך איבערגעזעצט אין העברעאיש אונטערן נאָמען „וויכוח על דבר האַהבה“. און גרויסע געלערנטע ווערן שטאַרק באַ-פריינדעט מיט דאָן יהודא.

שפעטער, ווען שפּאַניע פארנעמט נעאפּאָל און עס ווערט באַשטימט אַ שפּאַנישער רעגענט, האָט דער לעצטער אַנגאַזשירט יהודאן אלס זיין דאָקטאָר. אין דער צייט האָט דער שפּאַנישער קעניג באַזוכט נעאפּאָל. און דאָ, אין שלאָס פון שפּאַנישן רעגענט, האָט יהודא געהאַט די געלעגנ-הייט זיך ווידער צו זען מיט זיין אַלטן באַקאַנטן, וואָס האָבן די צוויי מענ-טשן, יהודא און דער קעניג גערעדט צווישן זיך, בלייבט אַ געהיימניש. אַ געוויסער בריוו - אויסטויש פון יענער צייט באַרירט די דאָזיקע געהיימניש און גיט שטאָף נאָכצוקלערן.

אין אַ בריוו צו דאָן יצחק אברבנאל פון זיין פריינט ר' שאול הכהן

זועגן פילאָזאָפֿישע פראַגן, שרייבט ר' שאול הכהן אזוי: אפשר געפינט זיך איצט ביי דיר דיין באַרימטער זון דער אוניווערסאַל - געלערנטער „החכם הכולל“ דאָן יהודא, וואָלט מרי אָנגענעם געווען צו וויסן זיין מיינונג איבער מיינע פראַגן. ווייל איך האָב געהערט, אז אין דער פילאָזאָפֿישער וויסנ־שאַפט גייט יהודא פאָראַויס „יהודא יעלה בתחלה“.

אויף דעם בריוו האָט דאָן יצחק אברבנאל געענטפערט: מיין זון יהודא איז שוין דאָ ניט געווען צוויי יאָר, ווייל ער איז די גאנצע צייט אין נעאפאָל מיטן רעגענט און מיטן קעניג. איצט, ווען זיי ביידע, דער רע־גענט און דער קעניג זיינען אַוועק קיין שפּאַניע, איז מיין זון צו מיר גע־קומען. ער איז אָבער קראַנק געוואָרן אין וועג און געקומען זייער אָפּגע־שוואַכט. דאָך, כדי דיר צוליב־טאָן האָב איך מיט אים גערעדט וועגן די־נע מראַגן. ווארום ער איז געוויס דער באַדייטנדסטער פילאָזאָף אין איטאַל־יע פון אונדזער צייט „מובחר הפילוסופים שבאיטאליה ברור הזה“ (תשובות לר' שאול הכהן).

א שווערע דראַמע האָט דאָן יהודא איבערגעלעבט נאָך דער אוידיענץ ביים שפּאַנישן קעניג אין נעאפאָל. כדי ניט מצער זיין דעם אַלטן טאַטן, האָט ער אים געזאָגט, אז ער איז קראַנק און שוואַך פון דער ריזיע, אָבער די אמתע אורזאך פון זיין קראַנקהייט איז געלעגן פיל טיפּער.

צוויי גירושים האָט יהודא איבערגעלעבט. גירוש שפּאַניע און גירוש פון זיין קינד. די טראַגעדיע פון זיין קינד האָט יהודא געטראָגן אין האַרצן זיין גאנץ לעבן. מעדיצין, אסטראָנאָמיע, מאַטעמאַטיק, זיינען געווען קינסטלעכע מיטלען צו מילדערן, פאַרלייכטערן, אָבער ניט צו באַזייטיקן דעם שרעקלעכן ווייטיק. די ווונד האָט געברענגט און האָט זיך ניט געפּאָזט היילן. באַקענענדיק זיך מיטן רעגענט פון נעאפאָל, וועלכער איז יהודאן גע־ווען טריי און איבערגעגעבן, האָט יהודא נאָך מער גערעכנט אויף זיין פּער־זענלעכן געשפּרעך מיטן קעניג. יהודא איז געווען אן אַריסטאָקראַט אין העכ־סטן זין פון וואָרט. דער קעניג איז פאַר אים געווען אַ פשוטער בשר־ודם, א רוצח, וואָס האָט צוגענומען זיין קינד. דאָס האַרץ האָט געפּאָדערט בקמח פאַרן קינד. דער שכל האָט געהייסן זיין פאַרויכטיק ווייל החיים והמות ביד הלשון. יהודא האָט געפירט אַ ביטערן קאמף מיט זיך אליין. אָבער מיט זיין געזונטן פאַרשטאַנד האָט ער זיך אַליין באַזיגט. דערשטיקט

טוביה פענסטער

זיינע געפילן און גערעדט צום קעניג רואיק, געלאסן ווי עס פאָדערט דער הויף - עטיקעט. אָבער טראָץ דעם, האָט יהודא זיך איבערצייגט, אז זיין קינד איז אין גוטע הענט און ער וועט אים שוין מער ניט זען.

דער רעזולטאַט פון דער אוידיענץ איז געווען, אז דער רעגענט, וואָס איז אזוי טריי געווען יהודאן האָט באַקומען דעמיסיע. דער קעניג איז אָפגעפאָרן און יהודא איז אוועק צום פאָטער.

דאן יהודא האָט זיין מוט ניט פארלוירן. זיין קינד איז שוין אַלט 12 יאָר. ער וועט אים שיקן אַ בריוו. ער וועט שוין געמינען מיטלען און גור טע פריינט, וואָס וועלן דעם בריוו איבערגעבן זיין קינד. יהודא שרייבט אַן דעם בריוו.

דאָס איז אַ ווונדערלעכע עלעגיע, געשריבן אין אַ בריליאַנטענעם העברעאיש. די באַרימטע אין דער אַלטער ליטעראַטור „התלונה“ (די באַ-קלאַגונג).

„זמן הכה בחץ שנון לבבי“ מיט אַ שאַרפע פּייל האָט די צייט דורכגעשאַסן מיין האַרץ. — דאָס זיינען די ערשטע ווערטער פון דער הת-לונה. — ער דערציילט דעם זון ווי שוין ער איז געווען יענע נאַכט ווען ער האָט זיך מיט אים געזעננט. דיין ליכטיק בילד שוועבט ביז היינט פאר מינע אויגן.

דער זון דארף וויסן די אורזאך פון טאַטנס פארלאָזן שפּאַניע. און יהודא דערקלערט עס אים מיט איין וואָרט וועלכן ער האַלברט אין צוויי ווערטער: „פּרידת“ מיין אוועקגיין פון שפּאַניע איז „פּרי — דת“, דער רעזולטאַט פון מיין אמונה.

איך האָב אַ סך באַריווט די וועלט „מדד שעלי מים ועפרות“. איך האָב געלערנט אין זייערע אוניווערזיטעטן „הלכתי בבתי מדרשיהם“ אָבער קליין זיינען אין מינע אויגן זייערע געלערנטע „וחכמי ארום בעיני כהגבים“.

איך האָב געהאַט פאר זיך אַ בריוו'ן האַריוואָנט. ווייט - שוועבנדע פלענער און געראַנקען. אָבער דיין אוועקגיין „סך דרכי“ האָט פארצווימט מיין וועג. ביינאַכט ווען איך הער דעם שטילן געוויין פון דיין מוטער, „סחר יחשך בפני“ ווערט מיר דער הימל שוואַרץ. דיין גירוש האָט געבראָך כן מיין מוט. פינצטער איז מיין הויז. וויכט איז מיין גאָרטן. עס בליט

שוין ניט דאָרט מיין שיינע שרון ליליע „לא תפרח בגני הבצלות שרוני“.
 ער דערמאָנט דעם זון זיין יחוס אבות און בעט אים בלייבן אַ ייד. גיי
 אַוועק פון אַ פּאַלק מיט שטיינערנע הערצער, גיי אַוועק פון זיי, גיי צו דיין
 פּאַטער. אונדזער גאָט וועט דיר העלפֿן און די ברכה פון דיין זיידן וועט
 דיך אין דיין וועג באַגלייטן. קום מיין קינד אַ היים!

די „התלונה“ איז אַמאָל געדרוקט געווען אין ווענעדיק אויפֿן ערשטן
 בלאַט פון דאָן יצחק אברבנאלס אַ ווערק, אויף דעם בלאַט זעט מען אברר
 בנאלס פאמיליע דראַמע. אַ קליינע וואָרט - מצבהלע לעבן אַ מאָנומענט
 בון אַ גרויסן זיידן און דערביי שטייט יהודא און פרעגט צי וועט זיין
 קינד בלייבן אַ ייד? הכר נא! דאָס בלאַט דערמאָנט אַ צווייטן יהודא,
 וועלכער האַלט אין האַנט אַ זיידנס פארבלוטיקט העמדל און פרעגט דעם
 טאַטן: הכר נא!

דער ענטפער איז דער זעלבער דאָרט און דאָ: „חיה רעה
 אכלתהו“.

אין 1508, אין קרייז פון זיינע קינדער, איז דאָן יצחק אברבנאל נפֿ-
 טר געוואָרן אין ווענעדיק. אין ווענעדיק איז דערקלערט געוואָרן טרויער.
 דער סענאַט און די דאזשן זיינען נאָכגעגאַנגען דעם ארון. די זין האָבן אים
 באַהאַלטן אויפֿן בית הקברות אין פאָרואַ.

לארד ביקאנספילד

(בנימין דיזראעלי)

1.

צוויי בילדער זיינען זייער באליבט אין ענגלאנד: נעלסאן און ביר-קאנספילד. דער ערשטער האט אפגעראטעוועט דאס לאנד אין נאפאלעאנס צייטן, דער צווייטער האט געוויזן דעם ריכטיקן וועג, מיט וועלכן ענגלאנד קען זיך אנטוויקלען.

ביקאנספילד, אָדער ווי זיין ריכטיקער נאָמען איז געווען: בנימין דיוראעלי, איז געבוירן געוואָרן דעם 21-טן דעצעמבער 1804. זיין פאָטער יצחק, אַ באַקאַנטער שריפטשטעלער איז געווען אַ פרייגעזענער מענטש, און האָט מיט יידן ווייניק פארקערט, זיין באַציונג צום יידנטום איז באַ-שטאַנען אין דעם, וואָס ער פלעגט צאָלן רעגלמעסיק דעם גע-מיינדע שטייער.

בנימין'ס מוטער, אַ טאָכטער פון אַ פארמעגלעכע יידיש - איטאַלי-יענישע פאָמיליע, באַסעווי (בת צבי? בת שבע?) איז געווען גאנץ וויי-ניט געבילדעט, און האָט זיך באַצויגן צום יידנטום אומסימפּאַטיש.

דער קליינער בנימין, שוין און באַגאַבט פון דער נאַטור, האָט נאָ-טירלעך נישט באַקומען קיין יידישע דערציונג.

אין יצחק דיוראעלי'ס הויז, פלעגן פארקערן רייכע און געבילדעטע מענטשן, וועלכע האָבן זייער געליבט דעם קליינעם דיוראעלי.

אָט די גוטע פריינט האָבן געווירקט אויף די עלטערן, אז מ'זאָל דעם קינד גיבן די מעגלעכקייט צו ווערן אַ ריכטיקער מענטש. און די עלטערן האָבן די מעגלעכקייט געגעבן.

א יאָר פאר זיין בר - מצוה, האָט מען דעם קליינעם בנימין גע-טויפט.

דער קליינער בנימין האָט נישט באַקומען קיין רעגולערע בילדונג, ער האָט נישט באַזוכט קיין אוניווערזיטעט. אָדער ווי מ'האָט שפּעטער גע-

טוביה פענסטער

זאָגט: אז אין ענגלאַנד איז נישטאָ קיין אוניווערזיטעט, וואָס זאָל שטאַל-צירן דערמיט, אז דיראַעלי איז געווען איינער פון זיינע שילער.

דיראַעלי באַזוכט אַ פּריוואַטע שולע, אַמאָל לערנט ער פּלייסיג. און אַמאָל וויל ער נישט לערנען, „איך האָב געזוכט אידעען“ — האָט דער ראַעלי שפּעטער געשריבן — „און מיך האָט מען געשטאַפט מיט ווערטער“.

דער פּאָטער לערנט מיט אים געשיכטע און פּאָעזיע, און איינער אַ פּראָפּעסאָר קאָן, לערנט אים אַלטע אַריענטאַלישע שפּראַכן.

צו 16 יאָר אַרבעט ער אין אַ קאַנצעלאַריע פון אַן אַרוואַקאַט, אָבער די אַרבעט באַפּרידיקט אים נישט, ער האָט גרויסע אַמביציעס, ער וויל זיך דערווערבן אַ נאָמען.

צו 18 יאָר טרעט ער ארויס מיט אַ פּאַנטאַסטישן פּלאַן; אַרויסצו-געבן אַ צייטונג, וואָס וועט קאָנקורירן און אַפּשר אין גאַנצן באַזייטיקן דעם „טיימס“.

די צייטונג וועט טראָגן אַ אומגעוויינלעכן נאָמען: אַ זשורנאַל פאַר איראַפּע און גאַנץ אַמעריקע און אלע געשעפטן.

דער גרעסטער פאַרלענגער אין לאַנדאָן, דזשאָן מורי, אַן אַלטער פּראַקטישער פּאַכמאַן, האָט זיך דערמיט פאַראינטערעסירט, דער שיינער זונגעראַן דיראַעלי, מיט זיין גלאַטן צינגל, האָט אים גאַנץ באַ-צויבערט.

די צייטונג האָט עקזיסטירט אַ האַלב יאָר, און דער אַלטער דזשאָן מורי, האָט ביי דעם גוטן געשעפט פאַרלוירן 26 טויזנט פּונט.

דאָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אין לאַנדאָן. די געזעל-שאַפּטלעכע מיינונג איז געוואָרן זייער אויפגעבראַכט, וואָס איינער אַ יונגערמאַן, אָן בילדונג, אָן אַ נאָמען, האָט זיך דערלויבט אַזוי פאַרפירן דעם אַלטן, איבעראַל געשעצטן דזשאָן מורי.

נאָר גראַדע אין דער זעלבער צייט דערשיינט אַ אַריגינעל ווערק, אונטערן נאָמען „וויוואַן גריי“, וועלכעס מאַכט אין לאַנדאָן נאָך אַ גרע-סערן איינדרוק.

דער פאַרפאַסער — אַנאָנים.

אין אַ שניידנדע סאַטירע גיט דער פאַרפאַסער אַ בילד פון דער

ענגלישער אַריסטאָקראַטיע, און באַטאָנט דערביי, אז נישט רייכטום נאָך גייסט דארף רעגירן אין דער וועלט, אז דער מענטש, וואָס באַזיצט די ריכטיקע מאַרקע פון וויסנשאַפט, דער שטייט איבער בירגערלעכער מאַראַל, דער קען נישט זיין באַגרענעצט אין זיינע טאַטן, דער איז פריי פון אלטע פרינציפן, דער איז דער גייסטיקער קעניג.

עפעס גאָר אזוי ווי אַ פירוש אויף „מאָן מלכי רבנן“.

דאָס ווערק האָט אזוי פאַראינטערעסירט דעם עולם, אז מ'האַט עס אייניקע מאָל געמוזט איבערדרוקן.

מ'איז געווען איבערצייגט, אז דער פאַרפאַסער איז אַ פערזאָן פון דער העכערער אַריסטאָקראַטיע.

אַבער דאָס איז געווען אַ טעות.

דער פאַרפאַסער, ווי מ'האַט זיך שפּעטער דערוויסט, איז געווען דער באַקאַנטער „דענדי“, בנימין דיוראעלי, דער זעלבער, וואָס האָט אזוי פאַרפירט דעם אַלטן דזשאַן מורא.

דער זעלבער דערלויבט זיך עס צו קריטיקירן די ענגלישע אַריסטאָקראַטיע, און ווי עס ווייזט אויס, רעכנט ער זיך זעלבסט פאַר זייער אַ גרויסן מענטשן, וואָס אים איז אלץ דערלויבט.

דאָס איז אַביסל צופיל.

אין די זעלבע פרעסע, וואָס האָט זיך אזוי ערנסט באַצויגן צום פאַרפאַסער פון וויזיאָן גריי, בייט איצט איבער דעם טאָן, און הייבט אָן דערמאָנען דעם „אומפאַרשעמטן“ דיוראעלי, ווער ער איז און פון וואָנען ער שטאַמט.

די פראגע פון וואָנען ער שטאַמט, האָט דיוראעלי'ן אינטערעסירט נאָך אלס קינד, ווען מען פלעגט אים ארויפּוואַרפן זיין „יחוס“. און אים איז דעריבער איינמאָל איוסגעקומען צו ענטפערן דעם שטאַרקסטן באַי פין דער שולע, מיט אזוינע פייערדיקע פעטש און מיט אַזאַ גוטן ענגלישן באַקט, אז אלע חברים האָבן באַלד אָנערקענט, אז דיוראעלי איז אַ ריכטיקער דזשענטלמען.

דאָס איז געווען אַ „תשובה“ פאַר קליינווארג.

איצט דארף מען ענטפערן די עלטערע.

טוביה פענסטער

דזיראעלי האָט שוין איצט גוט געוואוסט פון וואַנען שטאַמען „זיי“,
און פון וואַנען ער שטאַמט.

און נישט נאָר ער שעמט זיך נישט, נאָר פארקערט, ער שטאַלצירט
מיט זיין אַלטן שטאַם.

21 יאָר איז דזיראעלי אַלט געווען ווען ער האָט באַשלאָסן צו באַר
זוכן זיין אַלטע הויס, ירושלים.

ער פאָרט איבער שפּאַניע.

שפּאַניע ליגט איבער די פירענעען, דאָ שפּירט מען שוין דעם הויסן
אַטעם פון אַפריקע.

אַנדערע מענטשן, אן אנדער לעבן.

די אַלטע נאַטור, אַלטע פּאַלאַצן, פראצעסיאנען, טאָרעאַדאָרן, די
וואונדערלעכע אנדאלוזישע נעכט, סערענאדעם, פאנדאנגאטאָני, דאָס
זועקט און ציט די אויפמערקזאמקייט פון יונגן דזיראעלי, אָבער עס בלענדט
אים נישט.

אונטער דעם פיל־פארביקן שליוער פון שפּאַנישן לעבן, אונטער דעם
אויסערן גלאַנץ, זעט ער די טרויעריקע עקאָנאָמישע לאַגע און באַמערקט
די פעלערן פון דער שפּאַנישער פּאָליטיק.

ער באַזוכט ביבליאָטעקן, גראַבט זיך אין אַלטע בראַנקעס, און איז
זייער גליקלעך, ווען ער געפינט דעם נאָמען פון זיינע זיידעס, וועלכע האָר
בן געוואוינט אין שפּאַניע. דער נאָמען, וואָס איז אים אזוי טייער געוואָרן,
און וואָס פארנעמט שפעטער אזא גרויסן ארט אין זיינע ווערק, דער אַלט
שפּאַנישער נאָמען: סידאָניאַ.

צוואמען מיט נאָך אייניקע טוריסטן, באַזוכט ער אין גראַנאַדאַ די
רעזידענץ פון די קאַליפן, די וואונדערלעכע אלהאמבראַ. די אַלטע פרוי,
וועלכע האָט ארומגעפירט די געסט איבער די זאלן פון פאלאַץ, האָט זיך
אַפגעשטעלט ביי דעם אַלטן פרעכטיקן טראָן, און מיט אַ געוויסן
שטאַלץ האָט זי דערקלערט, אז אויב דעם טראָן זיינען אַמאָל געזעסן
די אַראַבישע קאַליפן און שפעטער דער פרומער קאַטוילישער קעניג דער
גרויסער זיגער פון גראַנאַדאַ, פערדינאַנד.

זייער שוין — האָט דער יונגער דזיראעלי באַמערקט — און איצט
זעל איך מיך אויך אַ ביסל צוועצן.

און מיט די ווערטער האָט ער איבערגעשטיגן דעם טראָן און האָט זיך גאַנץ באַקוועם אין אים אריינגעזעצט.

די אַלטע האָט זיך דערשראָקן.

שרעק זיך נישט אַלטע, — האָט דיוראַעלי באַמערקט מיט אַ שמייד-כל, איך בין דאָ אן אייגענער מענטש, מיינע זיידעס האָבן דאָ אַמאָל גע-שפּילט אַ גרויסע ראָלע.

די אַלטע האָט זיך באַרואיקט. זי האָט גערעכנט, אז דער שיינער יונגערמאַן, מוז געוויס זיין אַ פּרינץ, וואָס שטאַמט פון די אמאָליקע קאַליפּן.

2.

אַ שטאַרקע קראַפט ציט דיוראַעלי'ן צום אָריענט.

איך באַזוך גאַנץ אָפט אונדזער געזאנדטן — שרייבט ער אין אַ בריוו פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל — און איך בין זייער באַפּריינדעט מיטן סול-טאַנס אַפטעקער. ווען איך זיך ביי אים אויף דער טערקישער אָטאָמאַנע און רויכער מיר די 6 מעטער לאַנגע נאַרגילאַ שיינט מיר, אז צווישן מיר מיט דעם אלטן מוסטאַפּאַ עקזיסטירט אַ אַלטע קרובהשאַפט.

די קרובהשאַפט מיטן אלטן אָריענט, די געהיימע סימפּאַטיע צו אלץ וואָס דערמאָנט דאָס לאַנד פון די אבות, דריקט זיך אויס ביי דיוראַעלי'ן נאָך שטאַרקער ווען ער קומט קיין ירושלים.

דיוראַעלי ווערט איבעראשט, אויפגעבראַכט, ווען ער דערזעט אויפן הר הבית, די שיינע מעטשעט אָמאַר.

„ווי האָט עס געוואנט? — פרעגט דיוראַעלי — דער בן הגר פאַר-נעמען דעם הר המוריה, וואָס געהערט צו בן שרה? דאָ אויפן סקאַפּים (הר הצופים). אַ טאָג פאַרן חורבן, איז אַמאָל געשטאַנען טיטוס און האָט באַ-זיכטיגט ירושלים, ער האָט נישט פּאַרגעזען, אז דער באַזיגטער יודאַאיזם וועט שפּעטער צעברעכן זיינע רוימישע געטער... די אייראָפּעאישע הער-שאַפט, וואָס מ'האַט דאָ אַמאָל געוואָלט אינפירן האָט זיך נישט איינגע-געבן, פרעמדע קענען נישט זיין קאַנדידאַטן אויף דעם אלטן טראָן פון דוד'ן... על כּסאו לאַ ישב זר... (טאַנקערד).“

דיוראַעלי וואונדערט זיך איבער די פאַרשידנאַרטיקע קריסטלעכע גע-מיינדעס, וואָס מען זעט אין ירושלים: קאַטיילישע, אלט-גריכישע, אַרמעני-

נוביה פענסטער

שע, אפביסנישע, קאפטישע, מאראניטישע, און ער מיינט, אז אזוי פיל פארצווייגטע לערעס ברענגען אין א געוויסע פארלעגנהייט, און עס איז אפשר גלייכער בלייבן ביי דער לערע, וועלכע רעכנט זיך די עלטסטע... „סיני האָט געפירט צו גאלגאטא אפּשר דאָרף מען פון גאלגאטא גיין צו- ריק צום סיני“...

און דזיראעלי גייט צום באַרג סיני.

אויף דער גרענעץ פון דער אראבישער וויסטע, ציט זיך א קייט פון בערג, איבער וועלכע עס דאָמינירן די ריזיקע גראַניט פאָרמען פון סיני.

דאָ, ביי דעם הר האַלקים, אין דער מאַיעסטעטישער שטילקייט וואָס הערשט ארום און ארום, שטייט דער יונגער דזיראעלי, פארטיפט אין אַ תפלה זכה צום אַלטן גאָט פון זיינע עלטערן, צום אל אלקי ישראל. און ער זעט אַ געטלעכע געשטאַלט, און ער הערט אַ „בת קול“, וואָס קינדעט אים די אַלטע ריינע לערע, וועלכע שטייט ביז היינט פיל העכער איבער דער נייער שטיינערנער ציוויליזאַציע מיט איר געזונקענער מאָראַל.

דער געדאַנקען-גאַנג, וואָס אַנטוויקלט זיך דאָ ביי דזיראעלי אונטערן אראבישן הימל, די אלע אנשוינגען איבער דער אַריענטאַלישער און אייראָפּעאישער קולטור, וואָס פארנעמען ביי אים אייניקע בלעטער, און זויי- זן אויף, אַז אייראָפּע מיט אירע דערפינדונגען שטייט נאָך גייסטיק נידע- ריק און קען נישט באַגרייפן די „תורת הים“ פון סיני, די אלע געדאַנקען דערמאָנען דעם תלמודישן אויסדרוק פון בר כפרא: כולכם בעלי מומים אתם אצל סיני (מגילה כ"ט) און מען קאָן זאָגן, אז דזיראעלי פארטייטשט דאָ נישט שלעכט א פסוק אין חומש: לא יוכל העם לעלות אל הר סיני.

דזיראעלי איז געווען ההולך בדרך ושונה. אין דער צייט פון זיין ריי- זע איבערן אַריענט, וועלכע האָט געדויערט איבער 2 יאָר, האָט דזיראעלי געלערנט און געשריבן. און קומענדיק צוריק אהיים דרוקט ער זיין בוך „קונטורני פלעמינג“.

„קונטורני פלעמינג“ שטעלט פאָר א יונגן פאנטאסט, וועלכער שטרעבט צו גרויסע מעשים, און בילדעט זיך איין, אז ער וועט אַמאָל רע- גירן מיט דער גרעסטער קעניגרייך.

שפעטער, ווען דזיראעלי איז געשטאַנען אין דער שפיץ פון דער

ענגלישער רעגירונג, האָט מען זיך דערמאָנט, אז דער 70-יאָריקער פרעמ-יער איז שוין צו 24 יאָר געווען א נביא.

באַלד נאָך „קונטורני פלעמינג“ דערשיינען אין 1833, נאָך 2 ביכער: „The Genius of Judaism“ געשריבן פון אַלטן פּאָעט יצחק דיוו-ראַעלי, און „David Alroi“ געשריבן פון יונגן זון, בנימין דיוואַעלי.

און די 2 פארשידנארטיקע ווערק, ווייזט זיך דייטלעך די „מחלוקת הפוסקים“ צווישן פּאָטער און זון.

דער אַלטער יצחק איז געווען א יושב אוהל. אָפּגעשלאָסן פון דער וועלט. אין זיין קליינעם גוט בערדגהם, שרייבט ער זיין בוך. אין וועלכן ער באַפּאַלט די רבנים, וועלכע שטייען ווייט פון דער מענטשהייט. „יידן און קריסטן“ — לויט זיין מיינונג — אונטערשיידן זיך נאָר דעמאָלט, ווען איינער וויל גיין אין זיין קירכע, דער צווייטער אין זיין שול.“

דער יונגער בנימין האָט די וועלט אנדערש געזען. און ער קומט צו דער איבערצייגונג, אז פון יידנטום צו מענטשהייט קען מען נישט איר בערגיין, ווייל ס'איז נישטאָ ווי איבערצוצייגן, ווייל יידנטום... איז מענטשהייט.

דאָס דריקט ער אויס אין זיין „אלראי“.

שוין אין זיין טיפן עלטער, האָט לאָרד ביקאנספילד געוואָגט, אז „אלראי“ איז געווען און פארבלייבט ביזן היינטיקן טאָג זיין אידעאָל.

יצחק, דער אַלטער פּאָטער האָט גאָרנישט געקענט פארשטיין פון וואָנען האָט זיך גענומען צו זיין קליגן „בן“ (פארקירצטער נאָמען בנימין) אַזוינע אַלטע נאַרישקייטן.

היינריך היינע זעט אין דעם בוך פיל שיינהייט.

געאָרג בראַנדעס דאַקעגן געפינט, אז „אלראי“ איז אַ „רעאַקציאָנע-רער ראַמאַנטיק“.

ס'איז קיין וואונדער, וואָס די צוויי דענקער שטימען נישט.

בראַנדעס האָט דעמאָלט געהאַלטן אין גיין „פון יידנטום“.

היינע האָט שוין געהאַלטן אין צוריקגיין „צום יידנטום“.

„דוד אלראי“ פארענדיקט דעם ערשטן פעריאָד פון דיוואַעלי'ס לעבן-פעריאָד פון פאנטאזירן און טרוימען.

דזראעלי טרעט איצט צו צום פראקטישן לעבן.

3.

אין יאר 1832 האָט דער ענגלישער פארלאמענט אָנגענומען אַ נייעם געזעץ, לויט וועלכן די ליסטע פון די שטאַטס - וויילער, ווערט פארגרע- סערט מיט 300.000 שטימען. דזראעלי נוצט אויס די גוטע געלעגנהייט און שטעלט אַרויס זיין קאנדידאטור. ער האָט אָבער שוין געהאַט פיל שונ- אים, וועלכע האָבן נישט געקענט פארטרָגן די „חוצפה“ פון דעם יידן, וואָס קריכט אין פארלאמענט. דזראעלי'ס קאנדידאטור ווערט אָפגעוואָרפן. די ווייטערדיקע פרואוון האָבן דעם זעלבן דערפאלג. 7 מאָל נאָכאַנאַנד פאלט ער דורך און גיט זיך נישט אונטער! „איך רעכן מיך נישט פאַר באַזיגט — זאָגט ער צו זיינע וויילער — מ'האַט אַמאָל געפרעגט אַ העלדישן גע- נעראל, מיט וואָס האָט ער געזיגט? — מיט דעם, האָט דער גענעראל גע- ענטפערט, וואָס אין דער יוגנט האָט מען מיר געמאַכט פיל וואונדן“.

אין דער צייט שרייבט דזראעלי זיין בוך „טאַנקרעד“ אין וועלכן ער דריקט אויס זיין פּאָליטישן קרעדא: לויט דזראעלי'ס מיינונג איז די אייראָפּעאישע ציוויליזאַציע גאָר אַ שוואַכע פּאַרזעצונג פון אַ אלטע גיי- סטיקע קולטור, וואָס ציט זיך פון גאַנץ ווייט, פון אַזיע. די אייראָפּעאישע ציוויליזאַציע פירט די מענטשהייט צו קריג און אנאַרכיע, און דאָס וועט אויפהערן נאָר דעמאָלט, ווען דער אלטער אַריענט וועט צוריק אויפבליען. דורכפירן די מיסיע קען נאָר ענגלאַנד מיט דער מיטוירקונג פון דעם סע- מיטן שטאַם, וואָס רעכנט זיך דער פעאיקסטער.

אין די ווערטער הערט מען אַ אָפּקלאַנג פון דניאַל'ס מיסטעריען: דערשראָקן פון די שוידערהאפטע בילדער, וואָס ער זעט אין דער צוקונפט, פּרעגט דניאַל, ווען וועט עס אלץ אויפהערן, און באַקומט אַ ענטפער: למור עד מועדים וככלית נפץ עם קודש תכלינה כל אלה... (דניאל י"ב).

איבער טאַנקרעד און זיינע „אומזיניקע“ אידיען האָט מען דעמאָלט געשפּאַסט. אָבער דאָך האָט דעם פארפאַסער פון טאַנקרעד געלונגען אריינ- צוטרעטן אין פארלאמענט, אלס לידער פון דער קאַנסערוואַטיווער פארטיי „טאַרי“. דאָס איז געווען אין 1837 יאָר, ווען די 18-יאָריקע פּרינצעסין וויקטאָריאַ איז געקרוינט געוואָרן אלס קעניגין.

דזראעלי'ס ערשטער ארויסטריט אין פארלאמענט איז געווען נישט קיין געלונגענער, זיין פארביסענער פיינט, דער אירלענדישער דעפוטאַט א.

קאָנעל מיט זיין חברה, האָבן זיך געזעצט מיט פארלייגטע הענט קעגן דיר-ראַעלי'ן און מיט פארשידענע הויזות האָבן זיי אָנגעהויבן נאָכמאַכן און נאָכשפּעטן ווי ער רעדט. דיראַעלי האָט געמוזט אַראָפּגיין פון דער טריבור נע. איר ווילט מיך איצט נישט הערן — האָט ער געזאָגט אַראָפּגייענדיק — אָבער ס'וועט קומען אַ צייט ווען איר וועט מיך הערן."

און די צייט איז געקומען. דיראַעלי שטייגט העכער, פארנעמט זויכטיקע פּאָסטנס, ווערט פינאַנץ - מיניסטער און שליסלעך פרעמיער, און באַקומט דעם טיטל לאָרד ביקאנספּילד. און דאמאָלט הערט מען שוין גוט, וואָס ער רעדט. מען הערט נישט נאָר אין ענגלאַנד, נאָר אין גאַנץ אייראָפּע.

ווען רוסלאַנד האָט אין יאָר 1877 באַזיגט די טערקישע ארמיי, גע-נומען קארס, פלעוונע, אַריבער די באַלקאַנס און זיך געשטעלט אין סאַך סטעפּאַנאַ אויפן שוועל פון קאָנטאַנטינאַפּאָל, ווען די רוסישע פרעסע האָט שוין אָנגעהויבן רעדן שאַרפע ווערטער וועגן די דאַרדאַנעלן, וועגן דער מע-צעט איי-סאַפּיאַ, וואָס קומט איר בירושה פון ביזאַנץ, וועגן די ווייטע "בראַ-טושקעס", וואָס דאַרפן זיך פאַריניקן אונטער די פליגלען פון אַלמעכטיקן פּאַנסלאָוויוס... דעמאָלט האָט ביקאנספּעלד געהייסן דעם ענגלישן פּלאָט אַריינגיין אין באַספּאַה, און רוסלאַנד האָט ער געגעבן אַ וואונק; ער פּה תּבוא! נישט איין שריט ווייטער.

און די זיגרייכע רוסלאַנד מיט איר שטאַרקע ארמיי, מיט איר סקאַ-בעלעוו, גורקאַ, טאַטלעבן, האָט זיך געמוזט שטעלן און ווארטן, וואָס דער ענגלישער פרעמיער וועט ווייטער זאָגן, מ'האַט אים שוין געהערט.

און שפּעטער ווען ביקאנספּילד, ביסמאַרק און וואַשינגטאָן האָבן זיך געזעצט אין בערלין מאַכן אַ פּשרה, און גאַרצאַקאו, דער רוסישער פּאָר-שטייער, איז געקומען מיט אַ ברייטע קעשענע אויף נעמען קאָנטריבוציעס פון טערקיי, האָט עמיצער אזוי דורכגעפירט דעם עסק פון בערלינער קאָנ-גרעס, אז רוסלאַנד האָט פאַרשפּילט אַלע אירע טענות. און פון דעם מאָ-מענט האָט זיך אָנגעהויבן צווישן ווילהעלם דעם ערשטן און אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, אַ שטילער "ברוגז", וועלכער האָט שפּעטער צוגעפירט צו דער רוסיש - פּראַנצויזישער פאַריניקונג.

ווער האָט עס געלייגט דעם ערשטן גרונטשטיין צו דעם דייטש - רי-

שישן קאָנפליקט? ווער האָט צעשטערט די גרויסע געביידע פון ביסמארק'ן. די שטארקע פריינטשאפט צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד? און צעשטערט מיט די אייגענע הענט פון דעם זעלבן אייזערנעם קאנצלער, וואָס האָט עס געגרינדעט.

דאָס האָט מען זיך דערוואוסט שפעטער, אין יאָר 1916, ווען ס'איז פארעפנטלעכט געוואָרן ביקאנספילד'ס קאָרעספאָנדענץ. דעמאָלט האָט מען זיך דערוואוסט, אז דער געניאַלער קאָפּ פון ענגלישן פרעמיער, האָט שוין אין די 70-ער יאָרן פאָרויסגעזען אלץ, וואָס וועט פאָרקומען אין אייראָפע, און ער האָט באַצייטנס אָנגענומען געוויסע מיטלען.

קיינער האָט אזוי גוט נישט געקענט ביסמארק'ן, קיינער האָט אזוי גוט נישט פארשטאַנען זיין געהוימע פאָליטיק ווי ביקאנספילד.

דער דייטשער שריפטשטעלער עמיל לודוויג, דערצייילט אין זיין בוך: „ביסמארק“, אז אין 1862 יאָר, אויף א מיטאָג ביים רוסישן געזאַנדטן אין לאַנדאָן, האָט ביסמארק איבעראשט אַלע געסט מיט זיין וואונדערבאַרע אָפּן האַרציקייט: ווען איך וואָלט זיין קאנצלער — האָט ביסמארק געזאָגט — וואָלט איך פארשטאַרקט די ארמיי, איך וואָלט פארייניקט גאַנץ דייטשלאַנד אונטער דער „פריישישער מאַכט“. ביסמארק פלעגט זיך אָפט דערלויבן אזא אָפּנהארציקייט, זייענדיק איבערצייגט, אז קיינער וועט אים נישט גלויבן. נאָר איינער פון די געסט האָט זיך אָפּגערופן נאָכן מיטאָג: „זייט פאָרויב־טיק מיט דעם מאַן, ער האָט גערעדט ערנסט, ער וועט עס דורכפירן“. און ווי באַקאַנט האָט ביסמארק דאָס אלץ דורכגעפירט.

דער נאָמען פון דעם גאַסט איז געווען: דיזראַעלי.

נאָכן בערלינער קאָנגרעס — דערצייילט ווייטער עמיל לודוויג — האָבן די צוויי דיפּלאָמאַטן, ביסמארק און ביקאנספילד, גאַנץ פריינט־לעך זיך געזעגנט. און ביסמארק האָט קיינמאָל נישט פארשטאַנען, און איז געשטאַרבן נישט וויסנדיק, אז ער איז געווען נאָר א שפּילצייג אין די הענט פון דעם „אַלטן יודע“.

לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי... אָן קריג, אָן מיליטערישן כוח, נאָר מיט זיין אויסערגעוויינלעכן גייסט, האָט ביקאנספילד געפירט ענגלאַנד אויף דעם וועג, וואָס האָט איר פארשאפן אַזוי פיל באַרימטקייט און באַפעסטקייט איר ראַל אַלס זועלטהערשערן.

איבער ביקאנספילד'ן עקזיסטירט א גרויסע און ברייטע ליטעראטור. זיין טיפע און ווייט־זענדיקע פאָליטיק אין אָריענט, זיין קאמף מיט גלאדס־טאן, פיל, א'קאנעל. זיין קלוגע קאָלאָניאַל - פאָליטיק, זיין קאָמבינאַציע מיט דאָטשילדן אָפצוקויפן ביים עגיפטישן קעדיוו די אַקציעס פון סועז־קאַנאַל, אַ קאָמבינאַציע, וואָס איז פון אַנפאַנג דורכגעפירט געוואָרן אָן דער צושטיי־מונג פון דער רעגירונג, און האָט אָבער צוגעפירט דערצו, אז ענגלאַנד איז געוואָרן די הערשערין איבערן מיטלענדישן ים, דאָס אלעס פארנעמט אין דער ענגלישער געשיכטע פיל בלעטער.

אין די שמאָלע ראמען פון אַ פעליעטאָן, מיינען מיר נישט פאַרצושטעלן די גרויסע באַדייטונג פון דעם וועלט - באַרימטן דיפ־לאַמאַט. מיר האָבן נאָר געוואָלט אויפמערקזאם מאַכן אויף איין קלייני־קייט; אז נאָך אלע באַשרייבונגען, ווייס מען נישט ביז היינטיקן טאָג, ווער איז געווען אַט דער דיזראַעלי — ביקאנספילד.

די פראגע, וואָס דער יונגער דיזראַעלי האָט וועגן זיך זעלבסט גע־שטעלט אין אַ רעקלאַם - אַגיטאַציע - פאַמפלעט, ביי זיינע ערשטע נישט־געלונגענע וואַלן: "ווער איז ער?" — די פראגע בלייבט ביזן היינטיקן טאָג נישט פארענטפערט.

ביקאנספילד'ס ערשטער ביאָגראַף: ט. קאננאר, שטעלט אים פאָר אלס רעאַקציאָנער, אלס איינפאַכער קאַריעריסט.

אין אַ גאַנץ אנדערן שיין זעט מען ביקאנספילד'ן אין זיינע בריוו צו זיין שוועסטער, וועלכע זיינען פארענטלעכט געוואָרן אין 1885.

נאָך דייטלעכער איז באַלויבטן געוואָרן די היסטאָרישע פיגור פון ביקאנספילד'ן אין דער לעצטער ביאָגראַפיע, וועלכע פארנעמט 6 בענדער:

«The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield»
(Monypeony-Bucle).

די ביאָגראַפיע האָט אָנגעהויבן שרייבן מאַניפענני אין 1913 און פארענדיקט האָט איר באַקל, אין 1925.

פאר די צוויי שריפטשטעלער איז געווען אָפן ביקאנספילד'ס ארכיוו און אויך דער קעניגלעכער פריוואַטער ארכיוו.

דער רייכער מאַטעריאַל, וואָס איז אריין אין דער לעצטער ביאָגראַפ־פיע, ווארפט אָפ פיל פריערדיקע היפאָטעזן און מיינונגען איבער ביקאנ־ספילד'ן.

געשטיצט אויף דעם מאטעריאל האָט דער פראנצויזישער שריפט־
שטעלער א. מארוואָ אָנגעשריבן זיין ווערק: „La Vie de Disraeli”,
וועלכעס גיט אַ טרעפלעך בילד פון דעם פּאָליטישן גיגאַנט, ביקאַנספּילד.

נאָר לייענענדיק די אַלע ווערק איבער ביקאַנספּילד'ן און די אַלע
פארשידענע רעצענזיעס, וואָס מען שרייבט איבער די זעלבע ווערק, קומט
איר ווידער צו דער איבערצייגונג, אז די רעטעניש פון דעם „ספּינקס”, ווי
מען האָט אַמאָל אַ נאָמען געגעבן ביקאַנספּילד'ן, בלייבט נישט געלייזט.

די וויכטיקע פּסיכאָלאָגישע זייט פון זיין יודישן קאָפּ, די דינאַמ־
שע קראַפט, וואָס בליצט אין אַלע זיינע שריפטן, בלייבט אומפארשטענ־
דלעך.

די לעצטע פּאָליטישע געשעענישן — ווערט געזאָגט אין אַ רעצענ־
זיע איבער מארוואָ'ס ווערק — ווייזן דייטלעך, אז ביקאַנספּילד האָט באַ־
זיצט אַ „רוח נבואה”.

ווי דארף מען היינטוקן טאָג פארשטיין יענע „אומזיניקע” רעדע,
וואָס ביקאַנספּילד האָט געהאַלטן אין 1871? „איך וואָלט געוואָלט —
האָט ער געזאָגט — איר זאָלט זען די גרויסע ענדערונג, וואָס איז איצט
פאַרגעקומען (נאָך דער דייטשער־פראנצויזישער קריג) די געוואַלדיקע אָנ־
שטרענגונג פון אייראָפּע, די קאָנפּליקטן, וואָס ווערן איצט געבוירן און וועלן
צופירן צו אַ ביטערן קריג...”

וואָס האָט ער געזען?

וואָס האָט ער געזען אין דעם גרויסן „סוד פון מזרח”, צו וועלכן עס
מוז איבערגיין דער וועלט־צענטער? וואָס באַדייטן די „קינדישע פאַנטאַ־
זיעס פון טאַנקרעד? די פארשלייערטע אידייען פון ציוניזם וועלכע זיינער
אַ תּלמיד, באַלפּור, האָט געגעבן דעם ערשטן פּאָליטישן באַזיס?

שפּעטערדיקע דורות — זאָגט אַ געוויסער פּובליציסט אין אַ ציי־
טונגס ארטיקל, וואָס טראָגט דעם נאָמען: „דער וואָס האָט געזען.” —
שפּעטערדיקע דורות וועלן אפשר אויף דעם קענען ענטפּערן.

מערקווירדיק! די נייע מיינונגען, וואָס מ'זאָגט היינט ארויס איבער
ביקאַנספּילד'ן, האָט שוין מיט אומגעפער 50 יאָר צוריק, פאַראויסגעזאָגט

א קיעווער ייד, יהודא לייב לעווין (יהל"ל): „ביקאנספילד יתן די חומר לסופרים, לפסיכולוגים, לפילוסופים ולחוקרים ובעלי העיון וכולם יחד יעמלו, אבל ייעפו מבילתי יכולת לתת לנו מושג נאמן. מביקאנספילד, כי דבר שאי אפשר הוא...“ (נס לגוים 1882, הקדמה).

א 20-יאָריקער יינגל, בנימין דיזראעלי, א פאָנטאָזיסט, א לעב-קינד שרייבט אויף א פאָליטישן פראָגראַם, מיט וועלכן ענגלאַנד דארף זיך פירן. און דערנאָך קומט א אלטער דערפארענער פרעמיער, לאַרד ביקאנספילד, און פירט דורך אין דער פראקטיק אַט דעם פאנטאָסטישן פראָגראַם, וואָס דער יינגל האָט אָנגעשריבן.

און צענדליקער יאָרן גייען פארביי, און מען זעט די פאָלגן פון דעם פראָגראַם, און די וועלט שטייט פארוואונדערט און פרעגט ווער איז גע-
ווען דער דיזראעלי?

ווי דערקלערט מען דאָס אַלץ?

צי זאָלן מיר גלויבן דעם יונגן דיזראעלי?

אז שטייענדיק אויפן הר הזיתים, האָט ער געהערט די שטימע פון די נביאים, און ער האָט זיך דעמאָלט אויסגעלערנט גוט הערן?

און שטייענדיק ביים באַרג סיני, האָט ער געזען „מראות אלפים“, און ער האָט זיך אויסגעלערנט גוט זען?

ווער קען אויף דעם ענטפערן?

ווער איז ער? אַט דער דיזראעלי ביקאנספילד?

מ א ק ס נ א ר ד ו י

(און זיין מערקווירדיקער חלום)

מאקס נאָרדוי איז אלט געווען 23 יאָר ווען ער האָט אין 1873 געמאַכט אַ ריזע איבער גאַנץ אייראָפּע. מיט זיין שאַרפּער פּעדער באַ- שרייבט ער פּעלקער און לענדער. זיין ווייטער בליק האָט אלץ געווען און באַמערקט. נאָר איין זאך האָט ער אזוי ווי ניט געווען, ניט באַמערקט — יידן.

ווען ער איז שוין מאַרטיק געוואָרן מיט זיינע ריזע - נאָטיצן האָט זיך אים באַוווּן אין חלום אן אלטער ייד און האָט אים עפּעס דערמאָנט. דעם דאָזיקן מערקווירדיקן חלום באַשרייבט נאָרדוי אין לעצטן קאַפיטל פּוּן זיין ערשטן ווערק: „פּאָס קרעמל צור אַלעהאַמבראַ“.

אין פּאָריקן יאָרהונדערט האָט געלעבט אין בודאַפּעשט אַ ייד ר' גבריאַל זידפּעלד, אַ משכיל און אַ גרויסער תּלמודיסט, אַ תּלמיד פּוּן באַ- רימטן גאון ר' עקיבא איגר. גבריאַל האָט געהאַט אַ זון שמעון, זייער אַ געראַטענעם. צו דרייצן יאָר האָט שמעון געקענט תּנ"ך און דקדוק און גע- שריבן העברעאישע שירים. ער שטודירט מעדיצין, ענדיקט שנעל דעם אונט- ווערוויטעט, ווערט צו אַכצן יאָר אַ מיטאַרבּעטער אין דער רעדאַקציע פּוּן „פּעסטער ללאַיד“, באַזעצט זיך שפּעטער אין פּאַרזי אַלס קאַרעספּאַנדענט פּוּן בערלינער און ווינער צייטונגען און ווערט באַרימט אין דער אייראָפּע- אישער פּרעסע אונטערן פּסעוודאָנים מאַקס נאָרדוי.

אַבער אין דער יידישער וועלט איז קיינעם ניט איינגעפּאַלן, אַז מאַקס נאָרדוי איז אַ ייד. דער באַרימטער ציוניסט אוסישקין האָט געלייענט נאָרדוים ווערק ניט וויסנדיק, אַז נאָרדוי איז אַ ייד, ביז וואַנען דר. הערצל האָט עס אים שפּעטער אויסגעזאָגט. (הציוני הכללי, פּעברואַר 1933).

אין די ערשטע 80-ער יאָרן האָט מען אין די ליטעראַרישע סרייזן באַווונדערט אַ ווערק, וואָס איז נאָר - וואָס ארויס פּוּן דרוק אונטערן טיטל: „פּאָס קרעמל צור אַלעהאַמבראַ“. יידישע משכילים האָבן זיך פּאַר-

טוביה פענסטער

אינטערעסירט מיט די צוויי נעמען: קרעמל און אלחאמברא. דאָס איז דאָך געמינט רוסלאנד און שפּאַניע. מסתמא ווערט דאָרט עפעס גערעדט וועגן יידן.

אין בוכהאַנדלונג וווּ איר האָט געקויפט דאָס נייע ווערק, האָט מען אויך געזאָגט, אז דער פאַרפאַסער פון דעם ווערק איז אַ געוויסער אונגאַר-רישער זשורנאַליסט, מאַקס נאָרדוי, אַ יונגערמאַן פון 25 יאָר, וועלכער באַ-שרייבט די הייזעס, וואָס ער האָט געמאַכט איבער גאַנץ אייראָפּע.

ווען איר האָט אָנגעהויבן לייענען דאָס בוך, איז ווייניק צו זאָגן, אז דער אינהאַלט האָט אייך פאַראינטערעסירט. דער אינהאַלט גרייפט אָן ווי אַ מאַגנעט; די רייכע בילדער, דער ווונדערלעכער סטיל און דער שאַר-פער ווייז באַהערשן אייך, קלאַמערן אייער אויפּמערקזאַמקייט און נויטן אייך צו לייענען און לייענען, וואָס ווייטער, ווייטער. אזוי שרייבט אַ קינסט-לער, אַ גאָט - געבענטשטער זשעני; איר ווייסט ניט גענוי ווער ס'איז דער פאַרפאַסער, איר זעט נאָר אַ נאָמען, מאַקס נאָרדוי, אָבער שוין פון דעם ערשטן זייטל פילט איר אינסטינקטיוו אַ געוויסע סימפּאַטיע צו דעם דאָזיקן אומבאַקאַנטן מאַקס נאָרדוי.

„דער צוועק פון דעם בוך“ — לייענט איר אין דער פּאָרעדע — „איז אַ פּאַרווך פּעלקער און לענדער אין ליכט צו ווייזן מען מוז יעדעס פּאָלק ליבן ווען מען דרינגט אריין אין זיין פאַרגאַנגענהייט, אין זיין שפּראַך און ליטעראַטור. אפשר געלינגט עס מיר, מיין אייגענע סימפּאַ-טיע, דעם לייענער מיטצוטיילן און דורך דעם מיטהעלפן צו באַזיגן דעם האַס, וואָס די פּאָליטיק - קאַבינעטן פאַרשפּרייטן אונטער פּעלקער“.

עפעס גאָר אזוי ווי פון תנ"ך, פון ישעיה הנביא „ולא ילמדו עוד מלחמה“. עס פאַסט, אז דער דאָזיקער נאָרדוי זאָל זיין מאַחינו בני ישראל, אַ ייד.

איר פּאָרט מיט אים איבער רוסלאנד, סקאַנדינאַווע, ענגלאַנד, בעל-גיע, פראַנקרייך, איר באַווונדערט זיין רייכע פאַנטאַזיע, זיין געזונטע לאַך-ניק און זיין שיינעם הומאָר. אייך איז מיט אים ניט לאַנגווייליק אפילו אין דעם ווייטן פאַרשנייטן איסלענדישן אינדזל, וווּ ער פאַרברענגט מיט

איך, צוויי חדשים און ווייזט איך א פאנאָראַמע בילדער פון א פאר-
וואָרפענער וועלט.

אַבער אייער השערה וועגן נאָרדוים יידישקייט ווערט וואָס אַמאָל
שוואַכער. נאָרדוי האָט דורכשטודירט גאנץ אייראָפּע, זיין אדלער-בליק באַ-
מערקט די מינדסטע קלייניקייטן, ער זעט אלץ, נאָר איין זאך האָט ער ניט
דערזען — יידן.

איר זייט שוין אריבער די פירענען. איר זייט שוין אין שפּאַניע.
נאָרדוי פירט איך איבער קאָרדאווע, טאַלעדא, סעווילע, אלטע יידישע קהי-
לות, באַרימט מיט זייערע גאונים און פּאָעטן. רמב"ם, יהודה הלוי אבן
עזרא, גבירול... פון די אַלע זאכן — קיין וואָרט ניט.

און מיטאַמאָל דערוועקט זיך ביי איך ווידער דער ערשטער געדאַנק :
נאָרדוי מוז זיין א ייד.

איר לייענט זיין באַשרייבונג וועגן דער שיינקייט פון אַנדאַלוזיע וואו
די זון אין בלויען הימל זעט אויס ווי „א גאָלדטאָפּאַס איינגעפּאַסט אין
א דורכזיכטיקן ליכטיקן סאַפיר“.

אונטער דעם דאָזיקן ליכטיקן הימל קומט פּאָר דער שפּאַנישער נאָ-
ציאָנאַל - טאַנץ, פּאַנדאַנגאָ. ס'טאַנצט א זיטאַנאַ (ציגינערין). די בעסטע
שפּאַנישע טענצערין. אירע בליצנדע אויגן פּלאַקערן ארום ווי אן אורליכט.
זי איז עלאַסטיש און פּעדערלייכט, און עס שיינט, אז זי טאַנצט אין דער
לופט ניט באַרירנדיק דעם באַדן, ווי אַ בלאַט געוואָגט פון ווינט.

דער פּאַנדאַנגאַ - טאַנץ — זאָגט נאָרדוי — האָט מיך דערמאָנט :
נפתלי דער שנעלער הירש. (נפתלי אילנה שלוחה), וואָס לויפט איבער אַ
ווייצן - פעלד און באַרירט ניט די זאַנגען.

נפתלי? ! דאָס איז דאָך פון מדרש. פּונוואַנען ווייסט ער, וואָס
דער מדרש זאָגט וועגן נפתלי? ס'איז א ייד. ער וועט מסתמא באַלד
שרייבן וועגן שפּאַנישע יידן.

מיר זיינען אין גראַנאַדאַ, אין דעם ווונדער - שלאָס אַלחאַמבראַ,
וואו דער קעניג פּערדינאַנד, מיט דער ברכה פון גרויס - אינקוויזיטאָר טאַרקד
וועמאַדאַ האָט אונטערגעשריבן דעם דעקערט פון גירוש שפּאַניע. דאָ, פּאַרן
טראָן, זיינען געשטאַנען דער קאַנצלער אברהם סעניאר און דער פּינאַנץ-
מיניסטער דאן יצחק אברבנאל און האָבן אויפגעוויזן דעם קעניג, אז דער

כירוש איז אן אומגליק ניט נאָר פאר יידן, דער גירוש וועט רואינירן שפּאַץ
ניע, דאָ, וווּ דער קעניגלעכער טראָן, פון געשניצטן רויטן האַלץ מיט על-
פּאַנטבוי, דערמאָנט די אַלטע יידישע טראַגעדיע, דאָ וועט נאָרדוי מיט
זיין שאַרפן בליק ניט פארבייגיין שווייגנדיק.

אריינגייענדיק אין שלאָס אלאהאמברא איז נאָרדוי אַנטציקט פין
דער מאוריצאַנישער קונסט. ער ווידמעט פיל בלעטער דער באַשרייבונג פון
די זאַלן, קאלאנאַדן, סקולפטור און מאלעריי.

„די אַראַבעסקן אויף די ווענט — פאַרענדיקט נאָרדוי זיין וואונד
דערלעכע באַשרייבונג — זיינען אין בלוֹי - רויט און גאַלד געהאַלטן. און
צווישן די גליענדע פארבן שלינגען זיך ווי צארטע געוועבן, ווייסע ליניען.
די איינצלעהייטן פון דער דעקאָראַציע איז ניט צו באַשרייבן. בעסער אַוועק
לייגן די פּעדער“.

אָבער נאָרדוי לייגט ניט אַוועק די מעדער. ער באַשרייבט די טראַד
געדיע פון די מאוריצאַנער, וואָס האָבן געמוזט פאַרלאָזן זייער שיינע רע-
זידענץ גראַנאַדא. ער דערציילט ווייטער, אז דעם צווייטן יאָנואַר קלינגען
אין גראַנאַדא די גלאַקסן פיר און צוואַנציק שעה צום אַנדענק פון דעם טאָג,
ווען פּערדינאַנד און אויזאַבעלאַ זיינען אריינגעריטן אין דער באַזיגטער רע-
זידענץ גראַנאַדא. אָבער וועגן דעם, וואָס ס'איז פאַרגעקומען אין יענעם יאָר
נואר 1492 מיט דער גרויסער יידישער קהילה אין גראַנאַדא, וועגן דעם
שרייבט ניט נאָרדוי, ער שווייגט.

איר מישט די בלעטער ווייטער. אָבער דאָס, וואָס איר זוכט געפינט
איר ניט. נאָרדוי שווייגט. אייך ווערט אַביסל אומעטיק. איר זענט אומצור-
פרידן, וואָס איר האָט נאָך ניט קיין פעסטע באַשטעטיקונג פאר אייער ער-
שטער השערה וועגן נאָרדוי'ס יידישקייט. אָבער דער בוך האַלט אייך
פעסט און לאָזט ניט אָפּ. איר מוזט שוין איבערלייענען דעם לעצטן קאַ-
פיטל וועגן דעם חלום, וואָס נאָרדוי באַשרייבט עס ווי אַ ווירקלעכע
פאַסירונג.

אין אַ העסלעכער נאָוועמבער - נאַכט — שרייבט נאָרדוי — בין
אייך געלעגן אין מיין קאַבינע אויף דעם „לאַיאַד - דאַמפּער“, וואָס איז גע-
באַנגען פון ווענעדיק קיין טריעסט. און ווען די וואַקלענדיקע שיף האָט
מיך געווייגט אהין - און - אהער, האָב איך אין מיינע געדאַנקען געמאַכט

א באלאנס פון מיין ביז-איצטיקן לעבן. נאָרדוי זעט אין די דרום-לעני דער און פעלקער. רייכע בילדער, פארשידענע טיפן, און הונדערטער באַ-קאנטשאפטן. וואָס לענגער איך האָב געוויילט ביי די דאָזיקע פאַרשטעלונג גען, אלץ ליכטיקער און פּאָעטישער האָט מיר געשיינט די פארגאנגענהייט און אלץ פינצטערער און פּראָזאָאישער די צוקונפט. די שטימונג מיינע איז מיר שווער געוואָרן. איך האָב מיך אָנגעטאָן און ארויסגעגאַנגען אויפן דעק פון דער שיף. דער ים איז געווען אומרואיק. שווערע וואַלקנס איבערן הימל, קאלט, ווינטיק און נאס.

דער דעק איז געווען לידיק, אויסער דעם איינציקן מאָן, וואָס שטייט ביים קאָמפּאָס, האָב איך דערזען אַן אַלטן הער מיט אַ לאַנגער שנייד ווייסער באָרה. וועלכער איז געשטאַנען אָנגעלענט אויפן ראַנד פון דער שיף און, ווי ס'זעט אויס, פארטיפט אין געדאַנקען. דער אַלטער הער האָט מיך ניט באַמערקט. אָבער ווייניקע מינוטן שפעטער זיינען מיר שוין געווען אין אַ לעבעדיקן געשפרעך איבער לענדער און פעלקער.

דער אַלטער מאָן האָט געמוזט פיל באַרייזן די וועלט. ער קען אַלע שטעט, וואָס איך האָב דערמאָנט. ער איז איבעראַל געווען, ער האָט אַלץ געזען און קען אַלע שפראַכן אין וועלכע איך בין מעכטיק. זיין אויס-זען און זיין אַרט-רעדן איז געווען נישט ווי פון אַ קאָמיוואַיאַזשאָר. איך האָב ריזיקירט און געשטעלט די פראגע, צי איז ער ניט אַ מאָל אַ גע-שעפטס - רייזנדער ?

ניין, — האָט דער גרייז - גרויער געענטפערט — אָבער איך בין שטענדיק אויף דער ריזע.

— איר זענט אַ גליקלעכער מענטש — האָב איך באַמערקט — אין בין אייך מקנא.

— איר האָט אומרעכט יונגערמאַן, — האָט דער אַלטער געענט-פערט — איך בין פון די ריזעס זייער און זייער מיד און איך וואַלט וועלן עס זאָלן שוין אַמאָל אַן ענדע נעמען.

— און איך קלער אַנדערש, — האָב איך געזאָגט — מיין הימלאַנד איז די וועלט. יעדעס לאַנד, יעדעס פּאָלק איז אינטערעסאַנט. מען פילט זיך גוט איבעראַל. איך האָב פיל גערייזט, פיל געזען, פיל פריינטשאַפטן געשלאָסן. דאָס אלץ האָט מיר געגעבן אַ שיינעם לעבנס-אינהאַלט.

— יא, יא, — האָט דער אַלטער אַזוי ווי צוגעשטימט, — דאָס איז אלעס זייער שיין, אָבער יעדע זאך האָט צוויי זייטן. איר פארטרעט דעם שטאַנדפונקט פון דער יוגנט, לאָזט מיך קעגנאיבער אייך פארטרעטן דעם שטאַנדפונקט פון דער עלטער.

געוויס, ס'איז אנגענעם איבער דער וועלט ארומצופאַרן אזוי לאנג וווּ מ'איז נאָך יונג. דער גייסט איז יונג און דאָס הארץ איז פריש. מען שלאַפט אויף יעדן געלעגער און מען פארדייעט יעדע שפּיז. מ'איז באַ-וועגלעך און פּעדער - לייכט, ווייל מען שלעפט נאָך ניט מיט זיך דעם שווערן באלאַסט פון געוויינהייטן און איבערלעבענישן. אָבער דאָס דויערט ניט אייביק. מ'איז ליידער ניט שטענדיק צוואנציק אָדער דרייסיק יאָר אַלט. דער קערפּער נוצט זיך אָפּ ווען אַפילו דאָס געמיט בלייבט יונג.

עס קומט דער מאַמענט ווען דער אומבאַקוועמער מאַטראַץ שטערט דעם שלאַף און דער מאַגן ווערט ווילעריש... דעמאָלט וויל מען מנוחה און באַקוועמלעכקייט, אָבער עס איז שוין צו שפּעט. מ'האָט די באַדערפּע-ניש פון א רואיק לעבן אָבער ניט די געוויינהייט פון א שטילן לעבן. שיי-נע יוגנט - זכרונות שוועבן נאָך אין געדאַנק. ווייטע האַרציוואַנטן לאָקן אייך און ווינקען מיט טויזנטער פינגער און איר זענט טיף אומגליקלעך, וואָס איר קענט שוין דעם ווונק ניט נאָכפאַלגן.

ווען איר האָט איבעראַל דויערהאַפטיקע פריינטשאַפטן צוריקגעלאָזן, איז נאָך אַ סך ערגער. ווייל דאָס מענטשלעכע האַרץ פארטראַגט ניט דעם געדאַנק פון אַן אָפּשייד אויף אייביק און בלייבט שטענדיק ביי דער האַפּע-נונג און פארלאנגען ווידער זיך צו זען. יעדע שיינע דערמאָנונג ווערט אַן אַקטיווע בענקשאַפט, וועלכע קוועלט און נאָגט די נשמה.

און נאָך עפעס, און דאָס איז זייער וויכטיק, איר זענט איבערראַל געוואָרן א פרעמדער. און נאָכמער פרעמד אין אייער אייגענעם הימלאַנד. איר געפינט זיך נישט אונטער די מענטשן און נישט אונטער די פאַרהאַלטענישן. אייערע יונגע קאַלעגן, וואָס זיינען מיט אייך געזעסן אויפן שול - באַנק, זיינען געבליבן אין לאַנד און האָבן זיך גוט איינגעאָרדנט, ווען איר האָט זיך געיאָגט איבער דער וועלט נאָך שיינע אידעאַלן. איר טרעפט איי-ערע געוועזענע חברים ביי גוטער עקזיסטענץ און ביים זיכערן ברויט. זיי פארנעמען געוויסע שטעלעס אין געזעלשאַפטלעכן אָדער אין שטאַטס - לע-

בן און ווערן רעספעקטירט אלס גוטע בירגער, וואָס ברענגען פיל נוצן פאר
 דן לאַנד.

פאר זיי, פאר די מענטשן, זייט איר א דאָרן אין אויג. זייער שמאָך
 לער האַריוואָנט שעמט זיך פאר אייער ברייטן האַריוואָנט. עס פארדריסט זיי
 צו טראַכטן, אז אונטער זיי געפינט זיך א גר, א פרעמדער, וואָס האָט פיל
 געווען, פיל געלערנט און פארשטייט צו פיל. און דער דאָזיקער פרעמדער
 דערלויבט זיך צו זאָגן, אז די מענטשלעכע געזעלשאַפט האָט נאָך א סך
 צו לערנען און, אז די באַציאונגען און די פארהעלטענישן אונטערן מענ-
 טשן פאָדערן א פארבעסערונג.

פאר אייער ווייטן בליק ווערט איר באַשטראַפּט. מען שטראַפּט אייך
 מיט שנאה און שפּאַט אפילו פאר אייערע ניט ארויסגעזאָגטע געדאַנקען.
 גלויבט מיר יונגער פריינט, ס'איז בעסער פאָרן מענטשן ווי א בוים
 אומבאַוועגלעך אין באָדן פעסט צו וואַרצלען, און יעדן מאָרגן באַגריסן
 די זון אויף דעם זעלבן אָרט, איידער ווי א פויגל פון איין צווייג צום
 צווייטן שפּרינגען און אין דער לופט צו שוועבן.

אָדער, ווען ס'איז שוין באַשערט דער פינצטערער גלות פון אייבי-
 קן וואַנדערן, זאָל מען בעסער יונגעהייט שטאַרבן אזוי לאַנג ווי מען טרינקט
 נאָך דעם זיסן שוים פון לעבנס - בעכער אָבער ניט דעם ביטערן גיפּט
 פון דעם...

די רעדע האָט אויף מיר געמאַכט א טיפן איינדרוק.

— אָבער טראַץ אייערע אַנזיכטן זאָגט איר דאָך, אז איר זענט
 שטענדיק אויף רייע.

— ניט ווייל איך וויל, — האָט דער אַלטער געענטפערט, — נאָך
 ווייל איך מוז.

דערביי האָט דער אַלטער ארויסגענומען, פון זיין בריוו - טאַש, א
 ווייזט - קארטע און האָט זי מיר דערלאַנגט. ביים לאָמפ פון קאָמפּאַס האָב
 איך איבערגעלייענט:

„ישראל סבא, דער אייביקער וואַנדערער“.

אַן עלעקטרישער ברי האָט מיר דערלאַנגט איבער אַלע מיניע נער-
 וון און איך האָב מיך אויפגעכאַפּט פון מיין טיפן חלום. ס'איז שוין געווען
 ליכטיק און די שיה איז אריינגעגאַנגען אין האפן פון טריעסט.

איר פארמאכט דעם בוך און דער זכרון דערמאנט אייך אן אלטן מאמר: „אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו“ — מ'ווייזט דעם מענד טשן נאָר דאָס, וואָס ס'איז ביי אים אין האַרצן, זיינע אייגענע געדאַנקען. אזא חלום קומט פון אַ יידיש - האַרץ. נאָרדוי איז אַ ייד.

דעם יונגן נאָרדוי איז שפעטער אויסגעקומען הערן נאָכאַמאָל דאָס, וואָס ישראל סבא האָט אים געזאָגט. און געהערט האָט ער עס שוין ניט אין אַ חלום.

מאָס נאָרדוי האָט אויפגעשטורעמט די וועלט מיט זיינע שריפטן, ס'האָט אויסגעזען, אז אַ פאַרצייטיקער נביא איז אויפגעשטאַנען און שטראָפּט די זינדיקע וועלט און פאָדערט צדק, משפט און יושר.

אלס טיפּער פּסיכאָלאָג און פראַקטישער מעדיקער, האָט ער גע' שטעלט דעם דיאָגנאָז איבער דער קראַנקהייט פון דער מאָדערנער ציווילי- זאַציע. מיט זיין שאַרפּער קריטיק האָט ער קיינעם ניט געשוּינט. קיינעם ניט נושא פנים געווען. ניט טאָלסטאָי, ניט זאָלאַן און ניט פּיל אַנדערע גדולים ביי וועלכע ער האָט געפונען סימנים פון גייסטיקער קראַנקהייט.

ווען די וועלט - פרעסע האָט אַ סך געשריבן וועגן דעם דייטשן שריפטשטעלער ניטשע און גערימט זיין נייע תורה וועגן דער קראַפט פון לעבנס - ענערגיע, די קראַפט, וואָס זאָל דעם מענטשן דערהויבן ביז צו דער מדרגה פון אַן „איבערמענטש“, האָט מאַס נאָרדוי, ווי מיט אַ רוח נבואה, באַוווּזן, אז ניטשע איז ניט נאָרמאַל. ער איז אַ צעדרייטער פּילאָר זאָר מיט אַ קראַנקן מוח און זיין אידעאלער „איבערמענטש“ איז אַ סאָ- דיסט, אַ רשע און אַ רוצח.

און די נבואה איז שפעטער מקוים געוואָרן.

ניטשע איז אַראָפּ פון זינען און געשטאַרבן אין אַ משוגעים - הויז. און דער דייטשער „איבערמענטש“ האָט אין אונדזער צייט אומגעבראַכט מיליאָנען אומשולדיקע מענטשן, פרויען און קינדער.

אַבער מיט זיין שאַרפּער קריטיק האָט נאָרדוי זיך געקויפּט אַ וועלט מיט שונאים, וועלכע האָבן ניט געקענט פאַרטראָגן דעם דאָזיקן פרעמדן, וואָס באַזיצט אזא ווייטן בליק, פאַרשטייט צו פּיל און וויל די וועלט פאַר- בעסערן. פאַר זיי, פאַר זיינע קעגנער, איז נאָרדוי געוואָרן אַ דאָרן אין אויג, זייער שמאָלער האָרזיאָנט האָט זיך געשעמט פאַר זיין ווייטן האַר-

ריזנאנט און מ'האָט אים דערײַבער באַשטרעפֿט מיט שנאה און שפּאַט, אזוי ווי דער אַלטער אין חלום האָט עס אים פּאַראַויסגעזאָגט.

נאָרדוי מאַכט ווידער אַ רייזע. ער פּאַרט קיין שפּאַניע. ניט ווייל ער וויל, נאָר ווייל ער מוז, ווי דער אַלטער האָט עס אים אַמאָל געזאָגט. פּראַנקרייך האָט אים אויסגעוויזן אין דער צייט פון ערשטן קריג אַלס אויסלענדער, אַלס קאַרעספּאַנדענט פון דייטשע צייטונגען.

נאָרדוי דערנענטערט זיך איצטער צו זיינע ברודער, וועלכע ער האָט אין זיין יוגנט ניט באַמערקט. ער קומט זיי העלפֿן, שאַפֿן אַ היים, זיי ער אַלטע אייגענע היים, ווייל אַ פּאַלק, ווי דער אַלטער האָט געזאָגט, דאַרף ווי אַ בוים איינגעוואַרצלט זיין אין זיין אייגן לאַנד. נאָרדוי ווערט לעבן הערצלעך די גרעסטע קראַפט אין דער ציוניסטישער וועלט.

ווען נאָרדוי וואָלט גאָרניט געטאָן פאַר יידן, — שרייבט זיין אינטימער פּריינט נחום סאַקאַלאָוו, — וואָלט זיין עקזיסטענץ אליין גענוג גע- ווען מען זאָל מיט אים שטאַלצירן און באַציען זיך צו אים מיט טיפֿן רעס- פעקט אַלס אַ ליכטיקע פאַרקערפּערונג פון געניאַליטעט, וואָס דער יידישער שטאַם האָט אַרויסגעגעבן. אָבער ער איז צו אונדז געקומען און האָט גע- געבן זיין פּאַלק אַלץ, וואָס אזא גאון האָט געקאָנט געבן.

די אירייע פון ציוניזם איז קיינמאָל ניט אויסגעדריקט געווען אין אזא ליכטיק בילד ווי אין נאָרדוים רעדע ביים ערשטן קאָנגרעס, אויפֿגע- וועקט און מאַביליזירט אונדזערע פאַרשלאָפֿענע נאַציאָנאַלע כּוחות. דער ער- שטער ציוניסטישער קאָנגרעס, אָן נאָרדוי, וואָלט ניט באַקומען אַזאַ זויכ- טיקע באַדייטונג און וואָלט ניט געהאַט אזא וויכטיקן איינפֿלוס אויף די שפּעטערע קאָנגרעסן. און ווער ווייסט צי מיר וואָלטן דערגרייכט דעם מצב ביי וועלכן מיר שטייען איצטער. נאָרדוי האָט צו זיך ניט געהאַט קיין גליי- כּן אין אונדזער דור. ער איז געווען חד בדרא. דער כּהן גדול פון צירי- כּים.

שמעון, דער זון פון הרב ר' גבריאל, פאַרענדיקט סאַקאַלאָוו זיין גרויסע באַשרייבונג, (אישים, 50 זייטן), דער שטאַרקער זייל פון דער וועלט - פרעסע, וואָס האָט אויפֿגערודערט די וועלט מיט זיינע שריפטן, באַדייט אַלע לענדער, באַהערשט אַלע ראַמאַנישע שפּראַכן, באַקרוינט די דייטשע שפּראַך מיטן שטאַרקסטן און רייכסטן סטיל, געשריבן שפּאַניש ווי

טוביה פענסטער

סערוואנטעס, געקענט זיצן אין אַ קאטעדראַע און לערנען לאטיין פאר פראַך-פעסאַרן, באַליבט ביים גריכישן פּאָלק, וואָס האָט אים גערעכנט אַלס מיטהעלפער פון זיין באַפרייונג און האָט אים אויפגעשטעלט מאָנומענטן און גערופן גאסן אויף זיין נאָמען.

דער וועלט - מענטש, וואָס אין זיין פּאַרצימער פּלעגן ווארטן חכ-מים פון מזרח און מערב, מיניסטאַרן און שריפטשטעלער פון פארשידענע לענדער, דער דאָזיקער גייסטיקער ריז איז געווען אין זיינע לעצטע יאָרן אן אַרעמער אלטער ייד, פארגעסן און פארלאָזן פון אַלעמען, אויסער זיין געטרייע פאַמיליע, וועלכע האָט אים באַהאַנדלט מיט ליבע און צערט-לעבקיט.

פאר זיין שטאַרבן האָט ער געהייסן מ'זאָל אים איינהילן אין אַ טלית און ברענגען צו קבר - ישראל לויטן יידישן אַרטאָדאָקסישן רי-טואל.

זיינע ביינער זיינען שפּעטער געבראַכט געוואָרן קיין ארץ-ישראל. עס האָבן אים ניט באַגלייט די גריכן, וואָס ער האָט געהאַלבן צו זייער באַפרייאונג, ניט די גערמאַנער, וואָס ער האָט פארשענערט זייער סטיל, ניט די שפּאַניער, ניט די ארגענטינער, וואָס האָבן זיך דערצויגן אויף זיינע מאמרים, ניט די פראנצויזן, ניט די לאטיינער, נאָר מיר יידן אין אונדזער יידישער שטאַט תל-אביב.

דאָרט רוט ער אין עולם האמת.

ער איז געווען דער מאַן פון קענגווארט און דער מאַן פון אייבי-קייט. איש הדור ואיש הנצח.

ה ע נ ר י ד י ו נ א ז

דער גרויסער מענטשנפריינט, דער גרינדער פון רויטן קרייץ,
וועלכער האט זיין גאנץ לעבן און זיין גרויס פארמעגן געווידמעט
דער אידייע פון אַ יידישער מדינה אין ארץ-ישראל

מיט א יאָר נינציק צוריק, אין די 60-ער יאָרן פון פאָריקן יאָר-
הונדערט, האָט די וועלט אויסגעזען זייער שיין. מ'האָט דאמאָלסט גערעדט
וועגן נייע אידיען, נייע דערפינדונגען, טעכניק, וויסנשאַפט, פראָגרעס, הר
מאָניום. דער 19-טער יאָרהונדערט האָט צוגעזאָגט „אור לגויים“ אליכטיקע
צוקונפט פאר אַלע פעלקער. אזוינע ווערטער ווי ראסע, קוואַטע, שטאַטלאָג,
האָט מען דאמאָלסט נאָך ניט געהערט. מ'האָט אויך ניט געוואוסט וואָס איז
דאָס אזוינס ציוניזם, ווייל יידן איז ברוך השם געגאנגען ניט שלעכט. ס'זיי-
נען שוין דאָ יידן מיניסטאָרן, דיפלאָמאַטן און אפילו גענעראַלן.

אמת, דער „המגיד“, די העברעאישע וואָכנשריפט מן יענער צייט,
שרייבט עפעס וועגן א געוויסן פילאַנטראָפּ משה מאָנטעפיאָרע וואָס אָג-
טירט פאר ישוב ארץ - ישראל, בויט דאָרט הייזער „מאה שערים“, וויל
גרינדן א פאָגד, א מין קרן קימת, קויפן באָדן, קאָלאָניזירן, א פאַנטאַזיע
פון אַ מיליאָנער. ווער האָט עס צייט און וועמען ליגט עס אין זינען אַזעל-
כע זאכן?

ידישע גדולים זיינען פארנומען מיט וויכטיקערע זאַכן. די דינאַסטי-
טיע ראָטשילד'ס, די בלייכערדער'ס, די מענדעלסאָנ'ס, פירן קאָלאָסאַלע פיר-
נאַני - אָפּעראַציעס. דאָס זעלבע טוט די אַלטע דינאַסטיע סאַסון (ששון),
באַרימט מיט אירע באַנק - אָפּעראַציע אין אינדיע, עגיפּטן און כינע. דער
באַראָן הירש בויט פארן סולטאַן אייזנבאַנען אין קליין - אַזיע. דאָס זעל-
ביקע מאַכט פארן רוסישן צאַר דער באַנק - קעניג פאָליאַקאָוו. דער צוקעוו
קעניג בראַדסקי בויט ביי קיעוו רויטער צוקער - מאַבריק „אַלכסנדראווי-
סקאַיאַ מאָנופּאָסטוראַ“, וואָס וועט באַשעפטיקן טויזנטער רוסישע ארבעטער;
דער לאָדזשער ישראל פאָזנאַנסקי גרינדעט בוימוואַל פלאַנטאַציעס אין עגיפּט
טן און אין טורקעסטאַן, און דער פעטערבורגער באַראָן גינזבורג האָט גענוג

ארבעט ארום זיין סיבירער גאָלד - מינע „לענא“ וואָס אירע אַקציעס זיי-
נען גוט באַקאַנט אויף אַלע בערזעס. דאָס איז וויטטיקער ווי יענע חלר-
מות וועגן ארץ - ישראל. יידן בויען וועלטן און מען שמועסט שוין, אז
דער רוסישער מיניסטער לאָרוס מעליקאָוו האָט שוין פארטיק געמאַכט דעם
גאַנצן פתגשן הכתב פון דער רוסישער קאָנסטיטוציע און היינט - מאָרגן
וועט עס אונטערשרייבן דער מלך חסד אלעקסאַנדער דער צווייטער. —
מיר וועלן ווערן פרייע רוסישע בירגער און עס וועט אי"ה זיין אורה ושמי-
חה ליהודים.

אַבער יידן האָבן א טעות געהאַט.

אין יענעם פורים וואָס איז אויסגעפאלן דעם 1-טן מערץ פון 1881,
ווען מ'האָט אין אלע שולן געלייענט די שיינע מעשה פון „ליהודים היתה
אורה ושמחה“ אין שושן הכירה, איז גראד אין פעטערבורג הכירה, געוואָר-
ן חושך ואפילה. דעם טאָג האָט א רעוואָלוציאָנער א וואָרף געטאָן אַ באַכט-
בע און דער מלך חסד, אלעקסאַנדער דער צווייטער, איז געהאַרגעט גע-
וואָרן.

ויקס מלך חדש. אויפן טראָן איז ארויף אלעקסאַנדער דער דריטער.
דער הימל האָט זיך פארוואַלקנט און ס'האָט אָנגעהויבן דונערן מיט שטאַר-
קע פּאָגראַמען. מ'האָט זיך אויפגעכאַפט פון זיסן שלאָף און גענומען לויט,
ראטעווען זיך, געפינען א היים, אַ מקום - מקלט. דאמאָלסט, אין יענעם
שטורעם, איז געבוירן געוואָרן דער ציוניזם.

אַבער אַ צייט יאָרן פאר יענעם פינצטערן פורים, אַ שטיק פארטאָג
פאר הערצלען, פאר באַזעל, האָט זיך באַוויזן איינער אן אומבאַקאַנטער, אַ
ווילד - פרעמדער, און האָט גענומען וועקן יידן צו סליחות...

ווער איז ער געווען?

אין יאָר 1856, ווען עסטרייך האָט געפירט מלחמה מיט איטאַליע, נאָך
דער גרויסער שלאַכט ביי סאַלפערנא, איז ארומגעגאַנגען איבערן שלאַכט-
פעלד אַ יונגער קרעפטיקער סאַניטאַר, זעלכער האָט אויפמערקזאַם באַטראַכט
די טרויעריקע פּאָלגן פון דער מלחמה. פארווונדעטע וואָס ראנגלען זיך מיטן
מלאך המות און שטאַרבן אין ביטערע יסורים נאָך אַ לאַנגער שווערער גסי-
סה, דער רויטער קרייץ האָט דאמאָלסט ניט עקזיסטירט.
דער דאָזיקער יונגערמאַן, אַ שווייצאַרישער מיליאָנער האָט געהייסן הענר

די דיונאן. דאָס וואָס זיינע אויגן האָבן געזען ביי סאלפעריןאָ האָט ער דער-
ציילט דער וועלט אין זיין ווערק: „אין סוועניר דע סאלפעריןאָ“. (אן אָ-
דענק פון סאלפעריןאָ).

הענרי דיונאן איז געווען אַ פראקטישער מענטש. ער האָט געוואוסט.
אז דאָס פייער פון מיליטאָריזם וועט מען מיט ביכער און מיט פסוקים פֿין
ישעיה הנביא ניט פארלעשן. דער קאָנאָנען פאַבריקאַנט, קרופ, וועט זיין
קרעמל ניט פארמאָכן און דער קריגס - מיניסטער מאָלטקע וועט ניט אויב-
טאָן זיינע עפאָלעטן. מלחמה וועט ווייטער דויערן און די מענטשהייט דאַרף
זיך באַמיען אָפצושוואַכן די ווילדע קראַפט פון דעם רויטן מלחמה - טייל
און ווי ווייט מעגלעך ראַטעווען די יונגע לעבנס וואָס ווערן פארלאָשן אויף
אַלע שלאַכט - פעלדער.

אין צייטונגען, בראַשורן, מיטינגען, שטעלט דיונאן פאַר די שרעק-
לעכע ליידן פון די קריגס - פארוואונדעטע, וועלכע שטאַרבן אָן מעדיציני-
שער הילף, אינזאם, פארגעסן, אויף דעם ווייטן פינצטערן מלחמה-
פעלד.

נאָך פינף יאָר ענערגישער ארבעט געלונגט אים אין 1864. צוואַ-
מענרופן אין גענף אַ וועלט-קאָנגרעס און ס'ווערט געגרינדעט דער אינ-
טערנאַציאָנאַלער פארבאנד פון רויטן קרייז. דאָס איז געווען דיונאָ'ס ער-
שטער אויפטריט. אָבער ער שטרעבט ווייטער. זיין לעבנס - ציל איז איצ-
טער העלפן, ניט נאָר איינצלנע פארוואונדעטע, נאָר אַ גאַנץ פאָלק וואָס איז
שווער פארוואונדעט. ער פאראינטערעסירט זיך מיט דער יידישער לאַגע און
געפינט נאָר איין ראַדיקאַלן מיטל: דאָס פאָלק מוז האָבן אַ היים.

די אידיע, שאַפן פאר יידן אַ רואיקן ווינקל, אָפגעבן זיי זייער אַל-
טע היים, האָבן גרויסע דענקער, הומאַניסטן, ניט - יידן, אָנערקענט אַלס
אַ געוויסן אַקט פון היסטאָרישער גערעכטיקייט, אַלס אַ חוב, וואָס מען מוז
באַצאָלן, אַ חוב, וואָס אייראָפּע האָט זיך אין טויזנטער יאָרן פארשולדיקט
קעגנאָבער דעם יידישן פאָלק. די דאָזיקע אידיע וויל דיונאָן דורכפירן און
פארווירקלעכן אין פראַקטישן לעבן.

צו דעם צוועק באַקענט ער זיך מיט אַדאַלף קרעמיע, דעם פרעזי-
דענט פון יידישן אַליאַנס און טרעט אריין אַלס מיטגליד אין חברה כל יי-
דאל חברים.

טוביה פענסטער

קרעמע, דער פראנצויזישער יומטין - מיניסטער, שמעלט אים פאָר פאר אלע מיטגלידער. מען באַגריסט אים זייער האַרציק, מען דריקט אים וואַרעם די האַנט, מען מאַכט אים קאָמפלימענטן און מ'אַרדנט פאר אים איין אַ גרויסארטיקן באַנקעט מיט בלומען, רעדעס און טאַסען.

דאָס איז געווען זייער שיין. אָבער דיונאַן הערט נאָר ווערטער און זעט ניט קיין מעשים.

פאַרזער יידן געדענקען נאָך דעם יידישן סנהדרין, וואָס האַפּט געשאַפּן. די עשרת הדברות, וואָס די רעוואָלוציע האָט פּראַקלאַמירט. קען מען דען פאַרגעסן די טייערע פראַנקרייך, וואָס האָט אַזויפיל גוטס גע-טאָן פאר יידן? אפּשר די אַנדערע יידן, ברידער, וואָס לייַדן צרות אין פאַר-שידענע גלות - לענדער, אפּשר האָבן זיי נויטיק אַ נייע היים? און זיי דאַרף מען העלפּן.

דיונאַן הויבט אָן זוכן אַנדערע מיטלען פאר זיין פּראַיעקט. ער איז יונג, געזונט און זייער רייך. ער ווייסט, אז די פּרעסע שפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער פּאָליטישער וועלט. דעם כח דאַרף מען אויסנוצן.

אין אַ געוויסן פּרימאָרגן האָט די פראַנצויזישע פּרעסע אָנגעהויבן אַגאַטירן פאר דיונאַנ'ס אַ פּראַיעקט, וואָס האָט אַ פּילאַנטראָפּישן אל-מענטשלעכן צוועק: וועלט - שלום.

די אַריענטאַלישע פראַגע — איז געווען געשריבן אין דעם דאָזי-קן פּראַיעקט — די אַלטע פראַגע מיט אירע פאַרוויקלטע נאַציאָנאַל - רע-ליגיעזע, פּאָליטישע פּראָבלעמען בלייבט אַ שטענדיקע געפאַר פאר דעם וועלט - שלום. עס זאָל דעריבער געגרינדעט ווערן אַ געזעלשאַפּט, וואָס איר אויפגאַבע זאָל זיין: באַקומען פון טערקישן סולטאַן אַ קאַנצעסיע מיט געוויסע פּרווילעגיעס אין פּאַלעסטינע, קאַלאָניזירן די געגנטן ביים מיט-לענדישן ים, אַנטוויקלען אַקערבוי און אינדוסטריע, גרינדן אַ פּאַרט אין יפו און דורכפירן אַן אייזנבאַן - ליניע ביז ירושלים.

די געזעלשאַפּט, באַשטעטיקט פון סולטאַן, זאָל זיך עטאַבלירן אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל, אונטער אַן אינטערנאַציאָנאַלן קאַנטראָל פון אלע איר ראַפּעאישע גרויסמאַכטן.

דערביי איז צוגעגעבן געוואָרן אזא באַמערקונג:
„כדי דער פּלאַן זאָל דורכגעפירט ווערן פראַקטיש, איז אומבאַדינגט

וויכטיק די מיטארבעט פון יידישן פאלק, וואָס באַזיצט גרויסע פעאיקייטן און איז באַגייסטערט מיט דער האַפֿענונג אומצוקערן זיך אין זייער אלטער טער היים".

דער פראַיעקט מאַכט אַ געוויסן אינדרוק אין די העכערע ספֿער רן... דאָס איז געווען אין דער צייט ווען דער פראנצויזישער אינזשערניער פערדינאַנד לעסעפּס איז צוגעטראָטן צו דער גראנדיעזער אונטערנייט מונג, דורכגעגראָבן דעם סועז - קאַנאַל, וואָס וועט פארבינדן דעם מיטל לענדישן מיטן רויטן ים און וועט עפענען אַ נייעם קורצן וועגן קיין אייראָפּע. דיע, פראנקרייך וועט רעגירן איבערן מיטלענדישן ים און וועט שטעלן אַ פעסטן טראַט אויפן אַריענט. דיונאַנס פראַיעקט דערמאָנט דאָך די עגיפּט טישע עקספּעדיציע פון 1798, ווען נאַפּאָלעאָן דער ערשטער איז אריין אין פאַלעסטינע און האָט ארויסגעגעבן אַ מאַניפעסט צו אלע אַזיאַטישע און אפֿריקאַנישע יידן, אז זיי זאָלן זיך שטעלן אונטער דער פראנצויזישער פּאָן און צוצונעמען ביים סולטאַן זייער אלטע היים. אָט די גרויסע אידייע, אויפצו-וועקן דעם אלטן פארשלאָפּענעם אַריענט מיט דער ליכטיקער פראנצויזישער שער קולטור, די אידייע, וואָס נאַפּאָלעאָן דער ערשטער האָט אָנגעהויבן דורכצופירן און קיין צייט ניט געהאַט צו פארענדיקן, דאָס וועט איצטער פארענדיקן נאַפּאָלעאָן דער דריטער.

די פראנצויזישע פרעסע האָט דעמאָלט געהאַט גענוג שטאַף איבער וואָס צו שרייבן, אַ געוויסער זשורנאַליסט, וואָס האָט געלייענט, אז דיונאַן איז אַ ייד אָדער שטאַמט פון יידן, האָט געפונען פאר נויטיק צו דערמאָרען, אז אין דער סוויטע פון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטן זיינען געווען צוויי יידן, דער פראַפּעסאָר פון אַריענטאַלישע שפראַכן ווענטיוו, און דער מאַרשעלער וויוואן, וועלכע האָבן מסתמא אױסגענוצט די געלעגנהייט בישעט נאַפּאָלעאָן איז געווען אין פאַלעסטינע און האָבן אַגױטירט פאר זייער אַלטער היים. דיונאַנס פראַיעקט דערמאָנט די אידייע פון זיינע אַמאָליקע ברודער, די אידייע, וואָס איז געפֿעלן געוואָרן נאַפּאָלעאָן דעם ערשטן.

די פרעסע האָט מזל. דער נייער פלאן וועגן פאַלעסטינע איז פרייַ ציפּיעל אָנגענומען געוואָרן און דיונאַן באַקומט אַן אוידיענץ ביי נאַפּאָלעאָן. דיונאַן איז גליקלעך, וואָס אים האָט זיך אױנגעגעבן צו פאראינמערעסירן מיט פאַלעסטינע זיין מאַיעסטעט דעם פראנצויזישן מאַנאַרך.

אָבער זיין מאַיעסטעט, נאַפּאָלעאָן דער דריטער, איז שוין ניט גע-
ווען דער זעלביקער, ענערגישער יונגער באנאפארט, וואָס האָט אַמאָל זיך
געשריבן אַ ווערק וועגן יוליוס צעזאר, געמאַכט אַן אויפשטאַנד אין שטראַס-
בורג, געוואָרן פראנצויזישער פרעזידענט און אין אַ פינצטערער דעצעמבער-
נאַכט איבערגעקערט פאַרזי און געוואָרן פון אַ פרעזידענט אַ מאָנאַרך. דאָס
איז שוין געווען אַן אַנדערער נאַפּאָלעאָן, שוואַך און פארעלטערט.

פאקטיש האָט אין פראנקרייך רעגירט די שפאַנישע מאנטיכא, גע-
וועזענע הויף - דאַמע אין מאַדריד, די שענסטע פרוי אין דער וועלט. וועגן
דער פראנצויזישער קעניגן עוזשעניאַ און איר ראָל אין דער פּאָליטיק איז
אַמאָל ארומגעגאַנגען אזא געשיכטע:

ווען פראנקרייך איז ארויסגעטראָטן מיט אַ שאַרפן פּראָטעסט קעגן
דייטשלאַנד, וואָס האָט דערלויבט דעם האכענצאלערזשן פרינץ אַרויסצושטע-
לן זיין קאַנדידאַטור אויפן שפאַנישן טראָן, וואָס איז געבליבן וואקאנט אָן
אַ מלך, און די פראנצויזישע פרעסע האָט אויפגעהויבן אַ שטאַרקן אַלאַרם
און גערעדט שאַרפע דיבורים וועגן אַ מלחמה - אולטימאַטום, האָט דער
פאַרזער ראָטשילד פּערזענלעך זיך געווענדעט צום קעניג אום צו וויסן ווי
מען האַלט אין דער וועלט?

אין קאַבינעט ביי נאַפּאָלעאָן איז אויך געווען דער קריגס - מי-
ניסטער לעבעף, ביידע האָבן ראָטשילדן פאַרויכערט, אז די געשיכטע מיט
דער דייטשער קאַנדידאַטור וועט רעגולירט ווערן. קיין מלחמה וועט ניט
זיין, ראָטשילד מעג רואיק פירן זיינע געשעפטן.

די אוידיענץ איז שוין געווען צו ענדע ווען אין קאַבינעט איז האַס-
טיק און אויפגערעגט אַרײַן די קעניגין עוגעניע.

ראָטשילד האָט זיך פארנייגט און אַוועק אַ צופרידענער, צופאַרנד'יק
צו זיין בוראָ אויף די לאַפּאָיעט, האָט אים אָנגעיאָגט אַ רייטער מיט אַ
בריוו פון נאַפּאָלעאָן, אז היינט וועט דערקלערט ווערן מלחמה צו דייטש-
לאַנד.

עוגעניע! איז ראָטשילדן דורכגעלאָפן אַ געדאַנק, די שפאַנישע פּאַ-
טריאַטקע, זי האָט אויסגעפירט.

עוגעניע איז געווען קלוג, געבילדעט און ליבעראַל, און דאָך האָט זי
פון דיונאַט'ס ווערטער ניט געקענט באַגרייפן ווי אזוי פרעטענדירן יידן

אויף פאלעסטינע, א לאַנד, וואָס איז דורכאויס קאָטווייליש. היילאנד, אפאס-טאלן, גאלייליע, בעטלעם (בית - לחם) זוי קומען דערצו יידן?

דיונאַנ'ס פּראָיעקט האָט מען אָפּגעגעבן אַ שיינעם אָרט — איך אַרכיוו.

נאָר אזוי ווי פון גענף ביז פּאַרזיז איז ניט זייער ווייט, פלעגט דורך נאָן גאַנץ אָפּט זיך אַריבערכאַפּן קיין טאַלערי און געקנעלט מיט עוגעניען געוויסע פּסוקים פון דער ביבל, וועלכע באַווייזן, אז יידן מעגן יאָ פּרע-טענדירן אויף פּאַלעסטינע. אָבער דאָס לערנען תנ"ך מיט עוגעניע האָט ניט לאַנג געדויערט, ווייל עס איז געקומען די מלחמה מיט דייטשלאַנד, די קאַטאַסטראָפּע ביי סעראן, נאַפּאָלעאָן האָט קאַפיטולירט און איז אַוועק, צו-זאַמען מיט עוגעניע, אין זייער שלאָס קיין ענגלאַנד.

דיונאַן באַדויערט די סומע געלט, וואָס ער האָט אַריינגעפּאַקט אין דער פּרעסע, אָבער ער פאַרלירט ניט זיין שטאַרקן מוט און אַגיטירט וויי-טער. ער גרינדעט אַן אינטערנאַציאָנאַלע געזעלשאַפּט פאַר פּאַלעסטינע, וועל-כע פאַרזאַמלט זיך אויף אַ קאָנגרעס אין בריסל און דערלאַנגט, אין אַווי-גוסט 1874, אַ מעמאָראַנדום צו אַלע אַייראָפּעאַישע גרויסמאַכטן וועגן דער פּאָליטישער וויכטיקייט פון פּאַלעסטינער קאָלאָניאַציע.

אין דער זעלבער צייט ווערט דיונאַן אויפגענומען ביים טערקישן געזאַנדטן אין לאַנדאָן, מוסרודס-פּאַשא, וועלכן דיונאַן ווייזט אויף ווי שנעל עס וועט זיך פאַרבעסערן די פינאַנציעלע לאַגע אין טערקיי ווען יידן וועלן קאָלאָניזירן פּאַלעסטינע. עס וועט זיך אַנטוויקלען אקערבוי און אינדוסטריע, דאָס וויסטע לאַנד וועט אויפּלעבן און דער פּעטער ישמעאל וועט אי"ה נאָת האָבן פון זיין פלימעניק ישראל. דער עסק געפּעלט דעם טערקישן אַמבאַ-סאַדאַר און צוזאַמען מיט דיונאַן גרינדן זיי אין 1875 די סיריש - פּאַ-לעסטינישע געזעלשאַפּט. די פירער פון דער געזעלשאַפּט און די גרעכטע צאָל מיטגלידער זיינען גראַד געווען — ניט יידן.

צום שלימוז האָט זיך עפּעס אָנגעהויבן טומלען אין טערקיי. סערביע האָט זיך אויפּגעהויבן און וויל גרינדן אַ מלוכה פאַר זיך. פּעטערבורג האָט זיך באַלד אָפּגערופּן. מען דאַרף באַפּרייען פון טערקישן יאָך די „בראַטוש-קעם“, די סלאַווישע ברידערלעך. רוסלאַנד הויבט אָן רעדן ווערטער און צווישן צאָר און סולטאַן ווערט אַ שטאַרקער ברונג. און ווי דער שטייגער

איז אין אלעזכע פאלן, האָבן באַלד קאַנאָנען גענומען מאַכן "שלום" אין אַרום דוניי און אויף די באַלקאָנען איז געוואָרן שטאַרק ליכטיק. און ווען פּאָניע מיטן טערק האָבן זיך גענומען ברעכן די ביינער איז דאָך ניט שייך צו רעדן וועגן עסק.

— א דורכפאל.

דיונאַן נעמט זיך איצטער צו יידן. דיונאַן איז איבערצייגט, אז דאָס יידישע פּאָלק איז אן עם חכם ונבון, אַ קלוג פּאָלק א פעאיק פּאָלק, מען דאַרף זיך מיט אים דורכשמועסן, מיטן בעל דבר אליין. דיונאַן פאַרשטייט ניט פאַרוואָס זיינען יידן אזוי קאַלט צו אַזאַ וויכטיקע פּראַגע ווי קאַלאָניזירן זייער אַלט פאַרוויסט לאַנד. פאַרוואָס טוען זיי גאָרניט? פאַרוואָס שווייגן זיי?

דיונאַן האָט אַ טעות געהאַט. יידן שווייגן ניט.

דריי מאָל אין טאָג זאָגט מען ולירושלים עירך ברחמים תשוב. און פרומע יידן ריכטן אָפּ הצות צוליבן חורבן בית - המקדש און אין יעדער יידישער הויז איז דאָ אַ צדקה - פּושקע פון ר' מאיר בעל הנס אין וועלכע כע מען וואַרפט אריין אַלע ראש - חודש עטלעכע מטבעות פאר די זקנים, וואָס זיינען מתפלל ביים כותל המערבי. יידן טוען עפעס, מ'זיצט ניט מיט פאַרלייגטע הענט, מען שווייגט ניט.

ס'קען זיין, אז דיונאַן האָט עם געוויסט און ס'קען אויך זיין, אז ווען ער וואָלט עם אַפילו געוויסט וואָלט ער געבליבן ביי דער מיינונג, אז יידן שווייגן און טוען גאָרניט. זיי זעען ניט וואָס עם טוט זיך אַרום זיי.

דיונאַן אַפּעלירט צו יידישע רבנים.

ביי די רבנים איז די גאַנצע זאַך אויסגעקומען גאָר פרעמד. אָפּגעזען פון דער יידישער טראַדיציע לויט וועלכער משיח דאַרף קומען ווי אן אָרעמאַן אויף אן אייזעלע און דער דאָזיקער דיונאַן איז גאָר אַ מיליאָנער און פּאַרט אין אַ קאַרעטע: אָפּגעזען דערפון, האָבן די רבנים געוויסט ווי פיל משיחים זיינען שוין געווען ביי יידן און זויפיל צרות די משיחיים האָבן געבראַכט דעם יידישן פּאָלק. דעריבער האָבן די רבנים זיך באַצויגן צו דיונאַנ'ס פּלענער קאַלט און פּאַרוויכטיק.

די רבנים האָבן אָבער צוגעגעבן, אז דיונאַן איז איינער פון די אַמ-

תע חסירי אומות העולם וואָס מיט זיינע מעשים טובים פארדינט ער ניט נאָר עולם הבא נאָר אויך א דאנק און א ברכה פון כלל ישראל, אז גאט זאָל אים שענקען געזונט און אריכת ימים.

די ברכה פון די רבנים איז מקוים געוואָרן. דיונאָן האָט זיך גע-עלטערט אין געזונט און איז אריין אין די ניינציקער.

אַבער אַ טרוקענער יישר כח מיט שפעטערער עולם הבא איז פאן דיונאָן געווען ווייניק. ער וועט זיך איצטער ווענדן צו די יידן, וועלכע האַלטן מער פון עולם הזה, זיי, די אייראָפּעאישע יידן, וועלט - מענטשן, וועלן אים בעסער פארשטיין.

אין די 70-ער יאָרן נאָך דער דייטשער־פראנצויזישער מלחמה איז באַרימט געווען דער נאָמען פון דעם אייזערנעם קאַנצלער ביסמאַרק. זיין באַנקיר איז געווען דער יידישער פינאַנסיסט בלייכערדער.

וועגן די צוויי נעמען, דייטשער דיפּלאָמאַט און יידישער פינאַנ-סיסט, האָט מען דערציילט אַזאָ אנעקדאָט:

ווען דייטשלאַנד האָט געפאָדערט ביי פארנקרויך קאַנטריבוציע 5 מיליאָרד פראַנק, און דעמאָלט האָט מען זיך נאָך ניט געוואָרפן מיט מיל-יאָרן אַזוי ווי היינט, האָט דער פראנצויזישער מיניסטער געשטעלט אַ סאַ-טירישע פראגע: ווער וועט עס איבערציילן אַזאָ קאָלאָסאַלע סומע? פון קריסטוס געבורט ביז היינט ציילן מיר נאָך ניט קיין 5 מיליאָרד מינוט. אויף דעם האָט דער אייזערנער קאַנצלער באַמערקט: מיין באַנקיר בלייב רעדער ציילט ניט פון קריסטוס'עם געבורט נאָר פון וועלט - באַשאַפונג. ער וועט איבערציילן.

דיונאָן האָט געקענט בלייכערדער'ן און געווסט, אז ער איז א גר-טער בעל - השבון. ער האָט דאָך איצטער, נאָכן בערלינער קאָנגרעס געגעבן אַ שיינע הלואה דער אָפּגעפרישטער רומעניע. און ווען ער רעכנט אַזוי גוט פאר פרעמדע וועט ער געוויס עפעס אויסרעכענען פאר זיינע איי-גענע.

מ'דאַרף אים מאַכן אַ וויזיט.

דיונאָן ווערט זייער העפליך אויפגענומען אין בלייכערדער'ס שלאָס. דער באַרימטער פינאַנסיסט איז שוין געווען אין די עלטערע יאָרן און אַבי-

טוביה פענסטער

ס' געהערט שווער, דאך האָט ער אויפּמערקזאָם אויסגעהערט דיונאַנס באַ-
ריכט.

פאַלעסטינע! האָט בלייכרעדער אַ טראַכט געטאָן, דאָס פאַרוויסמע
לאַנד וווּ ס'איז פאַרבליבן אַ צעבראָכענע שטיינערנע וואַנט פון אַ טעמפל.
ווער דארף עס? אונדזער פאַטערלאַנד איז דייטשלאַנד. און ווער וועלן עס
זיין די גרינדער, די קאָלאָניסטן? אפשר די אסט - יידן מיט די לאַנגע קאָ-
פאַטעס? אַ פאַנטאַזיע! אַ ווילדע אידיע!

אַבער בלייכרעדער איז אַ דיפּלאָמאַט און אַ דושענטלמען. ער זויכט,
אז די שפּראַך איז געגעבן געוואָרן כדי צו פאַרדעקן די אמתע מחשבות...

דאָס איז אַן אָריגינעלע אידיע, זאָגט בלייכרעדער אויסהערנדיק דעם
גאַנצן אינהאַלט פון דיונאַנס באַריכט. בלייכרעדער גלויבט, אז אַזאָ מאַן
ווי דיונאַן, אַ מאַן מיט אַ קאַלטן קאָפּ און קלאַרן פאַרשטאַנד, האָט געוווּם
די זאך גוט דורכשטודירט, אָבער דערווייל בלייבט די זאך אין געביט פון
פאַרשידענע פלענער און פּראָיעקטן און אַ באַנק - הויז אינטערעסירט זיך
נאָר מיט רעאַלע פּראַקטישע זאַכן, ווען דער פאַלעסטינע - פּראָיעקט זאָל
באַקומען אַ פּראַקטישע באַדייטונג און דאָס נייע לאַנד זאָל זיך נויטיקן
אין אַ הלוואָה, איז ער, בלייכרעדער, גרייט צו פירן וועגן דעם אונטער-
האַנדלונגען.

דיונאַן האָט אַ טעות געהאַט אין אַדרעס.

אין דיונאַנס צייט, אַזוי ווי אין אַלע דורות, זיינען געווען יידן גאָר-
נים, וואָס האָבן געשפּילט אַ ראָלע אין פּאָליטיק און אין דער וועלטווירט-
שאַפט. ענגלאַנד האָט באַקומען דעם סועז און איז געוואָרן די הערשערין
איבערן מיטלענדישן - ים אַ דאַנק צוויי יידן, ראָטשילד און ביקאַנ-
ספּילד..

די שיה - ליניע האַמבורג - אַמעריקע, איינע פון די מעכטיקסטע גע-
זעלשאַפטן אין דער וועלט - נאַוויגאַציע, האָט געגרינדעט דער ייד באַ-
לין

די וועלט - באַרימטע דייטשע עלעקטריציטעט געזעלשאַפט האָט גע-
שאַפן דער ייד ראַטענוי, דער פּאַטער פון יידיש-דייטשן מיניסטער ראַ-
טענוי.

ווער קען זיי אלע אויסרעכענען זייערע נעמען, זייערע ווערק און זייער איינפלוס אין דער וועלט - קולטור?
 אין 1945, נאך היטלערס מפלה, האט דער מיניסטער בעווין גער האלטן אין לאַנדאָן אַ רעדע אין וועלכער ער האָט פּאָלגנדעם געזאָגט:
 „די מענטשהייט דאַרף גאָט דאַנקען פאַר דעם פאַקט, וואָס הייַט־ לער האָט ניט אויסגענוצט פאַר זיין ציל די גרויסע פעאַקייט פֿון ייִדישן פּאָלק. דאָס האָבן אויסגענוצט די אַליאירטע“ (מיליוקאָוו'ס פּאַרזיער צייטונג. 23 נאָוועמבער 1945).

ווען די דאָזיקע ייִדישע גאַונים וואָלטן געווען פאַרייניקט מיט איין נאַציאָנאַלער אידדיע, קען זיך קיין פּאַנטאַזיע ניט פּאַרשטעלן, וואָס די דאָר זיקע פאַרייניקטע קראַפט האָט געקענט שאַפֿן פאַר זיך און פאַר דער וועלט. אָבער זיי זיינען ניט געווען פאַרייניקט. זיי האָבן געאַרבעט פאַר פעל־ קער און אליין זיך פאַררעסן. כּרמי שלי לאַ נטרתי. זיי האָבן, אומבאַוווסט, געצייגט אַ ביישפּיל, וואָס דער ייִדישער גענויס קען נאָך געבן.

און אין יענער צייט קומט אַ מאַן מיט אַ וועלט - נאָמען, געאַכט אין די העכערע ספּערן און ער ווייזט אויף, אז ווען דאָס ייִדישע באַלק זאל האָבן זיין אייגענע היים וועט אלץ וואָס זיין גייסט וועט שאַפֿן ביי זיך ברענגען נוצן און זיין אַ ברכה פאַר דער וועלט.

מיט דער אידדיע פאַראינטערעסירט זיך נאַפּאָלעאָן דער דריטער און פרומע איידעלע קריסטן גרינדן געזעלשאַפטן כדי די אידדיע פּראַקטיש דורכ־ צופירן. אָבער ייִדישע גדולים, וואָס האָבן געהאַט אַ נאָמען אין דער קריסט־ לעכער וועלט האָבן וועגן דער אידדיע געהאַט די זעלכע מיינונג, וואָס עס האָט געהאַט בלייכערדער.

ניין! האָט הענרי דיונאָן געטראַכט ארויסגייענדיק פֿון בלייכערדערס שלאָס. ניין, בלייכערדער איז ניט קיין באַווייז. ער שטייט שוין ווייט פֿון יידנטום. מ'דאַרף זיך ווענדן צו די, וועלכע שטייען פעסט אין יידנטום.

דיונאָן פּאַרט צום פרומען פּראַנקפורטער ראַטשילד.

אין אַ רייכן סאַלָאָן זיצט דער פרומער באַראָן ראַטשילד און הערט אויפּמערקזאַם יעדעס וואָרט פֿון דיונאָנס באַריכט. ס'האַט אויסגעזען, אז דער באַריכט האָט געמאַכט אַ טיפֿן איינדרוק, ווייל ראַטשילד האָט זיך שטאַרק פּאַרטראַכט.

ראַטשילד האָט זיך פאַרקלערט ווייל אים איז גראַד איינגעפּאַלן אַ

טוביה פענסטער

געוויסער פסוק פון תנ"ך, וועלכער איז אים איצטער זייער נויטיק. ער זוכט אים, דעם פסוק, און געפינט אים אין ישעיה קאפיטל 60. אָט איז ער: „ובנו בני נכר חומותיך“ פרעמדע וועלן בויען דייע מויערן.

ראָטשילד איז צופרידן מיטן פסוק און נאָכטער מיט זיין טייערן גאָסט, ער לאָזט אים נישט אָפּ, לאָרט אים איין צו מיטיק ווייזט אים דעם פסוק און גיט אים צו דערקלערן, אז די באַוועגונג וועגן פאַלעסטינע, וואָס מ'זעט איצטער אונטער איידעלע פרומע קריסטן, באַווייזט דייטלעך, אז אלץ וואָס אונדזערע פראָפעטן האָבן פאַרויסגעזאָגט וועט זיך אין דער צוקונפט באַשטעטיקן. מיט דעם טיפן גלויבן און אחרית הימים, אין מלך המשיח, דאַרף דאָס יידישע פּאָלק ניט דוחק זיין דעם קיז נאָר רואיק אָפּוואַרטן די גאולה.

דיונאַן האָט געזען, אז ער האָט דאָ מער ניט וואָס צו טאָן. צוויי יידן. איינער אַ ישראל - ייד, דער צווייטער אַ גלות - ייד, האָבן פארטייטשט דעם פסוק אין סדרה בשלח: „ד' ילחם לכם ואתם תחיו רישון“.

דער ישראל - ייד האָט אזוי פארטייטשט: ד' ילחם לכם, גאָט וועט אייך געבן ברויט (אין זין לחם, ברויט) ואתם תחיו רישון, אָבער איר זאָלט אַקערן, זייען, שניידן, ארבעטן.

דער גלות - ייד האָט אזוי פארטייטשט: ד' ילחם לכם, גאָט וועט אייך געבן ברויט, ואתם תחיו רישון, און איר זיצט און שווייגט און ווארט אָפּ די גאולה.

אין פראנקפורט ווייזט אויס האָט מען געהאַלטן פון דעם צווייטן פירוש.

וועגן דיונאַנס ווייזט שרייבט דער פראנקפורטער ראָטשילד צו דעם ניט פרומען נעאפּאָלער ראָטשילד כדי צו באַווייזן אים דעם אמת פון תנ"ך.

דיונאַן באַקומט אן איינלאַדונג פון דעם ניט פרומען ראָטשילד. זיין נאָם פאָרט קיין נעאפּאָל.

דער נעאפּאָלער ראָטשילד באַדויערט, וואָס זיינע געשעפטן דערלויבן בן אים ניט אָפּצוגעבן זיך מיט אַלע איינצלעהייטן פון דיונאַנס פלאַן. אָבער די אירייע וועגן אויפבויען פון דער פארוויסער פאַלעסטינע איז אים זייער

סימפאטיש. און ווען דער דאָזיקער שיינער טרוים זאָל זיך אַמאָל פאַרווירטן לעבן, אַנטזאגט ער זיך ניט, ער, אדאָלף פאַן ראָטשילד, שעף פון איטאַליע-נישן באַנק - הויז, פאַרטרעטן ביים איטאַליענישן הויף, די שטעלע פון אַ יידישן אַמבאַסאַדאָר.

דינאַן האָט דעמאָלט ביי זיך פאַרנאָטירט:

איך האָב די יידן געוועקט וווּ נאָר איך האָב געקענט, באַווייזנדיק, אז זיי זיינען די אַריסטאָקראַטיע פון דער וועלט לויט מיין טיפער איבער-צייגונג, אָבער מען מוז זאָגן, אז די יידישע ענערגיע איז שוואַך, זייער שוואַך.

זיין לעצטן באַזוך האָט דינאַן געמאַכט ביי דעם יידישן פאַטריאַרך ר' משה מאָנטעפּיאָרע, וועלכער האָט אים פריינטלעך אויפגענומען אין זיין שלאָס רעמסנעט.

איבער דעם באַזוך דריקט זיך דינאַן אויס מיט פאַלגנדע ווערטער: קיינער האָט מיך אזוי גוט ניט פאַרשטאַנען ווי דער דאָזיקער יידישער פאַטריאַרך, איך האָב געהאַט גרויסע האָפענונגען, אָבער דער ווירדיקער מאַן איז שוין געווען זייער אַלט.

הענרי דינאַן האָט ניט געהאַט קיין מול ביי יידישע גדולים אזוי זוי ס'האָט אויך שפּעטער פאַסירט מיטן דר. הערצל.

נחום סאָקאָלאָוו דערציילט אין זיינע „אישים“, אז דער ערשטער יידישער לאָרד נתנאל ראָטשילד האָט ניט געהאַלטן פון דער ציוניסטישער אידעע. זיינע לאָנדאָנער פריינט האָבן אויף אים געווירקט ער זאָל זיך באַקענען מיט דר. הערצל. ראָטשילד האָט איינגעשטימט. אויפגענומען אין זיין ביוראָ דעם דר. הערצל און האָט אים איינגעלאָרן צו מיטיק. אויף מאָרגן, נאָך דעם מיטיק, האָט ראָטשילד געזאָגט צו איינעם פון זיינע פריינט: — מיר איז זייער אנגענעם געווען די באַקאַנטשאַפט מיט דעם מאַן. ס'איז אַ פאַרגעניגן צו פאַרברענגען מיט אים. אן אידעלער מענטש מיט שיינע מידות. איך האָב שטענדיק גערעכנט, הערנדיק די ווונדערלעכע מעשיות וועגן אים, אז דאָס מוז זיין אַ ייד מיט אַ רויטער באָרד, וואָס מאַכט געוואַלטן וועגן יידישע צרות, אָבער איך האָב מיך איבערצייגט, אז ער איז אן עב־טער דזשענטלמאַן. ווען מ'האָט דאָס שפּעטער דערציילט דעם דר. הערצל, האָט ער געזאָגט: — יאָ, ביים מיטיק האָב איך געהאַט דאָס געפיל, אי

דער קארד ווארפט בליקן און באטרעכט מיך ווי אזוי איך האלט דעם גאָפּל מיטן מעסער און איך האָב שטאַרק מדקדק געווען.

צו קיין אַנדער רעזולטאַט האָט דער ווייזט ניט געפירט נאָר דאָס וואָס דער לאָרד האָט זיך איבערצייגט, אז הערצל האָט ניט קיין רויטע באָרד און איז א דזשענטלמען.

א דזשענטלמען איז אויך געווען דיונאַן, וועלכער האָט ניט אויפֿ- געהערט אַגיטירן, שרייבן, ארומפּאַרן, ביז ער האָט פּאַרלוירן זיין גאַנץ פּאַרמעגן, געוואָרן אַן אַרעמאן, אריין אין א מושב - זקנים און אראָפּ פון דער סצענע.

* * *

דורכפּאַרנדיק אַ קליין שווייצאַריש שטעטלעך געידען, האָט אַ גע- וויסער באַזעלער זשורנאַליסט פּאַמבערג באַזוכט דעם קליינעם אַלטער - היים וואָס דאָס שטעטלעך פּאַרמאַנט.

אין אַ זייטן ווינקל איז געזעסן אַן אַלטער מאַן איבער אַ בוך פּאַר- טיפּט אין געדאַנקען. דער שיינער קאַפּ פון דעם זקן אונטער אַ שוואַרצן פּיר- קאַנטיקן קאַפּל, די קלוגע אויגן און די ווייסע פּאַטריאַרכאַלישע באָרד האָבן פּאַראַינטערעסירט דעם זשורנאַליסט. ער האָט באַגריסט דעם זקן און האָט זיך פּאַראַינטערעסירט וועגן זיין נאָמען.

מיין נאָמען, האָט דער זקן געענטפּערט, איז הענרי דיונאַן.

דער זשורנאַליסט איז געוואָרן איבעראַשט.

דעם זעלבן טאָג האָט דער טעלעגראַף צעטראַגן איבער דער וועלט די נייעס, אז דער „פּאַטריאַרך פון דער מענטשהייט“ הענרי דיונאַן, איז אַרעם, עלנט און פּאַרגעסן.

די וועלט האָט זיך דערמאַנט.

אַקאַדעמיעס באַגריסן דעם אַלטן דיונאַן און דער נאָבעל - קאָמי- טעט, וואָס האָט זיך נאָר - וואָס געגרינדעט אין שטאַקהאַלם, שיקט אים איבער די ערשטע נאָבעל - פרעמיע. דיונאַנס עלטער איז מאַטעריעליש גע- וואָרן פּאַרוואָרגט.

אַבער אים איז נאָך באַשערט געווען אַ גייסטיקע באַפּרידיקינג. אין אַן באַזעל, האָט ער זוכה געווען צו זען ווי זיין לעבנס - טרוים הויבט זיך אָן צו פּאַרווירקלעכן. ער האָט בייגעוויינט דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנ- גרעס. דר. הערצל האָט אים וואַרעם באַגריסט און געזאָגט, אז דאָס יודי-

שע פאלק איז אים שולדיק א גרויסן דאנק און וועט אים קיינמאל ניט פארגעסן.

* * *

פופצן יאָר נאָכדעם ווי דער 82-יאָריקער דיונאַן איז געשטאַרבן האָט די וועלט אים געמאַכט אַ שיינע הוכרה.

אין 1925 יאָר איז אין פאריז פאָרגעקומען אַן אינטערנאַציאָנאַלער קאָנגרעס פון קינסטלער. מ'האָט געזוכט שאַפן אַ נייעם פּלאַקאַט פארן רויוטן קרייז, אַ קינסטלערישע עמבלעמע וואָס זאָל דייטלעך אויסדריקן די אויפֿגאַבע פון רויוטן קרייז, דעם זיין פון מענטשן - ליבע און רחמנות. דערמיט האָט זיך דאָך באַשעפטיקט זיין גאַנץ לעבן דער גרינדער פון רויוטן קרייז. מ'האָט וועגן דעם פובליקירט אין די צייטונגען און דער קאָנגרעס האָט באַקומען 340 בילדער מאַדעלן פון אַלע עקן וועלט.

די זשורי האָט אויסגעוויילט אַ מאַדעל, וואָס עס האָט דערלאָנגט אַ סטודענט פון דער דרעזדנער אַקאַדעמיע, אַ געוויסער באַרצינסקי און האָט אים אַרויסגעגעבן די ערשטע פרעמיע.

די דייטשע פרעסע האָט באַלד פּראָקלאַמירט, אז געווענען דעם ערשטן פרייז האָט אַ דייטשער סטודענט, וואָס האָט פארשטאַנען אויסצודריקן אין אַ קינסטלערישער פּאַרם דעם זיין פון רחמנות.

די פּוילישע פרעסע האָט פּראָטעסטירט. באַרצינסקי איז אַ פּאָליאַק, געבוירן אין לאָדזש, געלערנט צייכענען ביים וואַרשעווער פּראָפּעסאָר אַר דינסקי.

ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע פּאַלעמיק וועגן באַרצינסקי'ס יחוס, ביז וואַנען דער יונגער סטודענט האָט זיך געמוזט אַריינלייגן אין אַ שלום.

רבתי! האָט ער געזאָגט, ניטאָ וואָס צו פּאַלעמיווירן. מיין נאָמען איז הענעך, הענעך באַרצינסקי, אַ יידישער בחור פון לאָדזש.

צום יאַרצייט פון זאב זשאבאַטינסקי

(טרעבלינקע און מאַלקין)

א קאפיטל יידיש לעבן ארום טרעבלינקע מיט 70 יאָר צוריק

מיט דעם יאָרצייט פון ווארשעווער געטאָ - אויפשטאַנד זיינען פאָר-
בינדן זכרונות פון צוויי קליינע דערפֿלעך, וואָס זייערע נעמען וועלן שוין
פארבלייבן אין אונדזער געשיכטע. טרעבלינקע דער גהינום, אויף דער רעכ-
טער זייט פון בוג און מאַלקין, די טיר פון גהינום, אויף דער לינקער זייט.
היינט זיינען דאָרט שוין ניטאָ קיין יידן. אָבער מיט 70 יאָר צוריק איז
דער געגנט געווען שטאַרק באַלעבט פון יידן.

דער נאָמען פון אָרימען דערפֿל טרעבלינקע איז געווען גאנץ אומ-
באַקאַנט, אָבער דער נאָמען פון צווייטן דערפֿל מאַלקין, אַ סטאַנציע ביי דער
פעטערבורג - ווארשעווער אייזנבאן - ליניע, דער נאָמען איז שוין געווען
זווייט באַקאַנט. אין מאַלקין האָבן געלעבט עטלעכע צענדליק יידישע פאָ-
מיליעס, מערסטנטייל בעלי מלאכות. די חשובע בעלי - בתים פון מאַלקין
זיינען געווען די ברידער מיכל און משה וויינבערג, וואָס האָבן זיך באַ-
שעפטיקט מיט וואַלד - האַנדל און צוגעשטעלט שוועלן צו דער אייזנבאן.
גוטע ווארעמע יידן מיט אַ אָפענער האַנט פאר צדקה און אַן אָפענע טיר
מאָר אַן אָרימאָן.

באַוווסט אין מאַלקין איז אויך געווען חנא דער שומר שבת, אַ הוי-
כער שטאַרקער ייד, אַ געוועזענער ניקאָלאיעווער סאָלדאַט, וואָס האָט גע-
האַט אַ בראַנדזענעם מעדאַל, געטראַגן לאַנגע שטיוול און אַ רויטן גארטל.
פרייטיק - פארנאַכט פלעגט חנא ארויסגיין אויף אַ רעוויזיע. געשטעלט זיך
ביי יעדער יידישער הויז און געגעבן אַ מיליטערישן באַפעל: העי! שבת!
פאריקן דעם טשאַלענט, ליכט - בענטשן! און די ווייבער פלעגן ענטפער
רן: שוין, שוין, חנא, פארוקט. מיט חנא'ן איז ניטאָ קיין קינען. ווען
ער איז אין עפעס מספּק כאַפּט ער זיך אריין אינעווייניק און מאַכט אַ

סקאנדאל. א קלייניקייט חנא? א ביטערער שטרענגער ייד, זאל גאט אפהיטן.

— 2 —

א שיינעם נאָמען האָט געהאַט אין דער אומגעגנט יואלקע דער מכ"נים - אורח, וואָס האָט געהאַלטן דעם פּאַראָם איבערן בוג, אַ לעבעדיקער יודל מיט אַ שוואַרץ - קיילעכדיק בערדל און אַ פּאַר גוטע יידישע אויגן. יואלקע האָט געהאַט אַ גרויס באַלעבאַטישקייט אויף יענער זייט בוג. אַ שטיק פּעלד, אַ שטאַג מיט הינער, גענדז און כל - טוב. אַלע פּרייטיק אין דער פּרי, פּלעגט יואלקע זיך איבערשיפּן מיט זיין פּאַראָם קיין מאַלקין און זיך ארויסלאָזן אויף יאַכט, כאַפּן יידן אויף שבת, ווייל אַ שבת אָן אורח חיים, האָט געזאָגט יואלקע, איז ניט קיין שבת נאָר תּשעה - באב. און ווען יואלקען האָט זיך איינגעגעבן צו כאַפּן מיטאַמאָל עטלעכע יידן, אַ גאַנצן מזומן, איז דער שבת שוין געווען אַ שמחת - תּורה. און אורחים האָט יואלקען ניט געמעלט. מ'האָט געוואָס, אז אַזוינע געפּילטע שבתדיקע פּיש ווי עס מאַכט זיין פּלוניתטע דבורצע, מעג זיך דער וואַרשעווער רעסטאָראַרטאָר העקסלמאַן גיין לערנען ביי איר. און ווען די אורחים האָבן גע-מאַכט קידוש און געזעצט זיך צום טיש און דבורצע האָט אָנגעהויבן דער-לאַנגען די פּיינע מעדני שבת, פּלעגט יואלקע זיך שטעלן און אויסרופּן: נו ברידער! פאַרשעמט מיך ניט, עסט און טרינקט און לויבט דעם רבּונו של עולם.

הערט ר' יואלקע! — האָט זיך איינמאָל אָפּגערופּן אן אורח, אַ תּלמיד - חכם, — איר זייט מקיים די מצוה פת לאורחים וצדקה לעניים, איר טראָגט דעם נאָמען פון אַ גרויסן נביא יואל, און דער דאָזיקער נביא יואל, האָט ליב געהאַט זאָגן דעם זעלביקן פּסוק, וואָס איר זאָגט: „ואכל" תם אָכול ושבעו והללתם את שם ד'“. איר זאָלט עסן און זאט זיין און לוי-בן דעם אויבערשטן (יואל ב') ווייזט אויס, אז אין אייער נשמה ר' יואלקע, זיצט אַ הייליקער פּונק פון גרויסן נביא יואל.

דערהערנדיק אזא מעשה, אז ער, יואלקע פון פּאַראָם, איז גאָר אַ נאָענטער מחותן מיטן נביא יואל, איז יואלקע פון גרויס נחת ארויף אויפן זיבעטן הימל, און זונטיק אין דער פּרי האָט דבורצע פאַרפּאַקט דעם קלוגן

אורח א געבראָטן גענדול מיט א שבתדיקער הלכה און יואלקע האָט אים אריינגערוקט א שיינע נדבה.

— 3 —

די ברידער מיכל און משה וויינבערג האָבן געהאַט אן אייגענע ספר-תורה. און שבת פלעגט מען ביי ר' משה וויינבערג, אין זיין גרויסער שטוב, דאווענען בצבור. און נאָכן דאווענען פלעגט חנא, דער שומר - שבת, ארויס-נעמען זיין שוואַרץ ביינערנע פושקע, וואָס אויפן אויבערשטן דעקל איז דאָ דער פאָרטעט פון צאר ניקאָלאַי דעם ערשטן, און האָט מכבד געווען דעם עולם מיט א שמעק טאַבאַק. און דער בעל קריאה, מאָטיע דער מלמה, א ייד מיט א שיינער ברייטער באָרד, פלעגט עפענען דעם חומש און ווייזן ווונדערלעכע זאכן פון בעל הטורים, ראשי תיבות, רמזים און גמטריאות. מאָטיע דער מלמד איז געווען א מאדים אין די זאכן. ער האָט אליין גע-קענט צוזאמענשטעלן אַזוינע רמזים און חדות, וואָס איז זייער שווער געווען צו פארשטיין.

שבת איז געווען א יום מנוחה, פריי פון דאגות, וואָס האָבן דעם יידן ניט געפעלט. ס'איז שווער געווען צו מאַכן א לעבן אין דער גרויסער מדי-נה רוסלאַנד ווו אלע וועגן זיינען פארן יידן געווען פארמאַכט. און דאָך האָט דער ייד געפונען א וועג און דורכגעשלאָגן זיך מיט זיין פרנסה. ס'האָט אַמאָל פאַסירט, אז אזא פשוטער גמרא - ייד, דאָרט ביים בוג, האָט גע-שאַפן א פראָדוקציע, וואָס האָט געגעבן פרנסה הונדערטער פאַמיליעס און א צווייטער ייד האָט אויסגעטראכט אן אנדער פרנסה - קוואל, וואָס האָט גע-געבן ארבעט און חיונה דעם גאַנצן ארומיקן געגנט.

עס רעדט זיך ניט פון די גדולים. פון א באַן - קעניג פאָליאַקאָוו, פון א צוקער - קעניג בראַדסקי, אָדער פון אנדערע געניאַלע יידישע קעפּ וואָס האָבן באַלעבט רוסלאַנד. עס רעדט זיך פון דעם קליינשטעטלידיקן פשוט-טן ייד, וואָס טראָץ אלע פינצטערע צאַרישע גזירות, האָט ער, דער פשוט-טער ייד, געלעבט בעסער, שענער, מאַראליש ריינער, גייסטיק העכער, פון זיינע ארומיקע שכנים.

די צוויי טיפיש יידישע שטעטלעך, מעזריטש, אויף יענער זייט בוג און טרעסטינע ביי ביאַליסטאָק, זיינען באַקאַנט געווען מיט זייער באַרשטן-פראָדוקציע, (חזיר - האָר) א בראַנזשע, וואָס האָט באַשעפטיקט א סך אר-

בעטער און געפאָדערט א גרויסע ספעציאַליטעט. אנענטן פון די צוויי שטעטלעך האָט מען געווען ביים אוראָל און אין די ווייטע סיבירער דער-פער, ווו זיי קויפן די רויע סחורה. די סוחרים פון די שטעטלעך זעט מען אויף דעם לייפציקער יריד ווו זייער סחורה ווערט שטאַרק געפאָדערט פון אויסלענדישע פאבריקאַנטן, וועלכע האַלטן, אז די מעזריטשער און טרעס-טינער פראָדוקציע איז פרימא, ערשט-קלאַסיק, און דעריבער צאָלט מען פאר דער סחורה די גרעסטע פרייזן. יידן און ניט - יידן מאַכן אַ לעבן ארום דעם עסק, וואָס איז אזוי ווי מאַנפאַפּאַליזירט פון צוויי יידישע שטעטלעך.

— 4 —

דאָס שטעטל אַסטראָלענקא האָט אַ נאָמען צוליב די ברידער בערנ-שטיין. דער נאָמען בערנשטיין פאַסט זיי זייער גוט ווייל זיי זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבן אָנגעהויבן פאבריצירן דעם בערנשטיין (בורשטיין) וואָס מען געפינט אין דער ערד ארום אַסטראָלענקא. זיי זיינען באַרימט גע-וואָרן אלס גרויסע קינסטלער אין דעם פאך. פון אויסלאַנד קומען רייכע אמאַטאָרן קויפן די קינסטלעכע בורשטינענע אַנטיקן פון די בערנשטיינס. זוען אין וואַרשע, אויף אַן אויסשטעלונג, האָט מען באַווונדערט זייער קונסט-ארבעט, האָט א פּוילישע צייטונג דעמאָלט געשריבן, אז די בערנשטיינס זיינען א כבוד פאר דער מדינה. דער אַסטראָלענקער רב רימט זייערע מע-שים טובים, זיי גיבן פרנסה דער שטאָט, זיי גיבן צדקה און אינטערעסירן זיך מיט אַלע קהלישע ענינים. שיינע אַריסטאָקראַטישע יידן.

— 5 —

ביאַלע איז אַ חסידיש שטעטל, באַרימט מיט דעם גרויסן ליפּעראַנט פיזיק, וואָס באַזאָרגט מיט באַלייכטונג און באַהייצונג אַלע מיליטערישע גאַרניזאָנען פון גאַנץ וואַרשעווער אַקרוג. א סך יידן פאַרנעמען ביי אים גוטע שטעלעס. ווען מ'דאַרף אמאָל אַ בקשה אָדער אַ שתדלנות אין די הויז כע מקומות, ווענדעט מען זיך צו פיזיצן, ווייל מ'ווייסט, אז פיזיק האַלט שטאַרק פון דער מצוה עזוב תעווב, העלפן יעדן נויטבאַדערפטיקן. פיזיק איז אַ חסיד, אַ שטאַלצער ייד, וואָס נעמט קיינמאָל ניט אַראָפּ דעם קאַפּל פון קאַפּ, אפילו ווען ער גייט אריין צום שיערלעצער גובערנאַטאָר, אָדעה צו די גענעראַלן אין וואַרשע. די גוים ווייסן דאָס און האָבן פאר אים דרך - ארץ.

מאָלקין יחסנט זיך מיט די ברידער פרומקין, וואָס לעבן אין זייער גוט וויאָסקאָ - מאַזאַוויצעקי. מ'רעכנט זיי פאר מאָלקינער יידן ווייל זייער נחלה ליגט ביי שעפעטאָווקע, סך - הכל איין סטאַנציע פון מאל-קין. די פרומקנס זיינען רייך, זיי האָבן הייזער און פאבריקן אין ווארשע, זיי פירן דאָ א פריזיש לעבן, קארעטעס, פערד, משרתים. אָבער מ'דארף פאר זיי די היטל ניט אַראָפּנעמען. דאָס זיינען יידישע פריצים מיט אַ יידיש האַרץ. ווען דער רב פון דעם נאָענטן שטעטל קומט מיטן שמש נאָך מעות חטים, נעמט מען זיי אויף מיט גרויס כבוד, מ'פארבעט זיי צו מיר טאָג און מען דערלאנגט די שיינע נרבה. אַרימע לייט ווייסן, אז פון די פרומקנס גייט מען ניט אַוועק מיט ליידיקע הענט.

אין די ערשטע 80-ער יאָרן איז מאָלקין גרויס געוואָרן. מ'האָט גע-נומען בויען א בריק איבערן בוג און א נייע באַן - ליניע מאָלקין - שעד-לעץ. מאָלקינער יידן האָבן זיך געהידושט, צו וואָס דארף שעדלעץ אַ באַן. זי האָט דאָך שוין די טערעספּאָלער באַן? און דאָס דערפּל טרעבלינקע און דאָס שטעטעלע סאָקאָלאָוו. קענען יצא זיין אָן אַ באַן. איז געקומען אַ קלור גער ווארשעווער ייד, וואָס לייענט גאזעטן און האָט געגעבן אַ דער-קלערונג:

די מעשה מיט דער נייער באַן, — האָט דער ווארשעווער ייד דער-קלערט, טרינקענדיק טיי מיט מאָלקינער יידן ביי ר' משה וויינבערג, — די מעשה איז א גאנצע חד - גדיא. פּאָניע האָט געוונען די מלחמה מיטן טערק. און אזוי ווי פּאָניע האָט הרוב געמאַכט אַ סך שטעט און גע-הרגעט אַ סך טערקן, פארלאנגט ער, אז דער טערק זאָל אים באַצאָלן שחיטה - געלט, כך - וכך. לויט דעם דין פון זייער פּאָליטישן שולחן ערוך, אז מען צעברעכט איינעם די ביינער און ער ליגט אין געהאַקטע ווונד דן, מוז ער פאר דער טובה באַצאָלן. אן אלטע תקנה, וואָס שטאַמט נאָך פון סדום. איז אָבער דער טערק, לאַ עליכם, אביסל שוואַך אין דיני ממונות, איז געקומען דער עושה שלום, ביסמאַרק, און האָט אויפגערופן אן אסיפה. אין בערלין כדי מברר זיין דעם ענין און מאַכן אַ פשרה צווישן טערק און פּאָניע. דער טערק, ווייסט איר דאָך, איז אונדזער אַ שטיקל אייגענער. ישמעאל, ער שטאַמט דאָך אויך פון אברהם אבינו, אַ טאַטנס אַ קינה, האָט.

טוביה פענסטער

זיך פאר אים אָנגענומען אַ לאַנדאַנער יוד, ביקאַנספּילד, וואָס איז אַ גאַנץ צער כל ולך אין ענגלאַנד, איז דער דאָזיקער ביקאַנספּיעלד געקומען צו דער בערלינער אסיפה און האָט זיי אַלעמען אַזוי פאַרדרייט די קעפּ, אז פּאָניע איז געבליבן אָן לשון און האָט באַקומען אַ פּייג אויף זיינע אַלע טענות און איז אַוועק אַ ברוגזער אויפן דייטש, וואָס האָט אים צעריבן דעם עסק. איז געקומען דער פראנצויז און געזאָגט: הער זיך איין פּאָניע, מיר בייך דע וועלן איצטער מאַכן יד אחת קעגן דייטש, נאָר אַזוי ווי דיין באַלעבאַ טישקייט איז שטאַרק אָפּגעלאָזן און ווען ס'מאַכט זיך אַמאָל אַ צרה, דאַרף מען דאָך, וואָס גיכער ברענגען חילות, זאָלסטו זען בויען נייע באַנען, הייסט עס אויף זייער לשון, און כך - הוה, פּאָניע האָט באַקומען אַ חלל וואה ביים פאַרזיער האָטשילד און גענומען בויען נייע באַנען, איז די באַן מאַלקין — שעדלעך אויך אַ סטראַטעגישע, זי פאַרבינדט די פעטערבורגער ליניע מיט דער טערעספּאָלער, דאָס איז די גאַנצע סתרי - תורה פון דער גייער באַן.

ס'איז אַ באַשערטע זאך, — האָט זיך אָפּגערופן מאַטיע דער מלמד — דער רבנו של עולם האָט די גויים אריינגעגעבן אַ מחשבה, אז זיי זאָלן מקיים זיין, וואָס אין פּסוק שטייט: פּנו דרך, מאַכט אַ וועג, כדי יירן זאָלן האָבן פּרנסה.

און מאַטיע האָט רעכט געהאַט. ס'איז געוואָרן אַ שפע פון פּרי נסה, מ'האָט אויפגעבויט ביי מאַלקין דעם גרויסן מיליטערישן לאַגער גאַנץ ישאדאווא. ס'איז געקומען ארטילעריע פון בריסק, סאַפּיאָרן פון ווארשע, קאוואלעריע פון לאַמושע, ס'האָבן זיך אָנגעהויבן מאנעוורעס און מאַלקין האָט געלייזט שטיקער גאָלד.

און באַלד נאָכדעם איז אַראָפּגעקומען דער בויער פון דער גייער ליניע דער פראנצויזישער אינזשעניער רָהן מיט זיינע טעכניקער, סעקרע-טאַרן, משרתים, און נאָך אים איז געקומען פון קאוונע דער גרויסער ליי פּעראנט הוטנער מיט אַ גאַנצער סוויטע זיינע מיטאַרבעטער און מאַלקין איז געוואָרן שטאַרק באַלעבט.

— 7 —

הוטנער איז געווען אַ שיינער יידישער טיפּ, אַ תלמיד - חכם, איי-ראָפּעאיש געבילדעט, אַ ספעציאַליסט אין באַן - בויען און באגאבט מיט חכמה אין הומאָר. משה וויינבערג איז געווען צופרידן, וואָס מאַלקין האָט

ניט קיין האַטעלן, און ער, משה, האָט די זכיה אריינצונעמען אין זיין גרוי-
סער הויז דעם גרויסן ייד הוטנער מיט זיין סוויטע. און שבת נאָכן דאוונען,
ווען הוטנער האָט זיך געזעצט צום טיש מיט זיין חברה מיטאַרבעטער, אַלע
דורכגעטריבענע ליטוואקעס, גמרא - קעפּ, און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן שר-
טן ווי פּערל דברי תורה. מאמרי חז"ל און קלוגע יודישע וויצן, איז משה
געזעסן און געשעפט נחת, וואָס זיין הויז איז געוואָרן אַן אכסניה של
תורה.

גאַנץ מאַלקין האָט זיך אַ נעם געטאָן צו דער נייער באַן. די וויינ-
בערגס האָבן דערלאנגט שוועלן און אנדערע מאַטעריאַלן, און ווער עס האָט
געהאַט אַ קאָפּ אויף די פּלייצעס, האָט געהאַט וואָס צו טאָן. איבער דער
גאַנצער ליניע, ביי טרעבלינקע, ביי סאַקאַלאָוו, ביים בויען די קעסאַנען אונ-
טערן בריק, אומעטום זיינען געווען באַשעפטיקט יידן. און ראָהן איז צו-
פּירן געווען פון די ענערגישע יידן, וואָס נעמען אַזאַ גרויסן אָנטייל אין
זיין ארבעט. ראָהן איז אויך באַפּריינדעט געווען מיטן ליפּעראַנט הוטנער.
און ווען מ'האַט דערזען דעם רייטער, וואָס לויפט שטענדיק פאַר דאהנס
קארעטע, האָט מען געזאָגט, אז ראָהן פאַרט צו הוטנער'ן מיט זיך זיין
וועגן אַ נויטיקן ענין.

ס'איז געוואָרן ליהודים.

— 8 —

און מאַטיע דער מלמד האָט אויך ניט געשוויגן און געאַרבעט מע-
שים. מאַטיע האָט אויפגעוויזן ווונדערלעכע זאַכן, וואָס ס'איז פריער קיי-
נעם ניט איינגעפאלן. מאַטיע האָט אויפגעוויזן, אז דער פּראנצויזישער אינ-
זשעניער איז איינער פון די חסידים אומות העולם. זיין נאָמען איז רן
(ראָהן) פון לשון רנה געזאַנג, און די צוויי אותיות פון רן מאַכן אויך נר,
ליכט, און די נעמען פון די באַן - סטאַנציעס ביז וואַרשע זיינען אויך
עפעס מרמוז. זיי הייסן: מאַלקין, זעלענעץ, טלושטיש, וואָלאָמין. די ערשטע
אותיות פון די נעמען מאַכן מזל - טוב, ועל כולם, דאַרף מען וויסן, אז
מאַלקין איז ראשי תיבות. מאַלקין מאַכט: „מזל, לַקְהֵלָּא קְדִישָׁא יֵאִיר נר.“
דער מזל וועט דאָ שיינען פאַר יידן ווי אַ ליכט. קלאָר, אז יידן וועלן
א"י"ה דאָ האָבן מזל און ברכה. קלאָר ווי דער טאָג.

ניין! דאָס איז ניט געווען קלאָר נאָר פינצטערער. מאַטיע האָט גע-

נומען א ריינעם תלמודישן וואָרט „מלקין“ וואָס באַדייט : מ'שלאָגט, מ'וועט שלאָגן, און האָט עס איבערגעניצעוועט אויף מזל און ברכה. מאַטיע האָט געבער, מיט זיין גוטער נבואה, אַ ביטערן טעות געהאַט, אַזוי ווי ס'האָבן אַ טעות געהאַט פאַר אים, גרעסערע פון אים.

— 9 —

די שפילעריי מיט אגדה'ישע סימבאָלן, דאָס זשאַנגלירן מיט פסוקים, ראשי תיבות, רמזים און גמטריאות, האָבן ניט געבראַכט קיין ישרעות ונחמות. מיט ראשי תיבות היילט מען ניט קיין ווונדן און מיט גמטריאות ענדערט מען ניט נאַטור געזעצן. אונדזערע אַלטע חכמים האָבן אָנגעזאָגט, אַז אַמילו מיט תלמודישע אגדות זאָל מען פאַרזיכטיק זיין, מען זאָל עס ניט פארטייטשן אַזוי איינפאַך ווי ס'איז געשריבן, מ'זאָל דערפון ניט לערנען: „אין למדן מן האגדה“ ווייל דאָס לעבן איז אַנדערש פון אגדה.

ווען די קרייצגיגלער האָבן חרוב געמאַכט די גרויסע יידישע קהלות. וואָס ווערן דערמאָנט תשעה באב אין די קינות: שפיער, וואָרמס, מאַינץ, און די ביסל פאַרבליבענע דייטשע יידן האָבן זיך געראַטעוועט אין אַ לאַנד וואָס הייסט פוילן, האָט מען פון דעם נאָמען פוילן באַלד געמאַכט אַ רמז: פוילן מאַכט: „פּאָל לין“, דאָ זאָלסטו בלייבן, דאָ וועט דיר גוט זיין. נאָר די היסטאָריע האָט געוויזן פונקט פארקערט, אַז דאָ וועט זיין ניט גוט. זייער ניט גוט.

— 10 —

שפעטער, אין דער צייט פון גזירות ת"ה, ווען ס'איז אויפגעשטאַנען דער קאָזאַק כמעלאַניצקי, וועלכער איז באַצייכנט אין די אַלטע יידישע ספרים מיטן נאָמען „חמיל“, האָט מען באַלד אויפגעוויזן, אַז חמיל איז ראשי תיבות. חמיל מאַכט „חבלי משיח יביא לעולם“. דער קאָזאַק חמיל וועט ברענגען דעם מלך המשיח. אָבער חמיל האָט געוויזן, מיט זיינע רציחות, אַז יידן האָבן אַ טעות געהאַט, חמיל מאַכט גאָר „חורבן מלחמה יביא לעולם“ און ס'האָט זיך דערנאָך ארויסגעוויזן, אַז דעם קאָזאַק פשט איז געווען דער אמתער. דער קאָזאַק חמיל האָט אויסגעקוילעט אַלע יידן אין אוקראינע.

דאָס זעלבע איז געשען מיט דער ראשי תיבות'דיקער מאַלקינער נבואה. מיר ווייסן נישט גענוי, וואָס עס איז פאַרגעקומען אין טרעבלינקע.

ווייל קיין תחית המתים איז דאָרט ניט געווען, נאָר די ארומיקע גוים דער-
צײלן, אז יידן האָבן דאָרט געמאַכט אן אויפשטאַנד, זיי האָבן אין אַ מינע-
טערער נאַכט אונטערגעצונדן דעם לאַגער און האָבן זיך געשלאָגן מיט די
דייטשן. דאָס פייער האָט מען פאַרלאָשן און די יידן האָט מען דער-
שאָסן.

— 11 —

די ערלעכע ענערגישע מאַלקינער יידן, וואָס האָבן געהאַלפן בויען די
נייע באַן, האָבן זיך ניט געקענט פאַרשטעלן, אז מיט דער זעלביקער באַן
וועט היטלער פירן זייערע קינדער, זייערע אייניקלעך קיין טרעבלינקע. און
ווען דער לאַנגער צוג מיט די פאַרשלאָסענע טאָוואַרנע - וואַגאַנען וועט
זיך שטעלן ביים בוג און די אומגליקלעכע וועלן, דורך די אייזערנע פענצ-
טער - גראַטעס, דערוען דעם מז'דיקן נאָמען מאַלקין, וועט אויסברעכן אַ
געוויין, אַ יאָמער, אַ געזעגענען זיך, אַ ווידוי זאָגן, ווייל מ'שטייט שוין
אויפן שוועל פון גהינום. געענדיקט יעדע האָפענונג, ניטאָ מער קיין הילף,
ניטאָ מער די ברידער יידן, די ווייבערנס, די פרומקייט, די פיזיעס, די
בערנשטיינס. ארום און ארום איז וויסט, רואינעס, מדבר, און דאָרט, אויף
יענער זייט בוג, ווארט ניט אויף זיי דער טייערער מכנים אורח, דער האַר-
ציקער ייד יואַלעק, דאָרט ווארט דער מלאך המות, דער העלישער פייער פון
טרעבלינקע.

— 12 —

דער חורבן פון דעם קליינעם מאַלקינער ישוב איז דאָך נאָר אַ טראַג-
פּן אין דעם געוואלדיקן שטראָם פון יידיש בלוט און טרערן. חורבן וואַר-
שע איז דאָך אויך נאָר אַ טייל פון דער גרויסער דראַמע.

דער געוועזענער דעפוטאַט אין פּוילישן פאַרלאַמענט, דר. יצחק
שוואַרצבאַרט, ברענגט אַ רשימה פון אויסגעמאָרדעטע רבנים, וויסנשאַפּט-
לער, קינסטלער, מאַלער, מוזיקער, שרייבער, און דאָס איז נאָר פון איין
שטאָט וואַרשע. ווער קען אויסרעכענען וויפיל באַגאַבטע קינדער האָט דאָס
יידישע פּאָלק פאַרלוירן אין דעם דאָזיקן דריטן חורבן. איך ווייס נישט, —
האָט אַמאָל געזאָגט דער ישראל - פרעזידענט, פּראָפּעסאָר היים ווייצמאַן
ז"ל — איך ווייס ניט וויפיל איינשטיינס, וויפיל פּרוידס זיינען אומגע-
קומען אין היטלערס גאז - קאַמערן.

— 13 —

מ'שטעלט אמאל א פראגע:

אן אלט פאלק מיט א גרויסער קולטור, א קלוג פאלק, „המלומד בפורעניות“, האָט דאָך געדארפט פאָרויסזען די קאטאסטראָפּע, רעאָגירן, אָנעמען מיטלען.

מ'האָט יאָ פאָרויסגעזען. ס'זיינען געווען יידן מיט א ווייטן בליק וואָס האָבן געוועקט, געשטרעפט, געוואָרנט, אָבער מ'האָט זיי נישט גע-הערט.

— 14 —

דער חומש דערציילט, אז זלען משה רבינו איז געקומען קיין מצרים מיט א בשורה טובה, אז יידן וועלן באַפרייט זיין און וועלן האָבן אן אייגן לאַנד, האָט מען אים ניט געהערט, ניט געגלויבט, ווייל מ'איז גע-ווען פארשקלאַפט און מ'האָט ניט געקענט פריי אָטעמען: „ולא שמינו אל משה נקוצר רוח ומעבודה קשה“. און ווען מ'איז פריי געוואָרן און גע-האָט אן אייגן לאַנד, און ס'איז געקומען א שלעכטע צייט, און א נביא ירמיהו האָט געוואָרנט און געהייסן אָנעמען מיטלען, האָט מען אים ניט גע-הערט און ניט געפאָלגט.

דער מחבר פון באַרימטן בוך: „אונדזער פארגעסענער פארבינדער-טער“, פיער וואן פאסען, דערציילט, אז אין די וויינאָכטן 1931, האָט ער געהאט אין באָן א געשפרעך מיט היטלערן און האָט דערזען דעם פייער פון שנאת ישראל אין היטלערס ווילדע אויגן. נאָך זיין ווויזט אין באָן איז וואן פאסען איינגעלאָרן געוואָרן צו האַלטן א פאָרטראַג אין דער ניר-יאַרקער סינאָגאָגע עמנואל טעמפל.

אין פארלויף פון מיין רעדע, — שרייבט וואן פאסען, — האָב איך געזאָגט:

„אין דייטשלאַנד האָבן יידן אזוינע גרויסע און פרעכטיקע טעמפלען ווי דער עמנואל טעמפל, יידן פארנעמען דאָרט וויכטיקע פאָסטנס. עס זיי-נען פאראן יידישע בירגערמייסטער, יידישע אוניווערזיטעט - פראָפעסאָרן. יידן נעמען א גרויסן אָנטייל אין קונסט, מעדיצין, טעאַטער, זשורנאַליסטיק. נעמען פון יידישע פילאנטראָפן זיינען איינגעשריבן אויף די פאסאָדן פון קראַנקן - הייזער, ביבליאָטעקן און אויפן סאָקאַל פון מאָנומענטן. אָבער דער-

פון וועט גאר ניט בלייבן. צען יאר שפעטער וועט מען אין דייטשלאַנד
ניט געפינען קיין יידן. איך זאָג דאָס ווייל איך האָב אין היטלערס אויגן
טיף אריינגעקוקט."

נאָך דעם רעפּעראַט איז וואן פאסען פארבעטן געוואָרן, ווי ער
שרייבט, "צו איינעם בעדויטענדן אמעריקאנישן יודע" דער ייד האָט אים
זייער פריינטלעך אויפגענומען און האָט אזוי געזאָגט: "איך האָב אייך
היינט אָונט געהערט רעדן. דאָס וואָס איר האָט געזאָגט איז אומזין. דייטש-
לאַנד בלייבט דייטשלאַנד. די ציוויליזאַציע פארלעשט מען ניט אזוי איינ-
פאך. איר מעגט זיך אויף מיר פארלאָזן, יונגערמאַן, אמעריקע און ענגלאַנד
וועלן אייך וועגן דעם עטוואָס זאָגן".

דער אמעריקאנער ייד האָט גאנץ גוט געוואוסט, אז וואן פאסען איז
באַקאַנט מיט די גרעסטע דיפּלאָמאַטן, ער איז אַ טיפּער באַאַבאַכטער, אַ
גרויסער יידישער פריינט וואָס וואָרנט.

אַבער דער אמעריקאנער ייד האָט ניט געוואָלט הערן אַ נבואה ווע-
גן אַ נייעם המן. א ייד, מעג ער זיין מאַטיע, דער מאַלקינער מלמד, אָדער
אַן אמעריקאנער מיליאָנער, אַ ייד איז אַ בעל בטחון, גאָט וועט שוין אים
העלפן, דער רשע וועט שוין האָבן זיין מפלה. אַ ייד קען ניט הערן שלעכט-
טע בשורות וועגן כלל ישראל.

אַבער דער יידישער נאַציאָנאַלער געפיל הייסט דווקא יאָ הערן.
שמע ישראל! דאָס העברעאישע וואָרט "שמע" הייסט: הערן, פארשטיין,
פאַלגן.

משה רבינו האָט אָנגעזאָגט, אז אין אַ צייט פון אַ געפּאָר, פון
קריג, מוז זיין דער ערשטער אַפּעל, שמע ישראל! (פ. שופטים).

— 15 —

דאָס ניט וועלן הערן און פארשטיין איז אן אלטער פעלער.
גרויסע נביאים פאטריאַטן, וועלכע האָבן פאַראויסגעזען געפּאָר און
האָבן געוואָרנט, האָט מען זיי ניט געוואָלט הערן און מ'האָט זיי פאַר-
פאַלגט. און דאָס זעלבע האָט מען אויך געזען אין אונדזער צייט.

אַ צייט מיט יאָרן, איידער מ'האָט געהערט דעם טריפן נאָמען היט-
לעך, האָט זיך באַוווּזן אַ גלות - נביא מיט וועלכן ס'האָט פאַסירט דאָס
זעלבע, וואָס ס'האָט פאַסירט מיטן נביא ירמיהו פאַרן ערשטן חורבן. מ'האָט

דעמאָלט שוין געוואוסט, אז נבוכדנאצר גרייט זיך צו באַפאַלן ירושלים. אָבער פאַלשע נביאים זיינען אַרומגעגאַנגען צווישן פּאָלק, האָבן אַניטירט און פאַרזיכערט, אז „לאַ יבואַ צר ואויב בשערי ירושלים“, אז קיין פיינט וועט ניט וואַגן אַריינצוגיין אין אונדזער באַפעסטיקטער רעזידענץ. אָבער דער נביא ירמיהו האָט די זאך בעסער געזען. אויף אַ גרויסער פּאָלקס - פּאַר-זאַמלונג, פאַרן בית המקדש האָלט ירמיהו אַ רעדע. ער וואָרנט פאַרן גע-פּאַר, ווייזט אָן אויף די מיטלען, וואָס מ'דאַרף באַלד אָנעמען. און ווען מ'וועט עס ניט טאָן, וועט דער בית המקדש חרוב ווערן און ארץ - ישראל וועט פאַרוויסט ווערן.

ווי נאָר ירמיהו האָט פאַרענדיקט זיין רעדע, האָבן זיך אויפגעהוי-בן אין לופט געביילטע פּויסטן. מ'האָט דערהערט פון עולם ווילדע געשרייען: ען: משפט מות! מות תמות! א טויט דעם נביא ירמיהו (ירמיהו כ"ו).

— 17 —

דאָס זעלבע האָט פּאַסירט מיט דעם גלות - נביא זשאַבאָטינסקי ווען ער האָט געהאַלטן זיין רעדע אין וואַרשע. ער האָט אויפּמערקזאָם געמאַכט אויף דער גרויסער סכנה. ער האָט געדאַטן מ'זאָל גיין קיין ארץ - ישראל, מ'זאָל פון דאַנען אַנטלויפן, מ'זאָל ליקווידירן דעם גלות. ווען ניט, וועט דער גלות אייך ליקווידירן.

ווי נאָר זשאַבאָטינסקי האָט געענדיקט, האָט מען דערזען אויסגע-הויבענע פּויסטן. מ'האָט דערהערט ווילדע געשרייען: וואָס וויל ער דאָ! וואָס שרעקט ער אונדז? מיר זיינען פּוילישע בירגער! פאַרטרייבן זאָל מען אים, פאַרשטיינערן זאָל מען אים.

— 18 —

דער זשורנאַליסט ש. אבידור, וואָס האָט באַגלייט זשאַבאָטינסקיין אויף זיין רייזע קיין וואַרשע, דערציילט (ביילאגע צו „אונזער וועלט“ יוני 1950), אז פּאַרנדיק פון ביאַליסטאָק קיין וואַרשע, ווען דער צוג האָט זיך געשטעלט ביי דער סטאַנציע מאַלקין, האָט מען דערזען אויפן פּעראָן אן ער-לם יידן, פשוטע יידן פון מאַלקין און אַרומיקע שטעטלעך, יידן, וואָס האָבן געהערט און געהאַלטן פון זשאַבאָטינסקיין און זיינען אים געקומען באַגריסן. זשאַבאָטינסקי איז צוגעגאַנגען צום פענצטער, געענטפערט אויף די באַגרי-

סונגען און האָט זיך צוריק געזעצט אויף זיין אָרט מיט אן אַרָפּגעלאָזטן קאָפּ.

אבירור — האָט ער צוגערופן זיין באַגלייטער און אין זיינע אויגן זיינען געשטאַנען טרערן — זיי באַגריסן מיך און איך זע דעם הורבן. זאָר לן זיי זיך ראַטעווען, זאָלן זיי גיין אין אונדזער לאַנד, גיין וואו די אויגן טראָגן, אַנטלויפן, זיי זעען ניט, אז זיי שטייען שוין אויפן שוועל פון פאר-ניכטונג.

א וואָרט פון א נביא.

ער האָט מיט ביידע הענט, ווי אבירור דערציילט, פארשטעלט זיין פנים, גענומען וויינען און געמורמלט צו זיך: גאָט דערבאַרעם זיך, ראַטע-זוע מיין פּאַלק. (ער האָט עס געזאָגט ווי זיין שטייגער בשעת אויפֿרעוונג, אין זיין מוטער - שפראַך, רוסיש).

דאָס איז געווען איידער היטלער איז געקומען צו דער מאַכט, אין אַ שיינעם זומער־טאָג דעם 18טן מאי 1930.

דער תנ"ך דערציילט, אַז אַמאַל ביי יידן האָט מען גערופן דעם נביא: „הרואה“, דער זעער, זשאַבאַטינסקי איז געווען באַגאַבט מיט דער קראַפֿט פון זען. אין דער פּאַגראַם צייט האָט ער פּאַרגעזען, אַז עשׂן דאַרף מען ענטפערן מיט זיין שפראַך, מיטן פּויסט. מ'דאַרף מקיים זיין דוד המלך'ס געבאָט: „ללמד בני יהודה קשת“, לערנען די יוגנט ווי אומצוגיין מיט געווער (שמואל ב' א). דערי-בער האָט ער, אין וואָרט און שריפט, געוועקט די יוגנט און האָט געגרינדעט דעם ייִדישן לעגיאָן.

ווען אָדעסער יידן האָבן געמאַכט אַ שמחה אין דעם עלעגאַנטן פּראַנץ קאַניקאָפּע לכבוד דעם מאַניפעסט פון דער רוסישער קאָנסטיטוציע, האָט זשאַבאַטינסקי זיי געזאָגט: פרייט זיך נישט יידן, גייט בעסער באַצייטנס אַוועק פון דאַנען. ער האָט פּאַראַויסגעזען דאָס וואָס אַנדערע האָבן שפּעטער דערזען.

בשעת אַ פּאַגראַם אין ירושלים האָט זשאַבאַטינסקי, אַלס ענגלישער סאָלאַט, געבראַכן די דיסציפּלין און האָט אויפגעריסן דעם ענגלישן אַרסענאַל און דערלאַנגט יידן געווער, וויסנדיק, אַז דערפאַר קומט אים טויט־שטראַף. ער

טוביה פענסטער

האָט אָבער פאַראויסגעזען וואָס אַ ווילדער אַראַבישער חמוֹן קען מאַכן זוען דער ענגלישער גובערנאַטאָר זעט און שווייגט. האָט ער איינגעשטעלט זיין לעבן כדי צו ראַטעווען יידן.

און דער דאָזיקער שטארקער ייד מיט אייזערנע נערוון האָט זיך דאָ אין מאַלקין צעוויינט ווען יידן האָבן אים אַזוי פריינטלעך באַגריסט.

וואָס האָט ער דערזען?

דער גרויסער מענטש, דער נביא, דער פיקאָזאָף, דער גאון, דערזעט אַמאָל עטוואָס איבער די גרענעצן פון שכל און געפיל. דער פסיכאָלאָג רופט עס אינטואַיציע. דער תנ"ך רופט עס „רוח ממרום“. אַ וויזיאָן פון אויבן וואָס באַווייזט זיך ווי אַ בליץ און וואַרפט אַ שייַן איבער אַ ווייטע, אין דער צור-קונפט, פאַרבאָרגענע, פאַנאַראַמע.

דער נביא ירמיהו האָט אַמאָל דערזען גאַנץ ווייט אין צפון אַ „סיר נפוח“, אַ קעסל וואָס זירט און קאָכט, און גאָט האָט אים געזאָגט: דו זעסט גוט. פון צפון וועט קומען אַן אומגליק איבער דער גאַנצער וועלט (ירמיהו א').

דער גלות-נביא זשאַבאָטינסקי האָט דערזען אַ סיר נפוח, אַ קאָכעדיקן נאַצישן קעסל וואָס טראָגט אַ וועלט-אומגליק. און וואַנדערנדיק איבער יידישע קהלות, דערמאָנענדיק וועגן דער גרויסער סכנה, האָט ער אין מיטן וועג באַ-קומען אַ וויזיאָן פון אויבן. דאָ, אין מאַלקין, ווען דער צוג האָט זיך געשטעלט ביים בוג, ביי דער טיר פון שפעטערדיקן גיהנום, דאָ, וואו יידן האָבן אים אַזוי פריינטלעך באַגריסט, דאָ האָט אַ בליץ געגעבן דער רוח ממרום. זשאַבאָטינסקי האָט דערזען, אַז די וואָס באַגריסן אים שטייען אויפן שוועל פון זייער פאַר-ניכטונג. ער האָט דערזען דעם חורבן, אַ פינסטערע וועלט פון רוצחים, אַ שוואַרצן הימל און אַ רויסן שטראָם יידיש בלוט, און די שטארקע נערוון פון דעם שטאַרקן יידן האָבן נאָכגעגעבן.

אין זיין נשמה האָט זיך אויפגעכאַפט דער אַלטער פאַרביטערטער יידישער כעס וואָס שטורעמט אין זיינע שריפטן, דער כעס פון אַ נביא, וואָס גייט איצטער וועקן יידן אין אַ לאַנד וואָס זיי, די יידן, האָבן גרויס געמאַכט. יידן זיי פּאָנאַנסקי, קראָנעבערג, בלאָך, וואוּלבערג, לאַנדוי, לעסער און פיל אַנדערע וואָס האָבן אייזנבאַנען און פאַבריקן געבויט, גרויסע געשעפט-הייזער געגרינדעט, קרעדיט-אַנשטאַלען געעפנט. און איצטער וועט מען זיי אָפּדאַנ-דען?

קען, אזוי ווי מ'האָט זייערע עלטערן אָפּגעדאַנקט אין אַלע לענדער דורך וועל-
כע עס ציט זיך דער לאַנגער דערנער-וועג פון גלות.

באהערשט פון די געדאַנקען איז ער געקומען קיין וואַרשע, און מיטן
גאַנצן ברען פון זיין יידישער נשמה, מיט זיין געניאלן רעדנער-קראַפט, איי-
זערנע לאַגיק און פּלאַס-פּייערדיקע ווערטער, האָט ער געוועקט, געוואָרנט,
געשטרעפּט, געבעטן מ'זאָל זיך ראַטעווען, אַנטלויפן, זוכן מיטלען, ס'איז נאָך
דאָ צייט, איילט זיך, די סכנה איז גרויס, שמע ישראל!

אַבער ישראל האָט נישט געהערט.

מ'האָט אים געענטפּערט: מיר האָבן זיך נישט וואָס צו שרעקן, מיר
זיינען פּוילישע בירגער.

זיי האָבן נישט געזען.

דער נביא דניאל באַשרייבנדיק זיין וויזיאָן ביים טייך חדקל, זאָגט:
„און נאָר איך, דניאל אַליין, האָב געזען די דערשיינונג, און די מענטשן וואָס
זיינען מיט מיר געווען האָבן די דערשיינונג נישט געזען“ (דניאל 10).

מ'קען דאָס נאָכזאָגן זשאַבאָטינסקין, נאָר ער אַליין האָט געזען אין
די מענטשן אַרום האָבן נישט געזען.

—————

וועגן זשאַבאָטינסקין פּאַסט זיך דאָס וואָרט וואָס גאָט האָט געזאָגט
דעם ערשטן גלות נביא יחזקאל:

„איך שיק דיך צו זיי, און דו זאָלסט זיי זאָגן: אזוי האָט גאָט געזאָגט.
און צי וועלן זיי דיך הערן אָדער נישט, ווייל זיי זיינען ווידערשפעניקע, אָבער
וויסן וועלן זיי, אַז צווישן זיי איז געווען אַ נביא“ (יחזקאל, ב').

אזוי איז דער מול פון גרויסע מענטשן. ביי זייער לעבן הערט מען זיי
נישט. ווען זיי גייען אוועק און עס באַשטעטיקט זיך זייערע ווערטער און עס
געשעט דאָס וואָס זיי האָבן פּאַראַויסגעזען, דאָן דערמאָנט מען זיך אָן זיי,
זייער גייסט לעבט ווידער אויף. מ'הערט זיי.

ווער איז געווען דער גרויסער נביא ירמיהו? דאָס האָט מען זיך דער-
ווסט נאָכן ערשטן חורבן.

ווער איז געווען דער גלות-נביא זשאַבאָטינסקי? דאָס האָט מען זיך
דערוואוסט נאָכן דריטן חורבן.

ד ע ר ס פ ר ה ס פ ר י ם

לויט דעם לעצטן באַריכט פון דער ביבל - געזעלשאַפט, ווי די צייטונגען שרייבן, וועט יערלעך פארקויפט איבער 20 מיליאָן ביבל-עקזעמפליאַרן. דאָס לעצטע יאָר האָט מען פארקויפט איבער 23 מיליאָן עקזעמפליאַרן.

ביים סוף פון יעדער מסכתא אין ש"ס, שטייען צוויי ווערטער מיט גרויסע אותיות: "הדרן עלך". הדרן הייסט: צוריק. עלך הייסט: אויף דיר. דאָס איז אן אראמיאישער אויסדרוק וואָס מיינט צו זאָגן דעם לערנער: שטיי! קער זיך אום צוריק און לערן נאָכאַמאָל, דו האָסט נאָך ניט גע-ענדיקט.

א קלוגער רבי וואָס האָט ליב געהאַט אן איינפאל, א גלייכווערטל, האָט אַמאָל אויף א סיום הש"ס אנאליזירט דעם "הדרן עלך" און געמאַכט אַזא באַמערקונג:

דער קערן פון וואָרט הדרן איז "הדר". דער "נון" איז נאָר אַ ציר-גאָב. "הדר" איז א וואָרט וואָס אַנטהאַלט אין זיך פארשידענע באַגריפן. "הדר" הייסט שיינקייט, פראַכט, כבוד, גרויסקייט, מאַיעססעט. דאָס זיינען גייסטיקע קליינאָדן באַהאַלטענע אין שאַצקאַמער פון דער תורה. דיר געפעלן די דאָזיקע שיינע זאַכן און דו וואָלסט וועלן, אז זיי זאָלן זיין "עלך" אויף דיר; אָבער דו ווייסט ניט ווי אזוי מען מאַכט דאָס, קומט דער "נון" און גיט דיר א דערקלערונג. דער "נון" שטעלט זיך ביים "הדר" און שאַפט אַ ניי וואָרט: "הדרן" צוריק, ווידער לערנען. פאַרשן, שטודירן, פארטיפן זיך ווען דו וועסט דאָס מקיים זיין, ווען דער צוועק פון דין לערנען וועט זיין ווי חכמים זאָגן: ללמוד על מנת לעשות, לערנען כדי צו שאַפן מעשים-טובים און ברענגען נוצן דער וועלט, דאן וועט די גייסטיקע שיינקייט וואָס ווערט סימבאָליזירט מיט די פיר אותיות פון "הדרן" זיין אויף דיר, הדרן עלך.

ביי לייטן, האָט דער רבי צוגעגעבן, ווען אַ מענטש מאַכט דורך אַ געוויסן שטודיום, ווערט דאָקטאָר אָדער אינזשעניער, זאָגט מען: ער האָט

געענדיקט. ביי יידן איז ניטאָ דאָס וואָרט געענדיקט. די תורה ענדיקט מען ציט. מ'לערנט איר שטענדיק, אייביק, דאָס גאַנצע לעבן. משה רבנו האָט אויך ציט געענדיקט. „משה ידבר“ שטייט ביי מתן תורה, משה וועט רעדן. משה רבנו וועט רעדן אין דער ווייטער צוקונפט און די וועלט וועט אים הערן עד סוף כל הדורות.

דער רבי האָט רעכט געהאַט. די וועלט הערט.

* * *

אין יאָר 1952, האָט די קריסטלעך־פּראָטעסטאַנטישע אַמעריקע געפראָ- וועט שמחת־תורה דעם גאַנצן חודש סעפטעמבער. ס'איז גראַד אויסגעפאלן דער 500־יאָריקער יובל פונעם ערשטן געדרוקטן ביבל־עקזעמפליאַר (1452). מ'האַט אין דעם קריסטלעכן „שמחת - תורה“ פארקויפט אין ניו־ יאָרק 1,600,000 ביבל - עקזעמפליאַרן צו 6 דאָלאַר אַ שטיק. און די בוכ־ הענדלער האָבן דערביי געהאַט אַ געלעגנהייט צו באַמערקן, אז אין דעם אינטערעס פון קריסטנטום צו דער ביבל, ליגט דער שווערפונקט ניט אין נייעם נאָר אין אלטן טעסטאַמענט. די וועלט, הייסט עס, וויל הערן דעם משה וואָס האָט אַמאָל גערעדט ביים סיני און מען הערט אים ביז היינט. „משה ידבר“.

* * *

אין איבער טויזנט שפראכן און דיאַלעקטן איז איבערגעזעצט די ביבל. גרויסע געלערנטע זיינען ביז היינט ניט גאַנץ צופרידן מיט אַלע איבערזע- צונגען. מ'פאַרשט דעם אַלטן תנ"ך, מען שטודירט און מ'שאַפט נייע איר בערעזונגען און מ'האַלט אלץ נאָך ביים „הדרן“.

די ערשטע און בעסטע איבערזעצונג פון תורת משה רעכנט זיך די גריכישע סעפטואגינטאַ, געשאַפן פון 70 יידישע געלערנטע מיט 2 טויר זנט יאָר צוריק. ווען דער קעניג תלמי האָט לכבוד דעם סיום פון דער סעפֿ- טואגינטאַ געמאַכט אַ גרויסן יום - טוב אין אַלעקסאַנדריע, האָבן די חכמי ירושלים ניט גענומען קיין אַנטייל אין אים. זיי האָבן פאַרויסגעזען, אז די סעפטואגינטאַ וועט ניט איבערגעבן דעם גייסט, דאָס אור־ליכט, דעם מאור שבתורה.

* * *

די שפעטערע לאטיינישע איבערזעצונג פון הייליקן היראנימוס, די

וואולגאטא, האָבן די רעפארמער אין 16-טן יאָרהונדערט אָפגעוואָרפן, גע-
פינענדיק, אַז די וואולגאטא איז ניט קיין ריכטיקע איבערזעצונג. דאָס זעל-
בע איז געשען מיט לומער'ס דייטשע איבערזעצונג, וועלכע מ'האָט קאָרע-
גירט און מ'האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַ נייע איבערזעצונג.

* * *

די ביבל, וואָס מ'האָט אין ניריאָרק אין יאָר 1952 פארקויפט לכבוד
דעם 500-יאָריקן יובל, איז אַ לעצטע אויסגאבע אין מאָדערנעם ענגליש. אַ
נייע איבערזעצונג איבער וועלכע ס'האָבן 15 יאָר געאַרבעט גרויסע געלערנ-
טע. רעכענענדיק זיך מיט אַלטע מפרשים און מיט די נייעסטע ארכעאָלאָג-
גישע אַנטדעקונגען. און דאָך, איז מען אויך מיט דער נייער איבערזעצונג
ניט גאַנץ צופרידן.

אונטער דער אָנפירונג פון ענגלישן טעאָלאָג דאָד, פראָפעסאָר פון
דער קעמברידזשער אוניווערזיטעט, האָבן זיך פארייניקט 25 געלערנטע צו
שאַפן אַ נייע איבערזעצונג. די קאָסטן פון דער אונטערנעמונג דעקן די אר-
ניווערזיטעטן קעמברידזש און אקספארד. פראָפעסאָר דאָד און זיינע אַסיס-
טענטן רעכענען פארטיק צו ווערן מיט דער ארבעט ביז סוף 1960.

* * *

עס באַשטעטיקט זיך די אַלטע מיינונג פון די חכמי ירושלים, אַז די
בעסטע איבערזעצונג קען ניט איבערגעבן די אייגנארטיקייט פון דער שפראך,
די קראפט און די מיסטעריע פון וואָרט וואָס ווירקן אין אַריגינאַל. און דע-
ריבער לערנט מען די העברעאישע שפראך כדי צו פארשטיין דעם תנ"ך אין
מקור. צו דעם צוועק האָט אויך לעוו טאָלסטאָי גענומען לעקציעס ביים מאָס-
קווער ראבינער. אָבער אַפילו קענענדיק די שפראך, מוז מען צולייגן דעם קאָפּ
און זיין אויפמערקזאם אויף יעדעס וואָרט. טאָלסטאָי, דער גרויסער גאון
מיטן שאַרפן בליק, האָט אמאָל אין אַ געשפרעך מיטן פראָפעסאָר קאָקאָוו-
צעוו געמאכט אַזא באַמערקונג: — דער אַלטער טעסטאַמענט מאַלט די נאָ-
טור מיט זייער שיינע פארבן, פארוואָס איז ניטאָ די פארב פון הימל?

ס'איז דאָ — האָט קאָקאָצעוו געענטפערט — נאָר מ'דאַרף דאָס
באַמערקן. דער אַלטער טעסטאַמענט צייכנט זיך אויס מיט זיין שפראך,
מיט זיין קורצער אָבער אינהאַלטסרייכער פאָרם פון אויסדרוק, דער אַריענ-
טאַלישער הימל האָט די זעלבע פארב ווי דער אַריענטאַלישער סאפיר. אי-

בער דער בלויקייט פון הימל און די שיינקייט פונעם סאפיר קען א קינסט-
לער א סך שרייבן. דער אלטער טעסטאמענט דריקט עס אויס קורץ און דייט-
לעך. אין 6 ווערטער: „כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר“.
(פרשת משפטים)...

איבערן תנ"ך האבן שוין געשריבן און שרייבן ביז היינט טעאלאָגן,
פאָרשער, היסטאָריקער און לינגוויסטן. א פראַנצויזישער טעאלאָג באַשרייבן-
דיק די הייליקע ביכער פון פעלקער ווי: בראהמא פון די אינדיער, קאנפּו-
ציום פון די כינעזער, ביכער וואָס האָבן צווישן זיך געמיינזאמעס און איי-
דייען פון מאָראַל, קומט ער צום אויספיר, אז די ביבל אַליין האָט נישט צו
זיך קיין גלייבן. עס איז ניטאָ אין לעבן קיין שום פּאָעזיע וואָס זאָל ניט
דערמאָנט ווערן אין תנ"ך. אלע חכמים וואָס גייען איבער פארשידענע וועגן
פון דער וויסנשאַפֿט, קומען זיך שטענדיק צוזאמען און פארייניקן זיך אין
דעם געפיל פון רעספעקט און באוואונדערונג פאר דעם גיגאַנטישן מאָנר-
מענט.

* * *

דער געאָגראַף עליוע רעקליו דערצייילט, אז אים איז פיל מאָל אויס-
געקומען צו זיצן אין א געזעלשאַפֿט פון ענגלישע פראַפעסאָרן וואָס האָבן
וויסנשאַפֿטלעך באַהאַנדלט אַ נייע דערפינדונג, אָדער אַ געוויסע נאַטור-
דערשיינונג. און ווען איינער פון דער געזעלשאַפֿט האָט געמאַכט אַ באַמער-
קונג, אז מ'האָט וועגן דעם באַדאַרפֿט אַ בליק טאָן אין ביבל, זיינען אַלע מס-
כים געווען. יא, מ'דאַרף אַ קוק געבן אין ביבל.

* * *

אין דער שווייץ איז אַמאָל פאָרגעקומען אַ מערקווירדיקע נאַטור-
דערשיינונג איבער וועלכע מ'האָט אויך געזאָגט, אז מ'דאַרף וועגן דעם אַ
קוק טאָן אין דער ביבל. דאָס איז געווען מיט אַ יאָר 50 צוריק.

אין די שווייצאָרישע אַלפּען, דריי מיט אַ האַלב טויזנט מעטער הויך,
איז דאָ אַ קליין דערפל ביואיר. די קאָמוניקאַציע מיט דעם דערפל איז זייער
אַ שווערע. מ'דאַרף קלעטערן איבער שמאָלע געפערלעכע וועגן וואָס דרייען
זיך צווישן פעלזן און אָפּגרונטן. גראַד איז אין דעם דערפל אָנגעקומען אַ
נייער פּאַסטאָר, וועלכער האָט צוויסן געגעבן, אז דאָ, אין ביואיר, הערט
מען אין דער לופֿט, טאָג און נאַכט, אַ וואונדערלעכע מוזיק. באַלד האָבן

זיך באווייזן אין באוואיר טוריסטן און האָבן באַשטעטיקט די ווערטער פונעם פאַסטאָר. צייטונגען האָבן אָנגעהויבן שרייבן וועגן אַ מוזיק פון הימלישע ספּערן. געלערנטע האָבן דערקלערט, אז דאָס איז ניט קיין נייעס. די אַט-מאַספּערישע קאָנדיציעס אין די הויכע בערג רופן ארויס אַ געוויסן רויש אין די אויערן און שאַפן אַן אילוזיע פון מוזיק. אָבער די געניטע טוריסטן וואָס קענען גוט די אַלפּען, האָבן באווייזן, אז דאָס וואָס מ'הערט אין ביר-איר איז ניט קיין רויש, ניט קיין אילוזיע, נאָר אַ דייטלעכע, ווונדערלעכע מוזיק פון אַ ווייטן אַרקעסטער. די איינוויינער פון ביואיר הערן ניט די מיסטישע מוזיק, נאָר אַ פּרישער מענטש, וואָס קומט קיין ביואיר הערט עס, ביז אַ געוויסער צייט, גאַנץ דייטלעך. דער פאַסטאָר האָט אויך אויפגע-הערט הערן די מוזיק עטלעכע חדשים נאָך זיין אָנקומען און די זאך איז געבליבן אומדערקלערט. אָבער פארן פאַסטאָר איז די זאך געווען קלאָר. דאָס שפּילן די מלאכי השרת און לויבן דעם רבוננו של עולם, ווי ס'איז באַ-שריבן אין די פּסאַלמען פון קעניג דוד "הללוהו כל כוכבי אור, הללוהו שמי השמים (תהילים קמ"ח) און דער פאַסטאָר איז זייער צופרידן געווען, ווען ער האָט זיך שפּעטער דערוואוסט, אז אַ ווילנער יידישער סטודענט, האַל-טנדיק אַ דיסערטאַציע פאר פּראָפּעסאָרן, האָט אָנגעווייזן די שטעלן אין אַלטן טעסטאַמענט וואו ס'איז באַשריבן די מוזיק פון דער הימלישער קאַפּעלע.

* * *

אין ווילנע איז באַקאַנט געווען דער אפטייקער אבעלמאַן, אַ שיינער טיפּ פון אַ יידישן תלמיד חכם. זיין זון, אַ באַגאַבט בחורל, האָט שטר-דירט די אסטראָנאָמישע וויסנשאַפּט. דעם טאָג ווען דער זון האָט געדארפּט אָפּגעבן זיין לעצטן עקזאַמען איז דער פּאָטער אריינגעגאַנגען צו אים אין צימער און דערזען ווי דער יונגער סטודענט זיצט איבער אַן אָפּענעם תנ"ך פארטיפּט אין מחשבות.

וואָס איז דאָס? — האָט דער פּאָטער זיך פארוואונדערט — דו דארפסט דאָך היינט ריידן פאר פּראָפּעסאָרן, מ'וועט דיר שטעלן פּראַגן, דו מוזט זיין צוגעגרייט, זיצסטו נאָר איבערן תנ"ך?

טאַקע דעריבער פאַפּא, — האָט דער זון געענטפערט, — ווייל איך דארף היינט רעדן, מוז איך אריינקוקן אין תנ"ך.

איך פארשטיי דיך ניט, — האָט דער פּאָטער באַמערקט.

— דו פארשטייסט עס גאנץ גוט פאפא, דו קענסט דעם תנ"ך בע-
סער פון מיר. איך שטודיר איצטער דאָס קאפיטל ל"ח אין איוב, וואו גאָט
עקזאָמינירט איוב'ן און פרעגט אים צי ווייסט ער עפעס וועגן די גרויסע
סודות פון דער נאַטור? פאַר דעם וואָס שטודירט אַסטראָנאָמיע, איז דער
קאפיטל זייער וויכטיק.

* * *

א קליינער ביישפיל, די אַסטראָנאָמישע וויסנשאַפט לערנט, אז 150
מיליאָן קילאָמעטער טיילן אָפּ די זון פון דער ערד, אין דעם געוואלדיקן דיס-
טאַנץ לויפט דורך די ליכט פון דער זון אין 8 מינוט. וועגן דעם רעדט שוין
דער קאפיטל ל"ח: גאָט פרעגט איוב'ן צי פארשטייט ער ווי אזוי טיילט
זיך אָפּ די ליכט און דערלאַנגט צו דער ערד? „איזוה הדרך יחלק אור
יפיץ קדים עלי ארץ?"

די דיסערטאַציע וואָס איך דאַרף היינט פאַרלעזן, באַהאַנדלט אַ גע-
וויסע טעאָריע פון דעם באַרימטן אַסטראָנאָם קעפלער, וואָס האָט געלעבט
אין 16-טן יאָרהונדערט. קעפלער באַוווינט, אז די הימל - פלאַנעטן, ציר-
קולירנדיק אין זייערע אַרביטן, גיבן זיי ארויס פארשידענע סיגנאַלן, טענער,
אקארדן, וועלכע פארייניקן זיך אין אַ וואונדערלעכן אַרקעסטער.

דאָס איז שוין פאר קעפלער'ן געשריבן אין קאפיטל ל"ח. גאָט פרעגט
איוב'ן צי איז ער באַקאַנט מיט די געזעצן פון הימל? (תידעת הוקות
שמים?) צי האָט ער אַמאָל געהערט ווי עס שפילן די הימל - פלאַנעטן צו-
זאַמען מיט די בני אַלקים? (ברן יחד כוכבי בוקר וידיעו כל בני אַלקים)
און צי קען ער דיריגירן מיטן אַרקעסטער, אָדער הייסן די „נבלי שמים",
די הימל האַרפעס, זיי זאָלן שווייגן? (ונבלי שמים מי ישכּיב?) אָט די
שטעל פון ספר איוב האָב איך נויטיק פאר מיין דיסערטאַציע. עס איז אָנ-
גענומען, אז קעפלער האָט טיף אַריינגעקוקט אין די הימל - ספערעס. אָבער
טיוזנטער יאָרן פאר קעפלערן האָט נאָך טיפער אַריינגעקוקט אין די הימל-
ספערעס, דער ספר - הספרים, אונזער אלטער תנ"ך.

יפה דרשת! — האָט דער פאָטער באַמערקט אויסהערנדיק די דער-
קלערונג פון זיין זון, דער אלטער תלמיד חכם אבעלמאן איז צופרידן גע-
ווען וואָס זיין זון פארשטייט אַ פסוק אין תנ"ך.

* * *

דער תנ"ך איז א ספר החיים מיט א ווייטן האַרזיאָנט. ישעיה הנביא, ריידנדיק וועגן דער צוקונפט, רופט אלע פעלקער (קרבו גוים לשמוע) זיי זאָלן שטודירן דעם ספר ד' (דרשו מעל ספר ד') און ווען פעלקער וויי-זן אַמאָל ארויס א וויכטיקן היסטאָרישן אַקט וואָס ברענגט נוצן דער מענטש-הייט, גייט מען צו צום תנ"ך. מ'וויל הערן וואָס זאָגט וועגן דעם דער ספר ד'.

ווען אמעריקע האָט זיך באַפֿרייט פון ענגלישן יאָך, באַפֿרייט די נע-גער, געשאַפן די קאָנסטיטוציע, איז מען צוגעגאַנגען צום תנ"ך און געזוכט אַ וואָרט, אַן אויסדרוק, אַ דעוויז, פאר דער קאָנסטיטוציע. און דער ספר ד' האָט דערלאַנגט דעם דעוויז, אַ וואָרט פון משה רבנו, וואָס איז אויסגע-קריצט אין דער היסטאָרישער געביידע „אינדעפענדענס האַל“, אין פילאַ-דעלפיע, ווי אַ קרוין איבערן הייליקן אמעריקאַנער דאָקומענט פון פאָלקס-באַפֿרייאַונג:

„וקראתם דרור בארץ לכל יושביה“.

איר זאָלט פראַקלאַמירן פרייהייט אין לאַנד פאר אַלע אירע איינ-וואוינער. (סדרה בהר).

אין 1886-טן יאָר ווען מ'האָט דורכגעלייגט אין אַטלאַנטישן אַקעאַן דעם טעלעגראַף - קאַבל, וואָס פאראייניקט אייראָפּע מיט אמעריקע, האָט דער הויפט-אינזשעניער פאַרגעלייגט, אַז די ערשטע באַגריסונג-דע-פעשע פון אמעריקע קיין אייראָפּע זאָל זיין אַ פאַסיקער טעקסט פון דער ביבל.

ביבל און טעלעגראַף! — האָבן זיך פארוואונדערט זיינע קאָלעגן, — וואָס קען די ביבל זאָגן וועגן אַ זאך וואָס האָט דעמאָלט נאָך ניט עק-זיסטירט?

— שטימט — האָט דער הויפט - אינזשעניער געענטפערט. — אין די ביבלישע צייטן איז קיין טעלעגראַף ניט געווען, אָבער עס זיינען דעמאָלט געווען גרויסע מענטשן, גרויסע דענקער מיט אַ ווייטן בליק.

דער קעניג דוד האָט גוט געקענט די נאַטור - כוחות, וועלכע ער באַשרייבט אזוי שוין אין די פּסאַלמען. ער האָט געגלויבט, אַז דער מענטש

טוביה פענסטער

וועט די נאטור - כוחות אויפֿוועקן און באַלעבן. ווייל גאָט, זאָגט דער קע-
ניג דוד, האָט דעם מענטשן געשענקט אַ טייל פון זיין מאַיעססטע (ותחסרהו
מעט מאלקים) גאָט האָט אים געמאַכט פאר דעם הערשער איבער אַלע
גאָט'ס ווערק (תמשילהו במעשי ידיך) אַלץ ליגט צו זיינע פים (כל ש-
תחת רגליו). דער קעניג דוד האָט שוין אין זיין רייכער פּאַנטאָזיע געזען
ווי איבערן גאַנצן ערד - קוגל ציען זיך ליניעס פון די נאטור - קרעפטן.

איך וועל. אייך פאַרלעזן אַ קורצן אויסצוג פון זיינע שריפטן. און
דער אויסצוג וועט דינען אַלס ערשטע דעפּעשע קיין אייראָפּע. הערט זיך גוט
איין אין די ווערטער:

„די הימלען דערציילן גאָט'ס כבוד און דער אוניווערס פּראָד-
קלאַמירט די ווערק פון זיינע הענט. עס רעדט אַ טאָג צו אַ טאָג און
עס גיט צו וויסן אַ נאַכט צו אַ נאַכט. ניטאָ קיין פּראָזן, ניטאָ קיין
ווערטער. מ'הערט ניט קיין שטים. איבער דער גאַנצער ערד ציען
זיך זייערע ליניעס און אין עס וועלט זיינען דאָ זייערע ווערטער.“

מען מוז אָנערקענען, אז אין דער דאָזיקער נאטור - באַשרייבונג
הערט מען עטוואָס וואָס דערמאָנט דעם טעלעגראַף. א פּראָפּעטישע פּאָרזע-
אונג פון אַ קעניג, אַ דענקער, וואָס די ביבל רופט אים: דער מאַן וואָס
שטייט זייער הויך. „הגבר היקם על“ (שמואל ב', כ"ג).

איך האָב אייך פאַרגעלעזן נאָר די איבערזעצונג. אָבער דער העברעי-
אישער טעקסט אין אַריגינאַל, קלינגט נאָך שענער. הערט זיך איין:

„השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע. יום
ליום יביע אומר ולילה ללילה יהוה דעת. אין אומר, ואין דברים
בלי נשמע קולם. בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם“ (תהילים
י"ט, מזמור לדוד).

מ'דאַרף ניט פאַרגעסן, אז די ווערטער זיינען געשריבן מיט דריי
טויזנט יאָר צוריק. און געשריבן האָט עס אַ קעניג, אַ באַרימטער העלד,
פּאַעט און קאָמפּאָזיטאָר.

די ערשטע טעלעגראַמע קיין אייראָפּע האָט געשיקט זיין מאַיעססטע
דער קעניג דוד המלך.

די אייביקע לזסט ביי יידן צו רייון
איבער דער וועלט און פארשן מענטשן

(א ב ל ע ט ל ג ע ש י כ ט ע פ ו ן א מ א ל)

א.

דאָס יאָר 1498 איז געווען אַ וויכטיקער עטאַפּ אין דער אייראָ-פעאַישע קולטור. אין יענעם יאָר האָט אַ פּאַרטוגעזישע עקספעדיציע, אָנגע-פירט פּון אַרמיראַל וואַסקאַ דע גאַמאַ, געפונען דעם נייעם וועג קיין אינ-דיע.

2.500 יאָר פאַר וואַסקאַ דע גאַמאַ, האָט אַ יידיש - פעניזישע עקס-פעדיציע באַזוכט אינדיע. די ביידע עקספעדיציעס האָבן געהאַט אין און דעם זעלבן ציל: האַנדלס - פאַרבינדונג מיט אַ לאַנד, וועלכעס איז שוין געווען באַרימט אין אַלטערטום מיט אירע געווירצן און דימענטן. נאָר די רעזולטאַטן וואָס די צוויי עקספעדיציעס האָבן געבראַכט דער וועלט זיינען געווען גרינדלעך פאַרקערטע. דער ערשטער קאָנטאַקט מיט אינדיע, דער יידיש - פיניזישער, האָט געפירט צום וועלט - פּרידן. דער צווייטער קאָנ-טאַקט, דער פּאַרטוגעזישער, האָט געפירט צו מלחמה. אָט דער היסטאָרישער קאָנטראַסט וואַרפט אַ געוויסע ליכט אויף דעם היינטיקן וועלט טומל און באַווייזט אונדז, אז די גייסטיקע ירושה פון פעלקער וואָס ציט זיך פון דר-רות, האָט זיך ניט געענדערט.

ב.

די אַנטדעקונג פון דעם נייעם וועג קיין אינדיע איז פּאַרגעקומען אין דער צייט ווען די ווענעציאַנישע רעפּובליק, די אַזוי גערופענע „אַדריאַטישע קעניגין“ האָט באַהערשט דעם מיטלענדישן ים און מאָנאָפּאָליזירט דעם גאַנ-צן עקספּאָרט פון אינדיע. קיין דירעקטע פאַרבינדונג מיט אינדיע האָט ווע-

נעדיק ניט געהאט. דער סועץ איז נאך ניט געווען דורכגעגראבן און דורכ-
גין דעם גיבראלטאר האָט קיינער נאָך ניט געוואָגט. נאָר די עגיפטישע
אַראַבער וואָס האָבן געקענט אריינגיין אין אינדישן אַקעאַז פלעגן ברענגען
די אינדישע ארטיקלען און זיי איבערגעבן דעם ווענעציאַנישן פּלאַט ביים
אַלעקסאַנדערישן פּאָרט. ווי גליקלעך ווענעדיק איז געוואָרן פון אינדישן מס-
חר קען מען דאָס זען ביז היינט. די וואונדערלעכע פּאַלאַצן פון די אַמאָלי-
קע ווענעציאַנישע דאזשען.

פּאַרטוגאַל, וועלכע ליגט ביים אַטלאַנטישן אַקעאַז, האָט ניט געד-
קענט גלייכניכטיק צווען ווי דאָס קליינע ווענעדיק האָט פאַרשאַפט דעם גאַנ-
צן וועלט - האַנדל. פּאַרטוגאַל האָט אָנגעהויבן זוכן אַ וועג קיין אינדיע
דורכן ים און האָט דעם וועג געפונען. דעמאָלט האָט זיך דער אינדישער
עקספּאַרט אַ קער געטאָן קיין אייראָפּע מיט דעם נייעם ים - וועג: קאַל-
קוטאַ — ליסאַבאָן. דאָס איז געווען דער היסטאָרישער מאַמענט וואָס האָט
געפירט ווענעדיק צום אונטערגאַנג. אויפן מיטלענדישן - ים איז געוואָרן
שטיל. ביז וואָנען פּערדינאַנד לעסעפּס האָט אין 1869 דורכגעבראַכן דעם
סועץ און דער מיטלענדישער ים האָט ווידער אויפגעלעבט.

ג.

אַבער ניט אזוי לייכט האָט פּאַרטוגאַל געפונען דעם וועג קיין אינ-
דיע. אויפן גלאָבוס זעט מען, אַז אלע ימען וואָס טראָגן פאַרשידענע נעד-
מען בילדן אייגנטלעך אין און איינציקן אַקעאַז, וואָס נעמט ארום דעם
גאַנצן ערד - קוגל. ווען מ'זאָגט, אז דער סועץ - קאַנאַל פאַרבינדט דעם
מיטלענדישן מיטן רוסישן ים, אָדער, אז דער פּאַנאַמאַ - קאַנאַל פאַראיי-
ניקט דעם אַטלאַנטיק מיטן פּאַסיפיק איז דאָס אָבער ניט געמיינט בוכ-
שטעבלעך. ווייל די אלע ימען זיינען שוין לאַנג פאַראייניקט פון דער נאָ-
טור, נאָר דער מאָדערנער מענטש, וואָס האָט נישט געוואָלט פאַרלירן קיין
צייט אויף לאַנגע רייזעס ארום אַפריקע אָדער דרום - אַמעריקע, האָט
דורכגעגראָבן דעם סועץ מיטן פּאַנאַמאַ, וועלכע האָבן געענדערט און פאַר-
קירצט די קאָמוניקאַציע מיט ווייטע לענדער.

מ'רופט געוויסע וואסער טיילן מיט פאַרשידענע נעמען, ווייל זיי
אונטערשיידן זיך אין קלימאַט און אַפילו אין פאַרב. דער ניל איז געל.

דער מיטלענדישער ים איז בלוי, און ווען ער קומט זיך צוזאמען מיט זיין שבן, דעם שווארצן ים, ביי סטאמבול, זעט מען דעם אונטערשייד. זיי וויי-לן זיך ניט פאראייניקן. יעדער בלייבט ביי זיין פארב.

ד.

דאָס וואָס ס'איז היינט באַקאַנט האָט מען מיט פינף הונדערט יאָר צוריק ניט געוואויסט. די קליגסטע מענטשן פון יענער צייט האָבן זיך ניט פאַרגעשמעלט, אז אויף דער וועלט איז דאָ אַן אַמעריקע, אַ סיביר, און אויסטראַליע. אַ גאַנצע האַלבע וועלט איז געווען פרעמד, אומבאַקאַנט. מ'האַט דעמאָלט נאָר געהאַט צוויי לאַנדקאַרטן פאַרפאַסט פון צוויי געאָגראַפן מעלאַ און פטאלאמי, וועלכע האָבן געלעבט אין צווייטן יאָרהונדערט. אין יענע מאָפעס זיינען געווען באַצייכנט נאָר די לענדער, וועלכע ליגן ביים מיטלענדישן ים. ווייטער איז געווען אָנגעוויזן, אז אין דער און דער ריכט טונג דאַרף זיך געפינען דאָס לאַנד פון זיידנס, ס'הייסט כינע. און אין אַ צווייטער ריכטונג דאַרף זיין „סאַרמאַטיע“, ס'הייסט רוסלאַנד. און ארום די לענדער הערשט אַ גרויסע פינצטערניש און מ'ווייסט ניט וואָס עס איז דאָרט.

פאַרן אָקעאַן האָט מען זיך ניט געשראָקן. מענטשן זיינען געווען אבערגלויביש. זיי האָבן באַמערקט, אז וואָס ווייטער צו דרום איז דאָס וואסער וואַרעמער. האָט מען אויסגערעכנט, אז דאָרט נאָך ווייטער, מוז שוין דער אָקעאַן זידן און קאָכן ווי אין אַ קעסל.

די שיפן זיינען געווען הילצערנע אָן אינסטרומענטן. און אין דעם הילצערנעם אונטערשטן וואסער דעק פלעגן זיך איינעסטלען ווערים, וועלכע האָבן פאַרדאַרבן דעם דעק. דאָס האָט אָפּגעהאַלטן מענטשן פון מאַכן ווייטע רייזעס.

אָבער אין אינדיע איז דאָך פאַראַן גאָלד. ווענעדיק ווערט דאָך רייכער פון טאָג - צו - טאָג. דאָס האָט פאַרטוגאַל ניט געקענט איבערטראַגן: מען מוז געפינען אַ וועג קיין אינדיע.

ה.

אין 1486 שיקט פאַרטוגאַל דעם ענערגישן קאַפיטאַן דיאַס זוכן אַ

טוביה פענסטער

וועג קיין אינדיע. דיאס איז דערגאנגען ביז צום דרומדיקן ברעג פון אפֿ-
ריקע. אָבער דאָרט האָבן די מאַטראָסן, פארמאָטערט פון דער שווערער ריי-
זע, געמאַכט אַ בונט. ווייטער גיין האָט דיאָס ניט געקענט און מיט צע-
בראַכענע שיפן און קראַנקע מאַטראָסן איז ער צוריקגעקומען.

אין 1498 שיקט פֿאַרטוגאַל אַ צווייטע עקספעדיציע, דריי שיפן מיט
צוויי הונדערט מאַטראָסן אונטער דער קאָמאַנדע פון אדמיראַל וואַסקאָ דאָ
גאַמאַ. מ'האַט שוין געוואוסט, וואָס ס'האַט פאַסירט מיט דעם שפּאַניער
קאַלאָמבוס, וועלכער האָט אויך געזוכט אַ וועג קיין אינדיע און האָט זיך
פארלירן אין גרויסן אָקעאַן און געפונען אינדרזען מיט רויע ווילדע
מענטשן (אַמעריקע). דעריבער איז מען איצטער שוין געווען פֿאַרויכטיק.

1.

אין ליסאַבאָן האָט דעמאָלט געלעבט ר' אברהם זכות, באַקאַנט אין
דער וויסנשאַפֿטלעכער וועלט מיטן נאָמען אברהם זאקוטא, פֿראַפּעסאָר אין
סאַלאַמאַנקער אוניווערסיטעט און קעניגלעכער אַסטראָנאָם. ער האָט דערפונ-
דן דעם אַזוי גערופענעם „נאַאוטישעס אַסטראָלאַביום“, אַן אינסטרומענט,
וואָס גיט די מעגלעכקייט דעם שיפס - קאַפיטאַן זיך צו אָריענטירן אין ים
און ניט פארלירן די ריכטונג.

מיט דעם אַסטראָנאָם האָט וואַסקאָ דע גאַמאַ זיך באַראַטן וועגן זיין
רייזע און אויף זיין שיף האָט מען אינסטאַלירט דעם „נאַאוטישן אַסטראָ-
לאַביום. וואַסקאָ דאָ גאַמאַ האָט אויך פֿיל געליטן אין דעם לאַנגן וועג
ארום גאַנץ אַפֿריקע. אָבער זיין גרויסע אויפגאַבע האָט ער דורכגעפירט. ער
איז דערגאנגען ביז אינדיע און האָט דערגרייכט די הויפטשטאָט קאַלקוטאַ.
דעם וועג קיין אינדיע האָט מען געפונען. די רייזע הין - און - צוריק האָט
געדויערט צוויי יאָר.

2.

די פֿלאַטיליע פון וואַסקאָ דאָ גאַמאַ — שרייבט אַ כראָניקער פון
יענער צייט — איז צוריקגעקומען קיין ליסאַבאָן מיט גרויס טריאומף און
אין דער גאַנצער אומגעגנט האָבן מענטשן אַוועקגעוואָרפן זייער טעגלעכע
ארבעט און מ'איז געלאָפן צום פֿאַרט זען די וואונדערלעכע זאַכן, וואָס
מ'האַט געבראַכט, ווי: העלפֿאַנטן, פֿאַבוגייען, געווירצן, דימענטן, קינסטלע-

כע טעפֿיכער און טייערע געפעס. אויסער די דערמאָנטע זאכן האָט מען נאָך עפעס געבראַכט. פארביישווימענדיק קליינע אינדולען, און דאָרט וואו די איינ־ווינער זיינען געווען קליין אין צאָל אָדער שוואַך, זיינען די פּאַרטוגעזער זיי באַפּאַלן און זיי גענומען אין געפּאַנגענשאַפט.

נאָך פון וועג האָט די עקספּעדיציע געגעבן צו וויסן, אז זי האָט געפּאַנגען פיל אומגלויביקע און זי פירט זיי קיין ליסאַבאָן. קומענדיק קיין ליסאַבאָן איז וואַסקאָ דאָ גאַמאָ דריי טעג געשטאַנען אין אַ קלויסטער און האָט געדאַנקט גאָט פאר דער גליקלעכער רייזע. דערנאָך האָט ער זיך באַ-וויזן פארן פּאָלק און מ'האָט אָנגעהויבן אויסלאָרן די שיפן.

פאר די פינצטערע שיה - קעלערן האָבן די ברוטאַלע מאַטראָסן ארויס-געשלעפט געבונדענע, אויסגעהונגערטע אראבער, נעגער, פרויען, קינדער, וועלכע מ'האָט דאָ אויפן אָרט פארקויפט פאר שקלאַפן.

שרעקלעך איז געווען צו זען — שרייבט דער כראָניקער — ווי מען האָט אָפּגעריסן די מענער פון זייערע פרויען, די קינדער פון זייערע מוטערס. געשריי און געוויין האָבן געשפּאַלטן דעם הימל. און די מאַטראָסן סן האָבן זיך געמוזט באַנוצן מיט שווערע בייטשן כדי צו באַרוואַקן די מיר טערס. און — גיט צו דער כראָניקער — די הייליקע קירכע האָט זיך אי-בער זיי דערבאַרעמט. מ'האָט זיי באַשפּריצט מיטן הייליקן וואַסער און גע-מאַכט פאר קריסטן. זיי האָבן געליטן אַלס שקלאַפן, אָבער געראַטעוועט געוואָרן אין גלויבן.

די ווילדע אומגלויביקע אַזיאַטן האָבן גאָרניט פארשטאַנען דאָס גרויסע גליק פון דעם נייעם גלויבן. און איבערן גאַנצן אָקעאַן האָבן די ווילדע דע אומגלויביקע אָנגעהויבן שעלטן די ווייסע מערדער, וואָס ווייסן ניט פון רחמנות.

שקלאַפן-האַנדל איז אַ גאָלדן געשעפט און פון אַ גוטן מסחר זאָגט מען זיך ניט אָפּ. די רעגירונג האָט פון דעם מסחר גענומען נאָר 20 פּראָצענט. די איבעריקע 80 פּראָצענט האָט גענומען די הייליקע אינקוויזיציע און די שיה - קאַפיטאַנען.

אינדיע, דאָס שיינע לאַנד, ווייזט אויס, איז שטאַרק געפּעלן געוואָרן. ווייל פיר יאָר שפּעטער מאַכט וואַסקאָ דאָ גאַמאָ אַ צווייטן באַזוך אין לאַנד פון געווירצן און דימענטן. איצטער גייט ער שוין מיט אַן עסקאַדרע

טוביה פענסטער

פון צוואנציק קריגס - שיפן מיט אַכט הונדערט מאַטראַסן און באַמבארדירט די רעזידענץ קאַלָוטאַ.

2.500 יאָר פאר וואַסקא דע גאַמאַ האָט א יידיש - פעניצישע עקס־פעדיציע באַזוכט אינדיע. דאָס איז געווען אין דער צייט ווען אין ירושלים האָט געקעניגט דער קלוגער שלמה און אין פעניציע (צור) דער רייכער חירם. די צוויי קעניגן זיינען געווען אלטע גוטע פריינט. חירם האָט גענור מען א גרויסן אַנטייל אין דער ארבעט פון בויען דעם ערשטן בית - המקדש. ער האָט צוגעשטעלט בוי - ארבעטער און דאָס טייערע צעדער - האַלץ פון לבנון. די פעניציער וואָס האָבן דעמאָלט באַהערשט דעם וועלט - האַנדל זיינען באַצייכנט אין דער געשיכטע ווי „די ענגלענדער פון דער אַלטער וועלט. יחזקאל הנביא רופט זיי: „די פירשטן פון ים „נשיאי הים“. צוואַ-מען מיט די יידן גייען די פעניציער איבערן מיטלענדישן ים גרינדן קאַלאָ-ניעס אין שפּאַניע, פירן ארויס פון די באַלטישע לענדער דעם טייערן בערענשטיין (בורשטיין) און אַנדערע פארשידענע פראָדוקטן.

פון יענער צייט שטאַמט די לעגענדע, אז די יידן וואָס זיינען גע-קומען קיין איראָפּע מיט די פעניציער האָבן געלייגט דעם פונדאַמענט פון דער פראַגער „אַלט - ניי שול“. דאָס הייסט „על תנאי“, מיט אַ באַדינג, מיר בויען די שול פראָוויזאָריש. מיר גייען אָבער צוריק קיין ארץ ישראל.

שלמה המלך, וועלכער האָט אזוי אויפגעהויבן דעם וועלט - האַנדל אין ירושלים און האָט געגרינדעט די קעניגלעכע בערזע „מקוה סוחרי המלך“, האָט שוין געהאַט געהערט וועגן דעם גאַלדענעם לאַנד אינדיע. ער בויט אַ פּאַרט אין עזיון גבר, די איצטיקע אקאַבא, און צוזאַמען מיט זיין גוטן פריינט חירם וועט מען שיקן אַן עקספעדיציע קיין אינדיע.

פעניציע איז געווען באַרימט מיט איר גלאָוואַרג און טייערן פּור-פּור - פארב. ארץ ישראל — מיט אירע ווייצן „חטי - מנית“ און מיט איר באַלזאַם „צרי גלעד“ באַרימט אַלס הייל - מיטל. די דאָזיקע פראָדוקטן וועט מען מיטנעמען און אויסטוישן אויף אַנדערע קאַלאָניאַלע סחורות.

אָבער ווי אזוי האָבן מענטשן געוואַגט, מיט דריי טויזנט יאָר צוריק, אונטערצונעמען אַזאַ געפערלעכע רייזע איבער דעם אומרואַיקן שטור-מישן אינדישן אַקעאַן, ווען דאַמף און קאַמפּאַס זיינען געווען אומבאַקאַנט

און זאגאר אזעלכע לאַנד - קארטן ווי מעלאס און פטאלאמעס האָט מען אויך
ניט געהאַט?

X

גרויסע געלערנטע האָבן אויפגעוויזן, אז אַמאָל האָט מען געוואוסט
פיל זאַכן, וואָס זיינען היינט אומבאַקאַנט. די געפיטישע באַלאַזמירונג-
קונסט בלייבט ביז היינט אַ געהיימניש. אין אַלכסנדריע האָט דער סולטאַן
אַמאָר פאַרברענט די גרעסטע וועלט-ביבליאָטעק האַלטנדיק, אז צום קאָד-
ראַן איז ניטאָ וואָס צוצוגעבן. זוער ווייסט וויפיל וויכטיקע זאַכן זיינען פאַר
דער וויסנשאַפט פאַרלוירן געגאַנגען. אין ירושלים, אין דער צייט פון צוויי-
טן בית - המקדש, האָט מען פאַבריצירט ווייס גלאָז וואָס מ'קען עס היינט
ניט נאָכמאַכן. דאָס גלאָז האָט געהאַט די אייגנשאַפט פון גומי, מ'האַט עס
געקענט בויגן און צוזאַמענלייגן.

„בומן בית המקדש השני ידעו לעשות זכוכית לבנת שהיתה מתק-
בלת“. איך קען נישט אָנווייזן וואו דער דאָזיקער מערקווירדיקער מאמר געפינט
זיך. א ייד אַ תלמיד חכם האָט מיר אַמאָל געזאָגט, אז דער מאמר געפינט
זיך אין ירשלמי סוכות פרק ג' אָדער ד'.

X

שוין אַ צייט יאָרן פאַר שלמה המלך זיינען אונטער יידן געווען שטאַמען
שבתים ווי אשר אין דן, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט שיה - וועזן.
„דן לעבט אויף שופן“ (שופטים 17:5).

אין משניות און תלמוד נעפינט מען אַ גאַנצן לעקסיקאָן פון ווער-
טער און טערמינען, וואָס געהערן צום שיה - וועזן.

X

הונדערטער יאָרן פאַר וואַסקאָ דאָ גאַמאָ האָט מען שוין געוואוסט,
אז פעסטלאַנד אויפן ערד - קוגל איז נאָר אַ דריטל: „כל העולם כולו
שליש יבשה“. מ'האַט שוין אויך באַמערקט דעם פאַרב אונטערשייד צוויי-
שן פאַרשידענע וואַסערן. דער ירדן גייט דורך דעם ים טבריה אָבער די
וואַסערן פאַרמישן זיך ניט. „הירדן עובר בים של טבריה ואינו מתערב
בו“.

X

אין שלמה המלכם צייט האָט מען געבויט שופן פיל בעסער ווי ס'האָר-

בן שפעטער געבויט די פאָרטוגעזער. יחזקאל הנביא באשרייבט גענוי די מאַטעריאַלן, וואָס די פעניציער האָבן באַנוצט ביים שיף - בוי: ציפּרעסן פון דער געגנט שניר זיינען געגאַנגען פאר דאָפּל - ברעיִטער, צעדערן פון לבנון פאר מאַסטען אייכען פון בושן פאר דודערס. עגיפּטישע געשטריקטע לייזונט פאר זעגלען. יחזקאל גיט צו נאָך אַ וויכטיקע באַמערקונג: די ברעטער האָט מען באַשלאָגן מיט העלפּאנט ביין געפּאסט אין בוקסען - האַלץ פון דעם אינדזל ציפּערן. ווייזט אויס, אז די פיניציער האָבן שוין דעמאָלט פּאַרשטאַנען די טעכניק פון שיף - בוי בעסער ווי די שפעטערדיקע פּאָרטוגעזער.

X

פון די מאַטעריאַלן פאר שיף - בוי וואָס יחזקאל רעכנט אויס, איז נאָך ביז היינט באַקאַנט דער צעדער פון לבנון. אין אַ געוויסן פּאַרק אין ענגלאַנד וואַסן לבנון - צעדערן וואָס אַ גראַף וואַרוויג האָט זיי געבראַכט אַלס יונגע צעדערן אין דער צייט פון די קרייצוגן. לויט די דאָזיקע „יונד גע“, אַכט - הונדערט יאָריקע צעדערן האָט מען פעסטגעשטעלט, אז די ריזן - בוימער וואָס שטייען נאָך אויף דער שניי - ליניע פון לבנון זיינען אַלט איבער פיר טויזנט יאָר.

אָט די אַרזי הלבנון וואָס געדענקען נאָך דעם טאַטן אכרהם, האָבן די פעניציער באַנוצט אַלס בוי - מאַטעריאַל פאר זייערע שיפן.

X

מיט די שטאַרקע שיפן זיינען די יידן מיט די פעניציער אַרויסגעגאַנגען גען פון פּאָרט עציון - גבר און מיט דעם אַראַבישן גאָלף זיינען זיי אַריין אין אינדישן אַקעאַן.

האַלטנדיק זיך ניט ווייט פון די ברעגן, זיינען זיי דורכגעגאַנגען ביז קאַלקוטאַ. דער מאַרשרוט איז געווען פיל קירצער ווי דער מאַרשרוט פון די פּאָרטוגעזער. אָבער היסטאָריקער באַווייזן, אז זיי האָבן באַזוכט דעם אינדזל מאַדאַגאַסקאַר ביי מזרח - דרום פון אַפריקע און פון דאָרט, צוריק וועגס, האָבן זיי פאַרקערט מיט דעם זעלבן מאַרשרוט פון די פּאָרטוגעזער. דאָס הייסט, זיי זיינען געפּאַרן אַרום אַפריקע, דורכגעשניטן דעם אַטלאַנטיק און ביים גיבראַלטאַר האָבן זיי באַזוכט זייערע שפּאַנישע קאָלאָניעס און מיט דעם מיטלענדישן ים זיינען זיי צוגעקומען צום פּאַלעסטינער ברעג.

דער מארשרוט האָט געדויערט מיט אַ יאָר לענגער ווי דער מארשרוט פון וואַסקאָ דאָ גאַמאַ.

X

דאָס צוריקומען פון דער עקספּעדיציע האָט אויסגעזען אין ירושלים: אַזוי ווי שפּעטער אין ליסאַבאָן. מען האָט געבראַכט העלפּאַנטן, פּאַפּוגויען, מאַלפּעס, גאַלד, דימענטן, סאַנדל האַלץ און קינסטלעכע געשיר, די זעלבע סחורה, וואָס וואַסקאָ דאָ גאַמאַ האָט געבראַכט פון אינדיע מיט 2,500 יאָר שפּעטער.

X

די ערשטע עקספּעדיציע פון עציון - גבר קיין קאַלקוטאַ האָט גע- פירט צו רעגלמעסיקע רייזעס קיין אינדיע און אַנדערע לענדער. דאָס האָט געשאַפן פּריינטלעכע באַציאונגען צווישן די אַריענטאַלישע פעלקער. ירוש- לים איז געוואָרן אַ וועלט - צענטער. די רייכע מלכה שבא איז געווען די ערשטע, וואָס האָט געמאַכט אַ ווייזט דעם קעניג שלמה. זי איז געווען אי- בעראשט און אַנטציקט פון דעם וואָס זי האָט געזען אין ירושלים און זי האָט עס אויסגעדריקט אין דער שיינער רעדע, וואָס זי האָט געהאַלטן ביים געזעגענען זיך מיט שלמה המלך. נאָך איר זיינען געקומען דעפוטאַציעס פון פאַרשידענע לענדער: טוריסטן, סוחרים, אראבישע קעניגן און לאַנד - פאַ- שאַס „אַנשי התרים, והסוחרים, וכל מלכי ערב ופחות הארץ“ (דברי הי- מים ב"ט). די ביבל זאָגט, אז פון דער גאַנצער וועלט איז מען געקומען הערן די חכמה פון שלמה המלך. די חכמה זוכט אויך היינט די גאַנצע וועלט און קען עס ניט געפינען. די חכמה הייסט שלום, וועלט פרידן. אין שלמה המלך האָט באַוווּזן, אז די חכמה קען מען דערגיין גאַנץ לייכט אָן אַטאָם- באַמבעס. דעריבער זאָגט די ביבל, אז אין שלמה המלכס צייטן איז געווען דער אמתער פרידן: „שלום אמת היה בימיו“.

X

דער אידעאַל שלום ליגט טיף אין יידישן גייסט. ווען אַ ייד בעט אין דאוונען: שים שלום! זעט ער ווי דער סידור האָט צוזאַמענגעשלאָסן דאָס וואָרט שלום מיט די ווערטער טובה וברכה, חיים, חן, חסד, ורחמים. ווייל שלום איז דער פּרובטבאַרער באָדן אויף וועלכן עס וואַקסן צוזאַמען דער עץ החיים מיטן עץ הדעת אַ צופרידענער לעבן און אַ גייסטיקע קולטור.

X

א יידישער פאטריאָט האָט אַמאָל געשריבן פּאָלגנדע ווערטער:
 „צווישן אַלע ראַסן, וואָס האָבן בייגעטראָגן גייסטיקע אוצרות צו שאַפן די
 רייכטום, וואָס רופט זיך „גייסטיקע קולטור“ זיינען מיר דער הויפט־ספּע־
 ציאַליסט פון דעם דאָזיקן הייליקן פּאָך. אָבער צוליב אַ ביטערן שפּאַס פון
 דער געשיכטע, איז גראַד דער ספּעציאַליסט פאַר סאַציאַלן איבערבויען, גע־
 בליבן אָן אַ לאַנד, אָן אַן אייגענעם סאַציאַלן אָרגאַניזם. ער האָט געהאַלטן
 דרשות, געגעבן עצות צו אַנדערע. אָבער ניט מיט אַ ביישפּיל, וועלכער
 איז דער איינציקער ריכטיקער וועג צו לערנען דער וועלט אַ נייעם אמת,
 עס קען ניט קומען קיין גאולה ווען דער ספּעציאַליסט האָט ניט קיין איי־
 גענע לאַבאָראַטאָריע“ (זאב זשאַבאָטינסקי).

X

דער הייסער פּאטריאָט וואָלט זיך געפּרייט ווען ער וואָלט זוכה גע־
 ווען צו זען, אז זיין ווונטש איז מקוים געוואָרן. די גאולה איז געקומען. דער
 „ספּעציאַליסט פון גייסטיקער קולטור“ האָט שוין זיין לאַנד און זיין לאַ־
 באָראַטאָריע. און די ביישפּילן, וואָס ער ווייזט באַוואַנדערט די גאַנצע וועלט.
 ער איז איצט באַרימט אַלס גרויסער זיגער אין דער סיני - אַקציע און
 ער ווייזט ווידער אַ שיינעם שטריך, אַ שיינעם ביישפּיל פון יידישן גייסט.
 ער שטרעקט אויס די האַנט צום באַזיגטן מיט שלום. ער ווייסט און דאָס
 ווייסן אויך גרויסע סטראַטעגן, אז ער האָט געזיגט לאַ בחיל וְלאַ בכוח,
 ניט מיט זיין וואַפן נאָר מיט זיין שאַרפּן גייסט.

X

אַן אַלטער מאַמר זאָגט, אז דער ספר און די שווערד זיינען צוואַר
 מענגעבונדן אראָפּגעקומען אויף דער וועלט: „הספר והסיה יררו כרוכים
 לעולם“. דער ייד האָט גענומען דעם ספר וועלכן ער האָלט פעסט שוין פיר
 טויזנט יאָר.

אין דעם גרויסן יום - טוב אין ירושלים, ווען מ'האָט געעפנט אוי־
 פן הר הצופים דעם יידישן אוניווערזיטעט, האָט היים נחמן ביאַליק ז"ל גע־
 האַלטן אַ רעדע אין וועלכער ער האָט ארומגערעדט די גרויסע באַדייטונג
 פון יידישן ספר. פאַרשטעלנדיק מיט זיין פּאָעטישער שפּראַך, וואָס דער
 גייסט פון ישראל סבא האָט געגעבן דער מענטשהייט, האָט ביאַליק גע־

זאָגט: מיר צינדן אָן דאָס ערשטע חנוכה - ליכטל פֿון באַנייטן ייִדישן גייסט אין זיין אייגענער היים, איידער ס'וועט דאָרט, אין דער פרעמדער היים, פארלאָשן ווערן דאָס לעצטע ליכטל.

דאָס ליכט פֿון תורה און וויסנשאַפט האָט מען מיט שריפת התל-מוד און נומערס קלאַוזום ניט פארלאָשן. אין די פעסטונגען פֿון חדר, ישיבֿ בה און בית המדרש האָבן מיר געשארפט דעם איינציקן כלי זין, וואָס ס'איז אונדז פארבליבן — דעם ייִדישן מות. און מיט דעם כלי זין זיינען מיר צו-ריק אַהיים געקומען.

מיט פרייד און געזאָנג בויט אונדזער יוגנט דאָס פארוויסעטע לאַנד. זיי האָבן אויפגעהויבן די פיזישע ארבעט צו אַ מדרגה פֿון קרושה. ווען דער מקדש החכמה, דער אוניווערזיטעט, ווען מ'זיט ירושלים של מעלה בויט די יוגנט ירושלים של מטה. פֿון זיי ביידע וועט דאָ געשאַפֿן ווערן, ווי ישעיה הנביא זאָגט: אַ נייער הימל און אַ ניי לאַנד „שמים חדשים וארץ חדשה“.

זיין גרויסע גייסטרייכע רעדע האָט ביאַליק פארענדיקט מיט פאָל-גנדע ווערטער:

„מען טאָר ניט גרינגשעצן אונדזער קליין לאַנד. זי באַזיצט אַ באַ-זונדערע סגולה צו מאַכן שפעטער הויך און גרויס דאָס וואָס האָט אמאָל אויסגעזען נידעריק און קליין.“

מיט פיר טויזנט יאָר צוריק האָבן זיך דאָ פארקליבן פֿון אור כש-דים, ארם, מצרים, וואנדערנדיקע שבטים, פאסטוכער און עדר - ארבעטער, וועלכע האָבן זיך שפעטער צוזאמענגעשלאָסן און געבילדעט אַ קליין אָרעם פאָלק — עם ישראל.

„שווערע צייטן האָט דאָס פאָלק דעמאָלט איבערגעלעבט. דאָס פאָלק איז געווען אזוי ווי איזאָלירט. „עם לברד ישכון“. אָבער דאָס קליינע אָפֿ-געזונדערטע פאָלק האָט אַרויסגעגעבן מענטשן — אויך פאסטוכער — וועל-כע האָבן געטראָגן אַ געטלעכן שטורעם אין הארצן און געטלעכע דונערן אין זייער שפראך. רעוואָלוציאָנערן פֿון גייסט, האָבן זיי געוואַגט וואַרפֿן אַ בליק אין דער ווייטער צוקונפט און פאָראַויסצוזאָגן דאָס וואָס וועט גע-שען באחרית הימים. זיי האָבן פאר דער וועלט געלייגט דעם גרונט-שטיין פֿון דער רעליגיעזער און דער מאָראַלישער קולטור.“

„איבער הונדערט דורות. איבער פעלקער און לענדער, וואָס זיינען געשטיגן און געפאלן אויף דער היסטאָרישער ארענע, איז די שטים פון יעדע נעם קליינעם פּאָלק ניט אונטערגעבראַכן געוואָרן. די שטים קליינט היינט העכער, מעכטיקער ווי אַמאָל.“ (יידישע נביאים).

נאָך דער כורש דעקלאַראַציע זיינען ווידער געקומען עטלעכע צענדליק גוֹלֵי בבל אין זיין פארוויסטן לאַנד און ס'האָט זיך ווידער געבילדעט אַ קיבוץ. קלענער און אַרעמער פון ערשטן קיבוץ. ארום זיינען געווען שונד-אים, היידן, געצנדינער, אָבער דער קליינער קיבוץ האָט אָנגעהויבן וואַקסן. אַ נייער בית המקדש, השמונאים, קעניגן, ס'איז געוואָרן ליכטיק און אַן אָפֿ-שיין פון דעם ליכט האָט דעמאָלט, מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק, פאראַגט די פינצטערניש פון געצנטום.

X

מיר ווייסן, אז ניט אַלע געצן זיינען אונטערגעגאַנגען. ס'זיינען היינט דאָ נייע מאָדערנע געצן ניט בעסער פון די אַמאָליקע. און גראד אין דער צייט פון דער מאָדערנער עבודה זרה איז געקומען די באלפור דעקלאַראַציע. ישראל קלייבט זיך ווידער אין זיין אלטער היים. צום דריטן מאָל.

צו וואָס האָט די השגחה געפירט אַ פּאָלק, פיר טויזנט יאָר, דורך חורבנות און גיהנום יסורים און האָט אים צוריק געבראַכט אין זיין אַלטער היים?

אפשר איצטער, ווען די וועלט יאָגט זיך נאָכן גאָלדענעם קאַלב, נאָך רייכטום און לאַקסוס, ווען דער נייער „מולך“, דער מיליטאַריזם, פארנעמט זיך חרוב צו מאַכן די וועלט מיט אַ בלוטיקן מבול, אפשר איצטער האָט ישראל עטוואָס צו זאָגן דער וועלט. גראד דאָ, וואו ער האָט אַמאָל, אין זיין אייגענער „לאַבאָראַטאָריע“, געשאַפן גייסטיקע ווערטן, וואָס זיינען אָנגעדנומען און פארהייליקט ביי דער גאַנצער וועלט, אפשר איז פון דער השגחה באַשערט, אז די תורה פון „לאַ ישא גוי אל גוי חרב“ וואָס די אַמאָליקע פאַסטוכער - נביאים האָבן געלערנט דער וועלט, זאָלן איצטער זייערע אור-אייניקלעך באַנייען, פאַרזעצן און פארווירקלעכן אין פראַקטישן לעבן דעם יידישן אידעאל „שלום לרחוק ולקרוב“, דעם „אור לגוים“, וואָס די וועלט האָט עס אזוי נויטיק.

X

אונדזער דברי הימים איז דער לעצטער ספר פון תנ"ך, אָבער ניט דער לעצטער פון אונדזער געשיכטע. צו די צוויי קלײנע טײלן פון דברי הימים וועט צוקומען אַ דריטער טײל, אפשר גרעסער און וויכטיקער פון די ערשטע צוויי טײלן.

ווען דער דברי הימים הויבט זיך אָן מיט „אדם, שת, אנוש“ און פארענדיקט זיך מיט דער כורש דעקלאַראַציע, וועט דער דריטער טײל זיך אָנהויבן מיט דער באלפור דעקלאַראַציע און וועט זיך פארענדיקן מיט אַ נייע בשורה טובה פאר דער גאנצער מענטשהייט.

י י ד י ש ע ק ו נ מ ט
דער יידישער סטיל אין ארכיטעקטור

אין דער צייט פון צווייטן בית המקדש האָט די יידישע קונסט, איבערהויפט אין ארכיטעקטור, ארויסגעוויזן קראַפט און שיינקייט. (פּראָפּעסאָר יוסף קלוזנער — בימי הבית השני)

— 1 —

די יידישע מאָדערנע סינאָגאָגעס, אזוי ווי די אַמאָליקע שפּאַנישע סינאָגאָגעס, זיינען געבויט אין מאָריטאַנישן סטיל. דער סטיל, וואָס האַלט זיך פּעסט ביים יידישן געזעץ. לאַ תּעִשֶׂה לָךְ פּסל וְכָל תּמוֹנָה. קיין בילד קיין געשטאַלט, דער סטיל, וואָס דאָמינירט אין אַלע מוסולמענישע מאָדערנע און צייכנט זיך אויס מיט זיין גאַנצער פּראַכט אין דער באַרימטער אַלְהאַמבראַ, דער אַלטער קאַליפֿן - שלאַס אין גראַנאַדאַ.

דאָרט זעט מען מאַסיווע קאַלאַגאָדן, וואָס האַלטן אונטער די דע-קאָריטע סופּיטן, געטאַקטע מיט אַרנאַמענטן פּאַרצירטע זיילן שטייען שפּאַליערן אין ווייטע רוימען און זאַלן.

איבער די עמאָלירטע באַמאָלטע ווענט, צווישן גאָלדענע געוועבן פון צאַרטע ליניען און שטריכן, ליכטן פּאַרשידענע עמבלעמען פון פּלאַנצן, גע-וויקסן און בלומען. פּסוקים פון קאראַן אין קאַליגראַפּישן אראַבישן שריפט. געאַמעטרישע פיגורן און קאָמבינירטע פּאַנטאַסטישע פּאַרמען און בלוירוי-טע אראַבעסקן אין ליכטיקע פּאַרבן, זיינען די הויפט - שטריכן, וואָס כאַראַקטעריזירן דעם מאָריטאַנישן סטיל.

— 2 —

פּאַרוואָס געפּעלט אונדז אזוי די דאָזיקע מאָריטאַנישע דעקאָראַציע?

אפּשר דערמאָנט די מאַגישע שיינקייט פון דער „אַלְהאַמבראַ“ עט-וואָס פון תנ"ך, פון יענע פינף סדרות אין שמות, קאַפּיטלען פון מלכים און

טוביה פענסטער

דברי הימים, וואָס באַשרייבן די אַלטע יידישע קונסט פון אַ משכן, פון אַ
בית המקדש?

טורי עמודי ארזים, שפאָליערן פון קאלאנאדן און זיילן, פארצירט
מיט קרוינען, ציען זיך איבער ווייטע רוימען און זאלן. די דאָפּלט - טירן
וואָס פירן צום היכל, זיינען סקולפּטירט מיט כרובים און פאלמען. דער סו-
פיט פון היכל איז פארגאָלדעט, און איבער די ווענט, צווישן גאָלדענע גע-
וועבן פון געקייטלעטע ליניען (רתוקי זעב), לייכטן עמבלעמען פון פאלמען, רא-
זעטן און בלומען (תמורות שושנים ופטורי צצים) די גאָלדענע מנורה מיט אירע
באַטאָנען און בלומען (ספתוריה ופרביה) דער דיאַמאַנטענער הישן וואופד, דער
כפורת געוועבט אין רייכע פאַרבן, הימל-בלוי, פורפור און קאַרמין-רויט (תכלת
ווארגאן ותולעת שני), די אַלע „מלאכת מחבשת“ קונסט-אַרבעט, זיינען געשאפן
געוואָרן אַ צייט פון יאָרן פאַר דעם מאוריטאַנישן סטייל. דאָס איז אַן אַלטער
יידישער סטייל.

— 3 —

די געטאַקטע זיילן אין יידישע שולן, די דעקאָראַציעס פון אן ארון-
קודש און אַ בימה, שטאַמען נישט פון גראַנאַדאַ נאָר פון ירושלים, פון אַ
בית - המקדש, וואָס איז פיל עלטער פון דער „אַלהאמבראַ“.

אַבער אין דעם בוי - ארט פון יידישע אַלטע שולן, איז דאָ נאָך אַ
סטייל, אַ גאַנץ באַזונדערער, און אין דעם דאָזיקן אומבאַקאַנטן סטייל זיי-
נען געווען געבויט די אַלטע שולן, הילצערנע און שטיינערנע, פון 16-טן
און 17-טן יאָרהונדערט, וואָס מען האָט געזען אין פיל יידישע קהלות איי-
דער די נאַציעס האָבן זיי פאַרברענט. די שולן זיינען געווען שוין מיט זייער
אַריגינעלער „אַנדערשכייט“.

— 4 —

זואַ הילצערנע שול פון 16-טן יאָרהונדערט איז געשטאַנען אין דעם
קליינעם שטעטעלע וואָלאַפּ, ביי גראַדנע באַשריבן פון אַ וואַלפּער יידן ר' צבי
קאַפּלאַן.

ארום דער שול האָט זיך געשאפן אַ גאַנצע ליטעראַטור. די וואר-
שעווער קונסט - אַקאַדעמיע האָט אָנערקענט די וואַלפּער שול אלס איינע
פון די מערקווירדיקסטע קונסט-געביידעס, וואָס דער שטאַט דאַרף זיי אָפּ-

היטן, און די פוילישע רעגירונג האָט דעריבער פארבאָטן צו מאַכן די קלענ-סטע ענדערונג, באַנייען אָדער עפעס פאַריכטן אָן אַ ספעציעלער דערלוי-בעניש.

דער ווארשעווער יידישער מעצענאָט מאַטיאָס בערסאָן, מיטגליד פון דער פּוילזנער קונסט - אַקאַדעמיע, האָט וועגן דער שול אַרויסגעגעבן אַ ספּע-ציעלע בראַשור אין פּויליש. ער באַשרייבט דעם אַנטקאַנטישן קופּאַל, וואָס שטעלט פאַר דעם הימל מיט די שטערנס, די זיילן און די באַליוסטראַדאָ פון דער בימה. אָבער די שיינקייט פון אַרונ קודש, זאָגט בערסאָן, איז ניט צו באַשרייבן. דער עסטעטישער געפיל פאַרלירט זיך אין דער סימפּאָניע פון סקולפּטור און מאַלעריי. יעדער דעטאַל, יעדע מיניאַטור פון די ראַזעטן, בלו-מען, אַלעגאָרישע געשטאַלטן פון חיות - הקודש אַרנאַמענטן און אַראַבעסקו, יעדער קלענסטער טייל איז אַ קונסט - ווערק פאַר זיך.

און דאָס האָבן געמאַכט איינפאַכע יידישע בעלי - מלאכות. אור-איי-ניקלעך פון אַ גרויסן זיידן, וואָס האָט געהייסן בצלאל.

דעם 25-טן יוני 1940 האָבן די נאַציס פאַרברענט די וואַלפּער-שול וואָס איז געשטאַנען איבער 300 יאָר.

— 5 —

וועגן יידישער בוי - קונסט האָבן געשריבן צוויי באַרימטע אַרכי-טעקטן. אַ האַלענדישער ייד ר' יעקב לעָאָן, וואָס האָט געלעבט אין 17-טן יאָרהונדערט און אַ רוסישער אַרכיטעקט לוקאַסקי אין אונדזער צייט. דער לעצטער האָט באַוווּזן די אורקוועלע פון וואַנען עס שטאַמט דער סטיל פון די אַלטע יידישע הילצערנע און שטיינערנע סינאַגאָגעס.

— 6 —

אַ צייט מיט יאָרן, איידער דער אַמעריקאַנער מיליאָנער ענדריו קאַר-נעני האָט אויפגעבויט אין האַג דעם פּרידנס - פּאַלאַץ, האָט מען שוין אין האַלאַנד געטראַכט וועגן אַ קינסטלעריש מאָנומענטאַלער שאַפּונג, וואָס זאָל סימבאָליזירן די אידעע פון וועלט - פּרידן.

מ'האָט געפונען, אז דער בעסטער מאָדעל קען נאָר זיין יענער טעמ-

פל, וואָס איז אַמאָל געשטאַנען אויפן הר המוריה און האָט שוין מיט זיין בלוז - וויסער אַרכיטעקטור סימבאָליזירט ליכט און האַרמאָניע.

— 7 —

דער ירושלימער טעמפל האָט דאָך געמוזט זיין זייער שיין. דער היסטאָריקער יוסף פלאוויוס, וואָס האָט געקענט עגיפטישע און רוימישע אַר-כיטעקטור, זאָגט, אז דער ירושלימער טעמפל האָט אויסגעזען ווי אַ פאַנ-טאַזיע פון מאַרמאר אין גאַלד אונטער אַ טיף בלויען הימל.

אַזוי האָט מען פאַנטאַזירט אין האָלאַנד אין 17-טן יאָרהונדערט. די האָלענדישע רעגירונג האָט דעמאָלט זיך געווענדעט צו דעם באַרימטן אַר-כיטעקט און סקולפּטאָר ר' יעקב טעמפלא, ער זאָל צושטעלן דעם מאָדעל פון אלטן בית - המקדש.

דער ריכטיקער נאָמען פון דעם אַרכיטעקט איז געווען יעקב יהודא לעאָן. נאָר איבער דעם שיינעם מאָדעל, וואָס ער האָט געשאַפן, האָט מען אים געגעבן דעם נאָמען: טעמפלאָ.

— 8 —

דער מאָדעל, וואָס טעמפלאָ האָט געמאַכט, האָט שטאַרק אויסגענו-מען. מ'האָט אין אמסטערדאַם אַרויסגעגעבן אַ ספּעציעלע בראַשור אין האַ-לענדיש און ענגליש געווידמעט טעמפלא'ס מאָדעל. די זאך איז דערנאָנגען ביז צום ענגלישן קעניג, וועלכער האָט איינגעלאָדן דעם אַרכיטעקט טעמפלאָ קיין לאַנדאָן, ער זאָל דאָרט דעמאָנסטרירן דעם ווונדערלעכן מאָדעל. אָבער אויפבויען דעם טעמפל, אויספירן די זאך פראקטיש, האָט מען ניט געקענט, ווייל עס האָט זיך דערצו געפאָדערט ריזיקע פינאַנס - מיטלען. אַזאָ לוק-סוס האָט זיך, אפנים, געקענט דערלויבן נאָר דער רייכער שלמה המלך.

דער מאָדעל איז אָבער פאַרבליבן. און אלס אַ זעלטענע מייסטער-ווערק, האָט מען עס אין די 80-קער יאָרן באַווונדערט אין אַ קונסט - אויס-שטעלונג פון אַלטע יידישע אַנטיקן אין לאַנדאָן.

אין יאָרבוך "האסיף" 1887, איז געבליבן אַ פאַטאָגראַפיע פון טעמ-פלאָ'ס מאָדעל.

— 9 —

שטיצנדיק זיך אויף פאַרשידענע אַלטע קוועלן און איבערהויפט אוי-

פון תנ"ך, האָט דער אַרכיטעקט טעמפּלאַ געוואָלט מיט זיין מאָדעל באַווויזן, אז אויף דעם געביט פון בוי - קונסט איז שוין ביי יידן אין אלטערטום געווען אַן אייגענער אַריגינעלער סטיל. אין דעם זעלבן געראַנק, הונדערטער יאָרן נאָך טעמפּלאַ, באַווויזט אַ באַקאַנטער רוסישער אַרכיטעקט, לוקאַמסקי, וואָס האָט זיך דערוואָרבן אַ גרויסן נאָמען מיט זיינע פּאַרשונגען אויפן גע- ביט פון קונסט און אַרכיטעקטור.

פאַרן לעצטן קריג האָט דער אַרכיטעקט לוקאַמסקי אויסגעשטעלט אין לאַנדאָן אַ קאָלעקציע פון איבער 200 אויל-בילדער, אַקוואַרעלן, פּאַ- טאַגראַפיעס און צייכענונגען וועגן אלטע יידישע הילצערנע און שטיינער- נע סינאַגאָגעס פון 15-טן און 16-טן יאָרהונדערט.

וועגן דער דאָזיקער קאָלעקציע האָט דעמאָלט די פּרעסע זייער פיל געשריבן. מען האָט אין די בילדער געזען עטוואָס פּרעמדעס אָבער אַריגי- נעלעס, אן אומבאַקאַנטע וועלט. די קאָלעקציע האָט אָפּגעקויפט די רייכע מאַ- דאם זיוו, ווארשיינלעך פאר דעם מוזעאום אין תל-אביב.

— 10 —

אין די לאַנדאָנער אַרטיסטישע קרייזן וווּ לוקאַמסקי איז געווען באַ- קאַנט מיט זיין ספּעציעלער ארבעט אויף דעם געביט פון אַנטיקער קירכן אַרכיטעקטור, האָט מען אים געשטעלט אַ פּראָגע: וואָס איז אים עפעס איינגעפאלן צו באַשעפטיקן זיך מיט אַרכיטעקטור פון יידישע סינאַגאָגעס? אויף דעם האָט לוקאַמסקי געגעבן אַ ברייטע דערקלערונג:

— „שוין אין מיין יוגנט“ — האָט לוקאַמסקי דערקלערט — „האָט מיך פאַראינטערעסירט דער אַריגינעלער בוי - אַרט פון יידישע שולן. איך האָב שוין דעמאָלט אויף אַן אויסשטעלונג אין פעטערבורג, געוויזן 8 ציי- כענונגען, וועלכע ס'האָט ביי מיר אָפּגעקויפט דער קיעווער מיליאָנער לאַזאַר בראַדסקי.

נא, האָב איך מיר אַ טראַכט געטאָן, מען דאַרף זיך אַראַפּלאַזן אַ ביסל טיפּער אין רוסיש - פּוילישן יידנטום. ס'איז דאָך מיין ספּעציאַלי- טעט: זוכן, פּאַרשן. איך האָב אָנגעהויבן וואַנדערן. וואו בין איך נישט גע- ווען? פּוילן, אוקראַאינע, פּאַדאָליע, וואָלין, בעסאַראַביע, און מיין וואַנדע- רן האָט געלוינט. אין די יידישע שטעטלעך, פאַרוואָרפן אין די פינצטערע

וועלדער פון פאלעסיע, זעט מען נאך פאטריאַרכן פון ביבל און קינדער מיט מלאכים - אויגן, וואָס פאר אַ בילדער! וואָס פאר אַ פאַרבן! עס באַצויי- בערט, עס פאַרכאַפט דעם אָטעם. איר פאַרשטייט זייער גוט וואָס דאָס באַ- דייט פאַר אַ מאַלער, איך האָב באַזוכט רבנים און גוטע יידן. איינער אַ צדיק האָט מיט מיר פיל פאַרבראַכט. ער האָט זיך אינטערעסירט מיט מיינ ארבעט, האָט מיך געבענטשט און צוגעזאָגט עולם הבא.

אַבער דאָס זיינען נעבן - זאכן. דער עיקר איז ארכיטעקטור. איך האָב אין די יידישע שולן שטודירט נישט נאָר בוי-קונסט, וואנט-מאַלע- ריי, בימות, פרוכת'ן, ארון - קודש'ס און מנורות. איך האָב אויך שטודירט אַתרוגים-פושקעס, אפילו טייטלעך, וואָס ווערן באַנוצט ביים לייע- נען די ספר - תורה.

איך האָב באַזוכט 144 שולן. אנדערע האָבן מיך באַצויבערט מיט זייער שיינקייט. באַרעכנט: דאָס זיינען ניט קיין שאַפונגען פון אַקאַדעמיש געבילדעטע אַרכיטעקטן. דאָס איז די ארבעט פון איינפאַכע יידישע בעלי-מלאכות פארוואָרפן אין די אַרעמסטע ווינקעלעך פון וואָלין און פאַלע-סיע.

די בויער פון די דאָזיקע שולן, די מאַלער פון די אַלע ביבל - מאָד- טיוון, די גאָלדשמידן פון ארון - קודש'ס און מנורות, די וועבער פון פרוד- כת'ן, אָט די אַלע איינפאַכע יידישע בעלי - מלאכות זיינען געווען קינסטלער - גרויסע קינסטלער.

אין וואָס באַשטייט די אַריגינאַליטעט?

אין אַלץ. אין די ארכיטעקטאָנישע סילועטן, אין די קאָמבינירטע ליני- יען און אין די דעטאַלן פון דער אויספירונג. נעמט למשל די קופאַלן פון יידישע שולן, עס איז נישט דער קופאַל פון קרעמל, נישט פון די מאַשינען אין קאיראָ און סאַמאַרקאַנד. דאָס איז עפעס אַנדערש, אייגנס, אַריגינעלס. די שיינקייט פון דער קונסט ליגט אין איר אייגנאַרטיקייט, אין איר אל- מערטימלעכקייט.

— 11 —

פון וואָנען שטאַמט דער סטיל?

זייענדיק אין שפּאַניע האָב איך דאָרט געזוכט די אור - פאַרם פון

די רוסיש - פוילישע סינאגאגעס. איך האָב באַזוכט די אַלע געוועזענע ייִדן-
שע שולן אין טאַלעדאָ, קאַרדאָוואַ, סאַראַגאָסאַ. איך האָב זיי גוט דורכשטור-
דירט און האָב גאָר ניט געפונען. ס'איז מויעריטאנישער סטיל.

גראד האָב איך מיך צוזאמענגעטראַפן מיט דעם באַרימטן פּראָפּעסאָר
ראסטאוועוו. דער דאָזיקער אומדערמידלעכער ארכעאָלאָג, איז נאָר וואָס גע-
קומען פון פּאַלעסטינע און האָט געהאַלטן אין פּאַריז א פּאַרטראַג איבער
דער ייִדישער שול פון דרייטן יאָרהונדערט, וואָס מ'האָט ניט לאַנג צוריק
געהאַט אויסגעגראָבן ביי דער סירישער גרעניץ.

ווען דער פּראָפּעסאָר האָט מיר געוויזן די צייכענונגען און די פּאָר-
טאַגראַפיעס פון די ארנאמענטן, פּרעסקן מאָזאיק און אלע איבעריקע דע-
טאַלן פון דער אויסגעגראָבענער שול בין איך געוואָרן איבעראַשט.

עס האָט זיך ארויסגעשטעלט, אז אַלע מיינע צייכענונגען פון די רוד-
סיש - פוילישע שולן, די אַלע דעקאָראַציעס און פּאַרצירונגען, זייער טיפּ
און באַראַקטער, זיינען גענויע קאָפּיעס פון דעם, וואָס מ'זעט איצטער אין
דער אויסגעגראָבענער שול.

— 12 —

פון וואנען האָט זיך גענומען דער אינסטינקט ביי יענע רוסיש-פּויל-
לישע קליינשטעטליקע בעלי - מלאכות נאָכצומאַכן דאָס, וואָס זייערע אור-
עלטער - זיידעס האָבן געמאַכט מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק און וואָס
ס'איז ביז איצטער געבליבן באַהאַלטן טיפּ אין דער ערד? וואָס פּאַר אַ
רוח הקודש אָדער פּאַנטאַזיע איז געווען ביי דעם זיידן פון מאלער מאַרק
שאַנאַל, יענער פרומער תלמוד - ייד, ר' אברהם סעגאַל, וואָס האָט אַזוי
וואונדערלעך פּאַרצירט די זענט פון דער וויטעבסקער שול מיט מאָטיוון פון
אן אוראַלטע דעקאָראַציע - קונסט, וואָס זיינע אויגן האָבן עס קיינמאַל
ניט געזען?

אומפאַרשטענדלעך!

— 13 —

מיר ביידע, — האָט מיר געזאָגט פּראָפּעסאָר ראסטאוועוו, — האָ-
בן אָנגעטאַפּט איין און די זעלביקע דערשיינונג. איך ביים אָנפאַנג, ביים

מקור, אין ארץ - ישראל, און דו ביים סוף, אין רוסלאנד.

מען קען זיך משער זיין, אז די אלטע קונסט - טראדיציע איז מיט געגאנגען מיט די יידן דורך צוויי וועגן, וועלכע הויבן זיך אָן אין ארץ ישראל, גייען זיך פונאָדער אין צוויי פארשידענע ריכטונגען און קומען זיך ווידער צוזאמען אין מזרח - איראָפּע.

אין וועג איז שפּאַניע, טערקיי, באַלקאנען, ריינלאַנד, פראַג און פּוילן.

דער צווייטער וועג איז פּערסיע, קאווקאז, קרים און רוסלאַנד. אָבער ווי אזוי האָבן זיך די רינגען געשאַלסן אין דער דאָזיקער צוויי טויזנט יאָרדיקער גלות - קייט און ניט איבערגעריסן? דאָס בלייבט אַ רעטעניש.

— 14 —

דאָס בלייבט נאָך אַלץ שטאַף צו שטודירן. אין דאָס וואַרפט אָפּ די אַלטע שאַבלאַנע מיינונג, אז יידן האָבן זיך ניט אינטערעסירט מיט דער וויכטישאַפט פון קונסט.

די דאָזיקע צוויי רוסישע געלערנטע זיינען ניט די איינציקע מיט אַזעלכע מיינונגען.

— 15 —

נחום סאַקאָלאָוו דערצייילט, אז ער האָט באַזוכט די חורבה פון אַ יידישער שול, וואָס מ'האָט אויסגעגראָבן אין כפר נחום ביים ים כנרת. מען זעט דאָרטן קאלאנאדן, וואָס אַ טייל פון זיי טראָגן נאָך געשניצטע, פאַרצירטע קרוינען. מ'זעט טרעפּ, מאַזאָיק, מאַלעריי, סקולפּטור אַ חורבה! אָבער דאָ זיינען באַהאַלטן לוחות און שברי - לוחות.

די דאָזיקע חורבה שטייט אונטערן אויפזיכט פון אן איטאַליענער, אַ קאַטוילישן גייסטלעכן, וואָס האָט סאַקאָלאָוו'ן געוויזן די מערקווירדיקייטן פון דער חורבה און דערביי אים געזאָגט פאַלגנדע ווערטער, וועלכע סאַקאָ-לאָוו האָט פאַרצייכנט אין זיין ארץ - ישראלדיקן טאַג - בוך: (יזמן הארצי ישראל).

— „דו פארשטייסט דעם באַדייט פון די דאָזיקע אַלטע קונסט“

ווערק? בויג איין דעם קאפ פאר דער גראַנדיעזער קונסט - ארבעט. די דאָ-
זיקע שטיינער, די מאָזאיק, די סקולפטור, דאָס איז היסטאָרישער מאַטערי-
יאַל. דאָס זיינען אידעען אויסגעדריקט פון אמאָליקע דורות אין שטיין און
מארמאר, כּדי זיי זאָלן פארבלייבן. דאָס איז ניט קיין ארבעט פון איין
מענטשן און אויך ניט קיין פארצירונגס - שאַפונג, ווי אַנדערע מיינען.
דאָס איז אן ארבעט פון אַ גאַנצער עפאָכע, וועלכע האָט דאָ אויסגעהאַמערט
אירע געדאַנקען, אירע שטרעבונגען, איר אמונה און אירע יסורים. דאָ איז
פארקערפערט די אַלטע טראַגעדיע, דער חורבן, אָבער אויך דער טרוים פון
אַלטן שטאָם. ס'איז אַ ראָמאַן! אַ ראָמאַן פון אַ פּאָלקס - לעבן אויס-
געהאַמערט אין שטיין און מאַרמאר פאר שפעטערדיקע דורות. אין יעדער
קונסט - שאַפונג איז דאָ אַ געוויסער עלעמענט פון קדושה. דאָ איז דאָ
נאָך עטוואָס. די דאָזיקע חורבה האָט אַ נשמה".

— 16 —

אַ נשמה אין די חורבות פון ירושלים האָט אויך אַמאָל דערשפּירט
דער רוסישער שריפטשטעלער דאראשעוויטש. דורכגענומען מיט אַ טיפן גע-
פיל פון יראת הכבוד, דערציילט דאראשעוויטש, בין איך געשטאַנען פארן
כותל המערבי. די וואַנט דערמאָנט דורות און דורות פון אַ גרויסער פּאַר-
גאַנגענהייט. זי האָט געזען שלמה המלך, סנחוב, נבוכדנאצר, אלכסנדר מוקדון,
טיטוס און נאַפאָלען. זי איז געשטאַנען אין פייער פון ערשטן און צווייטן
בית - המקדש און זי שטייט ביז היינט, און ווען נאָכט - שאַטנס זאַמלען
זיך ארום איר און די פארגייענדע זון באַלייכט איר מיט אַ פייער - רויטן
שײן, זעט אויס, אז די וואַנט לעבט, זי רעדט. מ'קען זיך ניט באַפרייען
פון אַ מיסטישן געפיל, אַז דאָ וואַכט אַן אומזיכטבאַרע קראַפט, אַז איבער
דעם דרוי - טויזנט יאָרדין מאָנומענט, איבער דעם כותל המערבי, שוועבט
אַן הייליקער גייסט.

דאראשעוויטש האָט ניט געלערנט קיין גמרא. אָבער ער האָט אומ-
באַווסט אויסגעדריקט אַ תּלמודישן וואָרט: „לעולם אין השכינה זזה מכותל
המערבי... די שכינה גייט קיינמאָל ניט אַוועק פון כותל המערבי און אַמאָל
גייט די שכינה צו וויסן, אז זי איז דאָ, זי גייט ניט אַוועק, זי וואַכט.

אריינגייענדיק אין אַ ירושלימדיקער חורבה, דערציילט דער תנא רבי
יוסי, האָב איך געהערט אַ בת קול, אַ טרויעריקע שטילע שטים: „אוי לי
שהחרבתי את ביתי והגלית את בני, עס טוט מיר וויי, וואָס איך האָב

טוביה פענסטער

פארוויסט מיין הויז און צעיאָגט מיינע קינדער. און דער תנא רבי יוסי
גייט צו, אז אליהו הנביא האָט אים געזאָגט, אז די געטלעכע שטים הערט
מען יעדן טאָג. „בכל יום - ויום אומרת כך“. זי וואכט די שכינה, זי גייט
ניט אוועק.

— 17 —

איבער דייןע מויערן ירושלים, זאָגט גאָט, האָב איך געשטעלט אַ
וואך. די וואך שטייט טאָג און נאַכט: „על חומותיך ירושלים הפקדתי שומר
רים כל היום וכל הלילה“ (ישעיה ס'ב) דייןע חורבות וועלן אויפגעבויט
ווערן. און דייןע גאַסן וועלן קלינגען קול ששון וקול שמחה. דו וועסט נאָך
זיין משיש כל הארץ, אַ וועלט - רעזידענץ.

ל ש ס ש י נ ט ז ר ז " ל

„אזוי ווי ס'איז דאָ אן אויסערלעכער יידישער טיפוס, געצייכנט מיט די געזיכט - ציגן, אזוי איז אויך דאָ אן אינערלעכער טיפוס געצייכנט מיר טן יידישן שכל און האַרץ - געפילן. אין דעם יידישן דענק - אַפאַראַט זיצט אַ באַזונדער שטריך, וואָס פאַרייניקט צוויי פאַראַלעלע קאָנטראַסטן, אי-דעאל און ווירקלעכקייט. עקסטרעם גייסטיקעס און עקסטרעם מאַטעריאַליס-טישעס. געלאַסענע דענקונג פון עלטער און הייסער פאַטאָס פון יוגנט. אַ שכל הישר, וואָס פאַרטיפט זיך און זוכט אין יעדע זאך דעם קערן, דעם עיקר, דעם תכלית, און דערביי אַ ראַמאַנטישע פאַנטאַזיע, וואָס שוועבט אין הימלישע ספערן און זוכט מיטלען ווי די וועלט צו פאַרבעסערן.

דער דאָזיקער יידישער שטריך איז וואַרירט אין טויזנטער געשטאַל-טן, פאַרמען, שאַטירונגען און ניואַנסן. מ'קען דאָס ניט מעסטן, אָפּשאַצן און באַשרייבן. דאָס לאָזט זיך ניט אַרײַנפאַסן אין אַ שמאַלע ראם פון לאַגיק, אָבער דאָס איז דאָ. דאָס עקזיסטירט אין די שאַפונגען פון שריפטשטעלער, דענקער און פּאָעטן. דאָס זעט מען ביי היינע, בערנע, דיוראעלי. דאָס ציט זיך ווי אַ רויטער פּאָרדיר ביי מאַרקס, לאַסאַל, בראַנדעס און פיל אַנדערע גרויסע יידישע קעפּ.

דורות פון שמד האָבן ניט באַוווּזן אָפּצומעקן דעם יידישן שטאַם-צייכן פון פנים און האָבן ניט פאַרלאָשן דעם נר תמיד פון דער יידישער נשמה. — דאָס בלייבט“.

אַנדערע ווילן באַוווּזן, אז דאָס „פינטעלע ייד“ איז מער ניט ווי אַ פינטעלע, אַ רעפּלעקס פון עפעס געוועזענעס, אַ שאַטן, וואָס ווערט גאַנץ שנעל פאַרשווונדן.

מיט דער פראגע האָט זיך פאַראינטערעסירט אַ געוויסער ענגלעך-דער, וועלכער האָט זיך אונטערגענומען פעסטצושטעלן די באַדייטונג, אָדער די אומבאַדייטונג פון דעם מיסטעריעזן יידישן פינטעלע.

ווי אַזוי?

ער האָט צונויפגעזאַמלט הונדערט ווערק פון יידישע באַרימטע שריפטשטעלער, טעאָלאָגן, בעלעטעריסטן און פּאָעטן, וועלכע האָבן געשריבן

אין פארשידענע צייטן און פארשידענע שפראכן. די עלטסטע פון זיי זיי-נען היינע און ביקאנספעלד, די יונגסטע, ביאליק און צווייג. פון זייערע ווערק האָט ער ארויסגעקליבן דאָס שענסטע און דאָס בעסטע און האָט צו זאָמענגעשטעלט אַ בוך פון טויזנט זייטן. דער פּועל יוצא דערפון דאָרף זיין, אז מ'וועט צולייגן דעם קאָפּ און איינהערן זיך, וואָס עס ריידן און ווי עס ריידן אָט די צען מנינים באַרימטע יידן אין אַ משך פון הונדערט יאָר, וועט מען קענען פעסטשטעלן צו דער דאָזיקער לעגענדאָרער פינטע-לע איז טאַקע אַ נאַציאָנאַלער שטריך, וואָס לאָזט זיך דערקענען ביי אַלע יידן און פאַרייניקט לַמשלַ ביאָליק מיט היינע אָדער שלום - עלכים מיט לאָרד ביקאנספעלד.

מ'וועט, הייסט עס, פאקן דאָס פינטעלע, איז אָבער אַ צרה, וואָס דאָס פינטעלע לאָזט זיך ניט פאקן. עס באַהאַלט זיך און לאָזט זיך ניט באַשרייבן און אַריינעמען אין דער ראם פון לאָגיק.

שטודירנדיק די שריפטן פון די הונדערט גרויסע יידן, שרייבט דער פאַרפאַסער פון זאַמלבוך, האָב איך מיך איבערצייגט, אז ס'איז דאָ עפעס געמיינזאַמעס, גייסטיקעס וואָס פאַרייניקט אַלע יידן. אָבער ווען איך וויל דעם דאָזיקן „עפעס“ אָנטאַפּן, באַצייכענען און פעסטשטעלן, גליטשט זיך עס ארויס פון אונטער די אויגן און ווערט פאַרשוונדן ווי אַ בלענדענער פייערל. דער דאָזיקער „עפעס“ שטאַמט פון יענעם געביט, וואָס מ'רופט עס נשמה, געפיל, גייסט. און דער קלוגער קהלת האָט שוין געזאָגט, אז דער מענטש קען ניט באַהערשן דעם גייסט: „אין אדם שליט ברוח“ (קהלת 8).

צו דעם ענגלישן זאַמלבוך האָט צוגעגעבן אַ ביילאָגע אַ באַרימטער זשורנאַליסט דיאָנעאָ.

אַ פּאָר ווערטער וועגן דעם דיאָנעאָ.

אַ רוסישער ייד, זיין ריכטיקער נאָמען איז שקלאָווסקי. אַ סאַציאַ-ליסט, אַרעסטירט, פאַרשיקט קיין סיביר, אַנטלאָפּן, באַזעצט זיך אין לאַנג-דאָן. הויך און פּילזייטיק געבילדעט, ערשטקלאַסיקער כּח אין דער רוסישער פּרעסע, טיפּער קענער פון דער אַראַבישער קולטור, געשעצט אין די הויכע ספּערן. דער גרויסער שטאַטס-מאַן און באַרימטער געלערנטער, פּאָוועל ניי-קאָליעוויטש מיליוקאָוו, פּלעגט דיאָנעאָ'ס אַן אַרטיקל פאַרצוקערן אין זונ-

טיק-נומער פון זיין פארזינער זשורנאל „פאסליעדיגע נאָוואַסט“. אין וועל-
כן ס'האָבן מיטגעארבעט די גרעסטע רוסישע שריפטשמעלער.

דער רוסישער אַמבאַסאַדאָר אין לאַנדאָן, גראַף בעקענדאַרף, וויסנ-
דיק גאַנץ גוט, וואָס פאַר אַ טובות דער צאַריום האָט געטאָן דעם יידן דיאָ-
נעאָ, פלעגט ער אים דאָך איינלאַדן צו זיך בשעת דער ערשטער וועלט-מל-
חמה און פלעגט זיך מיט אים באַראַטן וועגן דעליקאַטע, פּאָליטישע ענ-
ינים, האַלטנדיק, אז דיאָנעאָ איז דער בעסטער קענער פון דער ענגלישער
דיפּלאָמאַטיע און אַ הערלעכער רוסישער פּאַטריאָט.

דער דאָזיקער דיאָנעאָ האָט צוגעגעבן אַ פירוש צו דעם ענגלישן
זאַמל-בוך און אויפגעוויזן, אז דאָס וואָס מ'רופט „פינטעלע ייד“ האָט ניט
קיין שום ממשות און ווערט מיט דער צייט בטל ומכּוּבַל.

דיאָנעאָ ברענגט צו זיין מסקנא א שאַרפן באַווייז:

ס'איז דאָ אַ רוסישע „מגילת יחוסין“ אַ וויכטיק ווערק וועגן דעם
שטאַם - בוים פון רוסישע אויסדערוויילטע פּאַמיליעס, פאַרפאַסט פון היס-
טאָריקער געלביק. אין דעם ווערק געפינט זיך די ביאָגראַפיע פון דעם גע-
שמדטן יידן שאַפיראָוו, וואָס האָט אין 18-טן יאָרהונדערט פאַרנומען אַ מי-
ניסטער שטעלע ביים רוסישן צאַר פּיאָטר דעם גרויסן. דער דאָזיקער שאַ-
פיראָוו האָט געהאַט שיינע געראַטענע טעכטער. איינע האָט חתונה געהאַט
מיטן פירסט גאַנאַרין, די צווייטע מיטן פירסט ראָוואַנסקי, די דריטע מיטן
פירסט דאָלגאַרוקאָוו און די פערטע מיטן קאַבינעט - מיניסטער סאַלטי-
קאָוו. דאָס זיינען היסטאָרישע נעמען. דאָס זיינען די ראשי אבות פון גרעס-
טן רוסישן אדעל. זייט אַ בעלן, זוכט און געפינט מיר אַ יידיש פינטעלע
אין. די גלענצנדע משפחות פון דער רוסישער אַריסטאָקראַטיע...
ניטאָ!

ס'איז אַ גרויסע פראגע צי דער קלוגער דיאָנעאָ האָט עס געמיינט
ערנסט מיט דעם וואָס ער האָט געשריבן, אָדער ער האָט דערביי געהאַט
זיינע אַ געוויסע כוונה.

די יידישע פינטעלעך דאַרף מען דאָך גאָרניט זוכן ווייל זיי זיינען
דאָ פון אויבן - אויף. און גראַד אין די „גלענצנדע משפחות פון דער רו-
סישער אַריסטאָקראַטיע“.

אין קייוערלעכן ווינטער - שלאָס אין פעטערבורג איז אַמאָל פאָר-
 עקומען א חתונה. דער הויפט מחותן איז געווען דער צאָר ניקאָליי דער
 ערשטער, זועלכער האָט געטאַנצט מיט דער כלה. דאָס האָט דער קרימער
 גוברנאַטאָר, גענעראַל אַדיטאַנט גריג, חתונה געהאַט מיט אַ שייַן מייד-
 דל פון יידישן אָפּשטאַם. דאָס מיידל האָט זיך געשטעלט אַ לעבנס - ציל,
 באַשיצן יידן פון שלעכטע גזירות. און מיט איר נאָמען און איר אייני-
 פלוס אין די הויכע ספערן האָט זי פיל גוטס געטאָן פאר יידן. זי איז
 געשטאַנען אין שריפטלעכער פארבינדונג מיט געוויסע רבנים, ביי וועלכע
 זי איז באַקאַנט געווען מיטן פּסעוודאָנים: „די מומע לאה“. דער סעקר-
 רעטאַר פון קאָוונער רב, ר' יצחק אלחנן ז"ל, דער באַוויסטער ארטאָדאָקס
 ר' יעקב ליפשיץ, ברענגט אין זיין ספר „זכרון יעקב“ דעם נאָמען פון אַ
 גרויסן גוטן ייד ביי וועלכן חסידים האָבן זיך באַקלאָנגט וועגן אַ נייער גזי-
 רה, און דער רבי האָט געענטפערט: נישקשה, ניט געזאָרגט, כ'האָב שוין
 וועגן דעם געשריבן דער מומע לאה.

אַ פינטעלע, און אַ ליכטיק פינטעלע.

דער קאָמפּאָזיטאָר אַנטאָן רובינשטיין, וואָס זיין נאָמען געפינט זיך
 אין אלע ענציקלאָפּעדיעס, איז שוין געווען אַ גוי אין דריטן דור. מ'האָט
 אים זייער געשעצט אין רוסישן קייוערלעכן הויף וווּ מ'האָט ליב געהאַט
 די מוזיק פון זיינע סעמיטישע אַראַטאָריעס. און זייער אָפט פלעגט מען אים
 דאָרט איינלאָרן צו מיטאָג. נאָר אים האָט עפעס שטענדיק געצויגן צו יידי-
 שער געזעלשאַפּט. און ערב יום - כּפּור פלעגט ער גאָר פארפאלן ווערן,
 באַהאַלטן זיך אין זיין קאַבינעט אָדער ביי אַ יידישן גוטן פריינט וווּ ס'איז
 דאָ אַ פּיאַנאָ און שעחן לאנג שפּילן כל נדרי.

דער זיידע זיינער, דער בערדיטשעווער באַנקיר אברהמצע רובינ-
 שטיין, וואָס אויף זיין קבר שטייט אַ גאַנץ שיינער צלם, האָט זיך געוויס
 ניט פאָרגעשטעלט, אז זיין אייניקל, וואָס האָט אַ וועלט - נאָמען און וועל-
 כן מ'האָט אזוי שטאַרק דערצויגן אין פראַוואַסלאָוונער אמונה. זאָל זיך גאָר
 פארבענקען נאָך אַ יום - כּפּור, נאָך אַ כל נדרי.

אַ פינטעלע.

דער פּאָעט נאָרסאָן, אַ געבוירענער קריסט נאָר פון יידישן אָפּ-

שטאם איז געווען באַליבט ביים רוסישן פּאָלק. נאָר דער פעטערבורגער סור באַרין, דער משגיח אויף סלאַווישע כשרות, פלעגט פון צייט צו צייט מאַכן אַ באַמערקונג אין זיין אָרגאָן „נאָוואָע וורעמיא“, אז אין נאָרסאַנ'ס לידער, דאָ און דאָרטן, געפינען זיך מיינונגען, אידעען, וואָס שטאַמען פון יידישן גייסט, אמת'ע טריף - פסול, און סובאַרין איז גערעכט געווען. נאָרסאַנ'ס גשמח איז ניט געווען קיין אמתע סלאַווישע.

אין די 80-קער יאָרן, ווען ס'האָבן אויסגעבראַכן די ערשטע פּאָגראַד מען, האָט נאָרסאַן אָנגעשריבן זיין באַקאַנט ליד אין וועלכן ער באַקלאַגט זיך, וואָס ער איז אזוי פרעמד פון יידן. מיר ברענגען דאָ אַ פּאָר גענוי איבערזעצטע פּערזן פון דעם ליד מיט וועלכן נאָרסאַן ווענדעט זיך צום יידישן פּאָלק ווי אַ פּאַרוואַגלעך אין דער פרעמד, וואָס בענקט אַ היים:

„איך בין געוואָקסן פרעמד פון דיר
פארשטויסן פּאָלק,
און ניט דיר האָב איך געזונגען
אין מאַמענטן פון באַגייסטערונג.
דיין טיפּער טרויער, דיין ברענגענדער ווייטיק,
איז מיר פרעמד אזוי ווי דיין תורה,
נאָר איצט, ווען דייע פיינט,
ווי אַ סטאַדע הונגעריקע הינט,
רייסן פון דיר שטיקער און שפעטן איבער דיר,
לאָז מיך אויך זיך שטעלן צווישן דייע קעמפּער,
פון מזל באַליידיקט פּאָלק.“

דאָ איז איבערגעגעבן נאָר דער זין אָבער ניט די עלעגיע און דער טרויעריקער טאָן, וואָס מ'הערט אין אָריגינאַל, אין דער רייכער רוסישער שפּראַך.

דיאנעאָ האָט די אַלע זאכן, די אַלע פינטעלעך, גוט געקענט אָבער, ער האָט עס פארשוויגן.

נאָך מער, דיאנעאָ זעלבסט האָט אין זיך געטראָגן אַ ליכט פון אַ גרויסער יידישער נשמה. אַ ליכט, וואָס לייטן האָבן דאָס באַווונדערט און זייער הויך געשעצט.

דיאנעאָ איז געשטאַרבן פארן לעצטן קריג. אין די פארשידענע נע-

קראָלאָג, וועלכע האָבן גערמט דיאנעאַ'ס פאַטריאַטיזם און זיין ליבע צו דער רוסישער ליטעראַטור, ווערט אונטערגעשטרעכט, אז אין זיין נשמה איז געווען עטוואָס אומגעוויינליכעס. אין זיין גוט האַראַציקייט, אין זיין איידעלע עניוּות, אין זיין טיפן בליק און זיינע פלאַם - פייערדיקע ווערטער, וואָס האָבן באַלויכטן און געוואַרעמט אפילו די פאַרפּוירענע סיבירער געגנטן, איז געלעגן עטוואָס הייליקעס, געמליכעס, עטוואָס פון די פאַרצייטיקע ייִדישע פּראָפּעטן.

דיאַנעאַ האָט געזאָגט דער פּאַרויצער פון דער רוסישער אַקאַדע- מישער גרופּע אין לאַנדאָן, פּראָפּעסאָר קארטשעווסקי, אויף אַן אָונט געוויד- מעט דעם אַנדענק פון פאַרשטאַרבענעם — דיאַנעאַ איז געווען דער שטאַלץ און די שיינקייט פון אונדזער זשורנאַליסטיק. איך האָב שטענדיק באַווונ- דערט דעם דאָזיקן מאַן. אין זיין איידעלער נשמה איז געווען אַ ליכט פון אַן אַלטער קולטור, אַ ליכט פון ייִדישן מעסיאַניזם, וואָס האָט באַלויכטן זיין לעבנס - וועג.

די הספדים זיינען ניט געווען פון דעם מאַניער „אחרי מות קדר שים“. דיאַנעאַ איז געווען באַליבט ביים רוסישן פּאָלק. מ'האַט געוואוסט, אז ער איז אַ ייד, אָבער זיינע אַרטיקלען האָבן אפילו גאַנץ פרומע רוסן גע- לייענט ווי מ'לייענט די עוואַנגעליע, און זיין טויט האָט מען ערנסט באַוווינט.

אָבער דאָס ייִדישע פינטעלע לעבט אונטער אלע גלות אומשטענדן. דאָס פינטעלע באַזיצט אַ פאַרבאָרגענע דינאַמישע קראַפט, וואָס הערט ניט אויף צו פונקציאָנירן פון מזל - טוב ביז עליו השלום. און עס טרעפט אַמאָל, אז פון אַ פינטעלע ווערט אַ ליכטיקער שטערן.

אין די לאַנגע גלות - נעכט האָט אונדזער היסטאָריע זיי געזען. די דאָזיקע שטערן - פינטעלעך, און האָט זיי באַשריבן. מיר האָבן זיי אויך געזען אין אונדזער צייט.

אין יענע פינצטערע נעכט פון דער בייִליסיאדא און דרייפּוסיאדא, האָט זיך באַוווּזן אַ פינטעלע אין געשמאַלט פון אַ ווינער זשורנאַליסט, וועלכער האָט אויסגעזען צו זיין גאַנץ ווייט פון ייִדישקייט.

הערצלס אינטימער פריינט, נחום סאַקאַלאָוו, שרייבט אין זיינע

„אישים“ אז ענינים פון יידנטום זיינען הערצלען גאנץ פרעמד געווען, „הערצל לא ידע כלום בעיניו היהדות“ אָבער אין זיין נשמה איז געווען אַ פארקערפערונג פון יידישן מאָראַל און פון אַלע שיינע מידות, רחמנות, צדקה, עניוּת.

ביי דעם לאַנדאָנער קאָנגרעס, ווען אויפן טאָג - אָרדענונג איז גע- שטאַנען די פראגע וועגן יידישע קולטור, נאָך א געשפרעך מיט הערצלען, האָט סאָקאלאָוו ביי זיך פאַנאָטירט: הערצל האָט געהאַט אין זיך די שויר נע עניוּת פון א גאון, און איך האָב אים דעמאָלט געוואָלט זאָגן: דו זעלבסט ביזט אומבאַווסט אַ טייל פון יידישע קולטור, און ווען דו זעסט עס ניט, איז נאָר ווייל דאָס אויג קען זיך אַליין ניט זען.

סאָקאלאָוו, דער פּסיכאָלאָג, האָט רעכט געהאַט. אין דער נשמה פון דעם אייראָפּעאישן דזשענטלמאַן הערצל, וואָס איז אַזוי באַליבט געווען אין ווינער און פאַריזער סאַלאָנען, איז געזעסן אַ פינטעלע, דער יידישער פונק, וואָס ברענט און ווערט ניט פאַרלאָשן. און אין יענעם היסטאָרישן מאָמענט ווען אויפן שאַן ד'מאַרס אין פאַריז, האָט ער דערהערט דעם גע- שריי פון יידישן אָפיציר: איך בין אומשוּלדיק! האָט הערצל דערזען, אז ער און דרייפּוס איז איינס און דאָס זעלבע. היינט דרייפּוס, מאָרגן הערצל. דער באַרימטער ווינער זשורנאַליסט האָט אין דעם מאָמענט באַקומען אַ רוח נבואה, וואָס האָט אויפגעוועקט יידן אין דער גאַנצער וועלט. פון פינ- טעלע ייד איז געוואָרן אַ ליכטיקער שטערן. אַ שטערן, וואָס האָט באַלויב- טן און געוויזן דעם וועג צו מדינת ישׂראל. דרך כוכב מיעקב ווען גאָט האָט ביינאַכט ארויסגערוּפן אונדזער זיידן אברהם און האָט אים געוויזן דעם אויסגעשטערנטן הימל, האָט גאָט געזאָגט: כה יהיה זרעך. אַזוינע קינדער וועלן ביי דיר זיין. זיי וועלן לייכטן אין די פינצטערע נעכט.

שטערנס באַוויזן זיך נאָר ביינאַכט.

“ י ו ד ז י ם ”

אין די אַראַבישע לענדער. ווי עס שרייבן די צייטונגען.
ווייזט מען דעם פילם „יוד זים“.

מיט דרייסיק יאָר צוריק, איז דערשינען אַ בוך געשריבן פֿון ליאָן פּויכטוואַנגער אונטערן נאָמען „יוד זיס“. די ערשטע אויסגאבע, וועלכע מ'האָט איבערזעצט אין פֿארשידענע שפּראַכן, איז באַלד אויספֿאַרקויפט גע- וואָרן. און ווייל די פּאָדערונג האָט שטאַרק געשטיגן, האָט מען דאָס בוך 8 מאַל איבערגעדרוקט. די פּרעסע האָט דעמאָלט געשריבן, אַז „יוד זיס“ איז „אַן ערשט־קלאַסיקער שטערן אויפֿן פֿירמאַמענט פֿון דער מאָדערנער ליטע- ראַטור“.

אזא מי שברך פאר אַ יידישן בוך האָט דער דייטשער פּראָפּאַגאַנדע- מיניסטער געבעלס ניט געקאָנט פֿארטרעגן און צוזאַמען מיטן רעזשיסער האַרלאַן האָט ער געמאַכט אַ פֿירוש אויף „יוד זיס“, אַ פֿילם אין וועלכן דער יוד זיס זאָל האָבן אַ פֿנים ווי שעקספֿיר'ס שיילאַק און זאָל באַפֿריידיקן דעם עוֹלם. דעם פֿילם ווייזט מען איצטער די אַראַבער.

ווי האָט אויסגעזען דער אמת'ער יוד זיס ?

פֿון פּויכטוואַנגערס ווערק, באַזירט אויף היסטאָרישע קוועלן, ווערן דאָ געבראַכט עטלעכע וויכטיקע שטריכן, וועלכע כאַראַקטעריזירן דעם יוד זיס. ער האָט אויסגעהאַלטן דעם גלות - עקזאַמען און האָט מקדש - השם געווען און ער פֿאַרדינט מ'זאָל אים דערמאָנען אין דער צייט ווען אַנדערע שפּעטן איבער אים. ער האָט פֿאַרדינט אַ יידישן „זיכור“.

* * *

ווירטענבערג איז אַ שוין לאַנד. אין 18-טן יאָרהונדערט האָט דאָרט רענירט פֿון גאָטס גענאָד דער הערצאָג קאַרל אַלעקסאַנדער, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין גרויסער גאווה און מיט זיין קליינעם קאָפּ. ער איז געווען אַן אַרעמער בעל עבירה. דאָך האָט ער פֿאַרבראַכט די צייט ווי עס פּאַסט פֿאַר אזא הערשער: יאַכט, בעלעך, וויין, פֿרויען, דערצו ברױכט מען געלט. געלט וועט שוין שאַפֿן דער יודע יאָזעף זיס אָפּענהױר

מער. ער איז פעאיק, דורכגעטריבן, טריי און איבערגעגעבן.

א זון פון א יידישן ארטיסט, האָט זים געאַרבעט אין באַנק - גע-
שעפטן אין פראַנקפורט, ווין, אַמסטערדאַם. שײן פון דער נאַטור, קלוג און
באַגאַבט האָט ער שנעל זיך אויסגעלערנט די קונץ מיט גרויסע ציפערן צו
אפערירן. ער האָט דעם הערצאָג געשטעלט דעם ערשטן שטאַפּל צום טראָן
און איז געוואָרן זיין פינאַנס - דירעקטאָר.

זים איז געווען פון דער נייער גענעראַציע. דייע שפראַך, שיינע
מאַניערן, געקליידעט מאָדיש, א ברױנעם ראָק מיט זילבער באַרדירט און
אַ געקרויולטן געפודערטן פאַרוק. ער האָט געפירט קאַלאַסאַלע געשעפטן,
זיידן מאַנופאַקטור אין דױטשלאַנד, פּלאַנטאַציעס אין נידערלאַנדיש - אינ-
דיע, פערד פון אַראַביע און דיאַמאַנטן פון אַמסטערדאַם. ער פלעגט אַרויס-
פאַרן אין אַ גאַלע עקיפּאַזש אָדער אַרויסרייטן אויף זיין אַראַבישן
פערד.

אין זיין פּאַלאַץ אויף דער זעעגאַס אין שטוטגאַרט, צווישן גאַבע-
לעגען און וואונדערלעכע סטאַטוען, זיינען געשטאַנען מאַרמאַר - בילדער פון
משה רבינו און שלמה המלך. אָבער זים איז נישט געווען קיין מוסטער-
ייד. ער האָט געליבט מאַכט, גלאַנץ, און אלע פריידן. וואָס די וועלט
קען געבן אַ מענטשן, וואָס איז שײן, קלוג און רייך.

נאָר טייערער פון אלץ איז ביי אים געווען זיין קינד נעמי. זי האָט
געהאַט אַ מאַטווייסן געזיכט, בלוין - שוואַרצע האָר און אויגן פון תנ"ך,
א מתנה פון דער מוטער רחל. די קליינע האָט ער געהאַלטן אין גע-
היים, אין זיין ווייסע ווילע אין וואַלד ביי הירשן אונטערן אויפזיכט פון
זיין אָנקל גבריאַל, א געלערנטער ייד און קאַבאַליסט.

נעמי האָט פיל געלייענט און איז געווען פאַרליבט אין דער ביבל.
די ביבלישע העלדן זיינען דאָך געראטן אין פּאָטער, זיי האָבן זיין געזיכט
און זיינע אויגן; שמשון הגבור האָט געוויס געטראָגן זיין ברױנעם ראַק
און אבשלום האָט געהאַט די זעלבע קאַסטאַניען פאַרביקע האָר ווי דער פּאָ-
טער. זי האָט פאַרגעטערט דעם פּאָטער. זיך הענגען אויף זיין האַלדז, זיך
שפּילן מיט זיינע האָר דאָס איז געווען איר לעבן.

זייער אָפט, פלעגט יאָזעף זים אַרויסרייסן זיך פון דער גרויסער
וועלט און קומען פאַרברענגען מיט זיין קינד. אָבער דאן קומט דער סעק-

רעטאר מיט הערצאגליכע רעסקריפטן, קארעספאנדענץ, קאמפליצירטע גע-
שעפטן און זיס רייסט זיך ארויס פון זיין קינד.

געלט! כרי דעם הערצאג צופרידן צושטעלן, אויף צו דעקן די אויס-
גאבן פאר פאראדן, בעלער און סאלדאטן - שפילעריי. כרי זיין אייגן הויז
פירשטלעך צו פירן, פאָדערט זיך געלט, דאָס מוז געבן ווירטענבערג, דאָס
פאָלק. און עם וואסן נייע שטייערן און עם פאלן נייע לאסטן.

און פינצערע שאַטנס גייען ארום: דער יודע! פון טאָג - צו - טאָג
ווערט ער מעכטיקער. דאָס לאנד ווערט רעגירט ניט פון הערצאג נאָר פון
דעם יודע, דער פאָלקס-צאָרן האָט געברענט אָבער שטיל, געדעמפט. דער
יודע האָט לייב - הווארן, שפּיאָנען.

געווען נאָך אַ ייד, דער הויף - פאקטאָר, ר' איזאָק לאַנדויער, פון
דער אַלטער גענעראַציע, רייך, גרויסע געשעפטן מיט ווינער באַנקירן און
פראַנצויזישע קאָפיטאַליסטן. דער פּעאַיקסטער פינאַנסיסט פון דייטשלאַנד.
פאר אים איז געווען איין רעאַלע זאך — געלט. דערמיט קויפט מען ארום,
דערמיט ווירקט מען אויפן מעכאַניזם פון דער דיפּלאָמאַטיע, דערמיט בויגט
מען די גרעסטע קראפט. און זיצנדיק אין דערמיט פון די גאָלד - קוועלן,
האָט ער געקענט לענקען דעם שטראָם.

נאָר פאָרויכטיק איז ער געווען. צו קלוג צו ווייזן זיין קראפט. גע-
טראָגן אַ לאַנגן קאָפּטאָן, אַ בלאַנדע באַרד מיט פיאות און דעם "יודען
צייכן".

ער האָט געוואויסט, אז מען מוז אַפּילו האָבן אַ קאָפּטאָן מיט דער
באַרד און דאָס איז געווען זיין שטאַלץ. מ'האָט אים איבעראַל געזען. אין
די פינצערע לעכער פון דער געטאָ, און אין פירסטלעכע קאַבינעטן און אין
קייזערלעכן שלאָס אין ווין.

ער איז געווען זיס וועגווייזער. ער האָט אים געלערנט שווימען און
איצטער האָט ער נייגעריק געקוקט ווי שווימט ער און וואוהין. דער קאָ-
בינעט פון פינאַנס - דירעקטאָר איז שטענדיק געווען אָפּן פאר לאַנדויער.
און ער פלעגט שטענדיק פריי און שאַרף אַרויסזאָגן זיין מיינונג.

— צו וואָס ר' יאָזעף זיס 30 דינער? קענט איר דען בעשער עסן,
שלאָפן? איך באַגרייף אַ שיינעם צימער צום עסן, אַ שיינעם שלאָף - צי-

מער. איך באגרייף אויך וואָס איר האַלט דאָ די שיינע שיקסע. אָבער צו וואָס אַ פּאָפּוגיי? וואָס ברויך אַ ייד אַ פּאָפּוגיי?

אויפגערעגט פלעגט ווערן דער פינאַנס - דירעקטאָר. וואָס אַ מיי-ניסטער דערלויבט זיך ניט, דערלויבט זיך לאַנדויער. אָבער קעגן לאַנדויער איז מען מאַכטלאָז. מען מוז אים הערן, מען מוז אים האַבן, דעם געניאַלן קאַפּ.

יאָזעף האָט געהאַט פיל פיינט. מ'האַט געזוכט מיטלען, וואָס זאָלן דערנידעריקן דעם יודע, אים און זיין פּאָלק. און ווען מען זוכט געפינט מען.

אין דער שטאָט עסלינגען איז פארלוירן געוואָרן אַ קינד, האָט מען אַרעסטירט דעם אַרעמען ייד יחזקאל זעליגמאַן, אַ הוּזירער, וואָס איז אַרומ-געגאַנגען איבער די דערפער. ער האָט דאָס קינד געקוילעט — עלילת-הרם.

אַ שוואַרצער וואַלקן איז געהאַנגען איבער יידישע קעפּ, טויט-שרעק. מ'האַט געווארט חיינט, מאַרגן וועט אויסברעכן אַ שחיטה. געפאַסט, געשטאַ-נען געפרעסט אין די שולן איינגעהילט אין טליתים: חוסה ד' ואל תתננו בידי אכזרים. און ר' יעקב יהושע פאלק, דער פראנקפורטער רב, איז געזעסן איבער דער תוכחה און זיין טלית איז געוואָרן נאַס פון טרערן.

אויפגעוואַכט פון ערשטן שרעק האָט מען אָנגעהויבן זוכן מיטלען ווי זיך צו שיצן. דורך אַגענטן און קוריערס האָט מען אויפגעוועקט יידן אין אַנדערע לענדער. פון פּוילן ביז עלזאַס, פון מאַנטוואַ ביז אַמסטער-דאַם איז געגאַנגען אַן אויפרוה, אַ קול קורא:

„עס זיצט אין עסלינגען געפאַנגען אַ ייד ר' יחזקאל זעליג-מאַן. זאָגן די גויים, אַז ער האָט געשלאַכטעט זייערס אַ קינד. גרייט זיך אדום איבערפאלן איבער אונדז. היינט, מאַרגן, ווער ווייסט שמע ישראל.“

אין קאַבינעט פון פינאַנס - דירעקטאָר זיס, זעט מען אַ דעפוטאַציע פון צען יידישע פּאַרשטייער געפירט פון פראנקפורטער רב ר' יעקב יהושע, פאלק און דעם ראַבינער פון פירט. די דעפוטאַציע האָט פארלאַנגט אויס-צופאַרערן יחזקאל זעליגמאַן צום הערצאָגליכן געריכט אין שטוטגאַרט.

— מיר האָבן זיך צוזאמענגענומען — האָט געזאָגט ר' יעקב יחזקאל פאלק, — געווירקט מיט געלט און פרעזענטן, אָבער די רשעות פון ארום איז גרויס. פרעסט געלט און ווערט ניט זאט.

דעם עלעגאנטן פינאַנס - דירעקטאָר איז די דעפוטאָציע ניט אָנגע-
נעם געווען. הארט, קאלט, אומבאַרירט אָבער העפלעך האָט דער פינאַנס-
מאַן געענטפערט:

— דעם זעליגמאַן קען איך ניט. פאָדערן זיין אויסליפערונג איז ניי-
טאָ קיין גוטע געלעגנהייט.

— ניטאָ קיין געלעגנהייט! — האָט אַ געשריי געגעבן דער היצי-
קער ראַבינער פון פירט און שטויסנדיק מיט די הענט קעגן עלעגאנטן יוד
זיס, האָט ער געשריגן: — אַ מענטשנס לעבן ראטעווען, א יידן ראטעווען,
איז ניטאָ קיין גוטע געלעגנהייט? ...

— איר האָט אייער פּרינציפּ מורי ורבי — האָט זיס געענטפערט,
— איך מוז רעכענען, ציילן און דורכטראַכטן. איר האָט יידישע זאָרגן,
איך האָב טיוונטער אַנדערע... אלס קריסט האָב איך געקענט דער ער-
שטער מאַן זיין. איך בין געבליבן אַ ייד.

— טאָ באַקענט אייך אלס ייד, ראטעוועט ר' יחזקאל זעליגמאַן
— האָט דער פירטער ראבינער ווייטער געפאָדערט.

נאָר דער געלאַסענער פראנקפורטער רב האָט אָפגעשטויסן דעם הי-
ציקן פירטער רב און האָט אָנגעהויבן בתחנונים, רחמים...

— איך וועל פארוזכן, — האָט זיס געענטפערט, גערירט פון רב'ס
זוערטער — נאָר ווען עס וועט מיר ניט געלונגען זאָלט איר עס ניט האַלטן
פאר ביזעס ווילן און פארשטיין מיינע גרינדן.

אייניקע שעה שפעטער, זיצט לאַנדויער ביי זיס און פירט אַ גע-
שפרעך. דער פארפאַסער האָט דאָ איינגעפאַסט צוויי יידישע שטריכן. איי-
ראָניע און פאטאס.

ר' יצחק לאַנדויער איז געזעסן און געגלעט זיין בלאַנדע באַרד.

— הערט ר' יאָזעף זיס! דער פראַצעס קעגן ר' יחזקאל זעליגמאַן
זועט זיין אין 4 וואַכן ארום. ניט גוט. דאָ האָט איר אייערע לאַקייען,

כינעזער, גאלדענעם ראק. פאפוגייען. אָבער די עסלינגער גויים שפּייען אויף דערויף און זיי וועלן אומברענגען ר' יחזקאל זעליגמאַן.

זיס שווייגט.

— ווען איך האָב אייך געזאָגט וועגן עלי'ת - דם האָט איר גע- מאַכט א געזיכט ווי אַ גוי און איר האָט געזאָגט: „אַלטע געשיכטעס". איצט זעט איר ווי עס האַלט מיט די אַלטע געשיכטעס. איצט שפּרינגט אייך דער של'מזל אין אייגענעם האַלדז.

זיס שווייגט.

מיט אַ פּאָר אנדערע האָב איך אָפּגעקויפט אַלע שולד - פּאָדערונד- גען פון דער שטאָט עסלינגען. איך וועל קומען 8 טעג פארן פּראָצעס מיט מינע אבליגאַציעס. לָאָזן זיי נאָך, לָאָזן איך נאָך, דריקן זיי צו, דריקן איך צו. אָבער מ'קען ניט וויסן. די גויים זיינען געשלאָגן מיט בייזקייט, רומד קייט. ווען עס גייט קעגן אַ יידן, ווילן זיי ליבער בלוט אלס געלט. און איר ר' יאָזעף זיס, וואָס זאָגט איר דערצו?

— איך קען ניט דעם יידן זעליגמאַן — האָט זיס געענטפּערט. ווען די זאך וואָלט פּאַסירן אין מיין באַצירק וואָלט איך געוואוסט ווי מיך צו שיצן.

— קענסט ניט? — האָט לאַנדויער אויסגעשריען. וועט זיך וויסן ווי צו שיצן? וואָס הייסט דאָס? זיצט דאָ מיט זיינע לָאָקיייען, זיין גאָל- דענעם ראק, כינעזן, פּאָפּוגיי... און קען ניט ר' יחזקאל זעליגמאַן... ער וועט זיך קענען שיצן. לָאָזט אייך זאָגן פון אן אַלטן געשעפטס - מאַן, טאָ צו וואָס דער גאַנצער געלומפּ ווען איר קענט ניט ראטעווען ר' יחזקאל זעליגמאַן? פּאָפּוגיי? גאַבעלענס? שטיינקעפּ? צו וואָס זיינען גוט שטיינד- קעפּ?

משה רבינו און שלמה המלך האָבן אין זייערע לעבנסטעג ניט אויס- געזען ווי אייערע ווייסע שטיינקעפּ און די אויגן האָבן זיי געהאַלטן אָפּ... .

— איך לָאָזן מיך ניט פּאַרערן, — האָט זיס א ברומ געטאָן.

— הערט ר' יאָזעף זיס! אַ גוטער ייד וועט זיך היטן מיט אייך אין צוקונפט געשעפטן צו מאַכן.

שאַרף האָט לאַנדווער אַרויסגעזאָגט די לעצטע ווערטער און האָט זיך אויפגעהויבן פון זיין שטיל.

די לעצטע ווערטער האָבן געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויפן פיר-נאַנס - דירעקטאָר. מיט לאַנדווער קען מען זיך ניט שיידן, מען מוז שטענדיק האָבן זיין שאַרפן יידישן קאַפּ.

זיס האָט געהאַט אַ יידישן האַרץ און זיין האַרץ האָט געוועקט און פּראָטעסטירט. ער האָט געווירקט מ'זאָל רעווירירן דעם קאַמפּלאַט פון זע-ליגמאַנס פּראָצעס און ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן דער שקר פון בלוט - בל-בול. יחזקאל זעליגמאַן איז געוואָרן באַפרייט, ליהודים היתה אורה ושמחה. מ'האָט געבענטשט דעם נאָמען פון יאָזעף זיס. ער איז געווען דער פּורח ומציל.

שוין אין ספר איוב שטייט די אלטע פּראָגע: „צדיק ורע לו“. פאַר-וואָס גייט דעם צדיק שלעכט אויף דער וועלט? יאָזעף זיס האָט אויך שפּע-טער געקענט שטעלן די זעלבע פּראָגע, וועלכע איז ביז היינט ניט פאַר-ענטפּערט.

* * *

דער הערצאָג קאַרל אַלעקסאַנדער איז אויף יאַכט אין אַ וואַלד ביי הירשן. זיין אַדיוטאַנט האָט פּאַרגעלייגט מ'זאָל באַזוכן די שיינע ווייסע ווי-לע, וואָס מ'זעט דאָרטן צווישן טעראַסן און בלומען. דער אַדיוטאַנט פאַר-זיכערט, אז ער וועט דאָרט ווייזן אַ סיורפּרייז, עטוואָס איבעראַשנדעם, פּיקאַנטעם.

שטיל איז געווען אַרום דער ווילע ווען דער הערצאָג מיט זיין סווי-טע איז צוגעקומען און דער אַדיוטאַנט האָט אָנגעקלאַפּט. דער אָנקל גבריאל איז דעם טאָג נישט געווען אין דער ווילע. אַ דינער האָט געעפּנט און האָט פאַרשטעלט דעם וועג.

— דאָ האָט קיינער נישט וואָס צו זוכן — האָט דער דינער גאַנץ שטרענג דערקלערט.

— מויל האַלטן! — האָט דער אַדיוטאַנט אַ געשריי געגעבן, דאָ איז דאָ דער הערצאָג.

דערשטוינט איז געוואָרן דער הערצאָג ווען ער האָט דערזען נעמין מיט די בלוין - שוואַרצע האָר.

טוביה פענסטער

א מייסטער ווערק, א פאבל פון מאָרגענלאַנד! האָט ער אויסגעשריגן,
פֿרעסנדיק דאָס קינד מיט זיינע אויגן.

— ווי הייסן זי סולאמיר, סאלאָמעא ?

נעמי האָט זיך דערשראָקן, אַוועקגעלאָפֿן און זיך איינגעשלאָסן אין
צימער.

מ'האָט זיך געזעצט טרינקען. זי וועט ניט אַנטלויפֿן. דער פינאַנס-
דירעקטאָר איז אַ זשעני, אלץ וואָס ער שאַפט איז געניאַל. זיין טאַכטער
איז אַ העברעאיש - ווענוס. אזוי האָבן אויסגעזען די פֿרויען פֿון זייער קע-
ניג סאלאָמעאָן.

דער הערצאָג האָט פֿיל געטרונקען. ער איז פֿלוצים אויפגעשטאַנען,
געהייסן זיינע באַגלייטער בלייבן און האָט זיך אַריינגעריסן אין צימער פֿון
נעמי'ן.

דערשראָקן, צוגעפרסעט אין ווינטל איז נעמי געשטאַנען, די ליפֿן
ווייס, די אויגן ווי געפרוירן.

אומגעדולדיק, ברוטאַל האָט ער זי אַרומגענומען. זי האָט זיך פֿלינק
אַרויסגעגליטשט פֿון זיינע הענט און שנעל מיט די טרעפֿ אַרויף צום
דאַך.

דער הערצאָג יאָגט נאָך, טאַפט, זוכט, פינצטער. קאָץ - דאָנער!
ואָל זי האָבן אַראָפּגעשפּרונגען? ... ער איז אַראָפּ אַנגען.

זיין קאַמערדינער מעלרעט אים: דאָ ליגט זי ציווישן די בלומען.

נעמי איז געווען טויט.

* * *

אין דער ווייסער ווילע זיינען פֿאַרהאַנגען די פענצטער. לעבן דעם
קליינעם צוגעדעקטן קערפּער זיצט דער פינאַנס - מיניסטער און זיין אָנקל
דער קאַבאַליסט גבריאַל. דער הערצאָג איז געקומען טרייסטן.

אַנטשולדיקט, אַ מיספֿאַרשטענדעניש. אפֿילו קיין קוש ניט געגעבן. ווער
האָט זיך געקענט פֿאַרשטעלן, אַ מיידל זאָל ניט פֿאַרשטיין קיין שפּאַס.

דער פינאנס - דירעקטאר האָט אויפגעהויבן דעם קאַפּ און האָט געענט-
פערט, יאָ, הער הערצאָג.

איבער אַלע יידישע געמיינדעס איז געגאַנגען די טרויעריקע ידי-
עה: ביי דעם גרויסן יאָזעף זיס איז געשטאַרבן אַ קינד. וועט ער גיין
באַהאַלטן זיין קינד אין פראנקפורט אויפן אלטן בית - עולם.

שוואַרץ פון מענטשן איז געווען פראנקפורט. פארוואלטע רבנים פון
פראג, פירט, ווארמס, האָבן געטראַגן דאָס קינד. נאָכן ארון איז געגאַנגען
א וואָגן מיט ארץ - ישראל ערד, ציונס ערד. ר' יוסף זיס האָט געזאָגט קדיש.
רבנים האָבן אויסגערופן 30 טעג אבילות אין גאַנץ דייטשלאַנד.

מיט א ווילדער פאַרביסענער ענערגיע ווארפט זיך יאָזעף זיס ארוין
אין זיין פאַליטישער ארבעט. ער איז געוואָרן הארט, ברוטאַל. מיטן הער-
צאָג איז ער באפריינדעט. דער הערצאָג דאַרף געלט און זיס ליגט נייע
לאסטן אויפן לאַנד. דריקט, פרעסט און מיניסטאַרן שפרינגען פאר אים ווי
לאַקייען.

צו פרויען האָט ער זיך באַצויגן מיט קאַלטער גאַלאַנטעריי. אין פרוי
האַט עס געגעבן. מאטווויס איז געווען איר הויט. אין אירע אויגן זיינען גע-
ווען טרויערן פון טויזנטער יאָרן. איצט ליגט זי אין פראנקפורט, אין קאַל-
טן פינצטערן גרוב. אַ גרימיקער צאָרן האָט געפלאַקערט אין זיין האַרץ,
נקמה פאר זיין קינד.

דער הערצאָג האָט זיך באַצויגן צום יוד זיס מיט פאראכטונג. דער
יודע איז אַ מיטל געלט צו באַקומען. ער, ער האָט אים געהאַלפן באַשטייגן
דעם טראָן אָבער ער איז א יודע.

דער הערצאָג האָט געשטרעבט צו אבסאָלוטער הערשאַפט. זיס האָט
עס אויסגענוצט, געשפינט פאַליטישע אינטריגעס ביז דער צאָרן פון באַ-
דריקטן פאַלק האָט אויפגעפלאַמט און ס'איז אויסגעבראָכן אַ רעוואָלוציע.

און אין יענער נאַכט ווען דער באַזויפענער הערצאָג האָט פלוצים
דערפילט, אז פון זיינע פלענער און חלומות איז געוואָרן רויך איז ער גע-
פאלן ווי פון אַ שלאָג געטראַפן געליימט, צוזאמענגעבראַכן.

צוויי זיינען זיי געווען אין צימער. דער הערצאָג און זיס. און די

זינגערן, וואָס האָט געווארט אויפן הערצאָג אין אַ ווייטן צימער האָט גע-
האַט די געלעגנהייט צו הערן אַ הייסע ברענענדע שטים. דאָס האָט גערעדט
דער פינאַנס - דירעקטאָר, דער יוד זיס.

— הערצאָג! גראבער, דומער הערצאָג, דו ווילסט די אויערן צומאַכן
און דיין „בייכטפאטער“ זאָל דיר אַ זאַפטיקע מחילה געבן? ניין, דאָס פאר-
גין איך דיר ניט. פארדריי די אויגן אָבער הערן מוזטו דו. איך רעד רואיק,
לאנגזאַם, און דיין גראָב האַרץ זאָל פול זיין דערפון. איך האָב געקענט
דיין פריינט זיין ווען דו וואָלסט עס געשפירט. דו האָסט אָבער נאָר מין
שלעכטס אויפגענומען. דו ביסט דיין גאַנץ לעבן אַ קליינער צופעליקער
הערצאָג געווען. דינע גרויסע שטאַלצע געדאַנקען, דינע צעזאר - טרוי-
מען, דאָס האָב איך אין דין איינגעטרוימט. איך האָב דין טאַנצן געלאָזט
ביז דו ביסט רייף געוואָרן.

דאָס קינד איז אַנדערש געשטאַרבן. דו ביזט געשטאַנען איבער איר
מיט דיין פארשטאַלטענעם שמוציקן אָטעם. אָבער טויזנט גוטע מלאכים האָבן
איר דעם אָרעם אויסגעשטרעקט און זי געדאַטעוועט פון דינע מערדערישע
הענט. און ווען איך האָב דיר ניט געשפּיגן אין דיין הינטישן פנים האָסטו
געמיינט, ס'איז אלץ גוט. זע! נאַרישער קאַפּ, אַזוי איינפאַך האָב איך עס
ניט געמיינט. איך האָב דין ערשט צורעכטגעמאַכט, פּרעפּאַרירט, זאָלסט אויס-
זען ווי אַ מענטש, איצטער ווארף זיך שטיק פלייש, צאַפּל מיט דינע
לונגען.

די נאַכט איז דער הערצאָג געשטאַרבן און די נאַכט איז יוד זיס
ארעסטירט געוואָרן. ער זעלבסט האָט זיך געהייסן אַרעסטירן. ער האָט גע-
קאָנט אוועקגיין, אָבער דאָס לעבן האָט מער פאַר אים קיין ווערט געהאַט-
ער האָט שוין זיינס אויסגעפירט.

* * *

פאַר דעם נייעם הערצאָג שטייט אַ יידישע דעפּוטאַציע. עס רעדט
ר' איזאַק לאַנדויער:

— הער הערצאָג, באַפרייט ר' יאַזעף זיס. שאַדן אין געלט קען באַ-
צאָלט ווערן מיט געלט. מיר וועלן גוט מאַכן. דאָס לאַנד וועט קומען אין
בלויאונג. מיר האָבן צוזאַמענגענומען אַ סך געלט, גרויסע סומעס געלט,
500.000 גאָלדענע דאַפאָל דוקאַטן.

און אויף לאנדויער'ס וואונק האָבן זיינע מענטשן אריינגעטרָאָגן
קליינע שווערע זעק, אויסגעשקאַטן גאָלד, רויטע, בלאַנק - גאָלד, שפּאַנישע,
אפּריקאַנישע, טערקישע.

גאָלד פון דער גאַנצער וועלט, פון אלע לענדער. יידיש געלט.

דער נייער הערצאָג האָט אָפּגעזאָגט.

באַשרייבנדיק די סצענע פרעגט ליאָן פּויכטוואַנגער, וואָס האָט עס
אזוי יידן געבונדן? קיין לאַנד, קיין קעניג, קיין געמיינזאַמע לעבנס - פּאַר-
מען. און דאָך גוי - אַחד, אייניק אונטער אלע פעלקער.

און פּויכטוואַנגער ענטפּערט:

דער בוך, פאַפּיר איז דער בוך אָבער אויף דעם בוך שטייט די
זעלט.

* * *

אין פעסטונג, אין דער 5 מעטערדיקער לאַנגער צעלע זיינען יאָזעף
זיס קאַשטאַנען פאַרביקע האָר גרוי געוואָרן.

גייסטלעכע זיינען געקומען ראַטעווען זיין נשמה. זיי האָבן אים דער-
מאָנט ווי גוט ער האָט געלעבט און ווי גוט ער קען נאָך לעבן ווען ער
זעט... „איבערגיין“.

יאָזעף זיס ענטפּערט:

— מיינע הערן, זעט, איך האָב מיין פּאַלאַץ אויף דער זעעגאַס
מיט דער צעלע פאַרטוישט. קיינער צווייפּלט ניט, אז איך בין אַ טיכטיקער
סוחר, וואַרשיינלעך האָב איך מיינע געוויסע גרונטן דערצו.

עס באַזוכט אים דער פּאָטער פון דער הערצאָגין, די אלמנה, אַן אל-
טער פיינער הער, אַ פּירסט. ער וועט אים העלפּן, ער וועט אים באַפּריי-
ען. אָבער מיט איין באַדינג, אזוי פּיל טאָן פאַר אַ יידן קען מען ניט, ער
מוז פּריער... „איבערטען“.

און ווען דער פּירסט איז שוין מיד געוואָרן פון ריידן און זיס איז
געזעסן שטום אומבאַוועגט, איז דער פּירסט ארויס פון געדולד.

עקסלענץ! מאַן! מענטש! באַגרייפט דאָך, רעדט. אין געפּענגעניש
האָט איר אייערע גוטע מאַניערן פאַרלוירן. ווען מען באַמיט זיך אזוי פּיל
זעגן אייך קענט איר דאָך אַמווייניקסטן אַ מערסי זאָגן?

טוביה פענסטער

זיס האָט אויפגעהויבן זיין גרויען קאַפּ און האָט געענטפערט מיט מערסי.

און אין די פינצטערע נעכט פלעגט יאָזעף זיס רופן זיין פארלוירן קינד, זיין נעמי. און זי פלעגט צו אים קומען מיט אירע בלוי - שווארצע האָר און ליכטיקע אויגן און זי פלעגט זיך זעצן אויף זיין אָרעמען געלעגער און מיט איר צאָרטער האַנט האָט זי געשטרייפט די געוועזענע שיינע קאַשטאַנען פארביקע האָר. און ליכטיק וועט ווערן אין דער פינצטער-רער צעלע און ווי אַ הימל מוזיק האָט געקלונגען איר מלאכים שטים. און מוטיק פלעגט ווערן דער אַלטער פינאַנס - דירעקטאָר און מיט פעסטע טריט האָט ער געמאַסטן היין און צוריק זיין קליינע 5 מעטערדיקע לאַנגע צעלע.

דער קאָמענדאַנט פון פעסטונג האָט באַקומען אַ באַפעל פון נייעם: הערצאָג ברענגען דעם יוד זיס אונטער אַ שטאַרקער וואַך קיין שטוט-גארט.

ס'איז געווען אַ שיינער ווינטער - טאָג, ריינער שניי, ווייסע פעל-דער, בוימער. זיס האָט נאָך געטראָגן זיין סאַמעט - פוטער און זיין גריי-נעם גאָלד באַרדירטן קאַמוזיל. ער איז געזעסן אין וואַגן פארוונקען אַן געדאַנקען. ער וועט איצטער פירן אַן אַנדער לעבן.

נאָר ביים טויער פון שטאָט האָט געווארט דער המון. ווילדע געד-שרייען. זעט! דער יודאַש. געוואָרפן שטיינער, אראַפּגעריסן דעם יידן פון וואַגן, צעריסן דעם סאַמעט - פוטער, געטראָטן, געשלאָגן.

מיט גרויס מי האָט דעם עסקאַרט געלונגען ארויסצורייסן דעם יידן פון ווילדן המון. איבער זיס פנים, איבער זיין ווייסער באַרד רינט בלוט. סאָלדאַטן ארום אים דראַען מיט געווער קעגן דער ווילדער מאַסע.

יוד זיס איז געבראַכט געוואָרן אין ראטהויז. דאָרט זיינען פארוואַמלט געווען גענעדראַלן, פארלאַמענטאַריער און מיניסטאַרן.

מ'האָט פאָרגעליענט יוד זיס'ן זיין אורטייל.

שולדיק אין לאַנדשאַדן, פלינדערונג, פאראַט, מאַיעסטעט פארברעכן און איז פאראורטיילט צום טויט.

פארגאסן מיט שמוץ אין בלוט איז געשטאנען זיס. אין אים האָט זיך דערוועקט דער פריערדיקער זיס. ער האָט גוט געקענט דעם שטראַף-קאָדעקס. זאבל'יך, קאלט - שניידנד האָט ער געבראַכן זייערע ארגומענטן, אָבער עס האָט שוין ניט געהאַלפן. זיין גזר - דין איז שוין געווען גע-תמעט.

די לעצטע טעג פון יודע זיס זיינען באַשריבן אין פויכטוואנגערס גרויסע ווערק. אָבער אויך ביי אַנדערע שריפטשטעלער זיינען דאָ וויכטיקע רירנדע איינצלעהייטן וועגן זיינע לעצטע מאַמענטן.

אין דעם „קוועלנבוך פון יידישע געשיכטע“ געשריבן פון דר. יול-יום העקסטער ווערט געבראַכט, אז אין דעם „יידישן מאַניפעסט פון 1738“ איז יוד זיס אויפגענומען אין דער מאַרטירער ליסטע וואָס זיינען אומגעקור מען על קידוש השם. דאָרט איז פארשריבן, אז זונטיק פאר זיין שטאַרבן, האָט יוד זיס פארלאַנגט אַ מנין יידן מיטן חזן ר' מרדכי שלאַס, מ'זאָל מיטברענגען אַ סדור און אַ תיקון הצות-לילה. אין דער אָנוועזנהייט פון די יידן האָט יוד זיס אויפגעשריבן זיין צוואה באַשטעטיקט מיט די אונטער-שריפטן פון חזן ר' מרדכי שלאַס און פון קאָמענדאַנט פון פעסטונג, דער-נאָך האָט ער געהייסן מ'זאָל געבן צו וויסן אַלע שולן, מ'זאָל שטעלן אַ נר תמיד און לערנען משניות.

דעם 9-טן שבט, אונטער אַן עסקאָרט פון 200 מאַן איז יוד זיס געבראַכט געוואָרן צום עשאַפּאט. אויף יעדער טרעפּ האָט ער זיך געשטעלט און האָט אויסגערופן: ד' הוא האלהים! נאָר אויפן עשאַפּאט ווען די הענ-קער - יונגען זיינען צוגעגאַנגען, האָט זיך אין אים דערוועקט אַן עפל. און דאן האָט מען דערוען אַ שרעקלעך בילד. אַ מאַן מיט אַ ווייסער באָרד אין גאלא - קליידער, מיט אַ בליציקן דיאַמאַנט אויפן האַנט שלאַגט פארצווייפלט ארום זיך. די הענקער האָבן אים געפאַקט, צוריסן די קליידער, צוגעשפּאַרט און פארוואָרפן די פעטליע איבערן האַלדז.

מיט גרויס געפאַר האָבן יידן ארויסבאַקומען זיין טויטן קערפּער און געבראַכט לַקבורת ישראל.

ד י ק א נ ט א נ י ס ט ז

די גייסטיקע קראַפֿט פֿון דער ייִדישער היים

אין ניו יארק, אין די בראַנקס, האָט א יונגער 20-יאָריקער בחור, אַ
בן - יחיד, האַרלאַ פּריידין, מיט דער הילף פון זיינעם א חבר, דעניס וועפּ-
מאַן, דערמאָרדעט זיינע עלטערן.

ביידע מערדער זיינען יידישע קינדער, דערצוויגן אין גרויס וווילטאָג
ביי רייכע עלטערן.

דער שותף דעניס וועפּמאַן, האָט ביי דעם מאָרד קיין אינטערעס ניט
געהאַט. ער האָט נאָר געוואָלט אַ טובה טאָן זיין חבר, העלפּן אים דורכ-
צופירן דעם מאָרד.

די מגפה פון קינדער, וואָס זוערן מערדער, וואַקסט אין אַמעריקע.
די מגפה איז שוין אַריין אין יידישע הייזער.

פּסיכאָלאָגן זאָגן, אז שולדיק זיינען די עלטערן. זיי געבן דעם קינד
צופיל פּרייהייט אָבער ניט קיין מאָראַליש רעליגיעזע דערציאָונג. דער פינף
יאָריקער בחור'ל דארף האָבן אַ קאָבוי - הוט, אַ גאַרטל מיט קוילן און צוויי
רעוואָלווערן. שפּילצייג וואָס אַקצענטירן ברוטאַלע מאַכט. מ'דאַרף אָנהויבן די
רעפּארט ניט פון קינד נאָר פון די עלטערן. מען דאַרף פון געוויסע אַמערי-
קאַנישע יידן מאַכן — יידן.

די סטאַטיסטיק ווייזט אָן, אַז כמעט אַלע יידן מערדער האָבן ניט
געהאַט קיין יידישע דערציאָונג. די צוויי יונגע מערדער, פּריידין און וועפּ-
מאַן, האָבן ניט דעם מינדעסטן באַגריף פון יידישקייט. די עלטערן האָבן
דאָס געהאַלטן פאַר איבעריק.

ווען אַ ייד לייענט די איינצלהייטן פון דעם מאָרד אין דער אַמע-
ריקאַנער פרעסע, מוז ער זיך אין עפעס דערמאָנען: די אַלטע היים, דעם
חרד, די ישיבה האָבן קיין מערדער ניט אַרויסגעגעבן.

שוין דאָס ערשטע בלאַט פון חומש האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינ-
דרוק אויפן חרד - יינגל. ער האָט זיך דערשראָקן ווען ער האָט דערהערט
דעם דונער פון גאָט'ס וואָרט: קין! דאָס בלוט פון דיין ברודער שרייט
פון דער ערד.

דער היינטיקער מאָדערנער יינגל מיט די צוויי רעוואָלוציערן האָט, אין הלכות דרך - ארץ, געמעגט נעמען אַ לעקציע ביי דעם אַמאָליקן חרדי יינגל.

דאָס יינגל וואָס האָט געלערנט חומש, האָט זיך ניט געזעצט אויפן אָרט וואו דער טאַטע זיצט. ער האָט ניט איבערגעריסן דעם טאַטנס רייד. ער האָט געשוויגן אַפילו ווען דער טאַטע זאָגט אַ ליגן, ווייל מ'קען הלילה פארשעמען דעם טאַטן, און אין חומש שטייט דאָך: פארשאַלטן זאָל זיין דער, וואָס פארשעמט טאַטע מאַמע. „ארור מקלה אביו ואמו“ (פרשה כי תבוא).

דער אַלטער דאָקטאָר, דער חומש, האָט, מיט זיין מוסר, געמאַכט איינשפּריצונגען אין דער יונגער נשמה, איינשפּריצונגען, וואָס האָבן פארהיט פון בלוט — פארגיפטונג, פון דער געפערלעכער קרענק „רציוחה“.

דעם געוואלטיקן גייסיקן כוח פון דער אַלטער היים, ווייזט אַ קליין בלעטעלע יידישע געשיכטע, די געשיכטע פון די קאנטאַניסטן.

מיט אַ יאָר הונדערט צוריק האָט יעדע יידישע קהילה אין רוס-לאַנד, געדארפן יעדעס יאָר אַ געוויסע צאָל רעקרוטן פאר מיליטער - דינסט. נאָר ווייל די יוגנט האָט זיך אויסגעדרייט און האָט ניט געוואָלט מקריב זיין 25 יאָר לעבן פאר דער אמאָליקער פינצטערער „סאָלאַטישניע“, האָט דער צאָר ניקאָלאַי, אין אויגוסט 1827, ארויסגעגעבן אַ באַפעל: מ'זאָל נען מען יידישע קינדער פון 10 יאָר און ווייטער און דערציען זיי צו מיליטער-דינסט. מ'האָט אָבער אויך גענומען קינדער פון 7 יאָר. רייכע לייט האָבן געפונען מיטלען ווי צו באַוואַרענען זייערע קינדער. די גאנצע לאַסט פון דער פינצטערער גזירה איז געפאלן אויף די אָרעמע יידישע פאַמיליעס.

די קינדער, וואָס די רעגירונג האָט זיי אַ נאָמען געגעבן קאנטאַך-ניסטן, פלעגט מען פארשיקן אין ווייטע אוראלער און סיבירער געגנטן און איבערגעבן צו פויערים, וועלכע האָבן יעדן חודש באַקומען פון דער רעגירונג אַ פאָר רובל און האָבן געדארפט מיט דער הילף פון דאָרפישן גלח, מגדל זיין דעם קאנטאַניסט לתורה, צום שמה, ולמעשים טובים, צו דער סאָלאַטישניע. ווען דער קאנטאַניסט איז אַביסל עלטער געוואָרן איז ער אריין אין אַ קאנטאן, אַ קאַזאַרמע, וואו דער „דיאַדקע“, דער אונטער - אָפּי-

ציר, האָט אים געלערנט ראשית חכמה פון מיליטער - דינסט. צו 18 יאָר
איז ער שוין געווען אַ סאָלדאַט און געדינט 25 יאָר.

די קאנטאניסטן - גזירה האָט געדויערט 30 יאָר. פון 1827 ביז נאָך
1855, ווען אַלעקסאַנדער דער צווייטער איז ארויף אויפן טראָן און האָט
בטל געמאַכט די גזירה פון זיין טאַטן.

* * *

דער פינצטערער פּעריאָד איז באַקאַנט אונטערן נאָמען: „די בהלח“
(די שרעק), די בהלח האָט אַ רייכע ליטעראַטור אין העברעאיש, יידיש און
רוסיש. פּערזענלעכע זכרונות, בילדער, טיפּן, פּאַמיליען - דראַמעס און פּאָלקס
לידער.

אָט זיינען אַ פּאָר אָפּגעריסענע פּסוקים פון יענע קינות, וואָס אַלטע לייט
אין רוסלאַנד האָבן נאָך באַהאַלטן אין זכרון:

ווען ניקאָליי פּאַוּלאָוויטש איז מלך געוואָרן,

זיינען יידישע הערצער פינסטער געוואָרן,

א זון מיט אַ טאַטן,

טוט אויס די כאַלאַטן,

די יידישע בגדים,

מיטן כשרן פּאָדים.

מיוועט שוין ניט לערנען חומש מיט רשי,

פּאַניע וועט געבן די יונישע קאַשע.

ליגן זאָל מען בעסער אין דער ערד,

אייידער טראָגן די בלוטיקע שווערד.

טראָץ אַלע מיטלען, וואָס די רעגירונג האָט אָנגענומען אָפּצושמדן
די קליינוואַרג, זיינען די דאָזיקע אַרימע קינדער דורכגעגאַנגען דעם גיהנום
און געבליבן יידן.

אין קאזאן, ביי דער וואָלגע, איז דעמאָלט פּאַרגעקומען אזא מעשה:
מ'האָט צוגעגרייט צום שמד 18 קאַנטאָניסטן, וואָס זיינען שוין דורכגעגאַנגען
גען דעם ערשטן קורס פון מיליטער - דינסט. ס'איז גראד דורכגעפארן דער
צאר און מ'האָט אים מכבד געווען מיט דער מצוה פון זיין דער טויף-
פּאַטער.

די 18 קאַנטאָניסטן, שיינע אויסדערווילטע קינדער, גוט דיסציפּלי-

טוביה פענסטער

צירט, האָבן מיליטעריש באַגריסט דעם צאַר און פאַרביימאַרשירט מיטן קאַנד-טאַניסטישן לידעלע: שאַג, שאַג, שאַגאַעם (טראַט, טראַט, טראַט, מיר מאַר-שירן).

נאָר ווען מ'האַט זיי צוגעפירט צו דער וואַלגע, זיי זאָלן זיך טובל זיין פאַרן שמד, האָט דער עלטסטער פון די קאַנטאַניסטן אויסגערופן: מיר אַלע האָבן באַשלאָסן אַרײַנצוגיין אין דער וואַלגע און ניט אַרויסגיין. מיר זױלן בעסער דעם טױט אײדער דעם שמד.

אויפן צאַר האָט די סצענע געמאַכט אזא אײנדרוק, אז ער האָט אַ ברוגז'ער א וואַרף געטאָן אַ שטרענגן וואָרט: „אַטאַױיט“! (צורו לאָזן, אויפהערן) די 18 קאַנטאַניסטן האָט מען אויפגעהערט מאַטערן מיטן שמד.

ריידן וועגן דער מעשה קאזאן, האָט מען אין רוסלאַנד ניט געטראַט, און שרייבן אַוודאי ניט. נאָר דער פראַנקפורטער דר. לודוויק פיליפּאָן האָט די זאַך גענוי באַשריבן אין זײַן „אַלגעמײנע צײטונג דעם יודענטום“.

דאָס גײסטיקע פאַרמעגן פון די קאַנטאַניסטן איז געווען זײער אַרים. די שטוב און דער הדר, א ברעקל סדור, אַ שטיקל חומש, דעם טאַטנס קי-רוש, דער מאַמעס ליכט - בענטשן. קלײניקײטן, אָבער דער מעכטיקער צאַר, וואָס האָט באַזיגט גאַנץ קאווקאַז האָט די קלײניקײטן ניט געקענט באַ-זיגן.

מ'קען ניט אָפּזאָגן דעם גאַנצן הלל איבער דעם אַמאָליקן הדר. דער אַלטער הדר האָט געהאַט גענוג פעלערן, אָבער ער האָט באַהאַלטן פּערל פון יידישן מאַראַל, וועלכע זײנען פאַרבליבן אין דער נשמה פון די קאַנטאַ-ניסטן ביז זײער טיפע עלטער. די קאַנטאַניסטן און זײערע קינדער האָבן גע-שפילט אַ גרויסע ראָלע אין סיביר. רײך, גרויסע געשעפטן, געהאַט אַלע בירגער - רעכט. אויסערלעך אמתע רוסן. לאַנגע שטײוול, רוײטע גאַרטלען, די שפראַך רוסיש. אָבער, זײ האָבן זיך ניט אַסימילירט, געבליבן שטאָלצע, שטאַרקע יידן.

פון דער גרויסער „בהלה ליטעראַטור“ נעמען מיר אַרויס אַ טיפּ פון אַ קאַנטאַניסט אַברהאַם. מ'האַט אים געכאַפט ווען ער איז אַלט געווען אַכט יאָר. איבערגעגעבן אַ רײכן סיבירער פּויער האַלאָפּאַוו בײ וועמען ער האָט געפאַשעט חזירים. שפּעטער, ווען ער איז עלטער געוואָרן איז ער שוין געווען באַשעפטיקט אין האַלאָפּאַוו'ס באַלעבאַטישקײט. שווער צו געדענקען

דעם נאָמען פון דעם, וואָס האָט באַשריבן דעם טיפּ אברהמ'ל. ס'קען זיין, אז דאָס האָט באַשריבן אברהמ'ל אליין.

ס'איז געווען פארנאכט ווען האָלאָפּאָוו האָט ארויסגערופן פון שיי-
ער דעם קליינעם זשידיאַנאַק אבראַמען, (אברעמ'ל) און דערלאנגענדיק אים
אַ שטיק ברויט מיט סאַלע (חזיר) האָט ער אים געהייסן ארויספאָרן אויף
„נאָטשנאע“. (פאָשען די פערד אַ גאַנצע נאַכט).

טו אָן די לאַפּצעס (גראָבע סאַנדאַלן געפלאַכטן פון ליסע) און נעם
מיט דיין פעלצל, האָט האָלאָפּאָוו צוגעגעבן.

ס'איז שוין געווען האַרבסט, קאַלטע נעכט.
אברעמ'ל, אַ יינגל פון אַ יאָר 12 מיט צושויערטע שוואַרצע האָר און אַ
פאָר יידישע אויגן, האָט העכער ארויפגעצויגן זיינע ברודיקע לייזונטע היי-
זעלעך, פעסטער צוגעצויגן דעם רימענעם פאַסעק און ארויסגעפירט פון שטאַל
דעם שיינעם קרעפטיקן קאַשטאַן - פערד און די צוויי קלענערע פערדלעך,
די גאַדקעס.

קאַשטאַן האָט געקענט דעם קליינעם אברעמ'ל און איז געשטאַנען
רואיק ווען אברעמ'ל האָט פעסט אַ נעם געטאָן קאַשטאַנס לאנגע גריווע און
מיט אַ פלינקן שפרונג איז ער שוין געזעסן אויפן פערדס רוקן און האָט
אַנגעהויבן ארויספאָרן.

סמאָטרי וו'אַבאַ! (זאָלסט קוקן מיט ביידע אויגן) האָט האָלאָפּאָוו
אַנגעזאָגט עפענענדיק דעם טויער פון הויף. האָלאָפּאָוו האָט געמיינט, אב-
רעמ'ל זאָל אָפּהיטן די פערד זיי זאָלן ניט פאַרקריכן אין פרעמדע פעל-
דער.

לאַדנאַ, (גוט), האָט אברעמ'ל געענטפערט און איז ארויסגעפאָרן.
אברעמ'ל האָט ניט געדאַרפט לערנען ביי האָלאָפּאָוו, אברעמ'ל האָט
געדענקט, אז אין חומש איז ערגעץ פאַרשריבן, אז מ'טאָר ניט פאַשען אין
פרעמדע פעלדער. (משפּטים — ובער בשדה אחר) און פאַרן חומש האָט
אברעמ'ל מוראַ געהאַט.

אברעמ'ל פלעגט שטענדיק ארויספאָרן אויף נאַטשנאע צוזאַמען מיט
אַלע דאָרפישע חברים צו דער גרויסער אוערע ארום, וועלכע ס'איז דאָ גו-
טע פאַשע. אָבער דאָס מאָל האָט ער געהערט פון זיינעם אַ חבר, אז אביסל

טיפערער אין וואלד, ביי דעם גרויסן דאָל (טיפער אָרט, טאָל) קומען אַמאָל אויף נאטשנאע קאַנטאַניסטן פון ארומיקע דערפער. דאָס האָט אברעמלען שטאַרק פאַראינטערעסירט. ער זועט פאָרן אַהין צום דאָל. מיט דער נאַכט און מיטן וואלד איז ער שוין געוואוינט, און קאַשטאַן האָט אזא שיינעם גאַנג און טראָגט אזוי לייכט.

אברעמל האָט נאָך געליטן ווייטאַנג אין רוקן פון די שמיץ, וואָס ער האָט ניט לאַנג באַקומען ווען מ'האַט ביי אים דערטאַפּט א קליין יידיש סדורל, און ער האָט נאָך געמוזט שטיין אויף די קני אַ שעה צייט און בעד טן דער הייליקער מוטער זי זאָל אים מוחל זיין. דער גלח האָט אזוי אָנד געזאָגט. אָבער זיי האָבן ניט אויסגעפירט. זיי האָבן דאָס סדורל פארברענט. אָבער צוויי בלעטלעך פון סדורל זיינען ביי מיר געבליבן. אַ מכה וועלן זיי דאָס געפינען. אברעמל האָט אַ צופרידענער אָנגעטאַפּט דעם זוים פון זיינע הייזעלעך וואו די צוויי בלעטלעך זיינען געווען פארשטעקט און גוט פארנייט.

דורכלויפנדיק די לעצטע דאָרפישע כאַטעס, האָבן די אויסגערוטע פערד גענומען אַ לעבעדיקן טראָט צו דעם וואלד, וואָס האָט זיך פארצויגן ווי אַ שוואַרצע וואנט איבערן גאַנצן האָריוואָנט.

ביים „דאָל“ האָט זיך אברעמל געשטעלט און גענומען פאַשען. עס איז געווען גאַנץ שטיל אין וואלד. מ'האַט נאָר געהערט ווי די פערד, מיט זייערע שאַרפע ציינער, ציפן און רייבן דעם געשמאַקן גראָז.

זיצנדיק אויפן קאַשטאַן האָט זיך אברעמל פארטראכט: ס'ארא גרויסער פראָסט איז דעמאָלט געווען ווען מ'האַט אים, מיט נאָך אזוינע קלייד נע הדר - יינגלעך, אריינגעוואָרפן אין א גרויסן פורגאַן ארום וועלכן ס'זייד נען געשטאַנען סאָלדאַטן מיט ביקסן. אזוי פיל יידן און יידענעס זיינען נאָכגעלאָפן און געשריגן און געוויינט. און דער טאַטע, פלאָנטערנדיק זיך אין דער לאַנגער קאַפּאַטע, האָט געשריגן, אברעמל, געדענק, א ייד זאָלסטו בלייבן! דער ווינט האָט געריסן די פאטשיילע פון דער מאַמע און זי איז אַלץ געלאָפן און געשריגן אברעמעלע מיין קינד, זי איז שוין גאָר נאָענט ביים פורגאַן און האָט מיך געוואָלט אָנכאַפן, נאָר דער סאָלדאַט האָט איר דערלאנגט א זעץ מיטן פרויקלאַד פון ביקס און זי איז געפאלן אויפן פאר-שנייטן פעלד מיט אַ געשריין מיין קינד.

וואו זיינען זיי איצטער, דער טאטע, די מאמע?

אברעמל איז צוגעפאלן צום ווארעמען האלדו פון קאשטאן און האָט
ביטער געוויינט — מאַמע!

אונטן, אין דאָל, האָט זיך עפעס אָנגעהויבן רודערן, אַזוי ווי טריט
פון פֿערד. קאשטאן האָט דערשפירט זיינע אייגענע. ער האָט אויפגעהויבן
דעם קאָפּ, אָנגעשפיצט זיינע אויערן און פריילעך געהירוזשעט.

אברעמל האָט זיך אָנגעהויבן איינהערן.

מענטשן שטימען:

למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק...

קאַנטאַניסטן?!

אברעמל האָט געענטפערט מיטן צווייטן פּסוק:

יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד.

שטיל געוואָרן אין דאָל.

ווער איז דאָרט? — האָט מען געפרעגט פון דאָל.

— איך אברעמל, אַ קאַנטאַניסט.

רייט אַראָפּ, דאָ זיינען אויך קאַנטאַניסטן.

אברעמל איז אַראָפּגעריטן.

ארום א פייערל, צוזאמענגעלייגט פון טרוקענע צווייגלעך, זיינען גע-
זעסן זיבן קאַנטאַניסטן. קינדער פון עלף - צוועלף יאָר. געבראָטן קאַרטאָפֿל
און געזונגען תהילים. דער עלטסטער פון זיי איז געווען אַ קרעפטיקער,
ברייט־פליציקער בחור פון אַ יאָר 16. געהייסן האָט ער נחקע. זיי האָבן
דערציילט אברעמלען, אז זיי קומען זיך דאָ צוזאַמען דאווענען. דער גרוי-
סער שטיין דאָרט איז דער עמוד ביי וועלכן עס דאוונט נחקע. יעקב אבינו
האָט אויך אַמאָל פאַרבלאָנדזשעט לעבן אַ שטיין ווי ס'שטייט אין חומש.
מיר רופן דאָס נחקע'ס קלייזל, ווייל נחקע איז אונדער בעל - תפילה און
מיר ווייסן אויך ווען ס'איז שבת.

— פון וואנען ווייסט איר ווען ס'איז שבת? — האָט אברעמל גע-

פרעגט.

— נחקע ווייסט אַלץ, — האָט דאָס קליינוואַרג געענטפערט. ער

קען גמרא, ער קען אויסנווייניק דאָס גאַנצע דאווענען, לכו נרננה במה
מדליקין און א רבנן קדיש. און ער ווייסט אויך ווען ס'איז שבת.

טוביה פענסטער

— איך האָב א סימן — האָט נחקע דערקלערט, — יעדער טאָג האָט זיין טעם. פרייטיק האָט אַ גאַנץ באַזונדער טעם, איך ווייס דאָס.

און איך, — האָט אברעמל געוואָלט זיך מיט עפעס באַווייזן פאר זיינע חברים, — איך האָב צוויי בלעטלעך פון סדר.

— פון סדר? — האָט נחקע אַ פּרעג געטאָן, ווייז אָהער.

אברעמל האָט אויפגעטרענט דעם זויס פון זיינע הויזעלעך און האָט דערלאנגט די צוויי בלעטלעך.

ויהי אחר הדברים האלה, — האָט נחקע גענומען לייענען. די עק-דה! — האָט נחקע אויסגעשריגן. דאָס פאַסט פאַר אונדז זייער גוט. אונדז האָט מען דאָך אויך געפירט צו דער עקדה. אברעמל! שענק אונדז די צוויי בלעטלעך. מיר וועלן דיר שבת מאַכן אַ מי שברך. מיר געדענקען ניט אַלע ווערטער פון אַ מי שברך, אָבער מיר וועלן זאָגן מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב, הוא יברך את אברעמל בעבור שנדר צוויי בלעטלעך פון סדר. דו וועסט פארדינען אַ גרויסע מצוה.

אברעמל האָט מסכים געווען.

נאָר דאָ איז עפעס פאַרגעקומען. ווען אברעמל האָט זיך געפאַרעט ארום זיינע אויפגעטרענטע הויזעלעך איז אראַפגעפאלן זיין פעקל ברויט מיט דעם שטיק חזיר.

חזיר! האָט אַ געשריי געטאָן אַ קליינער קאַנטאַניסטל. ער עסט חזיר.

— שווייג! — האָט נחקע אָנגעשריען אויף דעם קליינעם. — אב-רעמל איז א ייד ווי מיר אַלע. זע! דאָס שטיק חזיר איז אַפילו ניט אָנ-גערירט. זיין באַלעבאָם, דער גוי, האָט עס אים פארפאַקט.

אברעמל האָט ניט געפונען פאר נויטיק זיך צו פארענטפערן. ער האָט מיטן פוס אַ שמיץ געגעבן פון זיך דאָס שטיק חזיר.

אברעמל! האָט זיך נחקע אָפגערופן. מיר האָט מען אויך פיל מאָל מיטגעגעבן חזיר ווען איך פאַר אויף נאטשנאע, אָבער איינמאָל איז מיר גע-קומען צו חלום דער טאַטע און האָט מיר געזאָגט, נחקע! ווען דו וועסט פון הונגער שטאַרבן, וועט מען דיר אין גן - עדן ניט אריינלאָזן. היינט עס איך

ברויט, קארטאָפּל, ציבעלעס. מיטן שמד מאַטערט מען מיך ניט. זיי זעען, אז דאָס העלפּט ניט. איינמאָל האָבן זיי מיר געגעבן געזאַלצענע הערינג און דערנאָך אריינגעפירט אין אַ שווייז-באָד, און ווען איך בין שוין געווען פאר-חלשט פון היץ און דורשט, האָט מען מיר געוויזן אַ קוואַרט וואסער און אַ צלם. קוש דעם צלם וועסטו קריגן וואסער. איך האָב אויסגעהאַלטן. — דו וויסט אברעמל, ס'איז שוין באַלד יום - כפור.

— ווען ?

— נאָך צוויי וואָכן. קום צו אונדז אויף נאטשנאע. איך וועל דיר שוין זאָגן דעם ריכטיקן טאָג. מיר וועלן דאווענען כל נדרי דאָ אין דאָל.

אברעמל האָט זיך שטאַרק באַפריינדעט מיט נחקע'ן און מיט די איבעריקע חברים. זיי האָבן פארבראכט די גאַנצע נאַכט אין לאַנגע שמועסן. זיי וועלן זיך באַלד ווידער צוזאמענקומען אין דאָל יום - כפור צו כל נדרי.

א שיינע נאַכט. די לבנה ווארפט זילבער-ליכט איבערן וואלד און די קליינע שמערן ווינקען איינער צום צווייטן און וואונדערן זיך, וואָס טרען די חדר - ינגלעך אין אַ סיבירער וואלד.

ביים שטיינערנעם עמוד זיינען געשטאַנען דער בעל - תפילה און זיין נייער משורר אברעמל און האָבן געזונגען אַן ווערטער די מעלאָדיע, וואָס ציט זיך פון אַלטע שפּאַנישע שולן. די מעלאָדיע פון כל נדרי. אברעמל האָט פון טיפן שפּאַלט אין שטיין ארויסגענומען די צוויי באַהאַלטענע בלעט-לעך פון דער עקרה און איבערגעגעבן דעם חזן נחקע. דאָס האָט געדארפט סימבאָליזירן די פתיחה פון ארון קודש. נחקע האָט געלייענט דעם ויהי אחר הדברים האלה מיטן אמתן טראָפּ, ווי אַ געניטער בעל - קריאה, וואָס לייענט אין אַ ספר - תורה דערנאָך האָט נחקע געהאַלטן אַ דרשה. ער האָט דערציילט די מעשה פון חנה מיט אירע זיבן קינדער, וואָס זיינען אַלע אומגעקומען על קדוש השם, ווייל זיי האָבן זיך ניט געוואַלט בוקן צו דער הילצערנער עבודה זרה.

— מיר קאנטאָניסטן, — האָט נחקע אויסגעלאָזן זיין דרשה, — וועלן בלייבן יידן, שמע ישראל ד' אלקנו, ד' אחר.

די קאנטאָניסטן האָבן דערנאָך פארבראכט צווישן זיך מיט זייע-

טוביה פענסטער

רע זכרונות וועגן טאטע - מאמע, וועגן שוועסטער - ברידער, ווער זייסט צו מען וועט זיי נאך אמאל זעען? זיי האבן אויסגעגאסן זייער ביטער הארץ אין געוויין און מזמורי תהלים.

נחקע האָט אָפּגעזאָגט א רבנן קדיש.

א קאלטער ווינט איז געלאָפּן איבערן וואַלד. די אַלטע בוימער האָבן זיך געשאַקלט און געזאָגט אמן.

ס'האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן ווען די קאַנטאַניסטן האָבן זיך אויפֿ־געזעצט אויף זייערע פּערד, צוגעוואונטשן זיך שנה טובה און אוועקגעריטן אין זייערע דערפער.

א יאָר 15 נאָך דער שמד - גזירה פון 1827, זיינען שוין אַלע קאַנ־טאַניסטן געווען סאָלדאַטן. דער בעל - תּפֿילה נחקע און זיין משורר אברעמל האָבן געדינט אין א רייטער - רעגיימענט אין פעטערבורג.

ניקאָליי, דער צאָר, האָט דעמאָלט אויפּגערופּן אן אסיפה פון רבנים אין פעטערבורג וועגן געוויסע יידישע פּראָגן. צו דער אסיפה איז אויך גע־לאָדן געווען דער וואַלאַזשינער ראש - ישיבה, ר' איצעלע וואַלאַזשינער, וואָס האָט געהאַט א גרויסן נאָמען ביי יידן. די אסיפה האָט זיך פּאַרצויגן ביז נאָך די ימים - נוראים. אין פעטערבורג איז דעמאָלט געווען נאָר איין איינציקער מנין פון די קאַנטאַניסטן, באַקאַנט אונטערן נאָמען „סאָלדאַטס־קאַיאַ מאָלעניאַ“. דאָרט האָבן אויך געדאוונט די רבנים פון דער אסיפה.

יום - כּפור פאר נעילה, זיינען די רבנים צוגעגאַנגען צו ר' איצעלע וואַלאַזשינער און געבעטן ער זאָל דאווענען נעילה.

דאָס האָבן באַמערקט די קאַנטאַניסטן און ביי זיי איז געוואָרן אַ גערודער. זיי האָבן צוגעפירט צו ר' איצעלע וואַלאַזשינער אַ שיינעם יונגן סאָלדאַט און האָבן אזוי געזאָגט:

— רבי! מיר ווייסן ווער איר זייט. פאר אונדז איז א גרויסע זכיה, וואָס איר דאוונט אין אונדזער מנין. מיר האָבן צו אייך אַ בקשה, דער יונגערמאַן איז אונדזער בעל - תּפֿילה שוין עטלעכע יאָר, ער דאוונט זייער שוין מיט אַ משורר. ער האָט מקדש השם געווען. ער האָט אין סיביר דער וועלדער געלערנט יידישקייט מיט קליינע קאַנטאַניסטן. אפילו גוים

איבן אים אָפּ כבוד. אונדזער גענעראל האָט אים געמאַכט פאר פּעלד־פּעבל אין ערשטן באַטאָליאָן. היינט וויל ער ניט דאווענען נעילה. ער זאָגט, אז דאָ איז דאָ אַ גרויסער ייד, דאָס מיינט ער אייער כבוד. און צוגיין צום עמוד, זאָגט ער, אָן אייער הסכמה, וועט זיין אַ גרויסע חוצפה. דעריבער בעטן מיר אייך רבי, הייסט אים דאווענען נעילה.

הייסן קען איך ניט, — האָט ר' איצעלע וואַלאַזשינער געענטפערט, — בעטן קען איך. ווי איז אייער נאָמען יונגעראַן?

— מיין נאָמען איז נחמן, רופן רופן מיך אַלע, נחקע.

אַ שיינער נאָמען נחמן, האָט ר' איצעלע וואַלאַזשינער באַמערקט. אין נאָמען פון דער יידישער קהלה, אין נאָמען, פון אַלע רבנים און אין מיין נאָמען, בעטן מיר אייך ר' נחמן דאוונט נעילה. אייער תפילה וועט אָנגענומען ווערן.

נחקע האָט אַ וואונק געגעבן צו אַ יונגן סאָלאַט, זיין משורר אב-רעמל, און איז צוגעגאַנגען צום עמוד.

פאר קדיש פון נעילה, האָט דער פּעלד־פּעבל פון ערשטן באַטאָליאָן אַזוי געזאָגט:

— רבנו של עולם! דריי זאכן קומט מען היינט בעטן: בני, חיי ומזוני (קינדער, לעבן, פרנסה) מיר קאנטאַניסטן האָבן ניט קיין קינדער און מיט פרנסה באַזאָרגט אונדז דער צאר. מיר בעטן נאָר איין זאך: יתגדל ביתקדש שמייה רבא.

דער „נאַבאַר“, די קינדער - מאַביליאַציע, פּלעגט פאַרקומען אין די ימים - נוראים, אַלע מיטלעך, וואָס אַרעמע עלטערן פּלעגן אָנער מען צו באַהאַלטן די קינדער, עד יעבר זעם, ביז די פאַר וואָכן פון „נאַבאַר“, וועלן אריבער, האָט ווייניק געהאַלפן. ס'זיינען געווען ספּעציאַליסטן „כאַפּערס“, וואָס האָבן אויפגעזוכט די קינדער. צווישן די כאַפּערס זיינען אויך געווען יידישע אויסווארפן. זיי זיינען גערשטעמפלט געוואָרן אין אַ בוך „החוטפים“ (די „כאַפּערס“).

ד י נ י"ע מ א ר א נ ע ז

אייניקע קילאָמעטער פון בערלין איז דאָ אַ דאָרף, וואָס טראָגט אַ רוישן נאָמען, ניקאָלסק. דעם דייטשן קייער זיינען אַמאָל געפֿעלן געוואָרן די רוסישע קאָזאַקן. האָט אים דער צאָר ניקאָלאַי דער ערשטער געשענקט אַ פֿאַר הונדערט עכט - אויסדערוויילטע דאָנער קאָזאַקן. מ'האָט פֿאַר זיי אויסגעבויט אַ ספּעציעלן דאָרף, הילצערנע הייזער לויט רוסישער אַרכיטעק-טור, אַ שינע „צערקווע“ מיט אַ גאָלדענעם קופּאַל, געבראַכט אַ באַטויש-קאָ, אינגעאָרדנט אַ שול פֿאַר קינדער און געגעבן אַלע מיטלען, אז זיי זאָ-לן זיך לעבן לויט זייער שטייגער אין רוסלאַנד.

נאָך דעם לעצטן קריג, ווען ס'איז פֿאַרגעקומען די גרויסע קאָנפֿע-רענץ אין פֿאַטסדאָם, האָט אַ רוסישער אָפיצער פֿון גענעראַל - שטאַב גע-מאַכט אַ וויזיט זיינע ברידער אין ניקאָלסק. ער איז אָבער געוואָרן איבער-ראַשט, ווען ער האָט זיך איבערצייגט, אז זיינע ברידער פֿאַרשטייען ניט וואָס ער רעדט. די קינדער פֿון די עכט-רוסישע קאָזאַקן האָבן פֿאַרגעסן זייער מוטער - שפּראַך, זייערע מנהגים, זייערע טראַדיציעס און האָבן קיין אינטערעס פֿאַר זייער פֿאַטערלאַנד, רוסלאַנד. פּולקאָמענע דייטשן מיט רר-סישע נעמען. דער אָפיצער האָט זיך דערמאָנט, אז אין טיפּן סיביר צווישן אור - אַלטע וועלדער איז ער דורכגעפֿאַרן אַ שטעטל ווערכנאָודינסק. דאָרט האָט ער געפונען אַ יידישע געמיינדע, אייניקלעך פֿון ניקאָלאַיעווער סאָל-דאַטן, פֿאַרשיקטע יידן פֿאַר גנבות, פֿאַר קאָנטראַבאַנד, פֿאַר אַרויסדרייען זיך פֿון מיליטער - דינסט. זיי זיינען אַלע רייך, דערהאַלטן זייער שפּראַך, זייערע טראַדיציעס, האָבן אַ שול, אַ חזן, אַ ראַבינער און זיינען זייער גע-שעצט אין אומגעגנט. די זעלבן יידן ווי אין וואַרשע אָדער ווילנע.

מיט וואָס דערקלערט זיך אַזאַ גוואַלדיקער קאָנטראַסט צווישן ני-קאָלסק, וואָס ליגט ביי דער רוסישער גרענעץ, אין ווערכנאָודינסק, וואָס ליגט אין טיפּן סיביר? פֿאַרוואָס האָבן זיך די ערן-רוסן אין אַזאַ קורצער צייט אַסימילירט און פֿאַרוואָס זיינען יענע געבליבן פעסט אין זייער גלויבן? פֿאַרוואָס קענען ניט אָדער ווילן ניט יידן זיך אַסימילירן?

דעם רוסישן אָפיצער איז ניט אזוי לייכט געווען צו ענטפֿערן. ער איז ניט געגאַנגען אין חדר, ער האָט ניט געלערנט אַ שטיקל חומש מיט רש"י און ווייס ניט מאַי דאָמרי רבּנן. אָבער ווען אַ ייד, וואָס איז יאָ געגאַנגען אין חדר, יאָ געלערנט חומש מיט רש"י און דער ייד שטייט און

פרעגט פארוואָס זיינען מיר אזוינע בטלנים און קענען זיך ניט אַסימילירן, דעם יידן מוז מען ענטפערן.

אין דעם לאַנד, וואָס היטלער האָט אויסגעוויילט אַלס צענטראַל-קבר פארן יידנטום, דאָרט וווּ די באַפעלקערונג האָט אָנטייל גענומען אין יידישן אומקום, האָט אַן אַמעריקאַנער זשורנאַליסט געפונען יידן, וואָס טראָגן אַן אַרישע נעמען, גייען דאוונען אין קירך און שיקן די קינדער אין קלוי-סטער. מ'שאַצט זייער צאָל אין צען טויזנט.

איינער פון די ניי - געבאַקענע מאַראַנען, וועלכן מ'האָט אין א פויר-לישער געזעלשאַפט אַנגאַזשירט מיט זינגען דאָס לידעלע פון פילסודסקים צייטן "אַלע יידעלעך מיט איין קלאַפּ" (ווישסטקיך זשידקווו יעדנים ציאַד סעם), האָט זיך דערשפירט ניט מיט אַלעמען און לאָזט אויס דעם כעס צו יידן. ער שטעלט די פראגע: ווארום קענען מיר זיך ניט גרונדלעך אַסימילירן? ער ברענגט באווייזן פון דער וועלט - געשיכטע, אז אַסימילאַציע איז א גאַנץ לייכטע אָפּעראַציע. נאָך דעם אונטערגאַנג פון דער רוימישער אימפעריע האָבן זיך אַסימילירט רוימער און גערמאַנען אין איטאַליע, גאַלען און קעלטן אין פראנקרייך, סלאוון און גערמאַנען ביים ווייכסל. פארוואָס זאָלן יידן, דער עס חכם ונבוך, ניט קענען נאָכמאַכן דאָס זעלבע?

ס'איז א מיטלייך מיט דעם ווארשעווער מאראן, וואָס איז געבליבן שטיין על פּרשת דרכים מיט אַ קשיא: "מה נשתנה"? פארוואָס זיינען מיר אַנדערש? מיר קענען אים נאָך אן עצה געבן ער זאָל אַ ביסל טיפער אריינקוקן אין דער זעלביקער וועלט - געשיכטע, וועט ער זעען, אז דאָס וואָס איז פאר אַנדערע זייער לייכט, איז פאר אונדז זייער שווער.

דער ייד איז ניט אָפּגעזונדערט פון דער וועלט. פארקערט, ער איז אַ וועלט - מענטש אין דער קונסט פון אַסימילאַציע, ווען מ'קען דאָס אָנ-רופן מיטן נאָמען, איז דער ייד גראד א גרויסער ספעציאַליסט. ער באַזיצט אַ באַזונדערן טאַלאַנט איבערצונעמען ביי לויטן גאַנץ לייכט אַלי, וואָס איז גוט, שוין און מענטשלעך. ער האַלט זייער שטאַרק פון תלמודישין וואָרט, אז חכם איז דער וואָס לערנט פון יעדן מענטשן. (איזהו חכם הלומד מכל אדם).

משה רבינו האָט אַמאָל עפּעס איבערגענומען ביי א כהן פון מדין און דער "עפּעס" פארנעמט די גאַנצע ערשטע פרשה פון דער סדרה, וואָס

טראַגט דעם נאָמען פון דעם דאָזיקן פּרעמדן כּהן, יתרו.

אין תנ"ך זיינען דאָ ספרים, וואָס באַשעפטיקן זיך ניט מיט ספּע-
ציעלע יידישע ענינים, נאָר מיט דער גאַנצער מענטשהייט. די פּראַגעס פון
איוב, דער יאוש פון קהלת און די חכמה פון משלי זיינען ניט ספּעציעל-
יידישע ענינים, נאָר אוניווערסאַלע וועלט - פּראַגן פון דער גאַנצער מענטש-
הייט.

סנהדרין האָבן געמוזט זיין באַקאַנט מיט וועלט - וויסנשאַפּטן און
מיט פּרעמדע אומגאַנגס - שפּראַכן. און דער תלמוד גיט צו: אז ווען מען
זאָגט דיר, אז ס'איז דאָ חכמה ביי גוים זאָלסטו גלויבן, אז ס'איז דאָ
תורה ביי גוים זאָלסטו ניט גלויבן. (יש חכמה בגוים, תאמין, יש תורה
בגוים, אל תאמין). אויפן אוניווערסאַלן וויסנשאַפּטלעכן געביט, אויפן גע-
ביט פון פּילאָזאָפיע, ליטעראַטור, פּאָעזיע, קונסט, איז דאָ דער ייד יאָ
אַסימילירט און שטאַרק אַסימילירט. ער פאַרנעמט דאָרט וויכטיקע פּראַגמ
פּאָזיציעס. ער לערנט פון אַנדערע און אַנדערע לערנער ביי אים.

אַבער ווען דער זעלבער ייד ווערט לאַ עליכם א ביסל צעטראַגן און
גיט לערנען רעליגיע און מאָראַל, תורה און מעשים טובים ביי די, וואָס
האָבן דאָס אַמאָל קאַפּירט פון זיין אַלטן ספר — דאָס איז אומזין,
פאַלש און אומנאַטירלעך.

תורה האָט דער ייד זיין אייגענע, זיין בוך ביי וועלכן דער עם קשה
עורף האַלט זיך פּעסט שוין פיר טויזנט יאָר און וויל עס ניט רעפּאָרמירן,
און בייטן געוויס ניט. דער בוך, וועלכער איז איבערזעצט אין אַלע שפּראַכן
און דיאַלעקטן, ווערט געדרוקט אין מיליאָנען עקזעמפּליאַרן און ווערט גע-
לייענט און שטודירט אין דער גאַנצער וועלט. פאַפּיר איז דער בוך, אָבער
אויף דעם בוך שטייט די וועלט.

אויף דער פּראַגע, וואָס דער מאָדערנער מאַראַן שטעלט: פאַרוואָס
איז דער ייד אַנדערש? וועט ער פון דער היסטאָריע קיין ענטפּער ניט באַ-
קומען. דער „פאַרוואָס“? איז אן עסק פאַר פּסיכאָלאָגן, וואָס שטודירן די
דערשיינונגען פון גייסטיקער ירושה. די היסטאָריע באַשרייבט נאָר פאַקטן,
מעשים, אָבער אַפילו פון די טרוקענע פאַקטן קען מען אויך עפּעס לערנען.

די היסטאָריע דערציילט, אַז פּעלקער, וואָס האָבן פאַרלוירן זייער
לאַנד זיינען אין אַ פּרעמדער קולטורעלער סביבה אַסימילירט געוואָרן. מיט

דעם יידן קומט עפעס פאר אנדערש. דער צוויי - טויזנט - יאָריקער גלות מיט זיינע שחיטות, גירושן, שמד, פּאָגראַמען, אָנשטאַט צו אַסימילירן אָדער פּאַרניכטן דעם יידן, האָט ער גאָר פּאַרשטאַרקט זיין נאַציאָנאַלן באַוווּסט-זיין. די גרעסטע נאַציאָנאַלע קולטור - ווערטן זיינען געשאַפן געוואָרן אין גלות און פּאַראַלעל דערמיט האָט דער ייד געהאַט אַ גוואַלדיקן איינפלוס אויף דער עקאָנאָמישער און קולטורעלער אַנטוויקלונג פון די איראָפּעיִשע פעלקער.

אַט די „אַנדערשקייט“ האָט שוין מיט דריי טויזנט און פינף הונד-דערט יאָר צוריק באַמערקט אַ גוי, א גרויסער גוי, וואָס דער חומש זאָגט, אז ער האָט געהאַט א געטלעכן גייסט (ותהי עליו רוח אלקים) אין דער תּלמוד רעקאָמענדירט אים אלס גרעסטן פּראָפּעט אין דער היידנישער וועלט. דער דאָזיקער גוי בלעם, ביים ערשטן קאָנטאַקט מיט יידן, האָט ער פעסט-געשטעלט, אז דאָס ייִדישע פּאָלק וועט פירן אן אייגנאַרטיק לעבן און וועט זיך מיט פעלקער ניט אַסימילירן, (הן עם לברך ישכון ובגוים לא ית-חשב).

טויזנט יאָר שפּעטער, אין ערשטן גלות בבל, האָט דער נביא יחזקאל באַמערקט ביי יידן אַ געוויסע נייגונג צו אַסימילאַציע. האָט ער צו זיי אזוי געזאָגט: „דאָס וואָס איר האָט זיך איינגערעדט, אז איר וועט זיין ווי אַלע גוים, דאָס וועט קיינמאָל אין לעבן ניט פּאַרקומען“ — (יחזקאל כ').

און די היסטאָריע באַשטעטיקט די ווערטער פון נביא. „באַפרייען זיך פון ייִדישן גייסט, זאָגט אַחד העם, איז שטענדיק געווען און געבליבן אַ ריזיקאַלישע אונטערנעמונג. וואָרצלען, וואָס ליגן טיף אין באָדן? און ווען די האַק דערבאַרעמט זיך און באַפרייט אים, טאָ וואָס בלייבט“ ?

עם בלייבט א חורבן אין דער נשמה.

אויפן קריסטלעכן פּראַוואָסלאַוונעם בית - עולם אין פעטערבורג שטייט אַ מצבה. אונטערן קרייז אן אויפשריפט: קאָנסטאַנטין שאַפּיראַ. ניי-דעריקער, אונטן, פינף ייִדישע אותיות, וואָס מ'זעט אויף אַלע ייִדישע מצ-בות: ת. נ. צ. ב. ה. (תּהי נשמתו צרורה בצרור החיים).

קאָנסטאַנטין שאַפּיראַ איז אַ באַקאַנטער ייִדישער פּאָעט. ער איז גע-ווען פּאָטאַגראַפֿיאַרטיסט אין פעטערבורג. פּאַרליבט אין א קריסטין זיך גע-

שמד, ווערט זייער נערוועז, באזוכט אָפּט די רעדאַקציע פון המליץ. דער רעדאַקטאָר, דער אלטער צעדערבוים, מאַכט אויפּמערקזאם יעדן פרעמדן גאַסט ער זאָל זיין פּאַרזיכטיק, ניט דערמאָנען אין קעגנוואַרט פון שאפּיראַ דאָס וואָרט משומד, ווייל שאפּיראַ קען באַקומען אַ נערווז - אַטאַקע. זיין שווערן מאָראַלישן צושטאַנד האָט שאפּיראַ אויסגעריקט אין יאָר - בוך "האַסיה" מיט אַ שיר, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער "לְשׂוֹא אֶת בְּשָׂרִי טְבַלְתִּי". (אומזיסט האָב איך מיך טובל געווען). ער וויל אַוועקפאַרן קיין ארץ ישׂראל און ווערן צוריק אַ ייד. ער ליבט זייט געטרייע פרוי, זיינע געראַטענע קינדער, אָבער ער קען דאָ נישט בלייבן. די דראַמע האָט אים פרי געבראַכט דעם טויט. ער איז שוין פאַרטיק צו דער ריזיע און ווערט קראַנק, בעט דער פרוי, פאַרן שטאַרבן, שטעלן אויף זיין קבר אַ ייִד־שע מצבה, דאָס איז אָבער נישט פון די לייכטע זאַכן. דער אַלמנא האָט זיך אינגעגעבן צו באַקומען פון הייליקן סינאַד אַ דערלויבעניש נאָר אויף די פינף ייִדישע אותיות.

ווען מ'גייט פאַרביי די דאָזיקע מצבה, אויבן דער קרייץ, אונטן די ייִדישע אותיות, דוכט זיך, אז דער אומגליקלעכער פּאָעט שרייט פון קבר: נין, איך בין ניט גע'שמד'ט, איך בין אַ ייד.

נקמה פון שטאַם, אָדער פּראָטעסט פון דער נאַטור.

די אייניקלעך פון די יידן, וואָס יעקב פראַנק האָט אָפּגעשמדט אין 18-טן יאָרהונדערט, זיינען שוין לאַנג אינגעבירגערטע פּאָליאַקן, שלאַכטעס, מעצענאַטן. ס'וואָלט אַלץ גוט געווען ווען ניט דער טרויעריקער דורכשלאַג פון ייִדישן פנים, וואָס האַלט זיך נאָך פעסט ביי דער פינפטער גענעראַציע. אָט גייען זיי דאָרט די באַרימטע וואַרשעווער יוריסטן מיט די פּאָרט־פעלן, דערציילט נחום סאַקאַלָוּ, די באַרימטע אַדוואָקאַטן דאַמיניק, קרי־שינסקי, בולאַכאַק, הדרת פנים פון פרומע יידן, וואָס גייען מיטן טלית־זאַק, אונטערן אָרעם אין שול דאוונען. די פּוילישע אַלטע אַריסטאָקראַטיע ווייזט מיטן פינגער: ניט אונדזערע, פרעמדע, פראַנקיסטן.

מיט דעם זעלבן שאַרפן ייִדישן טיפּ זיינען געשטעמפלט די אַזוי גערופענע "דונאַמיאים" אין סאַלָאָניק, די געוויסע סעקטע, וואָס זייערע על־טערן האָבן זיך געשמדט צוואמען מיט זייער רבין שבתאי צבי און איבער־גענאַנגען צום איסלאַם. דריי הונדערט יאָר געשמדט. ס'העלפט ניט. אויפן שטערן איז געבליבן דער אַלטער טיפּ, וואָס מ'קען אים ניט באַזייטיקן. דער מאַכמעדאַנער האַלט זיי ניט פאַר אמת'ע גלויביקע, פרעמדע, דונאַמיאים.

טוביה פענסטער

שפאצירנדיק זונטיק איבער די גאסן פון סעווילא, ווען די שפאצן יער גייען אין קירך, זעט מען אזוי פיל שיינע פאטריארכאלישע פנימער, יידישע טיפן. מרנן ורבנן, אז עס ווילט זיך צוגיין און געבן זיי אַ ברייטן שלום עליכם. מאראנען! איבער פיר הונדערט יאָר געשמרט, ס'העלפט ניט דער יידישער באַהאַלטענער שטאַם שטעמפלט די פנימער פון די, וואָס האָבן אים פארליקנט און צעווארפט זייער קינסטלעכע שמד - געביידע ווי אַ קארטן - שפילצייג, טראַגי - קאָמעדיע פון דער נאַטור. (סאָקאַלאָו אין זיין ספר אני הקבוצי).

און אַמאָל טרעפט, אז ניט דאָס פנים נאָר די נשמה פראַטעס-טירט.

אין דער צייט פון ערשטן וועלט - קריג שפאצירט איבער אַנט-ווערפנער גאסן א יונגער פאָרטוגעזישער אַפיצער, ארטור דע באַראָס, פאר-בייגענדיק פרייטיק צו נאַכט אַ יידישע שול, דערהערט ער אַ ניגון. ער דערמאָנט זיך, אז דעם ניגון האָט ער געהערט פון זיין טאַטן, פון זיין זיידן און אויך פרייטיק צו נאַכט (ביי די מאראנען זיינען דאָ פיל מנה-גים, וואָס זיי ווייסן נישט פון וואָנען זיי שטאַמען). דער אַפיציר האָט זיך אָנגעהויבן גראָבן אין זיין פאַמיליען כראָניק און איז דערגאנגען, אז זיין אמתער נאָמען איז אברהם בן - ראש אָדער בר - ראש. ער הויבט אָן אַגיי-טירן צווישן די מאראנען אין זיין שטאָט פארטא און עס שאַפט זיך אַ שטאַרקע באַוועגונג אומקערן זיך צום יידנטום. ס'האָט דערוואכט דער אל-טער יידישער גייסט און צעווארפט דעם פיר - הונדערט יאָריקן שמד - טר-רעם.

נאָט האָט פיינט שעטנז, כלאים, פארמישונגען, פארשמעלצונגען. אים איז ניט געפעלן דער תהו ובהו, און ער האָט געשאַפן א פיל - פאר-ביקע וועלט אין מיליאָנען געשטאַלטן, פארמען, וועלכע בילדן צוואמען די שיינע וועלט - פאנאָראמע.

ווי וואָלט די וועלט אויסגעזען ווען בויער, בלומען וואָלטן זיך אַסימילירט און באַקומען איין פאָרם און איין פארב? און ווי וואָלט אויס-געזען די מענטשהייט ווען ס'זאָל בלייבן איין ראסע, איין טיפ, כינעזער מיטן לאנגן צאָפ, אָדער מיליטאַריסטן מיטן לאנגן מעסער?

יעדעס פאָלק באַזיצט גייסטיקע ווערטן, יעדעס פאָלק טראַגט צו

אייגנס, אָריגינעלעס צו דעם גרויסן שאַץ פון דער אוניווערסאַלער קולטור.
צו דארף מען דערמאָנען, וואָס פאר אַ חלק דער ייד האָט אין דער וועלט-
קולטור?

פארלעשן די אַלטע ליכט הייסט זיך פארלעשן. פארניכטן די אַלטע
תורה הייסט זיך פארניכטן. אָפּמַעקן די גרויסע פארגאנגענהייט הייסט זיך
אָפּמַעקן.

ד' נאכט פון חורבן

(צו תשעה - באב דאטע)

די לעצטע באסטיאנען זיינען געפאלן. ירושלים איז שוין געווען פארקלעמט אין דער אייזערנער קייט פון רוימישע לעגיאנען, און אויפן סקאפוס - בארג איז געשטאנען דער יונגער טיטוס מיט זיינע גענעראלן און האָט באַטראַכט די פארגאָרענע טורעמס פון הר הבית, וועלכע האָבן גע- לויכטן אין די לעצטע שטראָלן פון זון - אונטערגאנג. צו וועט זיך אים איינגעבן באַשיצן דעם בית המקדש ווי ער האָט עס צוגעזאָגט דער יידי- שער פרינצעסין בערעניק, אין וועלכער ער האָט זיך שטערבלעך פארליבט? ער ווייסט ניט. די לעגיאַנען ברענען מיט נקמה פאר דער לאַנגער באַלאַ- גערונג און פאר זייערע שווערע פארלוסטן. ער וועט זען מאַרגן. מאַרגן וועט ער דאָ אריינגיין. מאַרגן וועט ער באַזוכן די וואַנדערלעכע גע- ביידע, פון וועלכער יוסף פלאוויוס האָט אים אזוי פיל דערציילט, דאָס מייסטער-ווערק פון קעניג הורדוס.

אַבער אין די גרויסע רוימען פון דער געביידע איז געווען שטיל. די עבודה פון בית המקדש האָט אויפגעהערט פון שבעה עשר בתמוז, די לווים - קאָפּלע האָט מער ניט געשפילט און אין ווייסן מאַרמאָר - זאל, אין לישכת הגזית, זיינען די סנהדרין מער ניט געזעסן. שטום און פינצטער איז געשטאנען דער בית - המקדש.

און ביי אַלע פאטראָלן זיינען אומגעגאנגען באַוואָפנטע מענטשן מיט שטרענגע פינצטערע געזיכטער, בר - גיורא'ס סאָלאַטן, בריונים, דער לעצטער גארניזאָן.

און איבער די זויסטע גאסן פון דער באַלאַגערטער רעזידענץ, מיט ווילדע געשרייען: הורבן! הורבן! איז אומגעלאפן אן אלטער משוגענער ייד פון גליל ביז וואנען אַ בריונישע פּייל האָט אים אַוועקגעלייגט. די בר- יונים - פאַטריאַטן פלעגן ענטפערן מיט טויט - שטראַף אויפן וואָרט חור- בן.

דאָס איז געווען די לעצטע נאַכט.

און אין דער נאַכט איז פאָרגעקומען אַ זיצונג פון דער פּמליא של

מעלה און ס'איז געהתמעט געוואָרן דער גזר - דין פון חורבן. און א בת-קול פון הימל האָט אויסגערופן: דער פיינט מעג אריינגיין, דער ווירט גייט אוועק (יכנסו השונאים לבית שאדוני אין בתוכו).

און די וואָך וואָס איז געשטאַנען אין בית - המקדש האָט ארום האַל-בע נאַכט דערהערט פון פינצטערן פארשלאָסענעם קדש קדשים א שטים: נלכה מזה! מיר גייען אוועק. און דער ארון מיט די גאַלדענע כרוכים איז אַראָפּ פון זיין פעדעסטאַל און פאַרשוואונדן געוואָרן אין אַ קאַטאַקאַמבע אונ-טערן אבן השתיה.

דאָס האָט די שכינה זיך געזעגנט מיטן בית - המקדש.

און ווי נאָר ס'האָט אויסגעבראַכן דער ערשטער מאָרגן - שטראַל, האָט מען דערהערט דעם הארן - סיגנאַל, מיט וועלכן בר גיורא האָט גע-רופן צום לעצטן קאַמף.

בר גיורא, אזוי ווי זיינע קעגנער, גרעסערע פון אים, איז באַגאַנ-גען פיל פעלערן. די באַלאַגערטע ירושלים איז געווען פארזאָרגט מיט ברויט און שפייז - פּראָדוקטן אויף אַ לענגערער צייט. אָבער אין דעם ברודער-קריג, וואָס האָט אויסגעבראַכן צווישן די פּאַליטישע פּאַרטייען, זיינען פאַר-ברענט געוואָרן אַלע שפייז - לאַגערן. פאַרברענט ניט ווילנדיק אָבער דורך אייגענע. און ס'האָט זיך באַוווּן אין ירושלים א שותף פון די רוימער, דער שטומער מלאך המות, דער הונגער.

ווען דער ראש הסנהדרין, רבי יוחנן בן זכאי, האָט געשטעלט אַ פראגע איינעם פון די ראשי הבריונים אבא - סקרא: ווי לאנג נאָך וועט איר חרוב מאַכן ירושלים (עד מתי אתם מחריבים ירושלים)? האָט אבא סקרא געענטפערט: ווען איך זאָל זאָגן איין ווארט וועט מען מיך הרגע-נען. (אם אומר דבר יהרגוני).

די דאָזיקע קורצע שאלהתשובה ווייזט דעם פירוד הלכות, וואָס האָט דעמאָלט פאַרסמט די פאַרשידענע פירער אין קריג קעגן רויס. ס'וואָלט אַלץ אַנדערש געווען, ווען עס וואָלט געווען אהדות. ס'זיינען דעמאָלט גע-ווען גרויסע יידן, קלוגע פּאַליטיקער, הערלעכע פּאַטריאָטן, באַרימטע גבורים און גוטע סטראַטעגן. ס'האָט אָבער געפעלט אהדות. וואָס פאַרא גרויסע קרעפטן זיינען געווען באַהאַלטן אין פּאַלס! ניט רעכענענדיק היסטאָרישע נעמען פון יענער צייט, ווייזט עס דייטלעך דער פשוטער פּאַלס - מענטש

בר גיורא מיט זיינע פארטיזאנען. ער האָט גוט געקענט די טאָפּאָגראַפֿיע פֿון ארץ ישראל, אלע געהיימע וועגן, שטעגן, קאָרידאָרן און מערות, וואָס יידן האָבן געמאַכט אין די בערג נאָך אין דער צייט פֿון די שופּטים. (שופּ' טים ט) פֿריי ווי אַן אָדלער האָט ער מאַנעוורירט אין די הרי יהודה מיט זיינע איבערגעגעבענע און ניט - ווייניקער העלדישע פֿארטיזאָנען. פֿון הויז בע פעלזן פֿלעגט ער שפּיאָנירן אַלע באַוועגונגען פֿון דער רוימישער ארמיי און האָט פֿארשטאַנען ווי אויסצונוצן יעדע געלעגנהייט, אַטאַקירן און באַד פֿאלן די פֿארבייגייענדיקע לעגיאָנען. ניט איינמאָל האָבן די רוימער גע- שפּירט זיין שטאַרקע האַנט. איצט האָט זיך די לאַגע געענדערט.

דער האַרן - סיגנאַל, וואָס בר גיורא האָט געגעבן אין יענעם פֿרי- מאַרגן פֿון תּשעה באב איז געווען אַן אויפרוה צו קדוש השּׁם. שטאַרבן צו- זאַמען מיטן בית - המקדש, שטאַרבן ווי גבורים, מיט דער שווערד אין האַנט און מיטן וואָרט „נקמה“ אויף די ליפּן.

און די בריינים האָבן דאָס מקים געווען.

די רוימער זיינען שוין געווען אויפֿן הר הבית. אַ לעגיאָנער האָט דורך אַן אויסגעבראָכענעם פענצטער אריינגעוואָרפֿן אַ ברענענדיקן פֿאַקעל אין דער כּהנים - גארדערקאָבע און דער בית - המקדש האָט אָנגעהויבן ברע- נען. איבערן גאַנצן הר - הבית און אין די עזרות פֿון ברענענדיקן בית- המקדש האָט געפֿלאַקערט אַ ביטערער קאַמף. בלוט האָט זיך געגאָסן איבער גאַלעריעס לעשנדיק דאָס פייער. דער כּהן גדול, זעענדיק ווי די גאָלדענע שפיצן פֿון בית - המקדש שמעלצן זיך אין פֿלאַמען און טריפֿן אַראָפּ אין בלוט און שמוץ, האָט אַ וואַרף געגעבן צום הימל די שליסלען פֿון בית- המקדש און אַ פֿאַרבאָרגענע האַנט, לויט ווי עס זאָגט די אגדה, האָט די שליסלען צוגענומען אין דער לופּט.

דער שונא האָט טייער געצאָלט פֿאַר יעדן טריט. מיט אַ פייערדי- קער גבורה האָבן די בריינים, ווי שניטער איבער אַ פעלד געמאַכט בלויון צווישן די אַטאַקירנדיקע רוימער.

עס האָט נאָך געבלאַנקט אין דער לופּט די שווערד פֿון בר גיורא. מען האָט נאָך, אין קריגס לאַרם, געהערט און געפֿאַלגט זיינע לעצטע באַד פֿעלן, אָבער דאָס איז שוין געווען אַ קאַמף פֿון יאוש, פֿון „תּמות נפּשי עם פֿלישתים“.

דער גאנצער הר - הבית מיט זיינע געביידעס האָט אויסגעזען ווי אַ ריזיקער ווולקאן פארהילט אין פלאמען און רויך.

און די אנדה דערציילט, אז צווישן די מלאכים, וואָס האָבן דאָס אַלץ צוגעזען פון הימל איז געווען אַ קליינער מלאכל, דער זעלביקער, וואָס האָט זיך אַמאָל אָנגענומען פארן קליינעם יצחק ווען דער טאטע האָט אים געפירט צו דער עקדה, דאן איז דער קליינער מלאכל אוועקגעלאָפן קיין חברון, און האָט אָנגעקלאַפט אין דער מערת המכפלה און האָט אויפגע-וועקט דעם אַלטן טאטן אברהם אבינו מיט אַ געשרי, אז דאָרט ווו ער האָט געפירט זיין קינד צו דער עקדה, דאָרט קוילעט מען איצט זיינע קינדער.

און צווישן פלאמען און רויך האָט מען פון אויבן באַמערקט דעם גרויען קאָפּ פון אברהם אבינו און אַ שטים האָט געפרעגט: וואָס טוסטו דאָ, מײן אלטער פריינט? (מה לידירי בביתי?) און אברהם אבינו האָט געענטפערט: וועגן מיינע קינדער, (על עסקי בני). איך וויל וויסן, וואָס האָט מען דאָ געמאַכט, דאָס איז א חורבן פון אַ הויז אָדער אַ חורבן פון אַ פאָלק?

און קיין ענטפער איז ניט געווען.

נאָר צוויי טרערן זיינען געפאלן פון הימל אין אַקעאן און אַ שטר-רעם האָט געיאָגט גרויסע וועלן איבער אלע ימען און די מלאכי השרת האָבן שטילערהייט געזאָגט: הקב"ה בוכה, דער אויבערשטער וויינט.

* * *

ארכי־ישראל איז געוואָרן אַ מדבר. די רוימישע ארמיי איז אַוועק. ס'איז געבליבן נאָר אַ גארניזאָן. דער צענטער לעגיאָן אונטער דער קאָמאַנדע פון גענעראַל טערענטיוס רופוס, אַ וואַך איז אומגעגאַנגען טאָג און נאַכט. מ'האָט געזוכט דעם העלד בר גיורא, וועלכן מ'האָט נישט געפונען צווישן די געפאלענע. און איינמאָל איז די וואַך געבליבן שטיין ביי נאַכט אין טויט־שרעק, אַ בילד האָט זיך באַוויזן, וואָס האָט געוואָרפן אַ שוידער.

אן אלטע לעגענדע איז ארומגעגאַנגען אין ירושלים, אז ווען אַפילו די רוימער זועלן חרוב מאַכן דעם בית - המקדש, וועט זיך באַווייזן אַ מלאַך אויפן הר הבית און אַ גאָלדענער בית - המקדש אונטער די קלאַנגען פון אַ

הימל - קאפעלע וועט זיך אראַפלאָזן אויפן זעלבן אָרט פון פארברענטן בית המקדש. פון דער לעגענדע האָבן אויך געוואוסט די רוימער און איצט האָט די רוימישע וואך דערזען עטוואָס אזוינס, וואָס האָט אויסגעזען, אז די יידישע לעגענדע וועט זיך באַשטעטיקן.

פון די קאטאקאמבען, וואָס פארצווייגן זיך אונטערן הר הבית אין ארויסגעגאנגען א הויכע פיגור, געקליידט אין ווייסן כהנים - טראכט. מיט שטילע טריט איז די פיגור געשטיגן ביז צום העכסטן פונקט פון הר הבית און האָט זיך אָפגעשטעלט.

רופט ארויס אייער קאמענדאנט! — האָט די פיגור געגעבן אַ באַ-פעל דער וואך, וועלכע איז געשטאַנען אונטן צעמישט און דערשראָקן.

מ'האָט אויפגעוועקט דעם גענעראַל רופוס, וועלכער האָט זיך גע-שטעלט קעגן דער מיסטישער ווייסער פיגור.

רופוס! — האָט די פיגור אויסגערופן, דו דאַרפסט מיך דערקענען. דו האָסט מיך ניט איינמאָל געזען אין פייער פון שלאכט. נאָר דעמאָלט האָב איך געטראָגן אַ מיליטערישן טראכט. ווען דער בית המקדש איז שוין געשטאַנען אין פלאַמען בין איך אראָפ אין אַ קאטאקאמבע. איך האָב נאָך געהאַפט און געגלויבט אָבער קיין נס איז ניט געקומען. איר האָט געזיגט, אָבער איר וועט אונטערגיין. ירושלים וועט ווידער געבויט זוערן. מיינע אוי-גן וועלן עס שוין ניט זען און מיין לעבן האָט שוין מער קיין זין. מיין נאָמען איז שמעון בר גיורא.

* * *

אין דעם גרויסן טרוימה-צוג אין רוים האָט מען געזען צווישן די געפאנגענע אַ הויכע פיגור ווייס - געקליידט, געשלאָסן אין קייטן, וועלכן מ'האָט ארויפגעפירט אויף א הויכן פעלז און געטויט אונטערן געשריי פון פעבל: קאפטא יודעיא!

בר גיורא איז געווען אַ העלד. דעריבער איז שווער צו פארשטיין פארוואָס ער האָט איבערגעגעבן די אָפּעראַציע פון זיין שטאַרבן די רוימער. ער האָט עס אליין געקענט מאַכן דאָרט אין יענער נאַכט אויפן הר - הבית אזוי ווי ס'האָט אַמאָל געמאַכט דער ערשטער יידישער קעניג דאָרט אין יענער נאַכט אויף דער פּאָזיציע, אויפן הר - הגלבוּע.

טוביה פענסטער

אין דער היסטאָריע איז דאָ פיל פראגן, וואָס ווארטן אויף אן ענט-
פער.

אויפן רוימישן קאפּטא יודעיא האָט דאָס יידישע פאָלק געענטפערט
מיט מדינת ישראל.

דער מנלה נסתרות אפערט פאן בלאַוויץ

דער פאריזער קאָרעספּאָנדענט פון דער לאַנדאָנער „טיימס“, אפערט פאָן בלאַוויץ, איז געווען באַרימט מיט זיינע קלוגע איינפאלן און מיט זיין באַזונדערער פעאיקייט ארויסצובאַקומען פון אַ געוויינלעכן שמועס מיט דיפֿ-לאַמאַטן וויכטיקע פּאָליטישע סודות. זיינע אינטערוויען מיטן סולטאַן אבדול האַמיד, מיטן פּויפּסט לעאָ דער 13-טער, מיט גאַמבעטא און ביס-מאַרקן, האָבן ארויסגערופן גרויס אינטערעס אין דער גאַנצער וועלט. און דעריבער רעכנט זיך בלאַוויץ דער תנא קמא, דער גרויסער מייסטער פון אינטערוויען ביז היינט.

אפערט פאן בלאַוויץ איז געבוירן געוואָרן אין 1825 ביי אן אָרע-מער יידישער פּאַמיליע אין א קליין שטעטל בלאַוויץ אין בעהמען, ער איז געשטאַרבן אין פּאַריז אין יאָר 1903. ער האָט זיך אין אָנהויב אויסגעצוי-כנט מיט זיינע רעצענזיעס איבער טעאַטער. זיצנדיק אין טעאַטער האָט ער גלייך אויפן אָרט צוזאַמענגעשטעלט אַ „רעוויז“ און האָט עס באַלד טעלע-גראַפֿיש איבערגעגעבן קיין לאַנדאָן. און אויף מאַרגן, איידער די פּאַריזער פרעסע האָט באַוויזן אַנצושרייבן אַ פּאָר ווערטער וועגן דער נייער פּיעסע וואָס מ'האַט נעכטן געשפּילט, איז שוין אָנגעקומען די לאַנדאָנער „טיימס“ מיט אן אויספירלעכער אָפּהאַנדלונג.

נאָר זיין גרויסן וועלט - נאָמען האָט בלאַוויץ זיך דערוואָרבן אין 1878 ווען די באַרימטע דיפּלאַמאַטן ביקאַנספּעלד, סאַליסבורי, וואַשינגטאָן און גאַרצאַקאָוו זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אויפן בערלינער קאָנגרעס כדי צו רעגולירן די רוסיש-טערקישע באַציאונגען.

ביסמאַרק, דער פּאַריזער פון קאָנגרעס, האָט פאַרשטאַנען, אז עס

זועט גלייכער זיין אין די אינטערעסן פון דער אלגעמיינער פאליטישער לאגיק. אז די אייראָפּעאישע פרעסע זאָל, ביז אַ באַשטימטער צייט ניט פּלױ-דערן און ניט דערציילן בבא מעשיות פון קאָנגרעס.

דעריבער האָט ביסמאַרק, מיט דער הסכמה פון די אַנדערע דעלעגאַטן, פאַרדראַנט, אז די קאָנגרעס - זיצונגען זאָלן פאַרקומען ביי געשלאַג סענע טירן. צייטונגס-לייט, וואָס זיינען אָנגעלאָפּן פון אַמעריקע און איר ראַפּע, זאָלן ניט צוגעלאָזט ווערן. און דער דיפּלאָמאַטישער פּערסאָנאַל סע-קרעטאַרן און באַאַמטע זאָלן ניט קומען אין קיין שום באַרירונג מיט די פאַרשטייער פון דער וועלט - פרעסע.

אַ גאַנצער שטאַב געהיים-אַגענטן איז געשטאַנען אויף דער וואַך אכטונג צו געבן אויפן עולם, אז מ'זאָל זיך פירן אָרנטלעך און ניט אויס-זאָגן פון חדר. זיינען נעבעך אלע קאַרעספּאָנדענטן געבליבן זיצן אין בער-לין און אַ שטאַך אַרבעט.

מען דארף דאָך אָבער פאַרט שרייבן. די רעדאַקציעס וואַרטן דאָך!

האָט מען געשריבן...

„דער פירשט ביסמאַרק — האָט דעפּעשירט פון בערלין אַ קאַרעס-פּאָנדענט — האָט אונז היינט אויפגענומען אויף אן אוידענץ. ער האָט געטראָגן זיין „קיראסירען אוניפאָרם“. ווי באַקאַנט האָט ביסמאַרק געטראָגן דעם זעלביקן אוניפאָרם אין 1871, ווען ער האָט געפירט אונטערהאַנדלונגען וועגן קאַפיטלאַציע מיט נאַפּאָלאָען דעם 3-טן אין דאָן - שער. דער פירשט זעט אויס זייער גוט. וואָס אמבאַטרעפט דעם קאָנגרעס, האָט דער פירשט זיך אויסגעריקט, אז אין איצטיקן מאָמענט איז אייגנטלעך ניטאָ וואָס באַזונדערס מיטצוטיילן. דער פירשט איז געווען זייער העפלעך און האָט מיר גאנץ וואַרעם געדריקט די האַנט“...

מיט דעם זעלביקן נוסח פון גאָרניט זאָגן, האָט דעפּעשירט אַ צוויי-טער קאַרעספּאָנדענט: „נעכטן האָט מיך אויפגענומען דער לאָרד ביקאַנ-ספילד. ער מאַכט אַ מערקווירדיקן איינדרוק. עס איז גאָרניט צו גלויבן, אז דער רואיקער, איינפאַך געקליידעטער מאַן מיטן דיקן שטעקן, איז דער באַ-רימטער ענגלישער דיפּלאָמאַט. ער האָט מיר געשטעלט אייניקע פראַגן אי-בער די נייע שטרעבונגען אין דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור. לאָרד ביי-

קאנספילד איז אויך א גוטער שריפטשטעלער און אינטערעסירט זיך באזונדער מיט דער געשיכטע פון די מזרח - לענדער. אויף מיין פראגע: ווי גייט עס מיטן קאנגרעס און ווי קוקט אויס דער פאליטישער הימל? האט מיר ביקאנספילד דערקלערט, אז די ארבעט אין קאנגרעס גייט צימלעך גוט און אז אויפן פאליטישן האריוואנט איז גאר נישטאָ וואָס צו באַמערקן".

אזעלכע וויסטע קארעספאנדענציעס זיינען געוואָרן געדרוקט אלס "לעצטע באַריכטן" פון בערלינער קאנגרעס און דער אלטער ביסמארק האָט אַ צופרידענער צוגעשמיכלט אונטער די וואָנסעס.

נאָר איינער איז געווען אין בערלין, וואָס האָט גענוי געוואוסט פון אלץ וואָס עס קומט פאַר אין די הויכע פענצטער. און דער איינער איז גראד ניט שווער געווען אויפן לשון. ער האָט איבערגעגעבן מיט אַלע איינצלייטן דאָס וואָס עס קומט פאַר אונטער די פארשלאָסענע טירן. און זייער נע ווערטער האָט מען צעכאַפּט און איבערגעדרוקט אין דער גאַנצער וועלט.

דער איינער איז געווען אפערט פאן בלאוויץ.

דעם דאָזיקן פּויגל האָט מען גוט געקענט אין דייטשלאַנד נאָך פון 1876 ווען ער האָט פארעפנטלעכט אין דער "טיימס" דעם געהיימען מיטליטערישן פלאן פון קריגס - מיניסטער מאַלסקע קעגן פראנקרייך. דעם פלאן וואָס דער דייטשישער גענעראַל - שטאַב האָט געהאַלטן אונטער צען שלעכטער. מ'האָט אין בערלין גוט געדענקט די צרות, וואָס בלאוויץ האָט מיט דעם געמאַכט דער דייטשישער דיפלאַמאַטיע. דעריבער האָט מען אים איינצלייטער געהאַלטן אויפן אויג און נאָכגעשפּירט יעדן שריט זיינעם.

מ'האָט אויך קיין זאך ניט באַמערקט.

בלאוויץ האָט געלעבט ווי אַ פּרוּוואַטער דזשענטלמאַן, וואָס איז אָנגעקומען קיין בערלין אלס טוריסט. ער האָט ביי זיך אין האַטעל קיינעם ניט אויפגענומען און מיט קיינעם ניט גערעדט.

בלאוויץ איז געווען פון נידעריקן וואוקס און אַט דעם קליינעם מענטשעלע פלעגט מען זען יעדן פרימאָרגן שפאַצירנדיק, איינער אליין, אין זאָפּלאַגנישן גאַרטן, פארטראכט אין עולמות - עליונים. בייטאָג פלעגט ער עסן אין דעם איריסטאָקראטישן רעסטאָראַן ווו עס פלעגן עסן א סך דעלעקאַטן פון קאנגרעס. מ'האָט אויך באַמערקט, אז בלאוויץ איז מקיים דעם

אלטן יידישן מנהג „אין משיחין בסעודה“. רעדט ניט אויס א וואָרט און קען קיינעם ניט. ביינאָכט פלעגט ער באַזוכן די אפּעראַ. אָבער „ביחירות“, ווי איינער זאָגט: איר זעט דאָך רבותי, אז איך לעב ווי אַ פּרוש, און גלויבט מיר, אז דער קאָנגרעס מיט אייער גאַנצער דיפּלאָמאַטיע גייט מיך אָן ווי דער פּאַראַיאָריקער שניי.

נאָר יעדן טאָג, פּונקט 5 נאָכמיטאָג, פלעגט דערזעלביקער „פּרוש“, מורנו ר' בלאוויץ, אריינגיין אין דער טעלעגראַף - ביוראָ און איבערנעבן קיין לאַנדאָן אַ גאַנצע מגילה. און אויף מאָרגן איז שוין אין דער „טיימס“ געווען אָפּגעדרוקט אַ גענויער באַריכט פון אַלע אונטערהאַנדלונגען וואָס זיי-נען דעם טאָג פּאָרגעקומען אין דעם פּאַרשלאָסענעם און שטרענג באַוואַכטן בערלינער - קאָנגרעס.

דאָס האָט אויפגערודערט אַלע שרי מעלח און די השגחה ארום דעם מגלח - עמוקות בלאוויץ האָט מען נאָכמער פּאַרשטאַרקט.

ס'האָט אָבער ניט געהאַלפּן.

דער קאָנגרעס האָט זיך געצויגן אַ חודש צייט פון 13-טן יוני ביי דעם 13-טן יולי. און יעדן טאָג האָט די לאַנדאָנער „טיימס“, רעגלמעסיק געבראַכט גענויע באַריכטן פון די געהיימע פּאַרהאַנדלונגען. ביסמאַרק איז געוואָרן נערוועז. ס'איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אז ביי דער דערעפּענונג פון איין זיצונג, האָט דער אייזערנער קאַנצלער געמאַכט, האַלב ערנסט, האַלב איראַניש, אזאַ באַמערקונג: „מיינע הערן! איידער מיר הויבן אָן אונדזער באַראַטונג מוז מען אויפהויבן דעם טישטוך און זען אויב עס זיצט ניט אונטערן טיש דער קליינער בלאוויץ.

ביסמאַרקס בדיקת חמץ האָט אויך ניט געהאַלפּן.

באַלד איז געקומען די גרעסטע איבעראַשונג. דער גאַנצער טעקסט פון בערלינער טראַקטאַט, וואָס האָט געזאָלט פּאַרעפּנטלעכט ווערן דעם 13-טן יולי, איז אַ טאָג פריער אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער לאַנדאָנער „טיימס“ מיט אַ פּירוש פון תנא קמא בלאוויץ.

ביסמאַרק איז געוואָרן אויסער זיך און אַלע געהיים - אַגענטן האָבן זיך דעם קאָפּ געבראָכן, פון וואַנען האָט עס בלאוויץ דערטאַפּט? וועלכער ישׁ, אָדער וועלכער מלאך האָט עס אים דערציילט? דאָס איז אָבער געווען

ניט קיין שד און ניט קיין מלאך, נאָר אַ גאַנץ פשוטער צילינדער הוט.

נאָך פארן בערלינער קאָנגרעס, ווען די נעמען פון די דיפּלאָמאַטן, דעלעגאַטן, זיינען געוואָרן אָפיציעל פארעפנטלעכט, האָט בלאַוויץ זיך באַ- קענט מיט אַ דיפּלאָמאַטישן סעקרעטאַר, וואָס האָט געדארפֿט מיט זיין שעה ביוואוינען אַלע זיצונגען און האָט מיט אים עפעס אָפּגעמאַכט. געוויינלעך ניט פאר קיין טרוקענעם יישר כוח.

מען האָט אָפּגעמאַכט, אז אין בערלין זיינען זיי ביידע גאנץ פרעמד דע מענטשן. זיי קענען זיך ניט און באַגריסן זיך ניט. נאָר איין קלייניקייט, ביידע עסן מיטאָג אין אַ פינקטלעכער באַשטימטער צייט, אין דעם זעלביקן אַריסטאָקראַטישן רעסטאָראַן וווּ עס פארקערט די גאנצע חברותא פון דער דיפּלאָמאַטישער וועלט. און על פי צופאַל טראָגן זיי ביידע די זעלביקע צי- לינדערס, פון איין פּאַסאַן, פון איין פירמע.

און דאָס איז געווען גענוג.

נאָך מיטאָג פלעגט דער שטילער „פרוש“, מורנו ר' בלאַוויץ, צויגן צום קליידער - הענגער און גאנץ רואיק אַראָפּנעמען זיין צילינדער. ס'הייסט דעם צילינדער פון דעם סעקרעטאַר, און איז זיך בשלום אוועק אין זיין האָטעל.

אין דעם צילינדער - הוט איז געווען פארשטעקט אַ פּאַפּירל באַ- שריבן מיט אזא שריפט, וואָס נאָר די צוויי — דער סעקרעטאַר און בלאַ- וויץ — האָבן עס פארשטאַנען.

און ווייטער איז שוין די זאך געגאַנגען ווי געשמירט.

די וועלט האָט בלאַוויצן געקענט. מיר יידן האָבן אים גאנץ ווייניק געקענט, ווייל ער האָט אונרו אויך גאנץ ווייניק געקענט. און וועגן דעם האָט אים אַמאָל אויפּמערקזאם געמאַכט אַ פּערזאָן, וואָס איז געווען מער באַרימט אין דער וועלט ווי בלאַוויץ. דאָס איז געווען ר' משה מאָנטע- פיאַרע.

מאָנטעפיאַרע איז איינמאָל געקומען קיין פאַריו און איז איינגעשטאַ- נען אין איינעם פון די גרעסטע האָטעלן. פּרייטיק - צונאכט האָט ער גע- מאַכט ביי זיך אַ מנין צו וועלכן עס זיינען געקומען די ראַטשילדס און די „פּני“ פון דער פאַריוזער יידישער געזעלשאַפֿט. צו דעם מנין איז אויך גע-

טוביה פענסטער

קומען א בארימטער זשורנאליסט א קארעספאנדענט פון דער לאַנדאָנער „טיימס“, א קליין געוויקסיק מענטשעלע. אין קעגנזאץ צו דעם קליינגעוויק-סיקן גאסט, האָט מאָנטעפיאָרע געהאַט אַ הויכע און שטאַרקע פיגור. מאָנטעפיאָרע האָט געשטאַמט פון די שפּאַנישע יידן און לויטן מנהג ספרד דאַרף מען זינגען לכה דודי בקול רם. בלאַוויץ, וואָס האָט דערפון געוואוסט, איז צוגעגאַנגען פאַר קבלת שבת צו מאָנטעפיאָרען און האָט זיך צו אים געווענ-דעט מיט פּאָלגנדע ווערטער:

— סער! זייט מוחל, איך בין אָבער געצוואונגען אויפּמערקזאַם צו מאַכן, אז אין דעם זעלביקן האָטעל שטייט איין אַ געוויסע אייראָפּעאישע פּרינצעסין און גראַד אין איצטיקן מאָמענט געפינט זיך ביי איר צו גאסט, א הויכגעשטעלטער קאַרדינאַל, וואָלט אפשר געווען גלייכער מען זאָל דעם לכה דודי ניט זינגען.

מאָנטעפיאָרע, דער אלטער באַראָן, וועלכער איז געווען אזוי שטאַלץ מיט זיין יידישקייט, איז געוואָרן אויפּגערעגט. ער האָט אַ מאַך געטאָן מיט דער האנט, אז איצט קען ער ניט ענטפערן.

דעם לכה דודי האָט מען אָפּגעזונגען און דווקא בקול רם.

שבתא טבא! (גוט שבת) האָט זיך איצטער געווענדעט מאָנטעפיאָרע צום קליינגעוויקסיקן זשורנאליסט. איך גלויב, אז איר וועלט - באַרימטער שרייבער, זייט געוויס באַקאַנט מיט דער פּרינצעסין, וועלכע שטייט איין דאָ אין האָטעל און אפשר אויך מיט איר גאסט, דעם קאַרדינאַל, וואונ-דערט מיך אָבער, וואָס איר זענט ניט באַקאַנט מיטן קעניג זעלבסט.

מיט וועלכן קעניג? האָט פאן בלאַוויץ געפרעגט.

מיט דעם אלטן קעניג דוד המלך, האָט מאָנטעפיאָרע געענטפערט. ווען איר וואָלט מיט אים געווען באַקאַנט, וואָלט איר געוואוסט דעם אינ-האַלט פון זיין מאַניפעסט, וואָס ער האָט אַמאָל ארויסגעגעבן.

— וואָס פאַר אַ מאַניפעסט?

— דער מאַניפעסט פון תהילים, וואָס זאָגט דייטלעך, אז אונזערע רע שיינע תפילות דאַרף מען פאַרלייענען פאַר קעניגן און זיך דערמיט ניט שעמען (ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אביש) דער לכה דודי איז אַ הימן מיט וועלכן אן אלט פּאָלק באַגריסט אַ טייערן גאסט, אויך אַ פּרינ-

צעסין, נאָר אַ פּיל עלטערע פּון דער פּרינצעסין, וואָס וואוינט דאָ. זי הייסט: שבתא מלכתא. די פּרינצעסין שבת. מײן ליבער פּריינט! האָט מאָנטעפּיאָרע אָנגעהויבן אזוי ווי ציילן ווערטער, און זיין מאַסיווע פיגור האָט זיך אראָפּגעבויגן צו דעם קליינגעוויקסיקן זשורנאַליסט — איר זייט באַרימט און הויך געוואָקסן אין דער וועלט - פרעסע. דאָס איז זייער שיין, אָבער עס וואָלט נאָך שענער געווען, ווען איר וואָלט אויך אין אונדזער וועלט, אין דער יידישער וועלט, געווען עטוואָס העכער געוויקסיק...

א ש כ ז ר ע ר י י ד

(א שכורער י"ד דערציילט נאָכן סדר ווי אַזוי
ער האָט זיך באַקענט מיט אליהו הנביא)

אליהו הנביא איז שטענדיק דא צווישן יידן

מאָטיע האָט ער געהויסן. מאָטיע דער סטאַליאַר. א ייד אָן עין הרע מיט ברייטע פלייצעס, געזונט ווי א דעמב און שטאַרק ווי שמשון-הגבור. אויסגעזען האָט מאָטיע ווי א רוסישער קאַצאַפּ מיט זיינע הויכע שטיוול, מיטן גרינעם געשטריקטן גארטל און מיט אַ גלאַנציקן דאַשעק פון זיין שוואַרצן קאַשקעט, וואָס איז קינציק געזעסן ביי אים אויף דער זייט, מעד שיה קונץ, נאָר די געדיכטע שוואַרצע באָרד און דער קלוגינקער גוטמוטי-קער שמייכלעך, וואָס האָט געשפילט אונטער זיינע וואָנסעס האָבן מאָטיען געגעבן דעם אויסזען פון אַ פשוטן, האַרציקן, יידן.

מאָטיע האָט געהאַט אַ גוטן נאָמען, סיי ביי יידן און סיי ביי גוים, ווייל ער איז געווען, ווי מ'זאָגט, אַ גוטער ברודער. וואו מ'זאָל זיך הילףה ניט מאַכן עפעס אַ „ויהי“, אַ צרה, אן אָנשיקעניש רחמנא לְצַלָּךְ, איז מאָטיע דאָ, גרייט צו העלפן מיט זיין קלוגן קאַפּ און זיין יידיש האַרץ.

און ווען חיים דוד דער מלמד איז, ניט - דאָ - געדאַכט, געשטאַר-בן אַ גרויסער אָרימאָן, און אַיטקע די אלמנה מיט אירע דריי יתומים האָבן איינגעלייגט וועלטן, איז מאָטיע אריינגעגאַנגען צום אלטן רפאל און אָפּ-געמאַכט מיט אַ תקיעת - כּה, אז אַיטקע זאָל מער ניט צאָלן קיין דירה געלט ביז דער אויבערשטער וועט איר צושיקן אַ שטיקל פּרנסה און מיטן אלטן אַרקע דעם שניידער און זיין ווייב פייגע, האָט מאָטיע אָפּגעמאַכט, אז זיי זאָלן צונעמען צו זיך אַיטקעס עלטערן יינגל, א גמרא יינגל, וואָס האָט אַ גוט קעפל און זאָלן אים אויסלערנען שניידעריי. נאָר בפירוש מיט קעסט און מיט אַ נייער קאַפּאַטקע און אַ פּאַר שטיוועלעך אויף פּסה. אבינו שבשמים, האָט מאָטיע צוגעגעבן, דער אבי - יתומים וועט אַיך בענטשן מיט אריכת ימים. און דער אלטער אַרקע, וואָס קען גאַנץ תהילים אויס-זויניק און זיין ווייב פייגע די צדקניות, זיינען צופרידן געווען מיט דער גרויסער מצוה און האָבן נאָך מאָטיעס ברכה, געענטפערט: אמן.

דערנאך איז מאָטיע אריינגעגאַנגען צו איטקען בשעת שבעה, האָט א זעץ געגעבן מיטן פויסט איבערן טיש און אויסגערופן: — איטקע! דו זאָלסט מיר אויפהערן צו קלאָנגן, אברהמל וועט איי"ה זיין א מענטש. כ'האָב אים שוין מיט גאָטס הילף פארוואָרגט מיט קעסט און מיט א פאך אין האנט, און כל זמן מאָטיע טראָגט א קאָפּ אויף די פלייצעס, וועסטו מיט דינע קינדער ניט הונגערן. דו הערסט מ'רעדט צו דיר? און איטקע האָט געהערט וואָס מ'רעדט צו איר און האָט אויפגעהערט וויינען. אָט אזא מענטש איז געווען מאָטיע, א גוטער און פריילעכער ייד.

גייען קינדער אין חדר, מאָטיע שטעלט זיי אָפּ. קינדער, איר האָט געהערט, וואָס דאָ האָט נעכטן פאסירט? מ'האָט געגראָבן א טיפן ברונעם און מ'האָט געפונען זיבן הערנער פון די קי, וואָס פּרעה האָט געזען אין חלום, ווי ס'שטייט אין חומש; נאָר מ'ווייס ניט צו די הערנער זיינען פון די מאָגערע אָדער פון די פעטע קי. האָט מען די הערנער היינט אַוועקגע-שיקט צו די גרויסע חכמים אין ווארשע. ווען ס'וועט קומען א תשובה וועל איך אייך שוין זאָגן. דערווייל גייט אין חדר און דערציילט די נייעס דעם רבין.

* * *

אין די 70-ער יאָרן, אין דער רוסיש - טערקישער מלחמה, האָט מאָ-טיע געדינט אין א רייטער - רעגמענט און האָט דורכגעמאַכט די גאנצע מלחמה פון דוניי ביז אדריאַנאָפּאָל. צוויי מעדאלן האָט מאָטיע געהאַט. איי-נעם אַ גאָלדענעם פאר אַ העלדישן אַקט, וואָס ער האָט באַוויזן, און אַ בראַנ-זענעם, וואָס מ'האָט געגעבן אַלע סאָלדאַטן, וואָס האָבן געדינט אין דער מלחמה.

איר זעט, פלעגט מאָטיע ווייזן דעם בראַנזענעם מעדאל, דאָ שטייט „ניע נאָם, ניע נאָם, א אימענו טוואָעמו“ (ניט אונדו, ניט אונדו, נאָר דיין נאָמען). דאָס האָט פאָניע - גנב ארויסגעכאַפט פון אונדזער הלל: לאַ לָנוּ, לאַ לָנוּ, כי לַשְׁמַיִם.

א תלמיד חכם פון אַלטן חדר, האָט מאָטיע געקענט תנ"ך, מאמרי חז"ל, אגדות פון מדרש, מעשיות פון ספר הישר און יידישע קלוגע ווער-טער. און א רייכע פאַנטאַזיע האָט מאָטיע געהאַט... ער האָט געקאָנט דער-

צײלן וואונדערלעכע זאכן פון די עשרת השבטים, וואָס זיצן אויף יענער זײט סמבטיון און אפילו מעשיות פון יענער וועלט.

* * *

דריי מאָל אין יאָר פלעגט מאָטיע זײן שכור. שמחת תורה, פורים און פסח צום ערשטן סדר. פון ערשטן סדר האָט מאָטיע געהאַלטן מער ווי פון אַנדערע ימים - טובים, ווייל צום סדר קומט דאָך אליהו הנביא, און מיט אליהו הנביא איז מאָטיע געווען אַ גרויסער מהותן, ווייל מאָטיע האָט אים געקענט פערזענלעך.

נאָכן סדר פלעגט מאָטיע נעמען אברהמלען דעם קלוגן בחורל מיט וועלכן מ'קען שמועסן וועגן העכערע ענינים און ארויסגיין שפּאַצירן. מאָטיע איז שוין געווען בגילופין, ווייל אַ חוץ די ארבע כוסות, האָט מאָטיע צום שפּוך חמתך אריינגעגאַסן אַ שוין ביסל פון דער שטאַרקער פסחדיקער משקה די „פּייסאכאווקע“. אָבער קאָפּ האָט מאָטיע געהאַלטן.

ר' מאָטיע! — האָט אברהמל געשטעלט אַ פראגע, — זוי אַזוי קען דאָס אליהו הנביא אין אײן נאכט זײן בײ אלע יידן אין דער גאַנצער וועלט?

הכּס פון מה נשתנה — האָט מאָטיע אַ שמיכל געגעבן, — ס'שטייט דאָך בפירוש אין פסוק, אז אליהו הנביא איז ארויף אויפן הימל אין אַ קאַרעטע מיט פיערדיקע פּערדן. סוסי אש! אַ פייה צו די סוסיםלעך און דו ביזט שוין אין עק וועלט.

אָבער ר' מאָטיע, — האָט אברהמל פּראָטעסטירט, — מ'טאָר דאָך ניט פאָרן אום יום - טוב.

— מוזל-טוב! אַ נייער מורה הוראה אין שטעטל, ער וועט אליהו הנביא לערנען אַ דין אין שולחן ערוך. אָבער וויסן דארפסטו, אז אליהו הנביא פאָרט היינט ניט אויף אַ שפּאַציר נאָר לויט אַ באַפעל פון רבּונו של עולם, אַ קוק טאָן ווי פירן זיך יידן, צי אָרעמע לייט האָבן אויך אַ שיינעם סדר, און אין דער פרי שטייט שוין אליהו הנביא אויפן הימל און גיט אָפּ אַ ראַפּאָרט, אַ דין וחשבון.

ס'קומט אויס, — האָט אברהמל באַמערקט, — אזוי ווי יום-כּפור, ווען מ'גיט אָפּ דין וחשבון.

אריינגעפארן מיטן יום - כפור אין מה נשתנה, — האָט מאָטיע אַ ברום געטאָן, — ווי קומט כל נדרי צום חד - גדיא. יום - כפור איז א יום הדין, דיני נפשות, קרימינאַל, און פסח איז זמן חרותנו, אַ לעבעדיקער, פריילעכער יום - טוב. אליהו הנביא מאַכט אַ ווייזט אין אַלע יידישע הייזער און גיט איבער אַ גרום אויף יענער וועלט, או יידן פירן זיך ברוך השם בדרך הישר און ס'איז ניטאָ אויף זיי וואָס פאריבל צו האָבן.

און נאָך פסח, — האָט אברהמל געוואָלט וויסן, — קומט ער שוין מער ניט אליהו הנביא?

אליהו הנביא איז שטענדיק דאָ צווישן יידן, — האָט מאָטיע באַ- שטעטיקט. — ס'איז נאָר, היינט פאָרט ער ארויס מיט זיין פייערדיקער קאַרעמע, ווייל ער דארף זיין ביי אלע יידן אין דער גאַנצער וועלט. אָבער אזוי, א גאַנץ יאָר, פאשען זיך די פערדלעך ארום גן - עדן צוזאַמען מיטן שור חבר און אליהו הנביא גייט צו - פוס. נאָר ווען ס'מאַכט זיך א נוי- טיקער ענין גייט ער שוין מיט קפיצת הדרך אָדער מיטן שם המפורש. און דו ווייסט צו וואָס גייט עס אליהו הנביא שטענדיק איבער דער וועלט? ער קען דאָך זיצן אין גן - עדן. דאָרט פֿעלט ניט קיין זאך. עס איז דאָ אַ פיש פון לווייתן און שמן זית פון אפורסמון ווי ס'שטייט אין אַקדמות. און ווען דו ווילסט למשל מאַכן אַ „שהכל“ נאָכן דאווענען, גיי אריין צום אלטן נח, וועלכער איז דער משגיח אויפן קעלער פון יין המשומר. אַ טייר ערער ייד ר' נח, ער האָט אויך ליב אַ גלעזעלע משקה. און יין המשומר, דאַרפסטו וויסן, איז ניט קיין צמוקים וויין, ווי עס מאַכט דער אלטער זע- ליג, יין המשומר איז פייערדיקער ספירט, ניינציקער, וואָס שטייט אין קע- לער פון ששת ימי בראשית, און ווען דו ביסט אַ מבין אויף אַ שטיקל אמתן „חזנות“ הער זיך איין צו דער קאפעלע פון די מלאכי השרת ווען זיי זינגען דעם שיר החוד. אַ כפרה, זאָג איך דיר, אלע טריאַטערס. היינט וואָס פֿעלט דאָרט אין גן - עדן? צו וואָס דארף עס אליהו הנביא אויף די עלטערע יאָרן ארומוואַנדערן איבער דער וועלט? הא! וואָס זאָגסטו?

מאָטיע האָט זיך געשטעלט און אַ קוק געגעבן פון אויבן אראָפּ אויפן קליינעם אברהמל, וועלכער איז צעטומלט געוואָרן פון מאָטיעס מע- שיות און האָט ניט געוואוסט, וואָס ענטפערט מען אזא מענטשן ווי מאָטיע, וואָס ווייסט אלץ, וואָס ס'טוט זיך אויף יענער וועלט.

— איך ווייס נישט, האָט אברהמל אַרויסגעשטאַמלט.

דו ווייסט ניט, — טאָ לייג צו דעם קאָפּ און הער זיך איין, וואָס עלטערע ריידן, — האָט מאַטיע אן עצה געגעבן דעם קליינעם אב־רהמלען. ניט אזא מענטש איז אליהו הנביא, וואָס זאָל זיך אוועקזעצן אין גן - עדן און זיך לאָזן וואוילגיין. געדענקסט ווי דער קעניג אחאב מיט זיין פֿלונגטע, די מרשעת איזאבעל, האָבן צוגענומען ביי אן אלטן יידן זיין וויינגארטן? געדענקסט ווי אליהו הנביא איז אריין צו זיי אין פֿאלאץ און האָט זיי אוועקגעלייגט א פֿאַרציע, אז ס'איז זיי פינצטער און ביטער געוואָרן. און די אַרימע אלמנה געדענקסטו? קיין שטיקל ברויט ניט געווען אין שטוב, געקומען אליהו הנביא און ס'איז געוואָרן כול - טוב. און דעם איש חסיד פון די זמירות קענסטו? א ייד, א בטלן געבעך, אָן פרנסה, האָט אים אויך אליהו הנביא ארויסגעהאַלפֿן. און אזוי איז זיין שטייגער ביז היינט, אומעטום וואו מ'דארף העלפֿן טרייסטן, ראטעווען, איז ער שוין דאָ, דער האַרציקער ר' אלינקע זאָל געזונט זיין.

און ווי אזוי קען מען אים זעען ר' מאַטיע? — האָט אברהמל געוואָלט וויסן.

וואו מ'קען אים זעען? דו מיינסט אפשר, אז דאָס איז אזוי ווי ביים רב, וואָס יעדער קומט און רוקט אריין די לאַפע מיט אַ שלום-עליכם? גיין ברודערקע, זעען אליהו הנביא דארף מען האָבן אַ גרויסן זכות, אזוי ווי ס'האָט אַמאָל פֿאַסירט מיט מיר.

— מיט אייך ר' מאַטיע? ווי אזוי? דערציילט.

אזוינע זאכן דערציילט מען ניט, נאָר ווען דו וועסט ניט פֿלאַפּערן מיט דיין צינגל, וועל איך דערציילן.

— ווי איך בין א ייד מאַטיע, — האָט אברהמל פֿארויכערט, איך שווער, אז איך וועל קיינעם ניט אויסזאָגן.

טאָ שווייג און הער זיך איין. דאָס איז געווען אין דער טערקיי־שער מלחמה. מיר זיינען געשטאנען אויף די באַלקאנען. ס'איז שוין גע-זוען נאָך פֿלעוונע. מיר זיינען שוין פֿארטיק געוואָרן מיט אַסמאן פֿאשא. דו האָסט געדארפט זיין ביי פֿלעוונע ווען אונדזער קאָמאַנדיר האָט געגעבן אַ סיגנאַל צום שטורעם. הונדערט האַרמאַטן האָבן אָנגעהויבן שפּייען פּייער. ס'איז געוואָרן ליכטיק אזוי ווי להבדיל שמחת תורה צו די חספּות. אַ שווער

שטיקל ארבעט געווען נעמען אזא חברהמאן ווי אסמאן פאשא. נאך אויף די באַלקאַנען איז שוין געווען אביסל רואיקער. די באשיבוויקעס פלעגן אונדז נאך „טרעוואַזשען“ (באאומרואיקן). באשיבוויקעס זענען וויל-דע ברואים אזוי ווי די קאווקאזער פלאסטונעס. באווייזן זיך ביינאכט ווי מלאכי חבלה. גיבן א זאלפ (סלאווע) און קרוגאם מאַרש, ניטאָ. זיי האָבן געהאַט פלינקע פערדלעך און גוטע ענגלישע ביקסן. אונדזער ביקס, דער בערדאן, איז אויך א גוטער ביקס...

אַבער ר' מאַטיע, — האָט אברהמל איבערגעריסן, איר האָט דאָך געוואָלט דערציילן פון אליהו הנביא. — אברהמל האָט שוין געוואָלט וואָס גיכער זיך זען מיט אליהו הנביא און מאַטיע רעדט צו אים מיט אַזוינע משונהדיקע ווערטער, וואָס זיין עלטער - באַבע האָט עס קיינמאָל ניט גע-הערט. אברהמל האָט פארגעסן, אז די שטאַרקע „פייסאכאווקע“ האָט שטאַרק צעוואַרמעט מאַטיעס פאַנטאַזיע. מאַטיע איז איצטער גאָר אויף יענער וועלט. ער שוועבט אין די עלמות עליונים און קען ניט מפסיק זיין.

— שטייען מיר הייסט עס אויף די באַלקאַנען, האָט מאַטיע וויי-טער גערעדט. געווען אַ קלאַרע נאַכט אזוי ווי היינט. דאָס איז אויך אליהו הנביא'ס א שטיקל ארבעט.

ערב פסח אין דער פרי, ווען די פייערדיקע סוסימלעך זיינען שוין פארשפאַנט און דער קוטשער, דער מלאך דרכיאל פארפאָרט מיטן קנאַק פארן גן - עדן, רופט אריין אליהו הנביא זיין שמשל, א קליין מלאכל אַזוינער, שמשאלקע הייסט ער, און זאָגט אים: הער זיך איין בהורל, גיב נאָר א שפרונג צום קאַמאַנדאַנט פון גיהנום, צום אַשמדאי, מיט אַ צע-טעלע. און אליהו הנביא שרייבט אָן א פאָד ווערטער אַזוי און אזוי:

זאַלסט וויסן ר' אַשמדאי, אז איך פאָר היינט אַוועק צו מיינע איי-גענע, זאַלסט זען, אז דאָ זאָל זיין א שטיקל אַרדענונג. וואַלקנס און כמאָ-רעס זאָלן זיך ניט ארומשלעפּן פוסט און פאס איבערן הימל. ס'איז יום-טוב, יידן גייען דאווענען. ס'דאַרף זיין אַ שיין וועטער. שיקט ער, הייסט עס, דער אַשמדאי באַלד ארויס א גאַנצע כאַליאַסטרע אלטע מכשפות און קליינע מלאכי חבלה אלע מיט בעזימער, קאַטשערעס און לאַפאַטעס און אין פינף מינוט פארשאַרט מען אַלע וואַלקנס אין עמק הבכא. דער הימל ווערט ריין און די קליינע שטערנדלעך, אויסגעוואשן לכבוד יום - טוב, צעלויפן זיך אי-בערן גאַנצן הימל און די אויסגעפוצטע לבנה ווי אַ מלכה...

אברהם האָט זיך פארטראכט. דער קליינער שמשאלקע, וואָס לויפט מיט אַ צעטלע צום אשמדאי, איז אים שטאַרק אריין אין זינען. אַ פיפקער בחורל מוז ער זיין. וואָס פעלט אים? זיצט זיך אין גן - ערן, שניידעריי דארף ער ניט לערנען און קעסט מוז ער האָבן נאָך בעסערע ווי ביים אַלטן ארקע. אָבער אָפגעבן זיך צו פיל מיט שמשאלקען האָט אברהםל ניט געדאַט קיין צייט, ווייל ער האָט זיך געאיילט, וואָס גיכער זעען אליהו הנביא. דעריבער ווען מאָטיע איז אויבן פארנומען געווען מיט די אויסגע- וואשענע שטערנדלעך און מיט דער אויסגעפוצטער לבנה, האָט אים אברהםל איבערגעהאַקט: רב מאָטיע! וואו איז אליהו הנביא?

— הא? — האָט מאָטיע זיך אָפגערוּפן פון יענער וועלט, — אליהו הנביא? ווארט אַ וויילע. און מאָטיע האָט זיך אָנגעהויבן אראָפלאָזן פונעם הימל.

נאָך אזא שפאַציר, ווי מאָטיע האָט געמאַכט איבער אלע זיבן הימלען, האָט די שטאַרקע „פייסאכאווקע“ נאָכגעגעבן. מאָטיע איז ווידער ניכער טער געוואָרן און רערט שוין צו דער זאך.

שטייען מיר, הייסט עס, אויף די באַלקאנען. אַ מנין יידן סאָלדאַטן זיינען מיר געווען. דער בעסטער סאָלדאַט איז געווען דער אונטער - אָפיר ציר איצעלע, אַ וואָלאָזשינער ישיבה - בחור, געהאַט סמיכה אויף רבנות און אַ שאַרפן רוסישן צינגל. ווען אונדזער גענעראַל האָט באַגריסט די סאָלדאַטן נאָכן נצחון ביי פלעוונע, האָט איצעלע געזאָגט, אז מיר יידן האָבן בען שוין פריער געוואוסט, אז אונדזער קיסר וועט געווינען די מלחמה. ווייל דאָס יאָר 1876 הייסט ביי אונדז „תרל“ו. די פיר אותיות זיינען ראשי תיבות: „תצא רוסיא למלחמה ותנצח“, רוסלאנד וועט ארויסגיין צו דער מלחמה און וועט געווינען. דער גענעראַל איז אזוי נתפעל געוואָרן פון איצעלעס איינפאַהל, אז ער האָט געבעטן איצעלע זאָל אים פארשרייבן אויף אַ פאַפיר די יידישע אותיות פון תרל“ו, ער וועט עס ווייזן זיינע קאמאַנדאדן די גענעראַלן. און איצעלע איז געוואָרן אַ שם דבר ביי אַלע אָפיר צערן.

ס'איז געווען אַלול צייט. מיר ווייסן, אז אָט באַלד - באַלד איז ראש - השנה, אָבער מיר ווייסן ניט וועלכן טאָג. קיין לוח איז ניטאָ און אַרום איז אַ מדבר, שלעכט. בקיצור, איך שטיי אזוי איינמאַל אויף דער וואַך צווישן די ווילדע בערג. פארטאָג איז דאָס געווען. אַ קאַלטער ווינט

יאָגט שוואַרצע וואָלקנס איבערן גאַנצן הימל. די אויגן קלעפן זיך, קאלאָ-
מוטנע אויף דער נשמה. כ'האָב מיך אזוי אָנגעשפּאַרט אויפן ביקס און גע-
וואָלט כאַפּן א דרימל, האָב איך אָנגעהויבן זאָגן דעם האַרציקן שיר המע-
לות ממעמקים. אַ קאַפּיטל תחילים דערוואַרעמט און גיט מוט. און מיטאַמאַל,
דערזע איך ווי איבער די בערג צעגניען זיך די וואָלקנס און עס באַווייזט
זיך אין דער לופט א ליכטיקע געשטאַלט פון א ייד אַ זקן, אָבער וואָס
פאַר אַ ייד; אַ זילבערנע באָרד ביז צום גאַרטל, אַ לאַנגע דעליע און אַ
לעדערנער פּאַס ארום די לענדן, פּונקט ווי אין די שבתדיקע זמירות. דער
זקן האָט אויפגעהויבן די רעכטע האַנט אזוי ווי ער וואָלט עמיצן געגעבן
אַ צייכן, און איבער אַלע באַלקאַנען האָט אַ קנאַל געגעבן ווי א דונער:
ונתנה תוקף קרושת היום!

איך גיב זיך אַ כאַפּ, א רייב די אויגן. אויס, מ'זעט שוין ניט.
דער זקן האָט זיך באַווייזן ווי אַ בליץ און פאַרשוואַנדן! אַ חלום קאָן
דאָס ניט זיין. איך שטיי דאָך אויף דער וואַך און האַלט דעם ביקס. איך
בין צעמישט געוואָרן. און מיר האָט זיך געדאַכט, אז אַ שטילער ווידער-
קול ברומט נאָך צווישן די בערג היום, היום, היינט, הייסט עס, איז ראש
השנה. ווער איז דער זקן? צי איז דאָס ניט דער זעלביקער, וואָס קומט
צום סדר?

— אליהו הנביא? האָט אברהם זיך דערפרייט.

— ער זאָל געזונט זיין, האָט מאַטיע צוגעשטימט. ניט קיין אַני
דערער.

איך האָב די גאַנצע מעשה פאַרטרויט אונדזער איצעלען און אי-
צעלע האָט אזוי געזאָגט:

הער זיך צו מאַטיע, די מעשה דערמאַנט מיך אַ פּסוק אין תנ"ך:
"אויף די בערג באַווייזט זיך אַן אָנזאָגער, וואָס רופט אויס: יידן מאַכט
יום - טוב!" (נחום ב' — הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום
תגי יהודה חגיד). און ס'איז דאָ נאָך אַ פּסוק אין די שבת'דיקע זמירות:
"אשרי מי שראה פּנוי בחלום". וואויל איז דעם, וואָס זעט אליהו הנביא
אין חלום. דאָס מיינט צו זאָגן, אז ווען אַ מענטש זעט אליהו הנביא אין
שלאָף, אין חלום, אין זיין פאַנטאַזיע, איז אַ סימן, אז דער מענטש טראַכט
וועגן אליהו הנביא און וויל נאָכטאָן זיינע מעשים טובים, און ווען מיט

דיר מאַטיע, האָט פאַסירט די זעלבע זאך, איז א סימן, אז דו האָסט אַ יידיש האַרץ און דיינע מחשבות זיינען ריינע יידישע מחשבות. מיר וועלן טאַקע היינט פראַווען ראש השנה. ביים רבוננו של עולם איז ניט קיין אונטערשייד וואו מ'דאוונט און ווען מ'דאוונט. און טאָמער האָבן מיר אַ טעות אין אַ טאָג, איז חלילה קיין אחריות ניט. ביי אונדז יידן ווען ס'איז עפעס אַ ספק, מען ווייסט ניט גענוי די זאך, זאָגט מען: תיקו, תשבי יתריך קשיות ואבעיות. דער אלטער אליהו הנביא, וואָס שטייט שטאַל - אייזן פאר יידן וועט ניט שווייגן, ער וועט שוין די זאך פארענטפערן און גוט מאַכן.

אַזא דערקלערונג האָט מיר געגעבן איצעלע. און אז איצעלע זאָגט עפעס, מוז מען אים פאַלגן. מיר האָבן דאָך אים געהאַלטן אזוי ווי אונדזער רבי. אין אַ פרייען טאָג פלעגן מיר ניט שוורן נאָר געזעסן און געלערנט מיט אונדזער איצעלע.

מיר האָבן געפראוועט ראש - השנה. דער בעל - תפילה איז גע- ווען איצעלע. לויטן מיליטערישן רעגולאַמענט מוז מען אין מלחמה - צייט שטענדיק זיין באַוואָפנט און אונדזער בעל - תפילה האָט אויך אונטערן טלית געהאַט אויף זיך זיין שווערד און זיין רעוואָלווער. דו האָסט גע- דארפט זען ווי אונדזער דאווענען איז צוגעגאַנגען.

די געלאָדענע ביקסן צעשטעלט ארום אין קאָזעס (גרופעס). די שווערדן ביי דער זייט, רעוואָלווערן ביים פאַס, טליתים איבער די קעפּ, סדורעמלעך אין די הענט; אַט אזוי איז געשטאַנען אן עדה יידן, צווישן באַלקאַנער - בערג און געבעטן: ובכן תן פחדך רבוננו של עולם, מאַך שוין אַמאָל אן עק צו די גוישע מלחמות און רציחות. אַ שיינער דאווענען גע- ווען.

אין דער טערקישער מלחמה האָבן אַ סך יידישע סאָלדאַטן באַווויזן גרויסע גבורות, מ'האָט זעען זיי געשריבן אין די צייטונגען, מ'האָט זיי געשענקט מעדאַלן. אָבער זיי האָבן געהאַט נאָך אַ מעדאַל, אַ גאַנץ אלטן מעדאַל מיט וועלכן ס'האָט זיי אַמאָל דעקאָרירט משה רבינו — אַ יידיש האַרץ.

דאָס דערצייל איך דיר אלץ אברהמל, כדי דו זאָלסט זיך דערפון ארויסנעמען אַ מוסר, אַ ייד זאָלסטו בלייבן און אַ מענטש זאָלסטו זיין.

“ ש ד ש ”

אברהמל, דער בעל עגלה, גיט צו פארשטיין, פארוואָס
מיהאַט אריינגעשטעלט אין סודר, נאָך עלבן, דעם „אל תירא
מפחד פתאום“.

ס'איז שוין געווען פארנאכט ווען איך מיט אברהמל דעם בעל-
עגלה זיינען מיטן שאַסיי פארבייגעפאָרן די דעמבעניצער הוטע (גלאָז פא-
בריק). מיר האָבן נאָר וואָס אָפגעדאוונט מנחה, זיצנדיק אין וואָגן האָט
אברהמל נאָך שטילערהייט געמורמלט דעם: אל תירא מפחד פתאום.
— דו זעסט דאָרט ביים וואַלד דעם בריק צווישן די קודלאוואטע
בוימער? — מאַכט צו מיר אברהמל אַנווייזנדיק מיטן בייטש, — כ'האָב
דאָ אמאָל געהאַט אַ שוין פעקל, ווילסט הערן?

— אדרבה, ר' אברהם, — דערציילט.

—הער אַ מעשה. דאָס איז שוין אַודאי אַ יאָר צוואנציק אויב ניט
מער. כ'האָב דעמאָלט אָנגענומען אַ פאָדראד צו פירן גלאָזווארג פון דעמ-
בעניצע צו דער יעזורקער דיסטעליאַרניע ביי לאַמזע. איז דער שטייגער מיט
נער געווען אזוי: פרייטיק אין דער פרי פלעג איך קומען מיט מייע דריי
פערד קיין דעמבעניצע, פארפאָרן צום גלאָוונעם הוטניק, מאַריאַן האָט ער
געחייסן. אַ וואוילער גויעץ און אַ טייערער בעל - מלאכה. גרויס ווי עוג
מלך הבשן און אַ שכור ווי לוט. מיט אים צוזאַמען האָבן מיר איינגעפאַקט
די גלאָזווארג און ארומגעבונדן מיט ראַגאזשעס. דערנאָך פלעגן מיר אריינ-
שטעלן דעם וואָגן מיט צוויי פערד אין דער שאַפּע און מיטן דריטן פערד,
רייטנדיק, בין איך אַוועק אין אַסטראָווע, אַהיים אויף שבת. אַ טייערער
מתנה פון גאָט איז דער שבת, שלעפסט זיך ארום אַ גאַנצע וואָך צווישן
גוים און שבת ביסטו ווידער אַ ייד. מ'איז מעביר די סדרה, מ'אַגט אַפ
שיר השירים, דערנאָך אַ שוויץ - באָד, אַ מחיה. קדוש, זמירות, מין פלור
ניתטע, זאָל געזונט זיין, מאַכט אַ טשאַלנט מעג עס דער קייסער עסן.
שבת בייטאָג פלעגט אונדזער רבי לערנען מיט אונדז די סדרה. אַמאָל אַ

שטיקל חיי אדם און אמאָל אַ שיינע מעשה פון מדרש. אַ כפרה, זאָג איך דיר, אַלע מעשה ביכלעך פאר אַ שטיקל מדרש. שווער זיך צו געזעגענען מיטן שבת, אָבער וואָס זאָל מען טאָן? פרנסה.

שבת - צו - נאַכט, נאָך הברלה, פלעג איך צוריקרייטן קיין דעם בעניצע. פארשפאָנט דעם וואָגן און מאַרש קיין לאָמזע. אָט אזוי איז שטענדיק געווען מיין סדר.

פאָרנדיק קיין דעמבעניצע איז ניטאָ קיין אַנדער וועג ווי נאָר איך בער דעם דאָזיקן שלימזליקן בריק. דער בריק האָט אַ שם אין גאַנצן אַרום מיקן גענוגט. געווען דאָ אמאָל אַ מחלוקה צווישן צוויי דערפער וועגן פאָרשע, האָט מען אין אַ געשלעג, ניט ווילנדיק, דערהרגעט ביים בריק אָן אַלטן פאסטוך. דער פאסטוך איז געווען אַ שטילער ערלעכער גוי. האָט דער עולם שפעטער זיך איינגערעדט, אז דער פאסטוך איז צוריקגעקומען פון יענער וועלט, ווייל ער בענקט שטאַרק אַהיים און האָט זיך אויסגעקליבן אַ דירה דאָ אין דעם בלאָטיקן טייכל אונטערן בריק. און אמאָל ביינאַכט, שפאַצירט ער דאָ איבערן בריק אָדער ער לייגט זיך צו כאַפן אַ דרימל און דער מאָלט איז אַ גרויסע סכנה דורכצוגיין דעם בריק.

אָט פאָרן מיר באַלד פארביי אַ כאַטע אין וואַלד, דאָ וואוינט וויי צעק דער לעשניק, מיינער אַן אַלטער פריינט. ביי אים פלעג איך מיך שטענדיק אָפשטעלן פארבייפאָרנדיק. וויצעק האָט שטאַרק געהאַלטן פון פאסטוך און פלעגט מיר שטענדיק אָנזאָגן: אָסטראָזשיניע נאָ מאַשטישע, (פאָרויכטיק אויפן בריק).

עט! טראכ איר מיר, ציצות טראָג איך. טלית און תפילן האָבן איך. היינט וואָס איז דאָ מורא צו האָבן.

געווען איז ביי מיר פון אייביק אָן דריי פערד. נאָר שפעטער האָבן איך באַקומען אַ צויליג, אַ יונג שוין פערדל מיט אַלע מעלות. בולאן האָט ער געהייסן. צו משא פלעג איך אים גאָר ניט נוצן אָבער צום רייטן איז ניט געווען זיין גלייכן. אַ קלוס (לובט לויפן) אָדער אַ גאַלאַפּ, אַלץ איינס, ער טראָגט זיך ווי אַ פּעדער.

אַ בעל - עגלה, ווייסטו דאָך, זיצט שטענדיק אויף דער קעלנע. און ווען ס'קומט אויס אמאָל רייטן, רייט מען ווי מ'זאָגט ביי אונדז „נאָ קאַלעפּ" אונטערגעלייגט אַ זעקל אָדער אַ דערקע און יוצא. נאָר דער פּע-

טער מיינער, חיים דוד דער בעל - עגלה, האָט גראַד געהאלטן ביים אוועק-
פּאַרן צו זיינע קינדער קיין אַמעריקע. מאַכט ער צו מיר: אברהם, נעם,
זאָגט ער. מיין זאָטל און רייט ווי אַ מענטש. אַ גוטער זאָטל געווען.

איינמאָל, שבת - צו - נאַכט, נאָך הברלה, זאָטל איך אָן מיין בר-
לאן און פּאַר קיין דעמבעניצע. ס'איז שוין געווען אַ שטיק נאָך סוכות.
דוכט זיך אין סדרה וירא, אָדער חיי שרה, אָסיען צייט, קאַלט, רעגנדיק,
פינצטער, קאלאמוטנע אַ ביסל אויפן האַרצן. פּאַר איך מיר אזוי און זינג
מיר שטילערהייט: אל תירא עבדי יעקב און מיין בולאן קלאפט מיר צו
מיט זיינע פּאַטקאָוועס. ביי וואויציעכס כאַטע שטעל איך זיך אָפּ. נאָר וואָס
איך בין אריין אין כאַטע מאַכט צו מיר וואויציעך: — גוט וואָס דו ביסט
דאָ אבראמקו. פּאַר ניט ווייטער, בלויב נעכטיקן. אויפן בריק איז היינט
ניט ספּאַקאָיניע (ניט רואיק). עט! — זאָג איך, וואָס דיר פּאַלט איין.
קיין דעמבעניצע האָב איך נאָך אַכט וויאָרסט און מאָרגן פרי מוז איך
ארויספּאַרן.

ארויסגייענדיק פון כאַטע, פּאַרט מיר אַנטקעגן אַ באַקאַנטער גוי.
העי אַלעש! זאָג איך, פון וואנען פּאַרסטו?

— געפּאַרן, זאָגט ער, קיין דעמבעניצע אָבער מ'קען ניט אריבער-
פּאַרן, — ווייל ס'איז ניע ספּאַקאָיניע.

— וואָס, זאָגט איר, ניע ספּאַקאָיניע. — רעד ווערטער.

— אָן טאַם. (ער איז דאָרטן) באַקום איך אַ תשובה.

— ווער איז דאָרטן?

טען סאַם. (דער זעלביקער) גיט מיר אַלעש אַ קלאָרן ענטפער און
צלמט זיך איבער.

קיין שרעקעדיקער יינגל בין איך ניט געווען. מ'דאַרף אַ קוק טאָן
זואָס איז דאָרט אויפן בריק.

זוי דו זעסט גייט דאָ דער שאַסיי אויסגעקרימט, מיט אַ שטאַרקן
בויג. דעם בריק זעט מען ניט ביז מ'פּאַרט ארויס פון בויג.

וואָס ווייטער צום בריק זע איך, אז מיין בולאן גייט מיר עפעס
אָן חשק. הערסט וואָס איך וועל דיר זאָגן: דאָס האָבן בטלנים אויסגע-
טראַכט, אז אַ פּערד איז אַ נאַר. ס'איז אַ ליגן. אַ פּערד איז אַ חכם. דו
האַסט געדארפט אַמאָל דורכפּאַרן אַ וואַלד אין אַ ווינטער נאַכט און

דערהערן ווי דאָס פערד גיט אַ הירושע ווען ער דערשמעקט פון דער ווייטן דעם פעטער ר' „וועלוול“. אָט אזא הירושע האָט איצט געגעבן מיין בולאָן און איך האָב פארשטאַנען, אז ער האָט עפעס דערשמעקט און גיט אַ צייר בן. איך האָב אים צוגעגעבן אַ ביסל קוראזש און מיר זיינען ארויס פון בויג פונקט קעגן בריק.

דאָס וואָס איך האָב דערזען, איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אוי-גן. דער בעל דבר האָט זיך אויסגעצויגן איבערן גאנצן ברייט פון בריק. אַ מוראדיקער גוף, גרויס און גראָב ווי דער שור חבר און שווארץ ווי קויל. און אַ קאַפּ גרויס ווי אַ קעסל און ווייס ווי מילך. און די בוימער אַרום שאַקלען זיך און שעפטשען עפעס שטילערהייט ווי איינער זאָגט: — דרך ארץ זאָל זיין! דער בעל דבר האָט זיך אַביסל צוגעלייגט.

השיבנו נאזאד! האָב איך אַ קלער געטאָן און אין פינה מינוט בין איך שוין ווידער לעבן ווויציעכס כאַטע. דאָ האָב איך מיך געשטעלט. אריינגיין צו ווויציעכס און דערציילן די מעשה האָט מיר ניט געפאַסט. און ווידער האָב איך אָנגעהויבן קלערן: רבנו של עולם! וואָס וועט איצטער זיין. אַלע וואָך מוז איך דורכפאַרן דעם בריק און ווען איך וועל ניט דער-גיין וואָס איז דאָ פאר אַן אַנשיקעניש, וועט דאָך מיר בלייבן אַן אייביקע שרעק. ניין איך מוז דערגיין.

אראָפּ פון פערד, פעסטער זיך אונטערגעגארטלט, אונטערגעצויגן שטאַרקער די פאָדפּורגע פון זאָטל, אַ קוק געגעבן צו מיין בולאָן איז גוט פארקעלזשעט, (פארצוימט). צוריק זיך ארויפגעזעצט און מאַרש צום בריק.

דער בעל דבר ליגט ווי פריער. דער ווינט פייפט און בולאָן דרייט זיך און ציט צוריק. ניין, זאָג איך, אַן עק זאָל עס נעמען. איך האָב אַ געשריי געגעבן שמע ישראל און אַ ריכטיקן שמיר געגעבן מיטן ראַפניק. בולאָן האָט געגעבן אַ שפרונג, איינס, צוויי, און מיר זיינען שוין אויף יעדער נער זייט בריק. געפילט האָב איך, אז דער בעל דבר האָט זיך געגעבן אַ כאַפּ מיט אַ ווילדן געשריי. אָבער מיר זענען שוין געווען ווייט. און בר-לאַן גאלאָפּירט זואָס ווייטער. אָבער אָט האָבן שוין אַ בלישטשע געטאָן פייערלעך פון דעמבעניצע. שטיי! זאָג איך, וואָס האָב איך דאָ אויסגע-פירט. אַן אמתער שד וואָלט דאָך מיך ניט דורכגעלאָזט. דאָס מוז זיין עפעס

אן אנדער משלחת, מען דארף נאכאמאל א קוק טאן און איך בעט מיין בר-לאן מוחל זיין צוריק.

צורייטנדיק דאס דריטע מאל צום ברויך זע איך, אז דער שווארצער גוף ליגט באזונדער און די ווייסע קאפ באזונדער. דער גוף רודלט זיך, שטעלט זיך און נעמט דעם ווייסן קאפ אין דער האנט. ס'האט שוין אָנגע-הויבן טאָגן. איך זע, אז דער שווארצער גוף איז ניט קיין שד נאָר א מענטש.

קטאָ טאָם? (ווער איז דאָרט) גיב איך א געשריי.

העי אבראמקו — דערהער איך אן ענטפער, און איך דערקען דעם קול פון דעמבעניצער עוג מלך הבשן מאריאן דער הוטניק.

— א רוח אין דיר מאריאן וואָס טוסטו דאָ?

געגאָנגען זאָגט ער קיין אָסטראָווע. די ווייב געגעבן א טישטוך, גע-הייסן קויפן דריי ברויטל ברויטן. געקויפט, פארבונדן און אהיים. אויפן ברויך האָב איך זיך געוואָלט אָפרוען. אונטערגעלייגט צוקאָפּנס דאָס פעקל ברויט און איינגעשלאָפּן. און דאָ פאָרט אָן עפעס אַ משוגענער און האָט מיך אויפ-געוועקט. אבראמקו! איך האָב נאָך אַ גאַנץ פלעשל, מאַך מיט מיר אַ כוסה.

די נאכט האָט מיך דערמאָנט אין דעם רבין, וואָס האָט מיט אונדז איינמאל געלערנט שיינע זאכן אין סדר. אָט איז דער „אל תירא“, וואָס זאָגט צו כל ישראל מ'זאָל ניט מורא האָבן פאר רשעים און שלעכטע גזי-רות. אָבער דער אל תירא זאָגט אויך עפעס אברהמלען דעם בעל עגלה. האָסט אָפגעראוונט, פאָרסט פון דעמבעניצע קיין לאָמזשע זאָלסטו אַכטונג געבן און ניט שרעקן זיך פאר לעזים, מויקים, שדים. אַ מענטש זאָלסטו זיין. אל תירא מפחד פתאום.

א י נ ה א ל ט :

241	
2	פארווארט פון נעלסאן וויינער
19	דוד אלראי
87	רמב"ם
125	דאן יצחק אברבנאל
149	לארד ביקאנספילד
165	מאקס נארדוי
177	הענרי דיונאן
195	צום יארצייט פון זאב זשאבאטינסקי
213	דער ספר הספרים
	די אייביקע לוסט ביי יידן צו רייון איבער דער וועלט
223	און פארשן מענטשן
239	יידישע קונסט
251	דאס פינטעלע ייד
261	"יוד זיס"
277	די קאנטאניסטן
291	די נייע מאראנען
301	די נאכט פון חורבן
309	דער מגלה נסתרות אפערט פאן בלאוויץ
319	א שיכורער ייד
331	"א שד"

דאָס בוך איז אויסגעזעצט און געדרוקט
געוואָרן אין דער „גראַפיקאַ איזבראַ
לטדא.“, אויף גאָס קאַרעאַ דאָס סאַנ-
טאַס נומ 28, טעל.: 52-3287, סאַן
פאַולאַ — בראַזיל, און קאַריגירט גע-
וואָרן דורך די מנחם טייבלום.

“Gráfica Isbra Ltda.”, rua Corrêa
dos Santos, 28 - Tel.: 52-3287 -
São Paulo - Brasil, compôs e im-
primiu este livro, revisto pelo sr.
M. Teiblum.

Yid.

Yid.

Fenster, Tuvia
Geklibene shriften

Fenster, Tuvia
Geklibene shriften

**Hevesi Jewish Heritage Library
Central Queens YM & YWHA**

67-09 108th Street

Forest Hills, N.Y. 11375

Tel. (718) 268-5011

TOBIAS FENSTER

OBRAS SELECIONADAS

Neste volume, editado pelo jornalista Nelson Vainer aparecem, em "idiche", algumas das melhores obras de Tobias Fenster, escritor originário da Polónia, nascido na cidade de Lomza, em 1864 e falecido em São Paulo, Brasil, em 1959.

Grandes vultos do povo judeu, tais como o lendário David Alroi, Maimónides, Dom Itzhak Abrabanel, Disraeli, Max Nordau, Wladimir Jabotinsky e outros, como também dos maiores acontecimentos da história judaica de todos os tempos e, ainda, as impressões da vida cotidiana dos judeus de pequenas cidades da Rússia e Polónia, inspiraram os ensaios, novelas e contos de Tobias Fenster, contidos neste volume.

As obras de Tobias Fenster sempre despertaram grande interesse e não raras vezes suscitaram discussões entre judeus estudiosos da Europa. Foram escritas e publicadas entre as duas guerras mundiais, na Europa e nos Estados Unidos, tendo sido reproduzidas, em parte, no "Diário Israelita", do Rio de Janeiro, no período de 1952-1958.

Em se tratando de obras de grande valor literário e histórico, tornou-se uma necessidade imperiosa perpetuá-los num volume, o que se conseguiu levar a efeito graças ao esforço de Nelson Vainer e à cooperação do filho do notável escritor, Sr Isaac Fenster.

Vencida a primeira etapa, qual seja a do lançamento das obras de Tobias Fenster em língua israelita, Nelson Vainer anuncia o início da tradução deste volume em vernáculo, a ser editado idêntico a este, com a reprodução dos desenhos e do ensaio biográfico que abrem este livro, à guisa de prefácio.

As Obras Seleccionadas de Tobias Fenster em língua portuguesa serão lançadas em 1962.

GRÁFICA ISBRA LTDA.

SÃO PAULO - BRASIL